

Paradigmy zmien v **21. storočí**

Externé a interné **determinanty polarizácie spoločnosti**

Zborník statí

Iveta Pauhofová
(editor)

Editor:

doc. Ing. Iveta PAUHOFOVÁ, CSc., hosťujúca profesorka
Ekonomický ústav, Slovenská akadémia vied

Vydal:

© Ekonomický ústav SAV
Bratislava 2017
Prvé vydanie

Tlač: Equilibria, s. r. o. Košice

Náklad: 150 ks

Grafický návrh obálky: Simona Košíková

Technické spracovanie: Simona Košíková

Za jazykovú stránku a obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.

Recenzenti:

prof. Ing. Kajetana Hontyová, CSc.
prof. RNDr. Beáta Stehlíková, CSc.

ISBN 978-80-7144-281-3

e-ISBN 978-80-7144-282-0

*Vydanie zborníka bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV
v rámci riešenia vedecko-výskumného projektu VEGA 2/0026/15 „Príjmová
stratifikácia a perspektívy polarizovania slovenskej spoločnosti do roku 2030“*

OBSAH

ÚVODNÉ POZNÁMKY	7
-----------------------	---

I. PRIEREZOVÉ SÚVISLOSTI SÚČASNÉHO A BUDÚCEHO POLARIZOVANIA SPOLOČNOSTI

TECHNOLOGICKÉ ZMĚNY: SOCIOEKONOMICKÉ DOPADY	11
---	----

ILONA ŠVIHLÍKOVÁ

SPOLOČNOSŤ 5.0 A POLARIZÁCIA BUDÚCEJ SPOLOČNOSTI	22
--	----

PETER STANĚK

BUDUJEME KAPITALIZMUS?	34
------------------------------	----

JOZEF SIVÁK

SEARCH FOR NEW COMPARATIVE ADVANTAGES	42
---	----

GYÖRGY BODA

ПРОСТРАНСТВЕННАЯ ПОЛЯРИЗАЦИЯ В СФЕРЕ СБЕРЕЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ЕЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ	48
---	----

КЛИМОВА НИНА ИВАНОВНА – БУХАРБАЕВА ЛИЛИЯ ЯВДАТОВНА

II. NEROVNOSTI, CHUDOVA, RIZIKÁ V SOCIÁLNO M A ZDRAVOTNOM ZABEZPEČENÍ A KVALITA ŽIVOTA

POROVNÁNÍ VÝVOJE REGIONÁLNÍCH DISPARIT NA ČESKÉM A SLOVENSKÉM TRHU PRÁCE.....	61
---	----

MAGDALENA KOTÝNKOVÁ

ПЕНСИОННАЯ РЕФОРМА И СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПЕНСИОНЕРОВ В РОССИИ	70
--	----

ИРИНА ДЕГТЯРЕВА – ОЛЬГА ШАЛИНА

PROMĚNA STŘEDNÍ TŘÍDY V DOBĚ GLOBALIZACE	82
--	----

ŠÁRKA BRYCHTOVÁ – ANDĚLA ZAHRADNÍČKOVÁ

DOPAD TRANSFORMÁCIE EKONOMIKY SR NA VEKOVÝ MZDOVÝ PROFIL A REPRODUKCIU OBYVATEĽSTVA.....	91
--	----

IVAN LÁSKA

KVALITA ŽIVOTA – FILOZOFICKÉ A EKONOMICKÉ FAKTORY VPLYVU.....	105
---	-----

EVA SMOLKOVÁ

MOŽNOSTI UDRŽATEĽNOSTI FINANCOVANIA DÔCHODKOVÉHO SYSTÉMU A NEROVNOSTÍ V DÔCHODKOCH V PRIJATEĽNÝCH MEDZIACH V PODMIENKACH DEMOGRAFICKÝCH ZMIEN V SLOVENSKEJ REPUBLIKE.....	115
--	-----

JÁN KOŠTA

III. VPLYV VONKAJŠÍCH PROCESOV NA ZMENY V POLARIZÁCII SPOLOČNOSTI

INTERAKCIA GEOPOLITIKY A EKONOMIKY V PODMIENKACH MULTIPOLÁRNEHO SYSTÉMU GLOBÁLNEHO VLÁDNUTIA ...	129
--	-----

MILAN ŠIKULA

OBDOBIE PO PRIJATÍ LISABONSKEJ ZMLUVY – EÚ POD VPLYVOM KRÍZ..... 142

JOZEF VLČEJ – ZDENKO ČAMBAL

DIVERZITA, MULTIKULTURALITA A POLARIZÁCIA (DIMP): IDENTIFIKÁCIA MOŽNOSTÍ A LIMITOV POTENCIÁLU
ROZVOJA ZNALOSTNEJ SPOLOČNOSTI 153

DANEŠ BRZICA

INDIE PO ROCE 2014 – ZMĚNY A REFORMY PREMIÉRA MODIHO 164

DOMINIK PROCH

IV. PRÍZNAKY GLOBÁLNEHO SOCIÁLNEHO PARAZITIZMU

KRITICKÁ SYSTÉMOVÁ ANALÝZA VPLYVU APLIKAČNÝCH MODELOV P2P PLATFORMIEM NA GLOBÁLNY SOCIÁLNY
PARAZITIZMUS 177

MAREK ŠARMÍR – PETER SAKÁL

VYHÝBANIE SA DAŇOVÝM POVINNOSTIAM A PRAVIDLÁ EÚ NA NEUTRALIZÁCIU HYBRIDNÝCH NESÚLADOV 187

DURAČINSKÁ MÁRIA – DURAČINSKÁ JANA

ANALÝZA VYBRANÝCH PRÍPADOV FINANČNÝCH SLUŽIEB BÁNK A POISŤOVNÍ NA SLOVENSKU
S NEGATÍVNYM DOPADOM NA POLARIZÁCIU SPOLOČNOSTI 198

MARTIN CSÁSZÁR – PETER SAKÁL

SOCIAL AND ECONOMIC DETERMINANTS OF CONSUMERISM 208

KRZYSZTOF PRENDECKI – KRZYSZTOF REJMAN – BEATA REJMAN

ŽIVOT V DOBE GLOBÁLNEHO JAZYKOVÉHO IMPERIALIZMU..... 218

PETER BALÁŽ

MEDZINÁRODNÁ KOMUNIKÁCIA V EURÓPSKEJ ÚNII – DÔVOD NA SPOKOJNOSŤ? 230

STANISLAV KOŠECKÝ

V. RIADENIE EKONOMIKY (NÁRODNÉ HOSPODÁRSTVO A PODNIKOVÁ SFÉRA)

ОРГАНИЗАЦИЯ НЕПРЕРЫВНОГО ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА 243

Абзгильдин Д.А. – Аристархова М.К.

NÁVRH A VYUŽITIE KONCEPTU UDRŽATEĽNEJ MARKETINGOVEJ KOMUNIKAČNEJ STRATÉGIE
V SLOVENSKÝCH PRIEMYSELNÝCH PODNIKOV NA FORMOVANIE ICH POZITÍVNEHO IMIDŽU 251

MONIKA ŠUJAKOVÁ – PETER SAKÁL

TVORBA KOMPETENČNÝCH MODELOV MANAŽÉROV PRIEMYSELNÝCH PODNIKOV V SR V KONTEXTE STRATÉGIE
ICH UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA..... 264

LUKÁŠ JURÍK – PETER SAKÁL

УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЕМ ТРАНСПОРТНОЙ ОТРАСЛИ:
ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛОЯЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЛА 275

ГАЛИНА ПАВЛОВНА ГАГАРИНСКАЯ – ИРИНА ГАРРИЕВНА КУЗНЕЦОВА

BYŤ NA PULZE SVETA.....288

EVA ŠIŠKOVÁ

Úvodné poznámky

Polarizácia spoločnosti patrí podľa materiálov World Economic Forum v roku 2017 medzi tri hlavné determinanty globálnych rizík budúceho vývoja. Vzájomné väzby jednotlivých rizík predstavujú najzásadnejšie výzvy pre globálnu spoločnosť, najmä v súvislosti so štvrtou priemyselnou revolúciou. Zámerom tejto publikácie je prispieť k posunu v poznaní konkrétnych determinantov polarizácie spoločnosti prostredníctvom príspevkov zahraničných i domácich odborníkov.

Štruktúra práce sleduje päť vybraných oblastí. Prvá oblasť zahŕňa príspevky, ktoré sa zaoberajú prierezovými súvislosťami súčasného a budúceho polarizovania spoločnosti. Sú skúmané socioekonomické dopady technologických zmien, možný charakter polarizácie budúcej spoločnosti, otázky nastavenia súčasného ekonomického systému, nová paradigma vývoja v oblasti komparatívnych výhod Európy a súčasné prístupy v priestorovom využití ľudských zdrojov v zmysle ich pozdvihnutia a skvalitnenia.

Druhá oblasť sa venuje nerovnostiam, chudobe, rizikám v sociálnom a zdravotnom zabezpečení a kvalite života. Príspevky sa orientujú na aktuálne problémy a súvislosti demografického vývoja, trhu práce, vývoja miezd, udržateľnosti financovania dôchodkového systému, na faktory ovplyvňujúce kvalitu života a charakter premeny strednej spoločenskej triedy.

Na to aký je vplyv vonkajších procesov na zmeny v polarizácii spoločnosti sa sústreďujú príspevky v tretej časti publikácie. Týkajú sa interaktívnych procesov geopolitiky a ekonomiky, otázok diverzity a multipolarity vo väzbe na potenciál rozvoja znalostnej spoločnosti, konkrétnych podmienok formovania Európskej únie po prijatí Lisabonskej zmluvy, zmien, reforiem a ich prínosov mimo európske teritórium.

Štvrtá časť publikácie sa orientuje na niektoré príznaky globálneho sociálneho parazitizmu, ktoré majú podobný charakter v rámci európskeho ekonomického a finančného systému. Ide konkrétne o otázky finančných služieb a poisťovní pre obyvateľstvo, vyhýbanie sa daňovým povinnostiam podnikov. V neposlednom rade tam patria aj otázky používania jazyka.

Oblasť riadenia ekonomiky sa stáva, vzhľadom na zrýchľovanie pôsobenia jednotlivých faktorov a multiplikačné efekty, mimoriadne kľúčovou pre adaptačné procesy ekonomiky a spoločnosti. Posledná časť publikácie sa orientuje na odvetvové a podnikové charakteristiky inovačných procesov a komunikačné stratégie.

Je na čitateľovi, aby posúdil, aké poslanstvo mu prináša v poradí už štrnástá publikácia v cykle Paradigmy zmien v 21. storočí.

Editorka

*II. Prierezové súvislosti súčasného
a budúceho polarizovania spoločnosti*

Technologické změny: socioekonomické dopady

Ilona Švihlíková¹ Institut globálních studií, Univerzita Jana Amose Komenského, Praha

Technological change: Socio-economic impacts

Authors' contact details

¹ Univerzita Jana Amose Komenského, Institut globálních studií, Praha, Roháčova 89, Czech Republic
Ilona.svihlikova@gmail.com

Abstract: The article deals with the current issue of technological changes and its socioeconomic impacts. The technological change is of disruptive nature and clearly creates many new challenges. New technologies (automation, robotization etc. are labour-saving, therefore represents possible substantial changes in the labour market. There are various studies presented that try to reflect the changing world of work. Many are pessimistic and foresee loses of jobs and/or spread of working poverty. However, there is substantial uncertainty regarding the future development. Different proposals how to deal with the changing situation are being presented. Some are of defensive nature, including the adjustment of educational system and encouragement of entrepreneurial activity. Others are more controversial and include the much-discussed robot taxation, the idea of unconditional basic income, the ideas of the former Greek minister Varoufakis of "dividend" from the new type of production. Also, new questions are being raised as to the ownership of the robots and the issue of employee participation is becoming crucial. Technological changes of labour saving nature will also have large impacts on the international division of labour and are already changing the patterns of production. Although the issue of labour-saving technologies is mostly raised and discussed among the developed countries, there are many indications that the impact could be even stronger on developing countries that have built their economic strategies on attracting foreign direct investment with the competitive advantage of cheap labour. The process of reshoring is already occurring, although so far the macroeconomic aspects are rather small.

Keywords: labour saving technologies, working poverty, basic income, robot tax, robot dividend

1 Úvod

Technologické změny se znovu stávají zásadním tématem ekonomické vědy. V první rovině se jedná o poněkud opožděný průzkum, zda a v jaké míře technologie přispěly k nerovnosti. Tento příspěvek se ovšem koncentruje na otázku budoucnosti, tedy rozvoje moderních technologií a jejich socioekonomických dopadů.

Je patrné, že rozvoj moderních technologií, ať už se hovoří o automatizaci, robotizaci, či digitalizaci vzbuzuje určitou nervozitu. Určitým indikátorem může být například pravidelné zasedání Světového ekonomického fóra v Davosu, kde právě toto téma v posledních dvou ročnících dominovalo. A nelze říci, že by bylo nazíráno s optimismem. Přístupy tzv. „business as usual“ jsou poměrně v defenzívě, i když je možno konstatovat, že německý přístup, kdy jeho korporace používají pojem „Industry 4.0! je podstatně optimističtější než řada amerických studií.

Rozvoj disruptivních technologií má a mít bude dopady nejen na trh práce, o němž se zřejmě diskutuje nejčastěji. Trh práce uvozuje řadu témat, nejen nezaměstnanosti

a jejího případně masového charakteru, ale také otevírá otázky dalšího rozšíření pracující chudoby, která je již dnes vážným problémem i řady vyspělých zemích. Další marginalizace faktoru práce bude mít také dopady na nerovnost, která se po vypuknutí Velké recese stále velkým politickým i ekonomickým tématem. Vzhledem ke zdaňování práce je samozřejmě také otevřená otázka financování veřejných služeb, potažmo vůbec uspořádání společnosti a fungování státu. I z tohoto důvodu se intenzivně debatuje také o vlastnictví robotů v souvislosti s tématy zaměstnanecké participace. Pracovně-úsporné technologie byly jedním z faktorů, který přispěl k oslabení faktoru práce vůči kapitálu, což je velmi dobře vidět na indikátoru, který dlouhodobě sleduje Mezinárodní organizace práce. Jedná se o tzv. wage share neboli podíl mezd na produktu. Dalším klíčovým faktorem je rozpojení vývoje produktivity práce a mezd. I když existují mezi ekonomy spory, které faktory a s jakou intenzitou tuto silnou nerovnováhu mezi kapitálem a prací povzbudily, pracovně-úsporné technologie bezesporu hrály svou roli.

Nelze ovšem opomenout ani změny, které rozvoj automatizace přináší pro mezinárodní dělbu práce. UNCTAD v této souvislosti hovoří o tzv. reshoringu, tedy návratu především pracovně-náročných výrob zpět do mateřských zemích, typicky do Spojených států z regionu jihovýchodní Asie. Přejít na automatizovanou výrobu znamená, že minimálně v určitých sektorech výhoda levné pracovní síly přestává hrát roli a může vést k dramatické změně ve vzorcích mezinárodní výroby. A zde se setkáme i s poznáním, že dopady implementace moderních technologií, ať už použijeme jakýkoliv z termínů (tj. Automatizace, robotizace, digitalizace, rozvoj umělé inteligence atd.) může podstatně intenzivněji zasáhnout rozvíjející se země, které na pracovně-tvorných sektorech založily svou strategii dohánění, už jen vzhledem k velkému počtu obyvatel.

Vzhledem k tomu, že je změna vnímána jako disruptivní, tedy narušující současný systém, se také objevuje řada netradičních řešení, která ještě před několika lety patřila jednoznačně mimo mainstream, často spíše do oblasti filozofických úvah. Do této kategorie patří nejen tolik diskutovaný nepodmíněný základní příjem, ale také úvahy o zdanění robotů od Billa Gatese, či dividendy od Janise Varufakise. Spolu s tím se otevírá vážná otázka vlastnictví robotů, resp. moderních technologií, která zesiluje téma zaměstnanecké participace.

Technologické změny už v rámci schumpeterovského přemýšlení „kreativní destrukce“, ale i v rámci marxistické tradice ekonomického myšlení, hrají ve vývoji systému klíčovou roli. Schumpeter si byl dobře vědom role inovace pro vývoj a dynamiku celého kapitalistického systému a dokázal proto pracovat s Kondratěvovou teorií dlouhých cyklů/vln. Na rozdíl od neoklasického přístup vnímal technologie jako endogenní sílu ekonomického rozvoje, nikoliv jako něco, co „spadne z nebe.“ A byl schopen v tomto ohledu interpretovat také ekonomický cyklus. Marxovo stanovisko (řeceno Engelsovým slovníkem stanovisko „historického materialismu“) o rozhodující roli „výrobních sil“ (materiálně technické základny) vůči "výrobním vztahům" (institucionální ekonomické základně, vlastnické i jiné) je dokonce obecně přijímáno (akceptováno) natolik, že vzniká otázka, jestli ta akceptace není do značné míry bezděčná a jestli není považovaná za jakousi bagatelní samozřejmost, kterou si lidé s Marxem vlastně už ani příliš nespojují.

Témat, otázek, které s rozvojem nových technologií souvisejí, je značné množství. Tento článek se pokusí o přehled hlavních diskutovaných bodů, navrhovaných řešení, včetně jejich slabých a silných stránek.

2 Mezinárodní studie zabývající se automatizací a robotizací

Studii k tématu dopadu moderních technologií na trh práce existuje velké množství a snad každý den přibývá další. Následující seznam je tedy potřeba vnímat jako výběr studií, které vzbudily značný mezinárodní ohlas a které přinášejí nový pohled a kladou řadu znepokojivých otázek.

Mezi ty často citované patří oxfordská studie *The future of employment: how susceptible are jobs to computerization* (Frey, Osborne, 2013). Primární účel analýzy, která pracuje s rozdělením pracovních míst na 702 kategorií, je vyčíslit, kolik pracovních míst je ohroženo moderními technologiemi. První závažné zjištění, které se opakuje také v řadě dalších studií, je to, že dopad moderních technologií se zdaleka nemezuje jen na rutinní úkoly manuálního charakteru. S tím, jak rostou možnosti moderních technologií, tím rostou i možnosti substituce nerutinních kognitivních úkolů. Ohrožení pracovních míst se tedy netýká jen modrých límečků, ale také bílých. Studie dochází k závěru, že ve Spojených státech, na které je studie zaměřena, je v horizontu jedné až dvou desetiletí ohroženo 47 % pracovních míst. Největší rizika se dotýkají oblasti dopravy, kancelářské a administrativní práce i výroby. Je tedy patrné, že dle této studie jsou ohrožena pracovní místa i v sektoru služeb, přestože běžné povědomí spíše inklinuje ke spojení moderních technologií s továrnami, a tedy s odvětvím průmyslu. Dopad na služby je velice závažný, neboť služby jsou ve vyspělých zemích největším sektorem, a to jak podílem na HDP, tak i na zaměstnanosti.

Model vypracovaný autory studie ukazuje nejen rostoucí poptávku po robotech v sektoru služeb, ale také to, že technologické změny posílí již existující polarizaci na trhu práce. Nejhorší dopady lze očekávat u pracovníků s nízkým vzděláním a nízkými mzdami. V této studii, jakožto i v mnoha dalších, se zdůrazňuje role vlastností, které jsou bytostné člověku a které si roboti (prozatím, vyloučíme-li z úvah singularitu) nemohou osvojit. Jedná se o kreativitu a sociální dovednosti. I když můžeme jistě zpochybnit i tento názor, neboť v rapidně stárnoucím Japonsku se rozvíjí nasazení robotů pro péči o seniory.

I studie Citi GPS ve spojení s Oxfordskou univerzitou *Technology at work vs 2.0, Future is not what it used to be* dochází k závěru, že význam nových technologií je přelomový. Na studii se opět podíleli vědci Osborne a Frey, ale i další autoři přímo z podnikatelské sféry, takže kolektiv autorů je podstatně širší. Studie z roku 2016 zdůrazňuje rychlost probíhajících technologických změn, i to, že zdaleka nejde jen o vyspělé země, ale že v řadě ohledů to budou země rozvojové a rozvíjející, které budou vývojem moderních technologií více zasaženy. Reakce na tyto dalekosáhlé změny jsou ovšem v této studii do značné míry podmíněny právě pohledem byznysu. Hovoří se tedy o nutnosti zvýšit investice do vzdělávání a také o posílení podnikatelské aktivity.

Zástupci firem se domnívají, že některé výrobní procesy se budou vracet zpět do mateřských zemí, což je jev, kterému se v tomto článku ještě budeme věnovat. Nejde

jen o automatizace, ale také rozvoj 3 D tisku, který nabízí jednak možnost decentralizace určitých typů produkce a také individualizaci, která se může projevat v řadě odvětví – od specifických součástek v letectví po využití v lékařství.

Podstatně méně optimistický je Richard B. Freeman z Harvardské univerzity (Freeman, 2015) ve své práci *Who own the robots, rule the world*. Věnuje se také dlouhodobým trendům v oblasti práce, kterým se bude věnovat další část článku.

Freeman se podobně jako Mezinárodní organizace práce dlouhodobě věnuje trendům jako je pokles tzv. wage share neboli podíl práce na produktu. Podle jeho názoru pracovní-úspěšné technologie tento trend dále zesílí. Freeman se domnívá, že tyto technologie dále posílí možnost substituce mezi kapitálem a prací, v neprospěch práce. To znamená další z tlaků na mzdy směrem dolů.

Také Freeman se domnívá, že současný technologický vývoj neohrožuje pracovní místa pouze ve sféře méně kvalifikovaných manuálních prací, ale i pracovní místa tzv. bílých límečků. Freeman končí svou analýzu varováním před novým feudalismem a otevírá důležité téma vlastnictví robotů. Návrhům v této oblasti se budeme věnovat v další části.

Uveďme ještě materiál Mezinárodního měnového fondu *Robots, growth and inequality* (Berg, Buffie and Zanna, 2016). I zde převládá názor, že moderní technologie přispějí k dalšímu nárůstu nerovnosti a ke slabší pozici faktoru práce. MMF nepracuje ovšem s argumentem Freemana (substituce práce kapitálem), ale uvádí, že roboti „rozšíří pracující síly.“ Dopad bude ovšem stejný, tlak na mzdy směrem dolů. MMF se částečně věnuje i makroekonomickým konsekvencím, tedy nadměrné nabídce zboží, která bude ovšem v kontrastu s klesající kupní silou. Mzdy tedy budou klesat jak absolutně, tak i relativně. MMF uvádí, že nové zboží bude nakupováno vlastníky robotů. Je možné překvapivé, ale MMF vnímá situaci, kdy budou vlastníci kapitálu (robotů) dominantními držiteli ekonomické moci. Tento materiál vlastně končí tam, kde začíná Freemanova otázka – kdo bude vlastnit roboty je klíčovou otázkou naší budoucnosti.

UNCTAD (UNCTAD, 2016) se věnuje také dopadům moderních technologií na rozvojové země, které v řadě studií zcela absentují. UNCTAD se věnuje dopadům tzv. předčasné deindustrializace, která trápí řadu rozvíjejících se zemí. Právě průmysl je asociován s rozvojem, takže pokles významu průmyslu v ekonomice má často negativní dopad nejen na pracovní místa, ale celkově na dynamiku konvergence vůči vyspělejším zemím. Zvýšené využívání automatizace a robotizace eroduje klasickou výhodu rozvojových zemí – nižší pracovní náklady. Klade tedy velký otazník nad rozvojovými strategiemi. UNCTAD také uvádí, že tzv. reshoring neboli návrat produkčních kapacit do mateřských, tedy vyspělých zemí sice probíhá, ale jeho ekonomický dopad je prozatím malý. Upozorňuje také na to, že návrat produkčních kapacit je skutečně spjat s automatizací a nevede ke vzniku velkého počtu pracovních míst. Tím je také zpochybněna ekonomická doktrína amerického prezidenta Trumpa, který si od „návratu“ firem do Spojených států slibuje značné efekty velkého množství nových pracovních míst ve zpracovatelském průmyslu. Jak UNCTAD tvrdí, tyto naděje jsou spíše liché.

UNCTAD také uvádí, že offshoring nadále probíhá, a to nejen z důvodu mzdových diferencí, ale také z důvodů přiblížení produkce velkým a rozvíjejícím se trhům.

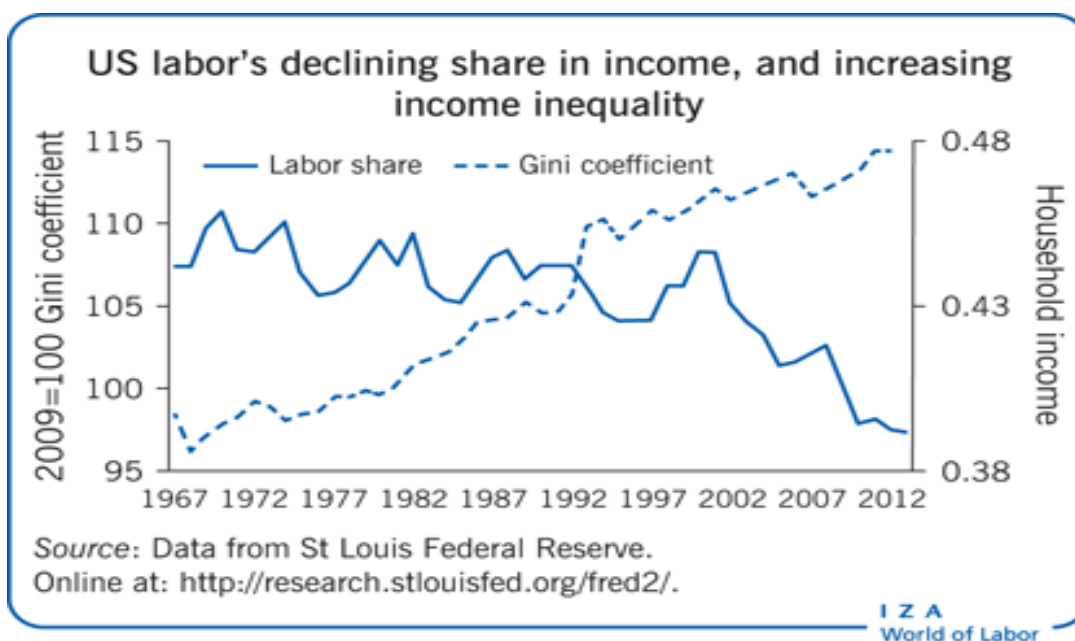
UNCTAD na závěr zdůrazňuje to, co je všem studiím společné. Disruptivní technologie přináší kombinaci přínosů i rizik a také značnou míru nejistoty. Kromě toho, že robotizace se nerozvíjí ve všech sektorech, vidí UNCTAD i řadu příležitostí. Kombinace automatizace a 3 D tisku může být šancí pro menší firmy.

3 Marginalizace faktoru práce

Trh práce prošel v posledních desetiletích řadou změn. U vyspělých zemích je patrné oslabování faktoru práce, které se na mikroekonomické úrovni odráží v tzv. prekarizaci práce. Jde o nárůst netypických pracovních úvazků, které zahrnují např. Nedobrovolné částečné úvazky, časté používání časově omezených smluv, práci na zavolání, či dokonce tzv. úvazky s nulovým počtem hodin, které se rozšířily ve Velké Británii.

Z makroekonomického hlediska patří k zásadním faktorům, které ovšem dlouhodobě sleduje a na které upozorňuje Mezinárodní organizace práce, především pokles tzv. wage share neboli podílu mezd na produktu. Tato změna probíhá ve všech vyspělých zemích od 70. let, což dále podtrhuje důležitost této dekády.

Richard B. Freeman upozorňuje, že distribuce výstupu se přesunula ve prospěch kapitálu. Už jen tento jev je nutně spjat s rostoucí nerovností, neboť vlastnictví kapitálu je podstatně nerovnoměrněji rozloženo než vlastnictví práce.

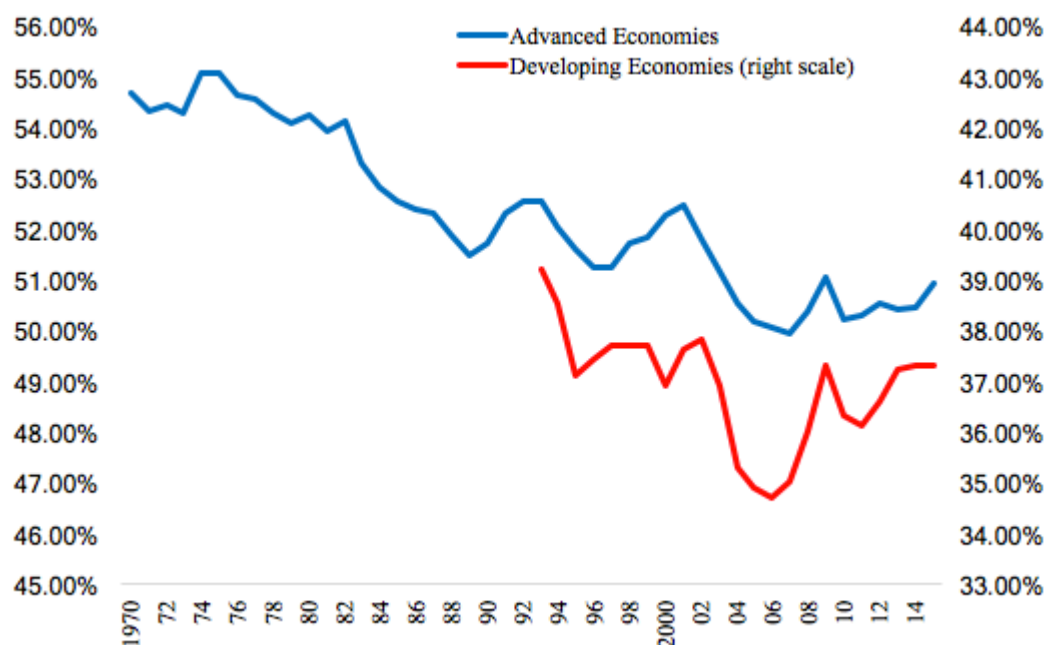
Obr. 1: Pokles podílu práce na výstupu v USA, rostoucí příjmová nerovnost

Zdroj: Freeman, 2015

To, že wage share ve vyspělých zemích dlouhodobě klesá, je neoddiskutovatelné. Existuje ovšem celá řada studií, která se zabývá důvody, proč tomu tak je. Mezinárodní organizace práce (ILO, 2012) se zaměřila na čtyři hlavní faktory: technologický pokrok, globalizaci obchodu, financializaci a oslabování odborů. Jako nejdůležitější faktor vyšla financializace. Ale i technologie hrály důležitou roli, čímž byla podle ILO potvrzena jejich pracovní-úsporná povaha.

Na tomto místě se nebudeme detailně věnovat dalším konsekvencím klesajícího wage share, které samozřejmě zahrnují již zmíněnou nerovnost (resp. její další nárůst), pokles kupní síly, která je udržována především zadlužením (Švihlíková, 2014). Zrcadlový odraz je rostoucí podíl zisků na produktu, který se následně odráží v míře financizace. Celkově se tím prohlubuje nerovnováha mezi kapitálem a prací. Tato nerovnováha se samozřejmě projevuje také na hospodářské politice. Může podporovat, vzhledem k omezení domácí kupní síly, politiku růstu vnějškem (export-led growth) typický pro Německo. Tím se ovšem opět prohlubují tentokrát globální nerovnováhy.

Mezinárodní měnový fond vydal novou analýzu, která se snaží prozkoumat důvody poklesu wage share jak ve vyspělých, tak i v rozvíjejících se zemích (Dao, Das, Koczan and Lian, 2017). Na úvod jsou podobně jako v případě Mezinárodní organizace práce shrnuty hlavní důvody, které se v souvislosti s tímto jevem prozkoumávají: jedná se o technologický pokrok, globalizaci, pokles organizovanosti v odborech, či o konkurenci mezi státy v oblasti zdanění firem.

Obr. 1: Pokles podílu práce na výstupu, vyspělé i rozvojové země

Zdroj: MMF, 2017

Skupina vědců z MMF ovšem upozorňuje na ještě jeden důležitý fakt a sice, že globální trend odráží rovněž vývoj v rozvojových zemích s určitým časovým zpožděním. To se týká jejich integrace do globální ekonomiky od 90. let. Tento fakt je ovšem v rozporu s klasickou obchodní teorií.

Empirická analýza MMF dochází k závěru, že hlavním faktorem, který ve vyspělých zemích způsobuje pokles wage share, je technologie ve spojení s globální integrací, přičemž ovšem technologie jsou faktorem jasně dominantním.

Analýza tedy říká, že dopad technologického pokroku a také rozvoje tzv. globálních hodnotových řetězců se na poklesu wage share ve vyspělých zemích projevuje

klesajícím podílem středně kvalifikované práce. Empirická studie tak potvrzuje, že proces automatizace a offshoringu vedle ke ztrátě pracovních míst ve středně kvalifikovaném sektoru a zároveň tyto pracovníky přesunul do kategorie nízko výdělečných povolání.

Tato zjištění mají oporu v procesu „zeštíhlování“ firem, vypouštění právě článků středního managementu, což se následně v makroekonomice projevuje jako vyšší nerovnost, pozorovatelná v rozdílech mezi horními a dolním decilem např.

Co se týče rozvíjejících se zemí, pak dominantní roli při poklesu wage share v těchto zemích hraje především globální integrace, role technologií je omezenější. Což by mohlo nasvědčovat tomu, že tyto země jsou v jiné fázi „cyklu“, mají zpoždění a využívají globální podmínky pro dohánění, i když používají různé typy konkrétních hospodářských politik.

4 Návrhy řešení: odraz probíhající debaty

Rozvoj moderních technologií, kdy procesy automatizace a robotizace sice již probíhají, ale dá se očekávat rostoucí dynamika tohoto procesu. Proto, jak již bylo naznačeno v úvodu, se diskutují i méně tradiční řešení a otevírají nové závažné otázky.

Pracovně-úsporné technologie totiž otrásají nejen světem práce, ale nutně celým socio-ekonomickým systémem. Trh práce a odměňování je nutno spjato jak s veřejnými rozpočty a financováním veřejných statků, tak také s důchodovým systémem, rozvržením kupní síly, otázkou zadlužování domácností a udržitelností zadlužování, či s podobou vzdělávacího systému. Disruptivní charakter nových technologií má tedy široký dopad a jak již bylo uvedeno nemůže být jasně vymezen v několika málo sektorech.

Návrhy řešení můžeme rozdělit zhruba do dvou hlavních kategorií, i když ani ty nelze vyměřit příliš ostře. První z nich se domnívá, že automatizace a robotizace sice nechají zaniknout velké množství pracovních míst, na druhou stranu ale řada pracovních míst (např. v obsluze strojů apod.) zase vznikne. Tento optimistický postoj je asi nejbližší německému konceptu Industrie 4.0, jak bylo patrné i na odborné, česko-německé konferenci právě s tématem průmyslu 4.0. Zástupce německého Institutu pro trh práce a výzkum povolání (IAB) uvedl v Německu dominantní postoj k pracovně-úsporným technologiím. Jejich význam je značný, ale na druhé straně si jejich rozšíření vynutí vznik nových pracovních míst. Pracovní místo v sobě zahrnuje řadu činností, některé mohou být „robotizovány“, některé ne. Do popředí se tak, minimálně v německém pohledu (tedy z hlediska silně průmyslové země se širokou a pestrou průmyslovouází) dostává ani ne tak otázka masové nezaměstnanosti (která rezonuje více ve Spojených státech), ale pracující chudoby. Pracovní místo může být zachováno, bude ovšem obsahovat méně úkonů, a tedy odměňování je problémem, nikoliv samotný jev ne/zaměstnanosti. Tento pohled může z hlediska globálního postoje k problému pracovně-úsporných technologií, působit příliš optimisticky, na druhou stranu pečlivěji rozlišuje mezi „povoláním“ a pracovními úkony a zvyrazňuje téma, které je v Německu silné – pracující chudobu, resp. tzv. nízko výdělečný sektor, který je v Německu druhý největší v EU.

Druhá skupina, která je podstatně rozsáhlejší, se shoduje v tom, že automatizace přináší značné změny, na které bude potřeba reagovat. Počítá se s úbytkem pracovních míst, i když není shoda v tom, jakých oborů se bude přesně týkat, ani intenzity a časového horizontu. Zde platí, co již bylo uvedeno, že disruptivní technologie s sebou nesou značnou míru nejistoty. I zde můžeme návrhy řešení rozvrhnout do zhruba do dvou hlavních směrů. První z nich akcentuje změny víceméně v rámci současného systému, druhé otevírají nová řešení, často přinášející (byla-li by zavedena) velké změny do celkového socio-ekonomického uspořádání.

První přístup, jehož prvky se mohou objevovat i u „druhé větve“ řešení, byť tvoří spíše doplňkovou část, zahrnuje flexibilizace vzdělávací soustavy, podporu podnikatelství, podporu rekvalifikačních programů. Vzhledem k nejistotě je potřeba, aby lidé byli připraveni měnit i svůj obor několikrát za život, měli by být, dle zastánců tohoto přístupu, připraveni také samostatně podnikat, rozvíjet vlastní projekty a pracovat s kreativitou, která je jako složka lidských dovedností, od robotizace uchráněna. Hospodářská politika by měla napomáhat flexibilizaci práce, ať již v přemísťování ve fyzickém slova smyslu, až právě k rekvalifikacím, snadné informovanosti o nových, rozvíjejících se sektorech a rychlé aplikaci ve vzdělávací a rekvalifikační soustavě. Nicméně i tyto přístupy (Dao, Das, Koczan and Lian, 2017) přiznávají, že vzhledem k specifickým podmínkám dané země, nemusí být tyto přístupy a politiky dostačující a že mohou být potřebná redistribuční opatření dlouhodobého charakteru.

Podívejme se nyní na alternativní návrhy, které znamenají hlubší změnu pro fungování současného systému. K velmi kontroverzním, byť často diskutovaným patří zdanění robotů. Tento návrh je nejčastěji spojován s Billem Gatesem, který tuto myšlenku zpopularizoval. Úvahy Gatese ke zdanění jsou vedeny tím, že technologický pokrok je příliš rychlý a že nejsme na ta velkou dynamiku připraveni. Daň z robotů by tedy měla i „koupit čas“, zpomalit proces technologické změny, roboti, kteří nahrazují pracovníky by měly podléhat zdanění, jakému dnes čelí pracovníci. Daň z robotů stručně zmiňuje také UNCTAD (UNCTAD, 2016), který zdůrazňuje souvislost s fiskálem. Pokud nebude zavedena kapitálová daň z robotů, pak budou chybět zdroje pro sociální systém, pro rekvalifikace pracovníků atd. Proti kritice a rychlému odmítání daně z robotů se postavil také např. Americký ekonom Robert Shiller.

Návrh Gatese vzbudil značné kontroverze. Ke kritikům takového návrhu se připojil i řecký ekonom Janis Varufakis, který zároveň rozvinul svou ideu tzv. univerzální základní dividendy (Varufakis, 2017). Zpochybňuje Gatesův návrh v řadě ohledů, jeden z nich je, že je velice obtížné již dnes odlišit mezi kapitálovým statkem a „robotem“, koneckonců svým způsobem je kávovar také robot, mobilní telefon není ani tak telefon jako počítač atd. Kromě metodologického problému by bylo obtížné rovněž určit výši daně, jak s ohledem na časový vývoj, tak i v případě, že by robot konal práci, která předtím nebyla člověkem vykonávána. Univerzální základní dividendy nezdaňuje „robot“, ale zdaňovala by to, co bylo pomocí robotů vytvořeno. Platila by se tedy z návratnosti kapitálu, např. Určitá fixní částka z jmění, která by dle Varufakisova návrhu šla do veřejných fondů. Zde by buď mohla být rozdělena mezi občany, nebo redistribuována jiným způsobem. Každopádně by ovšem stát měl zdroj na sociální politiku i na mzdy.

K návrhům, které si získávají stále větší pozornost, i když byly zpočátku vnímány jako spíše filozofické koncepty než ekonomické návrhy, patří bezesporu nepodmíněný základní příjem. Toto téma se již po dvakráte stalo významným diskusním tématem na Světovém ekonomickém fóru v Davosu, uvádí ho jako možný návrh i MMF (Berg, Buffie and Zanna, 2016). Nepodmíněný základní příjem (NZP) je někdy považován za nezbytný krok, jak zabránit masové nezaměstnanosti a pádu řady pracovníků do zoufalé sociální situace. Zároveň ovšem operuje s tím, že v budoucnosti nebude „dost práce“ pro všechny. NZP tak někdy nepůsobí, především v ekonomických krizích, jako progresivní řešení, či „osvobození od práce“, ale spíše jako řešení defenzivní, až defetistické povahy.

Podívejme se kritičtěji na tento koncept. K nejčastějším kritickým bodům patří samozřejmě financování. Systém NZP je zcela odlišný od současných sociálních systémů a znamenal by značnou změnu. Není jasné, jak by byl ufinancován, zda právě určitým „zdanění robotů“, či přes Varufakisův koncept dividendy atd. Je ale každopádně spojen s radikální změnou daňové soustavy i výdajů států.

Další kritika se týká toho, že NZP je prohloubí rozdělení společnosti: mezi ty, kteří budou moci pracovat (ergo, budou privilegovaní) a mezi ty, kteří budou žít (případně živořit) z NZP. Samotný koncept může bránit sociální mobilitě (pokud nebude navázán na práci pro komunitu, o čemž se rovněž diskutuje). NZP, jak se mnozí obávají, může otevírat jednak otázku legitimacy (proč má mít NZP někdo, kdo ho nepotřebuje a pokud bude „podmíněn“, resp. určité skupiny na něj nebudou mít nárok, pak už nelze hovořit o nepodmíněném příjmu) a jednak také otázku koheze společnosti, resp. otevírá otázku demoralizace a vzniku celých vrstev, které nikdy nepracovaly a budou jen závislé na NZP. Je sporné, do jaké míry má takováto situace představovat „progresivní“ řešení. NZP tím vlastně redukuje hodnotu práce a její smysl jen na příjem. A zdůrazněme, že NZP se vlastně směřuje s rozdělením produktu vytvořeného roboty, bezesporu z hlediska politické ekonomie (což je možná důvod, proč je tento návrh podporován ze současných mocenských kruhů, viz Davos), a chce uchovat smír tím, že dá těm bez práce minimální dávku na přežití. NZP představuje libertariánskou představu o společnosti, která by mohla vyvolat více problémů než vyřešit.

Z hlediska politické ekonomie je proto nutné se znovu vrátit k otázce Freemana: kdo bude vlastnit roboty. Freeman ve svém příspěvku (Freeman, 2015) vyzdvihuje roli zaměstnanecké participace, resp. nutnost, aby pracovníci měli svůj podíl na kapitálu. Protože podle Freemana to bude kapitál, který bude generovat příjmy, nikoliv práce. Podílnictvím pracovníků na kapitálu, např. americkým systémem ESOP (tj. Plán na vlastnění zaměstnaneckých akcií) by se tak mohlo stát jedním z řešení, které ani nevytváří těžko vybiratelné daně, ani nové individualizované koncepty jako NZP. Navíc by takovýto systém pomáhal snížit nerovnost a zabránil by neofeudalizaci, o které v této souvislosti Freeman hovoří. Americký systém ESOP si prošel svými vzestupy a pády, proto by snad bylo vhodnější hovořit obecněji o demokratizaci kapitálové vlastnictví, či o ekonomické demokracii, která se nabízí jako jedna z cest, která ovšem představuje radikální změnu.

Jen ve stručnosti ještě doplníme, že samozřejmě existují a rozvíjejí se koncepty, které se nesmiřují s tím, že „není práce“, ale spíše pečlivěji odlišují mezi prací

a zaměstnáním (Švihlíková, 2014). Zdůrazňují přitom, že práce jako užitečné činnosti je nekonečné množství, ale častým problémem je, že určitý typ práce negeneruje zisky a má proto spíše veřejně-prospěšný charakter (typicky sociální péče, péče o krajinu, kultura, ale i části vědy a výzkumu atd.).

5 Závěr

Rozvoj pracovně-úsporných technologií (automatizace, robotizace) v kombinaci s dalšími propojenými jevy, především globalizací a financionalizací způsobil přesun ekonomické síly ve prospěch kapitálu a marginalizaci faktoru práce. Indikátor wage share, kterému byla věnována pozornost, jakož i řada studií, které se poklesem wage share ve vyspělých zemích zabírají, toto průkazně dokazují.

Přesto nás ovšem zásadní technologické změny ještě čekají, i když panuje velká nejistota ohledně časového horizontu, dopadu na jednotlivé sektory. V případě disruptivních technologií je tato nejistota jedním z klíčových faktorů, které znesnadňují vytváření patřičných reakcí v rámci hospodářské politiky. Proces reshoringu, který by mohl změnit významným způsobem vzorec mezinárodní dělby práce a produkce, již probíhá, ale opět se liší názory na rychlost tohoto procesu.

Dopad pracovně-úsporných technologií na trh práce s větším či menším zahrnutím dalších souvislostí, vyvolává řadu otázek, ale i nových konceptů. Od relativně umírněného hodnocení těchto změn, které v hospodářské politice zdůrazňují nutnost úpravy vzdělávacího systému, rekvalifikací apod., až po radikálnější návrhy. K nim patří úvahy o zdanění robotů, dividendy z výnosů, který bude roboty vytvořen, ale i nepodmíněný základní příjem. K srdci politické ekonomie, tedy k poměru sil mezi kapitálem a prací ovšem spíše směřují návrhy, které se týkají rozšíření forem ekonomické demokracie (tedy zaměstnanecké vlastnictví robotů), či k novým konceptům práce, které pečlivěji rozlišují mezi prací a zaměstnáním a odmítají úvahy o tom, že s automatizací přichází „konec práce.“

6 Literatura

- BERG, A., BUFFIE, E., F., ZANNA, L. F. 2016. *Robots, growth and inequality*. [online]. In: Finance and development, September 2016. [cit. 28. září 2017]. Dostupné na: <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/09/pdf/berg.pdf>>.
- DAO, M. C., DAS, M., KOCZAN, Z., LIAN W. 2017. *Why is labour receiving a smaller share of global income? Theory and empirical evidence*. [online]. In: IMF, Working Paper 17/169. [cit. 28. září 2017]. Dostupné na: <<http://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2017/07/24/Why-Is-Labor-Receiving-a-Smaller-Share-of-Global-Income-Theory-and-Empirical-Evidence-45102>>.
- FREEMAN, R. 2015. *Who owns the robots, rules the world*. [online]. In: IZA World of Labour. [cit. 28. září 2017]. Dostupné na: <<https://wol.iza.org/articles/who-owns-the-robots-rules-the-world/long>>.

- FREY, C. B., OSBORNE, M.A. 2013. *The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation?* [online]. In: Oxford Martin School, Working Paper. [cit. 28. září 2017]. Dostupné na: <http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf>.
- ILO 2012. *Global wage report 2012/2013: Wages and equitable growth*. [online]. In: Geneva: ILO. [cit. 28. září 2017]. Dostupné na: <<http://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-wage-report/2012/lang--en/index.htm>>.
- OXFORD MARTIN SCHOOL, CITI. 2016. *Technology at work v2.0: The future is not what it used to be*. [online]. In: Oxford Martin School and Citi GSP: Global Perspectives and Solutions. [cit. 28. září 2017]. Dostupné na: <http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/reports/Citi_GPS_Technology_Work_2.pdf>.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2014. *Přelom. Od Velké recese k Velké transformaci*. Bratislava: inaque.sk. ISBN 978-80-89737-06-2.
- UNCTAD 2016. *Robots and industrialization in developing countries* [online]. In: UNCTAD, Policy Brief 50. [cit. 28. září 2017]. Dostupné na: <http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/presspb2016d6_en.pdf>.
- VARUFAKIS, J. 2017. *Taxing robots won't work, says Yanis Varoufakis*. [online]. In: World Economic Forum and Project Syndicate. [cit. 28. září 2017]. Dostupné na: <<https://www.weforum.org/agenda/2017/03/taxing-robots-wont-work-says-yanis-varoufakis>>.

Spoločnosť 5.0 a polarizácia budúcej spoločnosti

Peter Staněk¹ Ekonomický ústav SAV

Society 5.0 and polarisation of future society

Authors' contact details:

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovak Republic
peter.stanek@savba.sk

Abstract: Future polarisation becomes a reflection of different quantitative and qualitative processes. We are facing not only cumulating of changes in income structure and changes in reproduction of job positions, but also a change of overall labour demand in society. Technological revolution mirrors a whole structure of society (its architecture and function). The result of these processes is an overall change of human role as a producer, and a role as a consumer. We are experiencing further heterogenization of society en bloc, as well as structure of wealth. Changes of nature of labour demand (jobs), nature of wages, and overall labour demand will cause even further polarisation. The future trend will be a result of different processes, such as decrease of product prices, changes in structure of expenditures, noncash and shared economy, ecologization of production and consumption. The key factor will be a pace of these changes (one decade) and multiplicative results. A degree of readiness of society to such a widespread complex of changes seems problematic.

Keywords: society polarisation, 4th technological revolution, labour demand, global consumption, technological processes, heterogenization of society.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0026/15 „Príjmová stratifikácia a perspektívy polarizácie slovenskej spoločnosti do roku 2030“.

1 Úvod

Už v súčasnosti možno konštatovať prehĺbovanie príjmovej polarizácie, k čomu prispieva aj celkový rozsah a vývoj bohatstva u tej kategórie populácie, ktorá bohatstvo už získala. Známý údaj o šiestnástich miliónoch miliárdárov na planéte znamená nielen odraz koncentrovanej finančnej moci, ale znamená aj veľmi zásadný dopad na prerozdelenie bohatstva vo vnútri planéty vo väzbe na ďalší vývoj spoločnosti. Na jednej strane môže dôjsť k veľmi zaujímavému vývoju, pretože kognitívne systémy výroby môžu vyrábať lacnejšie výrobky a môžu teda svojím spôsobom kompenzovať sčasti pokles príjmov veľkej časti populácie. Na druhej strane môžeme takisto konštatovať, že vytváranie kreatívnych pracovných miest môže u časti populácie viesť k výraznému zvýšeniu príjmov a posunúť sa do vysoko príjmovej skupiny. To znova môže nejakým spôsobom utlmať celkový dopad technologických zmien.

2 Polarizácia a 4. technologická revolúcia

V súčasnosti sa diskusie okolo dôsledkov 4. industriálnej revolúcie sústreďujú predovšetkým na otázku produktivity práce, nákladov a sčasti aj na otázku reprodukcie pracovných miest. Stále výraznejšie vystupuje do popredia, že komplexný a systémový dopad Industrie 4.0, ale aj umelej inteligencie a systémov Big Data, zasiahne väčšinu profesií a zasiahne aj väčšinu pracovných miest. Spory, ktoré sa vedú okolo rozsahu

dopadu sa pohybujú v rozpätí od 35 % po 70 % dnešných pracovných miest. Iná línia sporu prebieha v oblasti reprodukcie pracovných miest, t. j. koľko vznikne nových miest. Ukazuje sa, že počet novovzniknutých miest bude podstatne menší ako počet miest, ktoré zaniknú. Ďalším veľmi významným fenoménom je skutočnosť, že väčšina novovznikajúcich miest je sústredená do dvoch kategórií: kategórie *špičkové* s vysokým mzdovým ocenením, ktoré predstavujú 10 %, možno 15 % novovznikajúcich pracovných miest a kategórie *pomocných prác*, väčšinou ešte charakteristické aj deleným pracovným miestom, nutnosťou agentúrnej práce a podobne, ktoré majú veľmi nízke mzdové ocenenie.

Celkovo teda možno konštatovať, že kým stredná trieda bola produktom veľmi masovej výroby, ktorej dôsledkom bol rozsiahly počet ľudí pracujúcich v stredných príjmových a mzdových pásmach a vytváral určitý základ konzumnej spoločnosti, súčasný rozvoj technických systémov vedie k tomu, že dochádza k polarizovaniu tejto strednej triedy. Vzniká kategória ľudí, ktorí sú mimo doterajších mzdových pásiem (napr. špičkoví manažéri, analytici, systémoví a kreatívni analytici dát a pod.). Na druhej strane sú to pomocné práce, ktoré v podstate obsluhujú robotické systémy, kognitívnu industriálnu výrobu atď. Toto všetko bude pravdepodobne viesť k ďalšiemu prehĺbeniu polarizácie vnútri spoločnosti.

Okrem toho, v rade prípadov sa prijímajú komplexné a systémové programy rozvoja, ako je napríklad energetická stratégia Európskej únie, ktorá predpokladá podobný efekt ako má stratégia ťažby bridlicového plynu a ropných pieskov v USA. Výrazné zníženie nákladov na energie, umocnené energetickou stratégiou EÚ a sústredením pozornosti na inteligentné domácnosti by malo viesť k poklesu výdavkov domácnosti 15 %, možno až 20 % predovšetkým na oblasť energií a vody. Na druhej strane by mohol tento systém sčasti kompenzovať všetky problémy súvisiace s celkovým redefinovaním pracovných miest vo väzbe na takto vytvorené nové pracovné miesta redefinovaním mzdových systémov. Nutnosť skladania mzdy a príjmu z viacerých pracovných úväzkov sa pravdepodobne stane postupne jednou z kľúčových charakteristík pracovného trhu. Neschopnosť, alebo nemožnosť udržiavať dlhodobejšie zamestnanie (nehovoríme už vôbec o celoživotnom zamestnaní japonského typu) povedie takisto k pomerne vysokému rozsahu pohybu pracovných síl. Zoberme do úvahy, že rozvoj inovácií, ale aj aplikácií (napr. vo väzbe na umelú inteligenciu) bude neustále meniť sektor služieb. V konečnom dôsledku to povedie k ďalšiemu výraznému nárastu sústavy pracovných miest.

Ak hovoríme dnes o prehľbovaní príjmovej polarizácie, musíme mať na pamäti súbeh niekoľkých procesov. Po prvé, je to predovšetkým vlastná reprodukcia pracovných miest, kde vôbec nie je potvrdené pôvodné očakávanie, pri ktorom nové technológie majú uvoľniť človeka od namáhavej a opakujúcej sa práce, majú ho posunúť k vysoko tvorivej práci a majú mu umožniť podstatne väčší príjem. Po druhé, rozplýva sa ilúzia o tom, že absolvovanie univerzity zabezpečí vysoký príjem a profesnú kariéru počas celého života (najlepšie to vidíme v USA, kde sa jedným z obrovských rizikových fenoménov súčasnosti javí objem nesplácaných študentských pôžičiek v sume prevyšujúcej 2,9 bil. USD). Po tretie, je to problém celkového obsahu práce. Stále výraznejšie sa ukazuje disproporcija medzi tým čo sa študenti učia na univerzitách a tým, čo vyžaduje reálny ekonomický a technický život.

Samozrejme, vznikajú nové pokusy ako je rozvoj duálneho vzdelávania nielen na úrovni učňovského štúdia, ale aj na úrovni univerzitného štúdia. Prepájanie medzi práxou a univerzitou vytvára väzby medzi budúcim absolventom a budúcim zamestnávateľom a zároveň testuje pre zamestnávateľa kvalitatívne charakteristiky budúceho uchádzača o prácu. Je to podstatne výhodnejšie ako vykonávanie vstupných pohovorov a podobne. Avšak musíme rátať s tým, že tento systém súvisí aj s celkovou zmenou štruktúry pracovných miest. Výrazný nárast agentúrnych pracovníkov znamená nielen zlacnenie pracovnej sily vo väzbe na charakter agentúrneho pracovníka, ale znamená aj podstatné výrazné zvýšenie neistoty v rámci pracovných úväzkov, pracovných trhov atď., čo súvisí aj s obrovským nárastom úväzkov na skrátený pracovný úväzok alebo úväzkov na dobu určitú. Tento faktor neistoty bude zásadným spôsobom pôsobiť bez ohľadu na to ako sa budú vyvíjať zdroje pracovných síl.

Dnešná logika na trhu práce predovšetkým v Európskej únii je veľmi jednoduchá. Ekonomický rozmach viedol k vytvoreniu nových pracovných miest a na ich obsadenie nie je dosť pracovníkov, a okrem toho, starnutie populácie nutne povedie k ďalšiemu úbytku potenciálneho obyvateľstva v produktívnom veku. V skutočnosti vývoj nie je takto lineárny a naopak, technický rozvoj postupne nahrádza stále viac a viac pracovných miest. Nenahrádza ich len v oblasti materiálnej výroby v automobilovom priemysle, strojárstve a podobne, ale stále výraznejšie umelá inteligencia preniká aj do oblastí, ktoré boli považované za výsadu človeka – v oblasti dizajnu, manažérskych prác, personálneho manažmentu, finančných poradcov, právnikov atď. To však znamená, že stále viac a viac sa napríklad nasadenie umelej inteligencie dotýka aj vysoko kvalifikovaných profesií, ktoré boli doteraz vysoko ohodnocované, a u ktorých zástancovia týchto pracovných miest nemali obavy z toho, že by došlo k ich usporeniu alebo že by tieto pracovné miesta zanikli. Najlepšie to vidíme napríklad pri používaní umelej inteligencie v bankovom sektore, kde mnohé algoritmy spracovania dát o klientoch a navrhovania riešení už dnes uskutočňuje umelá inteligencia. Vidíme to aj v personálnej oblasti, kde napríklad v Citibank a v niektorých ďalších veľkých amerických bankách dochádza k prijímaniu a prepúšťaniu pracovníkov nie cez personálne oddelenie, ale cez systém umelej inteligencie Watson. Vidíme to napríklad aj v dizajnerských oblastiach, ktoré boli považované za výslovne ľudské oblasti s kreatívnym myslením, ale už aj dnes v týchto oblastiach sa stále výraznejšie uplatňuje umelá inteligencia.

Pritom, a to musíme mať na pamäti, sme vlastne len v prvotnej fáze 4. industriálnej revolúcie a nasadenia umelej inteligencie do spoločenského výrobného procesu. Samozrejme, je možné diskutovať o tom, či celková transpozícia výrobného a predajného systému neprejde zásadnými zmenami ktoré povedú k úplne inej konfigurácii štruktúry pracovných miest. Je nepochybné, že ručná časť výrobku bude tvoriť stále menšiu a menšiu časť ceny výrobkov. Stále viac a viac s ním budú tvoriť služby spojené s výrobkom, ktoré budú vyžadovať kreatívne myslenie, priamu komunikáciu so zákazníkom, kontakt neustálej spolupráce so zákazníkom. Nebude to teda klasické coolcentrum, ale je to coolcentrum vyššej kvalitatívnej úrovne.

Zároveň však musíme počítať aj s tým, že celkový proces zisťovania názorov zákazníkov sa premietne do individualizácie produkcie, preto vo väzbe na Industrie 4.0 sa stále výraznejšie presadzuje filozofia individuálnej výroby, založenej na priamych predstavách zákazníka. To v konečnom dôsledku nevyhnutne povedie k celkovej zmene

štruktúry potreby práce v jednotlivých fázach výrobného, produkčného a predajného systému. Okrem toho, stojíme na prahu zásadnej otázky, či výrobky, ktoré budú vyrábané, budú kvalitné a nebudú vyžadovať dlhodobý servis, alebo pôjde o menej kvalitné výrobky, ktoré vydržia iba po dobu záručných systémov a potom ich i tak spotrebiteľ vyhodí a kúpi nový výrobok. Ak by totiž došlo k tomu, že by sa potlačila funkcia servisu a všetkých ostatných servisných činností spojených s udržiavaním výrobkov, znamenalo by to veľmi výrazný zásah do štruktúry potreby práce. Okrem toho vlastné uvoľňovanie pracovných síl z priemyselných procesov, uvoľňovanie pracovných síl zo systémov riadenia, zoberme do úvahy aj uvoľňovanie pracovných síl napríklad v oblasti dopravy súvisiace s nasadením autonómnych systémov v oblasti kamiónov, áut, železníc a podobne, povedie všade v týchto oblastiach k výraznému uvoľňovaniu pracovníkov. Práve preto niektoré skupiny výskumníkov (napr. štúdie MIT, Caltechu, ale aj štúdie oxfordskej univerzity) ukazujú na skutočnosť, že hlavným problémom bude výrazná reštrukturalizácia celkovej potreby práce súvisiaca s poklesom celkového objemu práce a s vytvorením nových foriem práce založených na komplexicite a interdisciplinarite.

Na tento systém práce a využitia pracovných síl však stále nenabehol ani vzdelávací systém, ale stále naň nenabehli ani vlastní uchádzači o prácu. Stále sme v lineárnej podobe: automobilový priemysel potrebuje 100 technikov, musíme ich teda vychovať. Neuvažujeme nad tým, že dochádza k diskontinuitnému meneniu požiadaviek a to, čo je dnes nedostatkovým tovarom (určitý druh profesií), sa môže o päť rokov stať zásadným prebytočným tovarom. Okrem toho aj trvalé pripravovanie absolventov len na základe okamžitej dočasnej potreby štruktúry pracovných síl, sa môže stať zo stredno- a osobitne dlhodobého hľadiska ako výrazný kontraproduktívny faktor.

Ale toto všetko vedie k ďalšiemu výraznému fenoménu. Vlastná mzda pravdepodobne bude vznikáť ako sústava príjmov z viacerých úväzkov. Dnes sa diskutuje o tom, že by sa mali zdaňovať aj informácie, ktoré o sebe človek poskytuje, ale vlastná firma ich používa pri obchodoch ďalej. Znamenalo by to ďalší doplnkový príjem pre väčšinu populácie. Okrem toho uvažujeme o tom, že by sme zaviedli určitú formu nepodmieneného príjmu pre tých, ktorí sú mimo pracovného procesu, ale aj pre tých, ktorí sú v pracovnom procese, ale ich príjem výrazne poklesol, takže by sme chceli udržať určitú mieru celkovej úrovne príjmov a teda následne aj spotreby. Toto by bolo jedno z možných riešení, pretože ukazuje sa, že nízkopríjmové skupiny a rozširovanie skupiny chudobných pracujúcich môže byť jedným z trvalých a dlhodobých trendov v rámci redefinovania trhu práce, čo v konečnom dôsledku môže zásadným spôsobom opäť prehĺbiť príjmovú polarizáciu vnútri spoločnosti. Otázkou je, aký dôsledok má prehlbovanie príjmovej polarizácie. V lineárnom premietnutí dnešnej štruktúry spoločnosti je možné kompenzovať tento pokles reálnych príjmov jedine čerpaním úspor, alebo poskytovaním nových úverov za veľmi výhodných podmienok.

Vzhľadom na krízu, prekonanie krízy, stratégiu Európskej centrálnej banky i FED, možno konštatovať, že sa zvolila stratégia poskytovania lacných peňazí, a navyšovania úverovej záťaže subjektov aj obyvateľstva. Toto navyšovanie vidíme aj v tom obrovskom navýšení objemu zadlženosti v rokoch 2008 až 2016, ktoré sa zvýšilo viac ako o 51 bil. USD. Toto všetko ale znamená, že proces zadlžovania populácie pokračuje ešte intenzívnejším tokom ako doteraz. Lákание na výhodné úvery pri nízkych alebo

minimálnych úrokových sadzbách bohužiaľ pri veľkej časti populácie nachádza odraz. Stimulovanie populácie k narastaniu konzumu a spotreby, znova síce znamená na jednej strane zvýšenie celkovej miery spotreby vo vnútri spoločnosti, ale na druhej strane bude stále výraznejšie narážať na bariéru reálnych príjmov u väčšiny populácie.

Okrem toho vo väzbe na vlastný vývoj príjmovej polarizácie musíme upozorniť aj na tzv. štatisticky priemerný fenomén. Ukazuje sa, že napríklad priemerná mzda na Slovensku sa v posledných šiestich rokoch zvýšila zo 711 eur na 944 eur. Je to nepochybne veľmi výrazný posun v rámci priemernej mzdy. Zároveň však výskumy ukazujú, že väčšina populácie, 70 až 80 %, má priemernú mzdu na úrovni medzi 450 eur až 600 eur, a stále existuje veľká skupina ľudí, ktorých mesačný príjem je v hrubom 450 eur až 500 eur.

Vlastný objem priemernej mzdy nie je relevantným ukazovateľom pre analýzu miery vnútornej disproporcie príjmov a bohatstva vnútri spoločnosti. Bohužiaľ, to ale nie je ani v dostatočnej miere Giniho koeficient. Podrobné analýzy vychádzajúce zo skutočnej príjmovej polarizácie jednotlivých skupín populácie sa buď neuskutočňujú, alebo sa robia iba vo výnimočných prípadoch. Logickým dôsledkom takéhoto prístupu je potom stále spoliehanie sa na štatisticky priemerné ukazovatele, ako je priemerná mzda, priemerný dôchodok, priemerná produktivita, priemerná inflácia, hoci skutočná vnútorná heterogenita sa v rámci spoločnosti prehľbuje. Doteraz, v podstate, miera sociálneho mieru závisela na určitom udržiavaní status quo žiaducej miery príjmovej polarizácie vnútri spoločnosti. I keď samotná stredná trieda nebola homogénnym celkom, predstavovala takisto rôzne skupiny populácie s rôznymi príjmami, ale predstavovala fundamentálne najistejší a najzákladnejší prvok, ktorý vytváral stabilitu spotreby, stabilitu produkčných systémov, ale v konečnom dôsledku vytváral aj stabilitu finančného sektora ako celku. Táto trieda bola v podstate pri 60 – 70 % podiele strednej triedy istená vo všetkých líniách ekonomického procesu: od produkcie až po spotrebu. Samozrejme, na základe toho bolo možné odhadovať aj finančný vývoj, bolo možné odhadovať aj výdavky štátu, bolo možné špecificky nastaviť sociálnu politiku a bolo možné v konečnom dôsledku použiť aj podporné opatrenia v prípade štrukturálnej nezamestnanosti.

Akonáhle však dochádza k výraznému prehĺbeniu polarizácie vnútri spoločnosti, vzniká obrovská miera neistoty v samotnom spotrebiteľskom sektore. Existuje obrovská miera neistoty pre výrobný sektor. Štát nie je schopný v tomto prípade reálne odhadnúť rozsah a potrebné sociálne pomoci, a koniec-koncov, dostáva sa do situácie, v ktorej ex post reaguje na vývoj dopadov príjmovej polarizácie. A okrem toho jedným z významných fenoménov je aj skutočnosť, že tradičný vzťah situácia na trhu práce a priemerných miezd už nefunguje. V podstate práve príjmová polarizácia radikálnym spôsobom mení tento jednoduchý výraz – ak je konjunktúra, rastie potreba práce, a nedostatok pracovníkov vedie k rastu miezd.

Ukazuje sa stále výraznejšie, že tento rast miezd je okrem toho polarizovaný aj regionálne. Dochádza k prehľbovaniu vnútornej heterogenity z hľadiska jednotlivých teritórií a vo vnútri týchto teritórií. Čiže dochádza k niečomu, čo by sme mohli nazvať multiplikatívne prehľbovanie polarizácie a heterogenity vnútri spoločnosti tak z hľadiska globálneho pohľadu, ako aj jednotlivých regiónov, jednotlivých profesií, jednotlivých odvetví či jednotlivých sídelných štruktúr.

Prehlbovanie heterogenizácie ale vnáša obrovský faktor neistoty do vlastnej sociálnej politiky. V podstate, napriek mnohým prieskumom a informáciám, nemáme relevantnú odpoveď na dopady príjmovej polarizácie (napr. na riešenie zložitých životných situácií, na vývoj dôchodkového sporenia), alebo na to, čo môže byť neobyčajne významným faktorom a to je výška budúcich dôchodkov vzhľadom na fungovanie spoločnosti. Zatiaľ v podstate predpoklad lineárneho vývoja priemernej mzdy a z toho odvodených vzťahov na penzijné alebo iné sporenie, poskytovalo relatívne pevnú istotu pri konštrukcii modelov udržateľnosti penzijného systému. Následne však vidíme stále výraznejšie, že vnášanie neistoty o mzdovom vývoji, o dôsledkoch prehlbujúcej sa polarizácie, zásadným spôsobom relativizuje údaj priemernej mzdy a na základe toho nie je možné odvodiť ani reálnu finančnú situáciu budúcich dôchodcov, alebo ľudí, ktorí pôjdu do dôchodku v najbližších piatich až desiatich rokoch. To ale vnáša obrovský faktor neistoty už nielen do vlastného penzijného systému, ale aj do celkovej štruktúry sociálnej politiky, ktorá sa takto dostáva na značne neodhadnuteľnú trajektóriu vývoja.

Predstavme si, že väčšina ľudí, ktorí sa dostanú vďaka technickej revolúcii do kategórie nízkopríjmových alebo pracujúcej chudoby, sa dostane po odchode do dôchodku medzi dôchodcov s najnižšími, minimálnymi dôchodkami. Zároveň ale to ohrozuje vnútornú spotrebu, pretože pokiaľ bude dochádzať k výraznému znižovaniu fyzickej spotreby napríklad vo väzbe na zdieľanú ekonomiku, koncepciu spotreby, ktorú preferuje miléniová generácia, alebo niektoré ďalšie aspekty, znamená to výrazný pokles fyzickej produkcie tovarov a služieb. Ak k tomu pridáme aj rozmer vyplývajúci z celkovej prehlbujúcej sa príjmovej polarizácie je zrejmé, že veľká časť produkčných systémov bude trvale nadbytočná a bude realizovaná výrazná snaha o optimalizáciu rozsahu produkčných kapacít, ale aj na to viazanej optimalizácie zamestnanosti.

Optimalizácia zamestnanosti už bude prebiehať nielen v zmysle utlmenia produkčných kapacít, ale bude súvisieť aj súbežným procesom technologickej inováčnej prestavby produkčných kapacít. Dôsledkom bude vlastne niekoľkonásobné usporenie pracovných síl a zníženie úlohy ľudského faktora v jednotlivých fázach výrobného a aj predajného systému. A to zároveň, spojené s nárastom chudoby u veľkej časti populácie, povedie nielen k limitovaniu možností globálnej spotreby, ale bude aj zásadným spôsobom tlačiť na vlastnú podobu tovarov a služieb. Zvíťazí stratégia kvalitných výrobkov, ktoré budú plniť svoje službové vlastnosti dlhé obdobie, alebo chceme pokračovať naďalej v stratégii neustáleho obmieňania vyrobených výrobkov, pretože tie vydržia iba niekoľko rokov a musia byť nahradené novými?

A toto všetko vedie ďalej znova k diskusii o zásadnej a fundamentálnej otázke dnešnej spotreby. Je dnešná spotreba v jej obrovských dimenziách udržateľná, logická a finančne únosná? Alebo bude musieť dôjsť k zásadnému prehodnoteniu celkovej štruktúry väčšiny populácie z hľadiska spotreby, bude musieť prísť k prehodnoteniu vzájomnej väzby medzi objemom spotreby a finančnou a príjmovou diverzifikáciou populácie a budeme musieť hľadať nový druh spotreby napríklad aj formou zdieľania, ktorý zabezpečí potrebné činnosti a služby a na druhej strane nebude vyžadovať také obrovské finančné zaťaženie v zmysle vlastníctva.

Pozrime sa aj na zásadnú skutočnosť, že miléniová generácia nechce vlastniť, nechce sa finančne zaviazať, chce len užívať, hneď, a zároveň chce zásadným spôsobom

sa zbaviť zodpovednosti za to čo používa. Systém zdieľanej ekonomiky by v takomto prípade opätovne bol jedným z kľúčových faktorov celkového zníženia spotreby vnútri spoločnosti.

3 Spotreba a príjmová polarizácia

Stále si nechceme uvedomiť, že dochádza k zásadnému zvratu vo väzbe medzi celkovou spotrebou spoločnosti a príjmovou stránkou väčšiny populácie. Prevládajú stále lineárne predstavy o tom, že akonáhle bude konjunktúra, bude dochádzať k trvalému rastu miezd, trvalý rast miezd umožní trvalý rast spotreby a jediný problém bude udržať rovnováhu medzi rastúcou spotrebou a rastúcimi príjmami. V skutočnosti tento mechanizmus už nefunguje minimálne 12 až 15 rokov. Kríza v roku 2008 zásadným spôsobom posunula celkový vzťah medzi príjmami a spotrebou. Technologická revolúcia začína radikálnym spôsobom transformovať celkovú potrebu práce v produkčnom procese, ale zároveň na to aj mení celkový pohľad na úroveň výšky príjmov.

Z tohto hľadiska už dnes používať štatisticky priemernú mzdu k úvahám o ďalšom zvyšovaní spotreby je mimoriadne zavádzajúce práve preto, že vysoké príjmy úzkej skupiny populácie nepovedú k rovnomernému a zodpovedajúcemu nárastu spotreby. Naopak, povedú ku kumulácii finančného bohatstva vo väzbe na finančný a virtuálny sektor a budú presným predobrazom pokračovania stratégie obrovského nárastu finančného sektora o desiatky percent, hoci reálna produkčná ekonomika sa hýbe iba o niekoľko desiatok percent.

Tento proces virtualizácie bude mať logicky iba určitú hranicu, nazvime to kritický bod, v ktorom dôjde k vnútornému zníženiu celkovej odolnosti finančného systému a následne na to k úplnému kolapsu všetkých aspektov finančného systému. Ale tento kolaps zasiahne obrovským spôsobom tentokrát úzku skupinu širokých vlastníkov financií a vzniká tak zásadná otázka: prípadná ďalšia ekonomická kríza (podstatne širšia ako kríza v roku 2008) zasiahne aj bohatých ľudí. Úzku bohatú elitu, niekoľko percent populácie, väčšinu populácie, ktorá už nemá úspory a nemá ani reálne vysoké príjmy, alebo zasiahne celkový výrobo-produkčno-predajný systém a v podstate spôsobí jeho oddelenie jednotlivých častí.

V podstate vo väčšine kríz dochádza vlastne k fragmentácii produkcie, výroby, distribúcie, služieb a nákupu. Akonáhle dochádza k oddeleniu týchto systémov nemožno používať lineárne rovnice vzťahu spotreba – príjem. V takomto prípade bude pravdepodobne prebiehať sekvenčná optimalizácia jednotlivých systémov a fáz procesu, t. j. optimalizácia produkčných kapacít, optimalizácia distribučných systémov, optimalizácia službových činností, ale aj optimalizácia spotreby. Limitovanie reálnej spotreby nebude možné dlhodobo kompenzovať zvyšovaním úverovej záťaže väčšiny populácie. Okrem toho, nebude tu pôsobiť ani faktor nárastu časti miezd u malej úzkej skupiny špičkových odborníkov. Nevyvážia celkový pokles príjmov väčšiny populácie.

Pridajme k tomu aj nutnosť pokračovať v pracovnom procese po dlhšie obdobie, vzhľadom na zvyšujúci sa vek dožitia a vek odchodu do dôchodku, a zároveň problémy fragmentácie mzdovej politiky. To znamená obrovský nárast miest, ktoré sú menej oceňované, ktoré vytvárajú problémy v oblasti vývoja a to v konečnom dôsledku stále v situácii, v ktorej sa mení celkový objem potreby práce vnútri spoločnosti.

Samozrejme, niektorí odborníci konštatujú (napr. firma Manpower), že nedôjde k zásadným problémom na trhu práce ani v oblasti reprodukcie pracovných miest a zaniknuté pracovné miesta budú automaticky nahradené novovznikajúcimi pracovnými miestami. Pravda, už ani táto organizácia nehovorí o rozmere finančného rovnocenného ocenenia pracovných miest, ktoré zanikli a pracovných miest, ktoré vznikli. Ticho sa predpokladalo, že nové pracovné miesta budú miesta s vyššou kvalifikačnou náročnosťou, budú to miesta s vyšším mzdovým ocenením, s vyšším príjmom atď. V skutočnosti je však tento proces neporovnateľne zložitejší. Vôbec nedochádza k takémuto jednoduchému procesu reprodukcie pracovných miest a náhradných miest zanikajúcich miestami vznikajúcimi. Zmena celkového objemu novovzniknutých miest je prvý kľúčový fenomén. Druhým je výrazná polarizácia vnútri novovznikajúcich miest. Je to zásadný rozdiel oproti napríklad 80. – 90. rokom, alebo aj rokom po začiatku milénia, kde jedno kvalifikované pracovné miesto bolo spravidla nahradené iným kvalifikovaným miestom v iných službových činnostiach. V súčasnosti tento proces prebieha úplne inak, kde jedno kvalifikované miesto môže byť nahradené niekoľkými málo kvalifikovanými pracovnými miestami, nemusí byť nahradené vôbec, alebo vznikne úplne iné kvalifikované pracovné miesto s vysokými kvalifikačnými nárokmi, s vysokým mzdovým ocenením, avšak v minimálnom rozsahu počtu takto vznikajúcich pracovných miest.

Z tohto hľadiska jedným z kľúčových fundamentov do analýzy vývoja príjmovej polarizácie spoločnosti sa bude stále výraznejšie premietat' potreba poznania reprodukcie pracovných miest z hľadiska fyzických počtov, ale aj z hľadiska mzdového ocenenia takto sa reprodukuje pracovných miest. Zatiaľ tento fakt nebolo nutné tak výrazne brať do popredia, pretože vo väčšine prípadov novovznikajúce pracovné miesta predstavovali v mnohých aspektoch analogickú úroveň mzdového ocenenia ako miesta zanikajúce. To však vedie k výraznej a zásadnej otázke: Akým spôsobom sa bude meniť celková potreba práce v spoločnosti a akým spôsobom bude prebiehať redistribúcia finančného bohatstva vnútri spoločnosti vo väzbe na celkovú zmenu charakteru fungovania spoločnosti ako takej? Je to veľmi závažná otázka práve preto, že reálna úroveň príjmov je nielen faktorom spotreby, ale bude zohrávať aj obrovskú úlohu vo väzbe na poisťné systémy spoločnosti – systém zdravotného poistenia, nezamestnaneckého poistenia, penzijného poistenia atď.

Výrazný pokles príjmov, resp. stagnácie príjmov u veľkej časti populácie nevyhnutne zvýši tlak buď na zvýšenie poisťných systémov, alebo zníženie poskytovaných služieb, ktoré boli doteraz poskytované napríklad v oblasti dôchodkov, zdravotnej starostlivosti a pod. V každom prípade to bude znamenať výrazný dopad na fungovanie sociálnej sféry v rámci spoločnosti, ale aj na fungovanie celkovej štruktúry poisťných systémov. Ukazuje sa, že tento aspekt môže zohrávať podstatne významnejšiu úlohu ako mechanické porovnanie počtu ľudí v produktívnom a poproduktívnom veku, a vývoj ich vzájomného vzťahu.

Pôvodná predstava systému „pay and go“ založená na tom, že dnešní pracujúci platia dôchodcov z minulosti, môže dostať zásadný úder nielen zmenou počtu ľudí v produktívnom a poproduktívnom veku, ale predovšetkým zmenou celkovej mzdovej situácie tých ľudí, ktorých miesta zanikajú, a tých ľudí, ktorých miesta vznikajú. Takýto výrazný prepád (napr. príjmov v oblasti poisťných systémov, dôchodkového systému

a pod.), nie vo väzbe na zmenu fyzického pomeru počtu ľudí vekových kategórií, ale vo väzbe na úroveň vyplácaných miezd, môže byť jedným z kritériálnych faktorov, ktoré ohrozia udržateľnosť penzijného systému alebo spôsobia situáciu, v ktorej bude musieť štát stále viac a viac dotovať penzijný systém. Ukazuje sa, že jednoduché lineárne výpočty vychádzajúce len z porovnávania ľudí v produktívnom a poproduktívnom veku, vytvárajú obrovské riziko zadlženosti budúcich spoločností. Zmena proporcie, ktorá vyústi až do pomeru 1 : 1,6 (znamená výrazné zhoršenie situácie z hľadiska získavania príjmov), tlačí štát k limitovaniu objemu vyplácaných dôchodkov, čo sa však kontraproduktívne vracia poklesom vnútornej spotreby.

Musíme totiž upozorniť na zásadnú skutočnosť. V súčasnosti napríklad vnútroneckeá spotreba, ovplyvňovaná ľuďmi nad 65 rokov, predstavuje 48 až 50 % vnútroneckej spotreby. S celkovým nárastom populácie nad 65 rokov bude extrémne stúpať váha tejto časti populácie v celkových štruktúrach spotreby. V konečnom dôsledku, ak by došlo k stagnácii alebo zníženiu dôchodkov, môže sa to prejaviť zásadným poklesom celkového objemu tovarov a služieb, ktoré spoločnosť bude potrebovať.

Z tohto hľadiska vidíme, že väčšina procesov a činností je charakteristická súbehom poklesu fyzickej potreby tovarov a služieb spoločnosti s poklesom a vnútorným diferencovaním celkovej kúpyschopnej sily väčšiny obyvateľstva a v konečnom dôsledku doslova generačným prenosom chudoby z obdobia produkčného pôsobenia do obdobia poproduktívneho pôsobenia. Toto všetko však zásadným spôsobom udiera na charakter spotrebnej spoločnosti. Táto spoločnosť za kľúčový faktor považuje spotrebu, osobnú spotrebu, a zároveň predpokladá, že zdroje od daňových poplatníkov budú trvale rásť, a teda aj spotreba verejného sektora, dostávame sa do neriešiteľnej situácie. Všetky analýzy ukazujú, že kým celkový objem vyplatených zdrojov môže rásť, sústredenie týchto zdrojov v rukách úzkej elity zásadným spôsobom zmení charakter vnútroštátnej spotreby, ale zároveň, vytvorí obrovský finančný zdroj, ktorý bude môcť fungovať ako faktor riešenia makroekonomických disparít, napríklad zahranično-obchodnej bilancie, potrebe domáceho kapitálu, nákupu štátnych dlhopisov atď., avšak nebude mať relevantný dopad na spotrebu vnútri spoločnosti a dôsledkom toho bude nutnosť optimalizácie produkčných kapacít, výrobných systémov vo vnútri spoločnosti samotnej.

Vznikne teda zásadná vnútorná dilema, kde na jednej strane formálne bude možné konštatovať nárast bohatstva vnútri spoločnosti. Súbežne s tým, však bude narastať celková úverová záťaž väčšiny populácie a súbežne s tým bude narastať majetok úzkej skupiny ľudí, ktorí ju nebudú môcť lepšie zhodnotiť ako investovať do štátnych dlhopisov a investovať do vykrývania deficitu vlastného štátu. To ale znamená, že vlastná funkcia spotreby, klasickej spotreby ako stimulátora výroby, inovácií atď., bude prechádzať radikálnou zmenou chápania. Koniec-koncov už dnes vidíme rad náznakov, ktoré ukazujú obrovské zväčšovanie rozdielu medzi vnútornou polarizáciou spoločnosti a štruktúrovaním globálnej spotreby spoločnosti z hľadiska tovarov a služieb.

Dnes sme v tejto fáze čiastočne prekrývaní obrovským nárastom aplikačných služieb v oblasti IT sektora. Povedzme si otvorene, že vzhľadom na štruktúru činností, tovarov a služieb, aj možný nárast aplikácií informačného sektora narazí na svoje hranice a podobne ako narazil na hranice rozvoj terciárneho sektora ekonóma Fourastiého, narazí na svoje hranice aj možnosť využívania technických inovácií a aplikácií na riešenie problémov bežného života. To ale v konečnom dôsledku povedie opätovne

k stagnácii celkového objemu budúcich tovarov a služieb. Nemôžeme sa spoliehať len na to, že sa to doteraz vždy nejakým spôsobom utriaslo, alebo, že vždy sa našli určité druhy tovarov a služieb, ktoré boli úplne nové a tie vytvorili priestor pre nové zamestnanie ľudí.

Zatiaľ celkový pohľad na systém Industrie 4.0 a systém umelej inteligencie, ale aj systém technológií smart je skôr chápaný sekvenčne. Hovoríme a pozeráme sa čo tento systém urobí s produkčným systémom v oblasti klasickej výroby tovarov a služieb. Osobitne sa zaoberáme s tým, čo tento systém urobí s komunikáciou so zákazníkom a službami spojenými s výrobkom. Osobitným spôsobom hodnotíme možnosť dopravných a iných limitov vo väzbe na celkový vývoj spoločnosti. Na druhej strane ale veľmi opatrne, alebo takmer vôbec, neanalyzujeme ako sa bude vyvíjať celková globálna spotreba, aká vnútorná segmentácia tejto globálnej spotreby bude prebiehať vo väzbe na technickú stránku inovácií a vo väzbe na reálnu kúpyschopnú silu spoločnosti a akým spôsobom môže dôjsť k vnútornému pnutiu v rámci spoločnosti samotnej. Predovšetkým pre zásadne rozdielny vývoj medzi produkčnými kapacitami a spotrebou na jednej strane, a finančnými a inými možnosťami väčšiny populácie na druhej strane.

Predstava, že dôjde k určitému automatického zladeniu budúcnosti medzi príjmovou situáciou väčšiny populácie a produkčným systémom, vrátane novej ponuky tovarov a služieb, cez informačné technológie, sa ukazuje, bohužiaľ, minimálne zo strednodobého a osobitne dlhodobého hľadiska ako nereálna. Naopak, možno očakávať, výrazné prehodnotenie štruktúry spotreby, možno očakávať, že sa naozaj vytvoria mnohé nové profesie, o čom svedčia niektoré výskumné štúdie (napr. na MIT alebo na nemeckom ministerstve práce), ale v každom prípade kľúčová otázka bude nielen obsah nových činností viazaných na dané pracovné miesta, ale predovšetkým vzájomný pomer medzi zanikajúcimi a vznikajúcimi pracovnými miestami.

Samozrejme, opätovne môžeme použiť koncept utlmenia automobilového priemyslu a rozmachu v oblasti hypermarketov – sústružník CNC stroja stráca svoje miesto a prechádza do hypermarketu ako obslužný pracovník v oblasti dodávania tovarov. Musíme si však uvedomiť, že v tomto prípade rovnica $1 = 1$ (pracovné miesto), má v skutočnosti obrovský i finančný dimenzionálny rozmer. Mzda a príjem na jednom mieste a mzda a príjem na druhom mieste môžu byť, a vo väčšine prípadov aj sú, diametrálne odlišné. To ale znamená, že kontinuita úverovej záťaže dotyčného človeka, ktorá pokračuje bez ohľadu na tento proces reprodukcie pracovných miest, bude jedným z veľmi významných a limitujúcich faktorov ďalšieho vývoja spotreby.

Pri miere zadlženosti dnešného obyvateľstva, osobitne v Európskej únii alebo v USA, je zrejmé, že aj keby došlo k výraznejšiemu nárastu miezd, problém bude predovšetkým so sklonom k úsporám a k vytváraniu finančnej rezervy pre krízové situácie. Naopak, potreba za každú cenu zvýšiť spotrebu povedie k ďalšiemu pokračovaniu reklamných a iných strategických manévrov na to, aby ľudia zvýšili svoju spotrebu. Aby nejakým zásadným spôsobom stále viac a viac spotrebovali, aj keď väčšina tejto spotreby ide na úver. Logickým dôsledkom takéhoto vývoja je však smerovanie k výraznej konfrontácii medzi reálnymi príjmami, nákladmi reálnej spotreby a objemom a štruktúrou reálnej spotreby. Používanie nových technológií, napríklad smart, v oblasti energetiky alebo dopravy, by mohlo viesť k poklesu nákladovosti, ale aj k poklesu cenovej náročnosti týchto služieb vo väzbe na obyvateľstvo.

Predstavme si robotickú autonómnu dopravnú sústavu v rámci mestských aglomerácií. Predstavme si obrovsky rozvinutý systém kognitívnej výroby využívajúci kognitívnych robotov a reagujúcich na priame podnety konkrétneho zákazníka. Predstavme si systém, v ktorom väčšina služieb je zabezpečovaná umelou inteligenciou a autonómnymi systémami a všetko toto je v podstatne nižšej nákladovej rovine ako doterajšie systémy. Logicky z toho vzniká zásadná otázka, či nová technologická revolúcia nepovedie k vyriešeniu týchto problémov tým, že výrobky sa stanú lacnými a dostupnými, ale aj miera lacnosti je v tomto prípade relatívna. Môže to byť lacnosť priemerneho výrobku, ale môže to byť aj svojím spôsobom drahota vo väzbe na príjmovú polarizáciu a rozostrenie spoločnosti.

Je zrejmé, a to sa ukázalo aj na svetovom ekonomickom fóre v Davose v rokoch 2015, 2016, že problém príjmovej polarizácie si väčšina ekonómov uvedomuje ako jeden z fundamentálnych problémov budúceho vývoja. Málokto si však stále uvedomuje dopad štvrtej technologickej revolúcie na celkové prehlbovanie príjmovej polarizácie a dopad tejto technologickej revolúcie na celkové rozloženie príjmov a výdavkov vo vnútri spoločnosti.

S tým súvisí ďalšia rovina otázok. Ak dôjde k zásadnému prehodnoteniu celkového objemu spoločenskej potreby práce v oblasti produkcií, v oblasti služieb, a zároveň dôjde k obrovskému nárastu úzkej skupiny vysoko kvalifikovaných odborníkov, ktorých príprava však trvá dlho a nie je možné ich zabezpečiť rekvalifikačnými kurzami, je zrejmé, že v oblasti trhu práce sa postupne vytvorí šokovým skokom obrovská štrukturálna nezamestnanosť. O nej nikto neuvažuje, pretože všetci vychádzajú z predpokladu trvalého ekonomického rastu, lineárneho nárastu produkčných kapacít, lineárneho nárastu potreby práce, a pretože potreba práce bude predbiehať celkový počet uchádzačov o prácu, možno očakávať trvalý a kontinuálny rast miest.

Všetky tieto predstavy sú však založené na chybnom východisku, že súčasná príjmová polarizácia nemá relevantný vplyv na ďalší vývoj, že technologická revolúcia nezamieša zásadným spôsobom príjmovú polarizáciu spoločnosti, a že všetky kvantitatívne procesy budú prebiehať súbežne naďalej, tak ako doteraz, bez vzájomného ovplyvňovania sa, alebo vzájomnej väzby súvislosti. V skutočnosti táto filozofia je bohužiaľ chybná vo všetkých východiskových bodoch. Predovšetkým, príjmová polarizácia už v súčasnosti zásadným spôsobom mení šance, odolnosť spoločnosti vo väzbe na finančné a spotrebné otrasy a takisto zásadným spôsobom prehodnocuje celkovú mieru novej budúcej spotreby a príjmov pri starnutí populácie.

V podstate systém spoliehanie sa na trvalý neustály dlhodobý kontinuálny rast je omylom v podmienkach limitovania prírodných zdrojov, prehlbovania sa nákladov na adaptáciu na zmeny prírodného prostredia, a celkovej potreby recyklácie, teda zníženia objemu odpadu produkovaného touto civilizáciou.

Ukazuje sa stále výraznejšie, že heterogenizácia spoločnosti prebiehajúca po všetkých kľúčových medziach a paradoxoch a po uhloch pohľadu môže zásadným spôsobom, a ak bude, meniť celkový objem, štruktúru, časové fázovanie, i formy spotreby vo vnútri spoločnosti, čo nevyhnutne vyvolá pravdepodobne najvýznamnejšiu zmenu produkčných systémov a ich organizácie od obdobia manufaktúr.

4 Záver

Základnou zmenou je, že končí masová výroba, ale začína individualizovaná výroba, stelesneného do požiadavky momentálne potrebných pracovníkov, ale prebytočných pracovníkov o 3 až 5 rokov, sa premietne do potreby strategického uvažovania. Keďže miera inercie pri rekvalifikačných procesoch a získavaní novej kvalifikácie je nesmierne dlhá, a zároveň musíme priznať, že miera štruktúrnej adaptácie človeka na zmenené podmienky je takisto časovo pomerne náročná, je zrejmé, že sa dostávame do fázy štruktúrnych a kumulovaných vnútorných rozporov. Rozporov, ktorých výsledkom bude zosilňovanie sociálneho pnutia vo vnútri spoločnosti, prehĺbovanie príjmovej a bohatstvomovej polarizácie, ale čo je najhoršie, zásadným spôsobom bude postihovať stále väčšiu a väčšiu časť spoločnosti, pričom v doterajšom chápaní a používaní nástrojov nebudú stáť pred problémovými skupinami žiarivé perspektívy budúcnosti, na základe určitých modelových scenárov, ale naopak, bude len pokračovať narastanie vnútorných pnutí a vnútorných rozporov tak, že budú ešte výraznejšie ovplyvňovať celkový vývoj v spoločnosti. V tomto zmysle faktor heterogenizácie spoločnosti môže byť okrem príjmovej polarizácie jedným z kľúčových faktorov vnútornej deštrukcie spoločnosti a takisto akumulácie negatívnych procesov, ktoré sú dnes v spoločnosti sekvenčné a skryté pod povrchom. Toto všetko bude pravdepodobne vytvárať obrovský tlak na zmenu chápania mzdovej politiky, celkovej štruktúry sociálnej politiky z hľadiska prerozdeľovania vo vnútri spoločnosti, celkovej politiky v oblasti reprodukcie pracovných miest a na ne viazanej úrovne odmeňovania, a čo je najzásadnejšie nutnosti komplexného prehodnotenia potreby ľudskej práce v spoločnosti tak, aby sme boli schopní reagovať na všetky zmeny globálnej spotreby vyplývajúce od prírodných limitov až po zdieľanú ekonomiku. Toto všetko je proces, ktorý bude prebiehať veľmi rýchlo. Väčšina analýz sa zhoduje v tom, že kľúčovým bude najbližšia dekáda z hľadiska kvantitatívnych i kvalitatívnych zmien, a táto dekáda bude charakteristická kumuláciou všetkých krízových fenoménov a javov.

5 Literatúra

- ACEMOGLU, D. – ROBINSON, J. A. 2015. *Proč státy selhávají. Kořeny moci, prosperity a chudoby*. Praha: Argo/Dokořán. ISBN 978-80-257-1305-1.
- BRYNJOLFSSON, E. – MCAFFE, A. 2015. *Druhý věk strojů*. Praha: Jan Melvil Publishing. ISBN 978-80-87270-71-4.
- Econom.* Ročníky 2015 – 2017.
- Euro.* Ročníky. 2015 – 2017.
- SCHWAB, K. 2016. *The Fourth Industrial Revolution*. New York: World Economic Forum. ISBN 978-1-5247-5886-8.
- The Economist.* Ročníky 2014 – 2017.
- WEISMAN, A. 2015. *Odpočítávání. Poslední naděje na budoucnost života na Zemi*. Praha: Argo/Dokořán. ISBN 978-80-257-1595-6.
- WILKINSON, R. – PICKETTOVÁ, K. 2014. *Rovnováha*. Všeň: Grimmus/London: Sociologic Penguin Books. ISBN 978-80-87461-09-9.

Budujeme kapitalizmus?

Jozef Sivák¹ Filozofický ústav SAV

Are we building the capitalism?

Authors' contact details

¹ Institute of Philosophy of the
Slovak Academy of Sciences
(SAV), Klemensova 19,
813 64 Bratislava,
Slovak Republic
filosiva@savba.sk

Abstract: The contribution seeks to answer the question whether we are building capitalism, or whether today's Slovak economy meets at least some of the criteria of market capitalism. The first criterion is the presence of a market mechanism characterized by a balance between the commodity market and the labor market. This criterion is not fulfilled, since wage growth if it not frozen, is behind price increases, despite the increasing labor productivity, amounting to 80% of the EU average. Another criterion is the privatization of the state sector, large enterprises and including natural monopolies, those sold to foreign state-owned enterprises and corporations from France, Germany or Italy. It that in this field the privatization did not even happen. On the other hand, coupon privatization did not create a stratum of shareholder because investment funds confiscated the shares of small holders of investment vouchers. Finally, there is a question of the existence of stock market, especially when the Stock Exchange already exists. Despite this fact, it is not possible to talk about a developed stock market: a regular citizen does not have direct access to shares, transactions go behind the Stock Exchange and without any share limitation, and public does not participate in financing big projects. It is high time for Slovakia to reconsider its "hybrid" economics and start its own economic policy.

Keywords: Market capitalism – Labor productivity - Privatization – Stock market - Slovakia

1 Úvod

Na podobnú otázku či budujeme socializmus znela kladná odpoveď. Bolo to naozaj tak? Vedeli sme a vieme, že nebolo. Dnes počúvame, že budujeme kapitalizmus. Je to naozaj tak? V tomto príspevku sa pokúsim ukázať na absentovaní niektorých jeho základných znakov, že ani kapitalizmus nebudujeme.

Čo sa týka socializmu, išlo o druh socializmu, či sociálneho systému, ktorý sa sám nazýval „reálny“ socializmus, nastúpivší, aj keď nie plynulo, po prechádzajúcom „buržoáznom“ kapitalizme, do r. 1948. Podľa zákona dialektiky, ktorou sa vraj riadi vývoj spoločnosti a podľa toho istého zákona, mal predchádzajúci reálny socializmus na prelome rokov 80./90. vystriedať jeho protiklad, teda rovnako reálny kapitalizmus.

Socialistické bolo všetko: hospodársky systém, zisk, organizácia (výrobný podnik) a pod. V skutočnosti, z ekonomického hľadiska, ktoré tu budeme aplikovať, to bol (integrálny) štátny kapitalizmus s tovarovo-peňažnými vzťahmi. Štátnou bola aj buržoázia, ktorá časom vznikla v jeho lone ako jeho protiklad, ktorý sa aj presadí. A tento štátny kapitalizmus, nie nejaký ideologický socializmus, bolo treba transformovať na trhový kapitalizmus. V súvislosti s touto transformáciou však vznikol ne jeden novodobý mýtus, ako ukážeme v ďalšom prístupnou a nenáročnou formou, nešetiac však faktami a argumentmi.

2 Trhový mechanizmus

Prvým takýmto mýtom bol mýtus o tom, že štátny kapitalizmus, teda druh kapitalizmu, je nereformovateľný a že kým boli naporúdzi poznatky a skúsenosti s premenou kapitalizmu na socializmus cestou zoštátnenia a znárodnenia, pre opačný postup vraj takéto skúsenosti a mechanizmy chýbali. Už v Úvode jednej z publikácií tej doby venovanej tejto problematike sa píše: „... nepoznáme čistú teóriu transformácie ekonomiky postsocialistickej krajiny a nemáme ani empiricky overiteľné poznatky. Sme na samom začiatku vznikajúcej politickej ekonómie, transformácie, ktorá ... nie je ani treťou cestou rozvoja a nemá klasikov.“ (Nuoška, 1991, s. 5).¹ Tento mýtus mal pripraviť spoločnosť na prípadné negatívne dopady transformácie.

Pravda je taká a zhodnú sa v tom dnes všetci naši ekonómovia, že štandardné metódy privatizácie – kapitalizmus je založený na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov – boli zámerne vyradené z hry, ak sa o nich vôbec uvažovalo. Pritom základy politickej ekonómie, aj tej buržoáznej, absolvoval každý vysokoškolsky vzdelaný občan, teda tisíce, ba desaťtisíce príslušníkov technickej inteligencie, spolu so základmi filozofie, politiky a dejín. Mohlo sa teda zdať, že sme mali inteligenciu pripravenú prevziať zodpovednosť za realizáciu potrebných zmien vo vlastnej krajine. Je táto úloha splnená po ubehnutých 25-tich rokoch?

V tejto súvislosti spomeňme návštevu F. A. von Hayeka (1899-1992), liberálneho ekonóma - naďalej u nás pôsobí nadácia nesúca jeho meno - niekedy zač. 90-tych rokov, po „nežnorevolučnej“ zmene, ktorý radil, že keď zvýšime ceny, mali by sa zvýšiť aj mzdy, čím sa naštartuje trhový mechanizmus. To sa nestalo: ceny sa prudko zvýšili, aj na trojnásobok, avšak platy zostali zmrazené a takými sú v podstate dodnes. Vtedajší predstavitelia socialistickej ekonómie miesto toho slepo verili ďalšiemu liberálnemu ekonómovi G. Sachsovi, pokladajúc jeho monetárne teórie za bernú mincu.

A už vôbec nepočúvali M. Friedmana, ktorý ako svedok revolučných premien v Strednej a Východnej Európe, v tejto súvislosti povedal: „Najväčšia chyba, ktorá sa v krajinách ako je Česko-Slovensko stala, je pokus uskutočniť iba čiastkové reformy. Napríklad, uvoľniť ceny a neuvoľniť mzdy. Otvoriť trh tovarov a nerozvinúť trh práce. To by viedlo ku schudobneniu krajiny, pretože by to znamenalo zmrazenie jestvujúcich štruktúr zamestnanosti. Tí, ktorí by ponúkali produktívnejšie využitie pracovnej sily, by pri mzdovej regulácii nemohli platiť viac ako tí, ktorí pracovnou silou plytvajú.“ Lenže to by bolo znamenalo vyjsť v ústrety občanovi, ktorý celú hospodársku základňu vybudoval: prečo ho prebudiť sťa spiaceho medveďa, ak mu postačia sľuby svetlých zajtrajškov.²

Aj šialený každoročný rast cien za životne dôležité energie, plyn, elektrinu teplo si možno vysvetliť takto zmrazenými a poťažne len po kvapkách sa zvyšujúcimi mzdami. Zmrazené mzdy, čo je to iného než direktívny prvok charakteristický pre socializmus,

¹ Z tejto publikácie sa tiež dozvedáme, že za východiskový stav sa nepokladal štátny kapitalizmus, ale centrálné plánovanie, „.. keď manéver prechodu od centrálného plánovania k trhovému hospodárstvu neuskutočnila žiadna krajina na svete a keď kroky týmto smerom nie sú vždy späť iba s pozitívnymi výsledkami“ (Nuoška, s. 9). Treba v tejto súvislosti pripomenúť, že ekonómia je historická veda a že centrálnym plánovaním a riadením sa vyznačovali všetky "vodcovské" režimy 1. polovice XX. stor. od Atlantiku až po Ural, USA vrátane.

² Dokonca aj kúpnopredajné zmluvy obsahovali klauzulu o obmedzenom raste miezd.

nie však pre kapitalizmus. Z tých istých dôvodov nemožno hovoriť ani o jestvovaní konkurencie.

Výsledkom onej „šokovej terapie“³ bolo bezbrehé, jednostranné, monopolné obohacovanie podnikateľov a rôznych podnikavcov ako aj obchodníkov. Pritom toto obohacovanie, a najmä enormný rozdiel v odmenách na Slovensku a na Západe za tú istú prácu, nemožno odôvodniť nízkou produktivitou práce, ako zavádzajúco tvrdí naša reprezentácia, vystavujúca svetú na obdiv našu „lacnú“ pracovnú silu.

Totíž, vrátiac sa trocha do minulosti, do r. 2006, vtedy Karol Ondriaš zo Slovenskej akadémie vied (SAV) a angažovaný intelektuál⁴, mal odvahu upriamiť pozornosť - naši oficiálni ekonómovia vtedy mlčali a dodnes mlčia - na základe vtedajších údajov EÚ a Eurostatu, práve na veľkú disproporciu medzi cenou práce a vytvoreným HDP na Slovensku a kvantifikoval ju. Prejdime teda výnimočne, ale nevyhnutne na reč čísiel. Produktivita práce vtedy predstavovala 63% priemeru 27 člennej EÚ, avšak priemerná hodinová mzda dosahovala len 30% priemeru EÚ, z čoho plynie, že z každého platu odchádzala polovica a použila sa mimo územia Slovenska.⁵ Na jednej strane to znamenalo, že produktivita práce by už nebola základom mzdy a na druhej strane nás takéto odmeňovanie vrhá ešte do predfeudálnej éry.⁶ A koľko tento únik predstavoval za celý rok? Pri HDP Slovenska za rok 2006 vo výške 1660 mld. Sk (44,6 mld. Eur) to činilo 863 mld. Sk, t.j. 2,4 mld. Sk (80 miliónov Eur) denne, vrátane sobôt, nedeľ a sviatkov!⁷

O desať rokov neskôr, čo je dnes, sa zo 63% stalo cca 80% priemeru produktivity EÚ, a mzdy sotva prekročili oných 30%, takže reálne možno odhadnúť denný únik v podobe nezaplatenej produktivity na cca 100 miliónov Eur denne! Kedy sa teda začne na Slovensku platiť za produktivitu práce? Pritom teda odmietnuť tézu, podľa ktorej mzda je vecou dohody medzi zamestnávateľom a zamestnancom⁸, a treba hovoriť o flagrantnej deformácii hospodárskej skutočnosti idúcej aj proti duchu Ústavy SR.

Tranzícia, o ktorej je tu reč, napriek tejto revolučnej zmene na poli vlastníckych vzťahov, nemala viesť k prerušeniu právnej kontinuity v oblasti nadobudnutých sociálnych práv, ako potvrdzuje aj príslušný ústavný článok o trhovej sociálne orientovanej ekonomike. Rešpektovanie nadobudnutých práv je jedna z charakteristík právneho

³ S touto terapiou sa rýchle stotožnili aj vtedajšie stranické orgány v nádeji, že obyvateľstvo ju odmietne a bude sa dožadovať návratu k socializmu. Prerátali sa však.

⁴ Nech nás nemýli to, že je biológom, pracujúcim v Ústave molekulárnej fyziológie a genetiky. Dôležité je to, že patrí medzi tých, ktorí sa cítia byť zodpovednými, a to myslením, písaním, prednášaním, za premenu, vývoj i revolučný svojej krajiny. Politickým vychovávateľom už nemusí ten, ktorého určí Strana ako v minulosti.

⁵ K. Ondriaš túto nepomenovanú dávku označuje ako „kolonizačná dávka“. V každom prípade ide o úver, ktorý, hoci tiež nepomenovaný, ale vyčísliteľný, bude treba jedného dňa splatiť, ak sa s jeho splácaním už nemalo začať.

⁶ Na porovnanie, feudálna dávka, ako vieme a ako vedel každý poddaný, predstavovala menej než pätinu ním vytvorenej hodnoty: 18%, t.j. 10% cirkvi (napr. každý 10-ty snop) a 8 % šľachte. Pritom táto dávka neodchádzala preč, ale použila sa lokálne.

⁷ Keby sa z tejto sumy zdržalo len toľko, čo pripadá na jeden deň, bolo by to stačilo na rekonštrukciu Zimného štadióna.

⁸ Dôkazom toho, že ide aj o zodpovednosť vlády, je nedávny rozruch okolo odmien vysielaných pracovníkov do zahraničia, keď samotná vláda zastáva v tejto veci stanovisko odlišné od EK a v neprospech týchto pracovníkov.

štátu⁹. Chabou nápravou je nedávne „dorovnanie“, po dvadsiatich piatich rokoch, dôchodkov starodôchodcov. V tejto súvislosti sa stále kladie ďalšia otázka: čo sa stalo s dôchodkovým fondom za bývalého režimu? A smerom do budúcnosti, uvidia sporeli-investori v tzv. 2. pilieri svoje dôchodky, keď už došlo k mnoho miliardovej strate v dôsledku zlého nastavenia a nedostatočnej regulácie?¹⁰ Na základe čoho prestal byť platiteľom dôchodku a príp. podielu na zisku zamestnávateľ a po ňom štát?

3 Privatizácia. Komu prospela a vôbec, prebehla?

Pre liberálnu ekonomiku¹¹ je kľúčový pojem vlastníctva, pričom sa uprednostňuje len súkromné vlastníctvo. Právo vlastníť je inak jedným zo základných ľudských práv. XX. stor. však ukázalo, tak na Západe ako aj na Východe, že okrem súkromného vlastníctva treba brať do úvahy aj štátne a družstevné vlastníctvo a že z hľadiska efektívnosti a kvality produkcie sú rovnocenné.¹² Je to tak aj podľa zásady pluralizmu - v drvivej väčšine štátov je zmiešané hospodárstvo - lenže liberalizmus má sklon výlučne sa presadiť aj za cenu rôznych pseudoargumentov ako napr., že štát je „zlý“ vlastník, treba menej štátu, ba nechýbajú ani nátlakové, korupčné praktiky či zneužitie práva.

Zvláštne postavenie medzi podnikmi majú štátne podniky či prirodzené monopoly, ktoré mohol vybudovať či zriadiť len štát, nech ide o výrobné, obchodné alebo rozpočtové organizácie, železnice, elektrárne, plynárne, banky, školy, nemocnice, polícia, ozbrojené sily a i. Spomedzi nich majú prirodzené monopoly a strategické podniky nezastupiteľnú funkciu v tom, že zabezpečujú sociálny rozmer trhovej ekonomiky a spravidla im nehrozí krach: kúriť, svietiť, bývať, cestovať, telefonovať atď., treba.¹³ A práve tieto podniky a organizácie sa stali predmetom privatizácie, po vstupe do EÚ dokonca na základe príslušnej smernice. Avšak ešte predtým, v 1998 prebehlo referendum proti privatizácii strategických podnikov, ktoré sa skončilo neúspechom z dôvodu nedostatočnej účasti na ňom, ale ako sondáž dalo jasne najavo, až na 90%, že slovenskí voliči boli proti takej privatizácii.¹⁴ Akým spôsobom, keď vraj nič takého sa ešte nerobilo teda, zo štátneho neštátne, takže neostalo než znova objaviť Ameriku.

⁹ Tu musíme dať za pravdu predsedovi vlády, podľa ktorého SR nie je právny štát a že občanom nie je zaručený rovnaký prístup ku spravodlivosti. Lenže taký predseda vlády nemá čo konštatovať, ale konať, teda nastoliť právny stav.

¹⁰ Nečudo, lebo je naivné si myslieť, že keď budeme, inak proti duchu Obchodného zákonníka, niekomu prispievať na podnikanie, tento bude podnikat' v náš prospech.

¹¹ Tento výraz naša Ústava nepozná rovnako ako aj výraz „liberálna demokracia“.

¹² Napr. automobily značky Renault, št. podniku (dnes má v ňom štát len 18%-ný podiel) boli kvalitou porovnateľné s inými, domácimi či zahraničnými.

¹³ Napriek tomu počúvame skoro denne, že sú stratové, v problémoch, potrebujú dotáciu. Nepočuť však o výmene neschopných či sabotujúcich a skorumpovaných manažérov. Najmä v prípade nemocníc je zarážajúce hovoriť o ich „zadĺženosti“, ktorú potom treba oddĺžiť. Ako keby lekár, primár, prednosta, riaditeľ nevedel, koľko obväzov, striekačiek, techniky atď. potrebuje a ako keby nestačilo poistné. Aj v tomto prípade sa čaká, kým sa „strata“ nejakej nemocnice vyšplhá na státisíce, ba milióny Eur.

¹⁴ Referendum, ktoré vyžaduje nadpolovičnú účasť voličov nie je žiadnym referendum, ale len drahšou sondážou, ktorá mala v danom prípade jasnú výpovednú hodnotu, nehovoriac o tom, že referendum, ktorého predmetom je privatizácia strategických podnikov ide proti duchu aj dnes platnej Ústavy a okrem pravdepodobne nebolo vyhlásené v nijakej inej krajine.

Tak či onak ne jeden náš štátny podnik, aj strategický sa ocitol, priamym predajom a hlboko pod cenu, vo vlastníctve iného štátneho podniku, francúzskeho, nemeckého či talianskeho ako *Gaz de France*, *Deutsche Telekom*, *Enel* a i. Prebehla v takom prípade privatizácia? Vlastne nie, lebo štátna forma ostala a privatizoval sa len zisk v prospech hraničného vlastníka, ktorý už Európskej komisii neprekážal, pričom bola porušená smernica, ktorú sama vydala. Ale nenaplnil sa ani tento ďalší znak kapitalizmu: v kapitalizme sa nepredávajú celky, ale účastiny, akcie, ktoré v ňom predstavujú istý demokratický prvok. Kým v hociktorej inej krajine sa ku kontrolnému balíku treba dopracovať, na Slovensku dostanete aj 66% naraz!¹⁵ Ďalšou (svetovou) raritou bola privatizácia veľkých podnikov cez zamestnanecké akcie.¹⁶ Osvedčené štandardné privatizačné postupy sa u nás nielenže zámerne neuplatnili, ale z výnimky sa stalo pravidlo.

Ako príklad takéhoto postupu patriaceho inak do malej násobilky uveďme v zjednodušenej podobe: v prípade veľkých a stredných podnikov, malo pripadnúť 51% štátu a ostatok sa mal ponúknuť verejnosti, domácej i zahraničnej, najlepšie cez burzu.¹⁷ Malý podnik, zelovoc či mäsiarstvo si ten ktorý vedúci mohol odkúpiť bez problémov aj v hotovosti. A ideme ďalej! Ďalej sa však nešlo.¹⁸

Miesto toho sa použili metódy, ktoré nemajú ďaleko od kriminality: priamy predaj veľkých a prosperujúcich podnikov hlboko pod cenu¹⁹, holandské dražby, tzv. kupónová privatizácia, dovezená z Nemecka²⁰. Spoločným menovateľom týchto metód nebola transformácia hospodárstva smerom k trhovému kapitalizmu, ale jeho drancovanie a nastolenie nie trhového, ale „trhacieho,, kapitalizmu.

Čo sa ešte týka tzv. kupónovej privatizácie, mala sa ňou vytvoriť ilúzia návratu k akcionárskemu kapitalizmu, aký už bol u nás za 1. Č-SR a 1. SR a aký pokračuje na Západe aj dnes. V skutočnosti federál na tom zarobil 8 mld. korún, ponechajúc držiteľov investičných kupónov (DIK-ov) napospas investičným fondom, ktoré sa zmocnili ich podielov a vyplatili im len omrvinky a aj to nie vždy. Miesto toho, aby ich spravovali, pričom každá kupónová knižka viazala 30-70 tisíc korún. Aký by bol dnes z toho výnos? Pre štát ekonóm M. Vitkovič vyčíslil stratu spôsobenú touto privatizáciou na 35 mld Sk.

¹⁵ Najmä, keď ide o tzv. „strategického investora“. Slovenský občan však bude vyradený z účasti na privatizácii stredných a veľkých podnikov.

¹⁶ Sám VI. Mečiar sa nedávno priznal, že ho od tohto spôsobu privatizácie odhovárali, ale nerešpektoval to. Jeden príklad za všetky: v Slovnafte dostal každý zamestnanec po jednej akcii a ostatok si rozdelilo 17 manažérov, z ktorých sa stali miliónári z jedného dňa na druhý. Dnes Slovnaft už nie je samozrejme ani v ich rukách.

¹⁷ Spomínam si na informáciu v tlači, podľa ktorej sa aj zahraničie chcelo zúčastniť na privatizácii, aspoň na 20-25 %, teda menšinovo, a napokon sa bez akejkoľvek zásluhy a námahy stalo väčšinovým.

¹⁸ Pritom aj na samotnom Západe prebiehala privatizácia alebo bola naplánovaná. Dva príklady: štátne železnice vo Veľkej Británii a Poštová banka vo Francúzsku, ktorá sa v r. 2010 stala a.s. vo verejnom záujme. A ako bola sprivatizovaná naša Poštová banka?

¹⁹ Aj túto privatizáciu sprevádzal mýtus o podkapitalizovaní týchto podnikov, ktoré boli porovnateľné s veľkými podnikmi na Západe: mal svoj výskum a vývoj, zabezpečený vývoz prostredníctvom podnikov zahraničného obchodu, účastiny v zahraničných bankách. S výnimkou tých, ktoré boli trestuhodne „vytunelované“. Práve pôvodná cena mala byť východisková pri spätnom odkúpení niektorých týchto podnikov.

²⁰ V Nemecku bola vymyslená s cieľom zmocniť sa majetku býv. NDR, čo sa aj na 80 % podarilo.

Tak či onak táto kupónová privatizácie nie je právne ukončená a z očakávaného vlastníctva sa stalo nadobudnuté právo, ktoré nepodlieha premlčaniu, napriek tomu, že štátna garancia nebola dostatočná, pričom stačí, že štát „kupónku“ vyhlásil. Preto by sa mali býť. DIK-ovia, je ich celá armáda, zorganizovať a žiadať odškodné od štátu a od tých, čo na jej sprenevere zbohatli a vôbec sa tým netaja.

Dôkazom tohto, že nebola ukončená, je nedávna výzva vrátiť tzv. bezcenné papiere, a to bez dostatočného vysvetlenia. Ani táto akcia nie je ukončená, všetci občania tak neurobili, lebo cítia, že niečo nie je v poriadku a že sú vydieraní (mafiánskou) platbou za ich „vedenie“ na účte. Žiadne bezcenné papiere, ak ich treba vrátiť. Budú bezcenné aj pre toho, komu sa vrátia? Ako je možné, že to kryje samotná vláda? Je aj ona v tom vari namočená?

Ešte jedno nedopatrenie sprevádzalo túto privatizáciu, na ktoré poukázal K. Kryl²¹, keď sa pýtal: „Vy chcete privatizovať? A kde máte daňový systém?“ - Funkčný daňový systém, dedičnej a majetkovej dane vrátane, nemáme dodnes, pričom bez daní nemôže existovať nijaký štát.²² Netreba vari dodať, že vrcholom všetkého a iróniou osudu je fakt, že v čase, keď sa o privatizácii rozhodovalo a bola spustená, hospodárstvo západných štátov bolo v recesii! Smerom dovnútra sa majetok 99% obyvateľov ocitol v rukách 1%. A máme odpoveď na otázku, komu naša privatizácia prospela.

4 Akciový trh?

Kupónová privatizácia, ktorá mala vytvoriť vrstvu akcionárov, ale nevytvorila, lebo bola prerušená v zárodku, nastoľuje ďalší problém, a to, či napriek tomu jestvuje dnes trh s akciami. Obchodovanie s akciami ako hnutelným majetkom je, totiž, ďalší charakteristický znak trhovej ekonomiky, pričom aj máme Burzu cenných papierov. Na čo však slúži, keď cez ňu neprešla žiadna privatizácia a nemá k nej prístup ani bežný občan, ktorý by chcel financovať nejaký predaj či projekt. O bratislavskej burze sa nepíše ani vo svetovej hospodárskej tlači, tak ako sa občas píše napr. o tej ľubľanskej. Neobchoduje na nej nijaký väčší podnik ani zahraničný, pokiaľ je mi známe.

Ukazuje sa, že slovenský občan tak ako bol vyradený z privatizácie veľkých podnikov, tak nemá aj naďalej účasť na dnešných transakciách.²³ Pritom chýbajú peniaze na diaľnice, odkúpenie bývalých št. podnikov do slovenských rúk atď. Vie sa, že najväčšiu stavbu XX. stor. Eurotunel postavili drobní akcionári? Lebo vďaka akciám možno bohatnúť ako si aj požiť.

Iný dôkaz tejto diskriminácie : napr. v banke vám povedia, že môžete investovať do podielového alebo akciového fondu, avšak akcie vlastní niekto iný. Prečo nie ja?

²¹ Kryl (1944-2000), spevák, ktorý emigroval, sa na svet pozeral otvorenými očami, nazbierajúc skúsenosti aj na poli politickom a hospodárskom, ktoré skúsenosti chcel odovzdať aj ponovembrovým politikom. Bol však odmietnutý, svojím priateľom Havlom vrátane a zomrel za nejasných okolností v Pasove ako 50-ročný.

²² Svedčí o tom aj experimentovanie s tzv. rovnou daňou či znížením dane pri nástupe tejto vlády, pričom ani toto zníženie či tie predchádzajúce nie sú podmienené povinným investovaním, ktoré je tak ponechané na ľubovôľu podnikateľa, čo by sa taktiež v inom štáte nestalo.

²³ Napr. nedávno sa A. Babiš stal majiteľom najväčšej bratislavskej pekárne, ktorej akcionárom sa mohol a mal stať aj hociktorý Bratislavčan či občan SR. Nehovoriac o tom, že Protimonopolný úrad s touto transakciou nesúhlasil. Pritom stačilo, čo je tiež malá násobilka, určiť strop pre účasť na tejto privatizácii.

Nehovoriac o tom, že výnos z takého investovania či sporenia je biedny, najmenej trikrát nižší než na Západe. Na Slovensku tak bežný občan pracuje prakticky len za mzdu, ale aj táto je nízka, ba mizerná, ako v nejakej bývalej kolónii.

Je to tak aj preto, že v slovenských rukách už nie je nijaká banka a tie, čo boli, boli „skrachované“.²⁴ Preto by bolo ďalšou ilúziou si myslieť, že zahraničné banky so slovenským názvom u nás podnikajú za tých istých podmienok, s tými istými poplatkami a tými istými produktmi ako doma.²⁵ Aj dopad nejakej krízy, ako bola tá, z r. 2008, je potom u nás a na nás tvrdší.²⁶ Burzy sa vtedy stali obeťou optimistických prognostikov, zástancov teórie racionálnej anticipácie, ktorí dlhodobo vylučovali možnosť finančných kríz.

Ekonomická veda sa pod zámenkou exaktnosti sformalizovala a zinformatizovala, natoľko, že ekonometria zatienila ostatné ekonomické disciplíny. Lenže, má to aj druhú stránku: čísla povedia aj to, čo chceme, aby povedali. Ako vtipne poznamenal M. Twain: „Čísla neklamú, ale klamári čísla zbožňujú.“ Tento vývoj dospel až tak ďaleko, že sa nepripúšťa iný názor, jedným slovom, (eko)diverzita, ktorá jedine je základom vedeckosti.

5 Záver

Na otázku, ktorú sme si položili na začiatku, možno na základe horeuvedeného odpovedať len záporne, čo je paradoxom, keď sme členským štátom EÚ²⁷, hoci aj táto samotná je v kríze a neoliberala Európska komisia robí antieurópsku politiku, podrobujú sa svetovej finančnej moci.²⁸ Takýto (hybridný) kapitalizmus, tento ekonomický „skanzen“ v Európe, nedokáže produkovať bohatstvo, ako by sa od neho právom očakávalo.²⁹ Treba však v pojmovom chaose, ktorý ovládol ekonomickú teóriu a prax, pomenovať veci pravým menom a uviesť ich na správnu mieru. Lenže, kým by sme sa k nejakému autentickjšiemu kapitalizmu prebojovali, už bude okolo nás zas iný kapitalizmus.

Náznaky takého (alternatívneho) kapitalizmu sú už tu, ba niektoré sa už realizujú v procese prebiehajúcej „štvrtej priemyselnej revolúcie“ či mimo nej. Do pochybností sa uvádzajú fixné idey ako: rast znamená prosperitu, podnik ako jediné miesto tvorby pracovných miest, konkurencia ako záruka efektívnosti, z voľnej výmeny profituje každý, mýtus jednotnej meny atď.

²⁴ Jednou z posledných bola prosperujúca Slovenská kreditná banka, a.s. (SKB) Stále je tu však priestor pre takú priemyselnú banku, ale zdá sa, že na jej založenie chýba odvaha, teda odvaha podnikat'.

²⁵ Rovnako to platí o mobilných operátoroch, poisťovniach atď.

²⁶ Pre informáciu, hospodársku a finančnú krízu tej doby spôsobilá Angličanka, nadaná matematicka z banky JP Morgan Blythe Mastersová, ktorú londýnsky Guardian nazval „ženou, ktorá vynašla finančné zbrane hromadného ničenia“. (Jovanovic, 2011).

²⁷ A najmä, keď je sloboda pohybu, spolupráce na rôznych úrovniach, teda preberania pozitívnych zahraničných skúseností.

²⁸ 630 ekonómov sa podpísalo pod manifest (Askenazy, 2010) na protest proti tejto hospodárskej politike EÚ, aby pomohlo občanovi nebrať diagnózy a prognózy rôznych neomylných „expertov“ za bernú mincu.

²⁹ Podľa M. Vitkoviča uplynulé štvrtstoročie viedlo k 20%-nej strate výkonu ekonomiky a blahobytu.

V našich podmienkach, keď je Slovensko stále v stave vleklej krízy, ak nie už vo fáze spätného počítania, však prioritou by malo byť po zmobilizovaní verejnej mienky a hĺbkovej sebareflexii za posledné štvrtstoročie v kontexte celého XX. storočia, nabráť odvahu a nastúpiť konečne na cestu vlastnej hospodárskej politiky.

6 Literatúra

- ASKENAZY, P., COUTROT, T., ORLEAN, A. 2010. *Manifeste d'économistes atterrés. Crise et dettes en Europe: 10 fausses évidences, 22 mesures en débat pour sortir de l'impasse.* (Manifest zhrozených ekonómov. Kríza a dlhy v Európe: 10 nepravdivých samozrejmostí a 22 diskutovaných opatrení ako sa dostať zo slepej uličky). Paris: Les liens qui libèrent. <<http://economistes-atterres.blogspot.com>>.
- JOVANOVIĆ, P. 2011. *Blythe Masters: la banquière à l'origine de la crise mondiale. Ce qu'elle a fait, ce qu'elle va faire.* (Blythe Mastersová: bankárka na počiatku svetovej krízy. Čo urobila a čo ide robiť). Paris: Le jardin des Livres.
- NUOŠKA, A. (Zost.) 1991. *Hospodárstvo Slovenska a prechod k trhu.* Bratislava, Bradlo. ISBN 80-7127-024-5.

Search for new comparative advantages

György Boda¹ The Corvinus University of Budapest

Search for new comparative advantages

Authors' contact details

¹ *Corvinus University of Budapest, Corvinus Business School faculty, Business Administration Institute, Business planning Department, 1093 Budapest, Fővám tér 8 Hungary*
gyorgy.boda@uni-corvinus.hu

Abstract: In the production structures in Europe we see a decline in the shares of industry and an expansion in the share of the non-material sectors. Parallel to it the Visegrad countries are taking over more and more industrial production (mainly assembly). This is based on the utilization of the low wages as comparative advantage. This comparative advantage lasts only as long as development levels remain different. For sustainable development we have to develop new products or activities whose comparative advantages do not decrease as the development gap narrows. Additional problem is that the present economic model pushed the V4 countries into a dependent status. Finding the future carrier products and services should not start when the follower catches up to the frontrunner, but far earlier. To find them requires combined tools, like developing the market economy plus well focused governmental strategic thinking, actions and projects according to plans. Some strategic alternatives are discussed in the paper, like the "complete adaptation to the addiction", "getting rid of the addiction" and the "integration into the array of core countries by utilising new comparative advantages". If we continue the overdevelopment of industry with assembly content and hinder the development of non-material services, then we decrease our innovative capacities, and then we shall get deeper into the trap of dependent market economies. In this paper the necessity of identifying new products and services based on new comparative advantages is discussed which could lead to the development of a new economic model for Eastern Europe.

Keywords: Overindustrialisation, deindustrialisation, comparative advantages, varieties of capitalism, dependent market economies

1 Introduction

The realisation of comparative advantages raises a series of questions. It is not a coincidence that Ricardo, when investigating the law of comparative advantages, used an example of two countries, each of which had advantageous conditions for producing its own distinct product, and the two countries could exchange these products. He does not speak about a case where two countries produce the same product, with one having a comparative advantage over the other in production of that product. Wine and textiles may make their respective producing countries rich, and the corresponding comparative advantages will persist even if the two countries get to the same level of development. But the labour market does not work that way. If development levels equalise, the comparative advantage of labour disappears; it lasts only as long as development levels remain different. It follows that, if we want to reduce the differences in development, we need to find products different from labour whose comparative advantages do not decrease as the development gap narrows.

Such products do not appear overnight. To find them requires strategic thinking, actions and projects according to plans, and processes of trial and error. In this paper the necessity of identifying new products and services based on new comparative advantages is discussed which could lead to the development of a new economic model for Eastern Europe.

2 Why a new model is needed?

It is not satisfactory if a country only takes up the assembling technology and outsourced production of the more developed countries. Finding the future carrier product should not start when the follower catches up to the frontrunner, but far earlier. Nokia and Samsung were not created after Finland and Korea significantly increased the GDP per capita; on the contrary, their creation caused the increase. The upgrading is not fully achieved simply by increasing the technical equipment of labour. We must also renew the product portfolio with innovative, future carrier products. The development of China and South Korea show different examples. China rewards manufacturers when they upgrade, whether or not they export. In South Korea manufacturers get support only if the resulting product is exported. The latter is the really good example to follow.

This exportation of carrier products is the only way to escape the trap of relative wage and knowledge decrease. It leads to productivity growth in certain areas (i.e. those related to the new carrier products) and creates the conditions for wage increases. Of course it will drain manpower from elsewhere, and this induces wage increases in the traditional areas as well. This will diminish the low-wage-based comparative advantages in the general economy, which results in a loss of competitiveness and expels from the market producers who are unable to change. But it does not matter. The advances made in the competitive areas will compensate for it.

If we continue the overdevelopment of industry with assembly content and thus hinder the development of non-material services, then we will only decrease the innovative capacity of the country, and then we shall get deeper into the trap that Soskice, Nölke and Vliegnerhart call the DME model.¹ According to their classifications, they differentiate three types of capitalism relating to Central and Eastern European countries:

- **LME** = Liberal Market Economy (USA, UK)
- **CME** = Corporate Market Economy (Germany, Austria)
- **DME** = Dependent Market Economy (Visegrad countries)

We should be thankful to these researchers for bluntly confronting us with some facts that are—let's face it—not easy for us to admit. People would like to believe themselves in a better position than they really are, and it is difficult to acknowledge that the past 25 years have been a gradual slipping into a dependent situation. Hungary is now firmly in the DME category. According to Nölke and Vliegnerhart, the dependency appears in the following areas:

¹ See Nölke and Vliegnerhart (2009).

Dependence on the most important investment resource

The decisions defining economic growth are not made in DME countries. They are made in those headquarters where the FDI is coming from: Western Europe and the USA.

Pressure to follow the operation model of the biggest investors

The most important corporate decisions are made not by local managers and shareholders, but by the local managers and the western corporate centres. This significantly affects the domestically owned small and medium-sized companies, because they are basically dependent.

Effect on the cooperation of social partners

A typical phenomenon is the system of enterprise-level agreements that is widespread in Central and Eastern Europe, while in Western Europe the majority of agreements are made at the sectoral and national level. In Central and Eastern Europe, the system of social expenditures is not the result of unfolding social struggles involving the masses, but it is evolving rather on a selective basis through the appeasement of employees of multinational companies.

Effect on education and training systems

The transnational companies require a relatively cheap labour force with intermediate-level technical skills because it yields the comparative advantage of the DME system. For this reason, it is not in the interests of the transnational corporations to invest in the potential for innovation, because they would prefer to bring their own innovation in from abroad. In addition, limited local innovation does not require an education system that provides general abilities based on significant R&D expenditures. Multinationals also do not require flexible labour markets like those in their home countries. It is sufficient for them to have a moderately flexible workforce, as this avoids major labour movements and prevents disturbances in the assembly plants' operations.

The decline in educational investment, to which the governments are forced for a number of reasons, does not foster or maintain a strong public education system that could (if enabled) augment the limited vocational training with an Anglo-Saxon type high standard education that provides a high general knowledge level. This decline erodes the comparative advantages themselves. While Hungarian enterprises are worried about these processes and demand to reverse them, the Western enterprise centres are not very interested in these trends, because they can move their production elsewhere at any time if the local skill levels degrade too much.

Effect on innovation processes

Transnational enterprises concentrate their innovation-intensive activities at headquarters, which they then disseminate within their own enterprise systems. To the DME countries they delegate the role of assembler—based on the innovations developed at home. All this creates possibilities to utilise just a special type of comparative advantage.

We cannot say that there is no innovation in Central and Eastern Europe, or that the region produces only outdated products. On the contrary! The comparative advantage

of the region is based precisely on their ability to adapt quickly to new trends in the production of durable quality goods. Still, most of the new trends come into the region from outside. The number of innovations developed in Central and Eastern Europe is small, and they appear mostly among supplier companies of the biggest multinationals.

Effect on society as a whole

While the DME model is very coherent and has proven very successful in certain sectors, it has clearly failed in raising the standard of living of the general population. Instead, we can observe a growing dualism in these societies, with widening income disparities between those who are part of the export-oriented sectors and those who are excluded, plus others who have to bear the financial burdens of incentives offered abundantly by governments who continually try to attract foreign investments. This uneven development has led to increasing political populism and social tensions in Central and Eastern Europe.

The points mentioned above were written in 2009 and unfortunately have proved to be prophetic. Given this situation, the following potential policy options emerge:

Complete adaptation to the addiction

This course of action is very dangerous. It would not solve the problems of these societies, because that is not the intent of the power centres who have created the addiction (the LMD-CME countries). It would split these societies into “haves” and “have-nots.” Those who are left behind—while generating substantial costs of deviation—will not be able to participate effectively in building up the country.

In case of crises, social problems would immediately rise to the surface, since at such times the LMD-CME countries concentrate their resources at home to solve their own problems. During the crisis of 2008-10, foreign companies had only a limited upgrading in Eastern Europe. There is a danger that the whole region might be devalued if better investment opportunities appear elsewhere. It surrenders self-determination.

Getting rid of the addiction

This would be ridiculously expensive. It would trigger the resistance of the LME-DME countries. It delivers us into the hands of less progressive countries.

Integration into the array of core countries by utilising new comparative advantages.

This is the only reasonable alternative. It would require the allocation of additional social investments which would have only domestic sources of support. Those who want change must create the tangible conditions for that change. The difficulty is that already the people have frequently been asked to make sacrifices, and these have been wasted or misused; therefore, such efforts stir up deep mistrust of the authorities. But the problem must be solved. If there is no change, there cannot be improvement. The opportunities that might yield quickly visible results lie in the way of “low hanging fruit.” Unfortunately, there are relatively few such options. Traditional methods of raising sufficient revenue take a long time, and they usually gain popular support only when social tensions are already dangerously strained. Renewal relies only on national productive forces. I deliberately avoid using the word domestic, since a major part of “domestic” production forces are owned by foreigners. The real latent resource

of the Hungarian economy could be found in a “reconcentration” program that would strengthen small and medium-sized enterprises.² This would bring quick and visible social impacts in both income and employment, and it could also gain social support. The production calculations of this study indicate that greater efficiency can be expected only if there is a greater ability to accumulate national capital. To strengthen small and medium enterprises, it is necessary to maximize the ability of the middle classes to accumulate. (The obstacles hindering them should be removed.) This is possible only on a meritocratic basis. At present, the relevant social doubts are significant and justified. The process should be supported by state intervention to provide productive work to those who lag behind but are still able to work. We have to gain the support of LME and CME countries, since our integration of this kind is also in their long-term interests.

3 What are the priorities to be followed in all three cases?

There should be investment in education by optimising the distribution of general, vocational, secondary, and higher education in order to maximally develop our ability to innovate. If we are purposefully looking for sustainable comparative advantages, then some new areas should be selected. They will require high-level R&D activities which must be based on the development of the non-material sphere and by the development of enterprises that can produce sellable products from these R&D results. The creation of favourable conditions for further foreign investments will remain an important priority. Governments should develop policies that lead to every employable citizen working productively to contribute materially to building the country.

4 Conclusion

Hungary’s shift into the DME category of nations exacerbated the transformation crisis, but it also slowed the pace of economic growth. Our task is to correct this situation by implementing a coherent system of public actions. It requires change in paradigmical thinking. A country cannot have proper place in a club of developed nations if it does not develop itself. Assembly focus development is less than a true development. If we continue the overdevelopment of industry with assembly content and do not look for new products and activities utilising other comparative advantages, then we decrease our innovative capacities, and then we shall get deeper into the trap of dependent market economies. What are the priorities to be followed in all three cases?

5 References

ACEMOGLU, Daron – Robinson, James A.: *Miért bukna el nemzetek?* IN English: *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, Crown Business, New York, 2012.

² This is a very complex process that is described in a separate study. See the author’s conference paper written for the CEE Conference in Warsaw (2015) under the title *Job prospects at the periphery of the European Union* (manuscript).

AMECO DATABASE.

NÖLKE, Andreas and VLIEGENTHART, Arjan (2009). Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61, pp 670-702 doi:10.1017/S0043887109990098.

BODA Gy. – VIRÁG I. Ütemvakság, *KG Szemle*, 2010, X. szám.

BODA György: Foglalkoztatási kilátások az Európai Unió periferiáján; előadás az AIB-CEE varsói konferenciáján, 2015, szeptember 18-19. (kézirat)

CSO LABOR SURVEY DATA.

CSO NATIONAL ACCOUNT DATA (Magyarország nemzeti számlái, 2014).

HOFF, Karla – STIGLITZ, Joseph E. [2001]: *Modern Economic Theory and Development*; Megjelent in: MEIER, Gerald. M. – STIGLITZ, Joseph E. *Frontiers of Development Economics, The Future in Perspective*, New York, Oxford University Press.

KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2009]: GNI Inventory 2.1 Magyar nyelvű változat. Budapest.

<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/modsz/gni_inventory_ver2.1hun.pdf>.

LAKATOS Miklós: A képzettség és a foglalkozás megfelelésének (kongruenciájának) elemzése a 2011. évi népszámlálás adatainak felhasználásával; KSH, Budapest, 2015.

LIN: *Demystifying the Chinese Economy?* Cambridge University Press, 2012

MURAI Bálint: Az éves GDP-számítások keretrendszere; *Statisztikai Szemle*, 89. évfolyam 6. szám.

OECD input-output database.

PLASCHINSKY, George: Why Poland Outperformed its Visegrad Counterparts in 2009-2012?; <https://www.academia.edu/7861471/Why_Poland_outperformed_its_Visegrad_counterparts_in_2009-2012?auto=download>; downloaded at 9th of May, 2016.

ROMER Paul M. *The Origins of Endogenous Growth* ; *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 8, No. 1 (Winter, 1994), pp. 3-22 Published by: American Economic Association.

SEN, Amartya: *Development as Freedom*; Oxford University Press 1999.

SOLOW, Robert M.: A Contribution to the Theory of Economic Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1 (Feb., 1956), pp. 65-94.

TAX AUTHORITY, Corporate tax database.

The End of the Developmental State? Edited by WILLIAMS, Michelle, Routledge, New York, London 2014.

Пространственная поляризация в сфере сбережения населения и ее детерминанты

Климова Нина Ивановна¹ Институт социально-экономических исследований
Уфимского научного центра Российской академии наук
Бухарбаева Лилия Явдатовна² Уфимский государственный авиационный
технический университет

Spatial polarization in the sphere of saving the population and its determinants

Authors' contact details

¹ Ufa Scientific Centre of the Russian Academy of Sciences, Institute of Social and Economic Researches, sector of regional finance and fiscal policy, Prospect of October 71, 450054, Ufa, Russian Federation

klimova_ni_2011@mail.ru

Ufa State Aviation Technical University (USATU), Institute of Economics and Management, Department of Business Economy, street K. Marks, 12, 450000, Ufa, Russian Federation

klimova_ni_2011@mail.ru

² Ufa State Aviation Technical University (USATU), Institute of Economics and Management, Department of Business Economy, street K. Marks, 12, 450000, Ufa, Russian Federation

buharbaeva@mail.ru

Abstract: The report is dedicated to the problem of spatial polarization in the population saving sphere and emphasizing the life cycle stages of the municipal formations as one of its determinants. The analysis and assessment of the existing scientific reserve have been made to detect drawbacks in the research of the population saving problems. Among them are: a) the fragmentation of approaches, which determines the concentration of developer's attention on the particular components of the saving population process; b) the choice as an object of research, mainly of macro-level socio-economic systems; c) insufficient regularity record and structural affiliation peculiarities of subregional objects and their influence on the formation of trends in the saving population sphere. Has been developed a methodological toolkit for the integrated assessment of savings processes which will allow to calculate the integral index of population savings. The proposed algorithm for calculating the integral index supposes the implementation of a series iterations, among which: the selection of significant evaluation indicators, their standardization by the Pattern method with their subsequent reduction to the consolidated, and then the integral index of population savings. Approbation of the proposed toolkit was realized on the example of subregional entities of the Republic of Bashkortostan. As a result, it was established that during considering period there were no significant changes in the saving population process, as well as in the staging of municipalities. Identified as a noticeable tightness of the relationship between the characteristics of population savings and the stage membership of municipalities. The provisions of the importance of the demography spheres and public health and their significant influence on the saving population processes are confirmed. The factor of the regional affiliation of subregional entities is identified as one of the determinants of spatial polarization in the population saving sphere. Using of the proposed tools in the territorial management practice will increase the degree of validity of the decisions and will contribute effectiveness growth of the territorial management.

Keywords: polarization, population saving, stage of the life cycle of the territory, integral index of population saving, subregional formations, health saving

1 Введение

Поляризация является междисциплинарным понятием, широко используемым как общественными, так и естественными науками. Однако вне зависимости от

области знаний основными составляющими поляризации являются широкий диапазон распределение каких-либо объектов и наличие полюсов. В общественных науках преобладают исследования по поляризации общества, рассматривающие вопросы экономического и социального неравенства, бедности, распределения населения по стратам и т.д. Результаты исследований данной проблематики широко представлены в публикациях экономической и социальной направленности [Chakravarty Satya R., 2010; Римашевская Н.М., 2007; Гаража Н.А., 2017; Акаев А.А., Сарыгулов А.И., Соколов В.Н., 2012; Данилова З.А., 2015; Sapronov A., Ivanov V., 2016], тем не менее ее разработка не теряет своей актуальности и практической значимости.

При этом при всем многообразии аспектов проблемы, рассматриваемых как российскими, так и зарубежными учеными, формируются новые направления, задействующие терминологический аппарат и методы исследования поляризационных процессов. Примером такого рода исследований является пространственная поляризация как составная часть пространственной экономики, рассматривающая процессы поляризации в разрезе территорий в их различных форматах (регион, административный район, муниципальное образование) [Nalewajko K., 2010; Негрей А.В., 2015; Седых Н.В., Корпош Е.М., Гончарова Е.С., 2015; Цыренова Е.Д., Куликова Е.И., 2015].

Но любое территориальное образование представляет собой, в отраслевом разрезе, совокупность отраслей (видов экономической деятельности) экономики и социальной сферы, а в институциональном – институциональные сектора, как минимум, 3 из которых – государство, бизнес, домохозяйства – являются наиболее значимыми в связи с их взаимозависимостью и определяющим влиянием на протекающие в рамках территорий социально-экономические процессы. С позиции поляризации наиболее уязвимыми из них являются социальная сфера и домохозяйства, поскольку в силу сложившейся практики хозяйствования и жизнедеятельности в российских провинциях именно социальная инфраструктура и население (вне зависимости от декларативных заявлений представителей власти и территориального управления) поддерживаются по остаточному принципу. Но если для населения приоритетом является здоровье, то для государства, как, впрочем и для других иерархических уровней территориальной организации, – сбережение населения в целом. В этой связи возникает задача оценки поляризационных процессов в сфере сбережения населения, рассматриваемая в разрезе муниципальных образований как территорий, которые в силу возложенных на них полномочий выступают в качестве основного звена решения возникающих в данной сфере проблем.

2 Общая постановка проблемы сбережения населения и ее значимость

Сбережение населения не является узко российской проблемой. Ее постановка и поиск решения характерны и для развитых стран. Именно это обстоятельство было основанием для осмысления и постановки данной проблемы на уровне представителей международных организаций. Например, организации UNESCO,

согласно позиции которой, озвученной еще в 2015 году, сбережение населения «давно выходит за национальные рамки» и представляет собой «глобальную проблему сохранения цивилизации и сбережения человечества» [Очирова А.В., 2015]. На уровне Российской Федерации данная проблема была поставлена в числе важнейших направлений государственной политики: «смысл всей нашей политики – это *сбережение людей*, умножение человеческого капитала как главного богатства России» [Путин В.В., 2016]. Реализацией данного положения Послания активно занимаются в регионах Российской Федерации [Постановление Правительства Свердловской области от 6 июня 2015 г.; Богданова Е.Н., Залынский Н.П., 2015]. Создано и получило распространение в субъектах Российской Федерации общественное движение «За сбережение народа» с целью общественного контроля за данными процессами, проведения агитационной работы в области здорового образа жизни, улучшения экологической ситуации и т.д.

При этом результат от проведения политики сбережения в целом по стране и в ее регионах не всегда позитивен. По заявлению руководителя одного из крупнейших экономических ведомств – Министерства экономического развития РФ – «ситуация с демографией относится к числу тяжелейших в мире» [РБК, 2017]. По оценкам М. Орешкина при сохранении сложившейся ситуации и доминирующих тенденций в сфере демографии (превышении смертности над рождаемостью) ежегодные потери населения России в среднесрочной перспективе составят до 0,8 млн. чел. Исходя из положения, что население страны – это не только трудовой ресурс, но и человеческий капитал – одна из важнейших составляющих национального богатства страны, речь уже должна идти не только об исправлении демографической ситуации, но и об обеспечении роста национального богатства страны в целом. Вышеизложенное свидетельствует о значимости проблемы сбережения населения и о настоятельной необходимости проработки ее научных основ, поскольку, как было показано выше, проводимые на практике мероприятия с использованием инструментария только демографической политики не дают должного результата.

3 Оценка научного задела по проблеме сбережения населения и направления его развития

Следует отметить, что российские ученые занимаются проблемой сбережения населения. Наиболее известные исследования в данной области – разработки Н. Римашевской, в которых процессы сбережения увязываются с динамикой человеческого капитала [Римашевская Н.М., 2007, 2010]. При этом в качестве одной из важнейших детерминант автор справедливо выделяет сферы демографии и здравоохранения. Но следует отметить, что при всей глубине и значимости полученных результатов:

во-первых, разработки автора привязаны к стране в целом, что ограничивает возможности территориально управления данной сферой, поскольку территориальный срез практически не представлен в рассматриваемых исследованиях. С учетом обстоятельства, что именно на территории (главным

образом субрегионального уровня) возложены полномочия по организации социальной инфраструктуры, имеющее место усечение объекта исследования лишает органы территориальной власти и управления научного обоснования в части принятия решений по выявлению проблемных зон, выбору направлений развития и совершенствования инструментария демографической и социальной политики;

во-вторых, сосредоточение внимания автора на демографии и здравоохранении является вполне оправданным, так как именно эти области представляются наиболее значимыми и сложно регулируемыми в плане достижения результата только средствами государственной политики. Развитие данных сфер является проблемой, решение которой зависит как от государственного участия, так и собственно населения, его ментальности, культуры, образования и прочих факторов. В этой связи исследования проблематики сбережения населения должны носить комплексный характер, охватывающий не только сферы демографии и здравоохранения, но и культуры, образования, экологии;

во-третьих, при исследовании процессов сбережения населения не учитываются стадии жизненного цикла территорий (образование, развитие зрелость, упадок), представляющие, на наш взгляд, одну из детерминант, определяющих направленность и динамику процессов, формирующихся в данной области. Основанием необходимости учета стадий жизненного цикла территорий является дифференцированная политика их поддержки, тесно увязанная с наличием и целесообразностью развития в рамках территориальных образований перспективных производственных мощностей, территориальных ресурсов (в том числе трудовых), производственной инфраструктуры и пр. Именно при наличии этих условий в рамках территорий наиболее эффективно решаются вопросы либо частно-государственного партнерства в социальной сфере, позволяющие обеспечить объединение ресурсов и достижение целевых установок ее развития (стадии развития и зрелости), либо выбора направлений вложения бюджетных средств (стадии образования/становления и упадка). Тем самым учет стадияльной принадлежности территориальных образований выступает в качестве фактора, способствующего решению проблемы сбережения населения в рамках отдельных территорий регионального и субрегионального уровней.

Учитывая вышеизложенное, был разработан модифицированный инструментарий оценки сбережения населения муниципальных образований, комплексно рассматривающий все составляющие данной сферы и учитывающий стадияльную принадлежность муниципалитетов, который будет использован для последующего анализа процесса поляризации и выявления его детерминант.

4 Инструментарий оценки сбережения населения во взаимосвязи со стадийной идентификацией территориальных образований и результаты его апробации

Инструментарий оценки сбережения населения муниципальных образований был сформирован, с одной стороны, на базе разработок, ранее опубликованных в экономической литературе применительно к региональному уровню [Тютюнникова Т.И., 2017], а с другой – с использованием результатов исследования авторского коллектива Института социально-экономических исследований Уфимского научного центра РАН и Уфимского государственного авиационного технического университета по проблеме сбережения населения и стадийной принадлежности территориальных образований [Климова Н.И., Алтуфьева Т.Ю., 2017; Иванов П.А., 2017; Климова Н.И., Бухарбаева Л.Я., Франц М.В., 2017].

В результате схема оценки процессов сбережения представляет собой ряд последовательно выполняемых итераций, позволяющих обеспечить их увязку со стадиями жизненного цикла муниципальных образований. В их числе:

1. Разработка инструментария оценки процессов сбережения населения, расширенного посредством реализации императивов комплексности исследования – учета сфер демографии, здравоохранения, образования, культуры и экологии. При этом был сформирован массив панельных данных, включающий показатели, являющиеся значимыми с позиции адекватного отражения уровня и тенденций развития данных сфер. В последующем: а) для исключения разноразмерности принятых для анализа параметров было осуществлено их нормирование методом Паттерна; б) сведение нормированных величин в сводные индексы сбережения по каждой из включенных в рассмотрение сфер и в) расчет (с учетом коэффициентов значимости каждой сферы) интегрального индекса сбережения населения в разрезе субрегиональных образований;
2. Разработка схемы оценки стадийной принадлежности муниципальных образований, осуществленная по экономико – эколого – социальной составляющим территориального образования. По результатам экспертных оценок в отличие от региона как объекта исследования для муниципальных образований были определены собственные коэффициенты значимости, характеризующиеся следующими величинами: экономика – 0,3; социальная сфера – 0,45; экология – 0,25 против значений по субъектам Российской Федерации, соответственно, 0,4; 0,35; 0,25. Данные коэффициенты в последующем были использованы для расчета параметров стадийной принадлежности муниципалитетов и их разбиениям по стадиям жизненного цикла (образование, развитие зрелость, упадок);
3. Оценки взаимосвязи между процессами сбережения населения и стадийной принадлежностью территориальных образований. Данная оценка была осуществлена с использованием эконометрических методов, позволяющих выявить степень тесноты данной взаимосвязи как количественной и качественной характеристик взаимозависимости и взаимообусловленности

исследуемых процессов, развивающихся в рамках образований субрегионального уровня.

В результате апробации изложенной схемы, проведенной на информационных массивах 53 муниципальных образований (городских округов и муниципальных районов) Республики Башкортостан (период исследования: 2010 – 2016 гг.), были получены результаты, позволяющие сделать 2 основные вывода:

- параметрические характеристики процессов сбережения населения и стадияльной принадлежности муниципальных образований визуализируются следующим образом (рис. 1), свидетельствуя об отсутствии в процессе сбережения населения, также, как и в стадияльной принадлежности рассматриваемых муниципальных образований каких-либо существенных изменений. Имеющие место отклонения рассматриваемых характеристик не выходят за рамки стадияльных диапазонов и не являются столь существенными, чтобы свидетельствовать о наличии кардинальных сдвигов в процессах сбережения населения;
- результаты эконометрического анализа свидетельствуют о наличии связи между рассматриваемыми процессами (диапазон изменения за 2010 – 2015 гг. $r = 0,654 \div 0,692$), которая в качественном отношении (с использованием шкалы Чеддока) классифицируется как заметная. Это свидетельствует о правомочности принятой в качестве исходной гипотезы о наличии взаимосвязи данных процессов и взаимовлиянии характеризующих их параметров

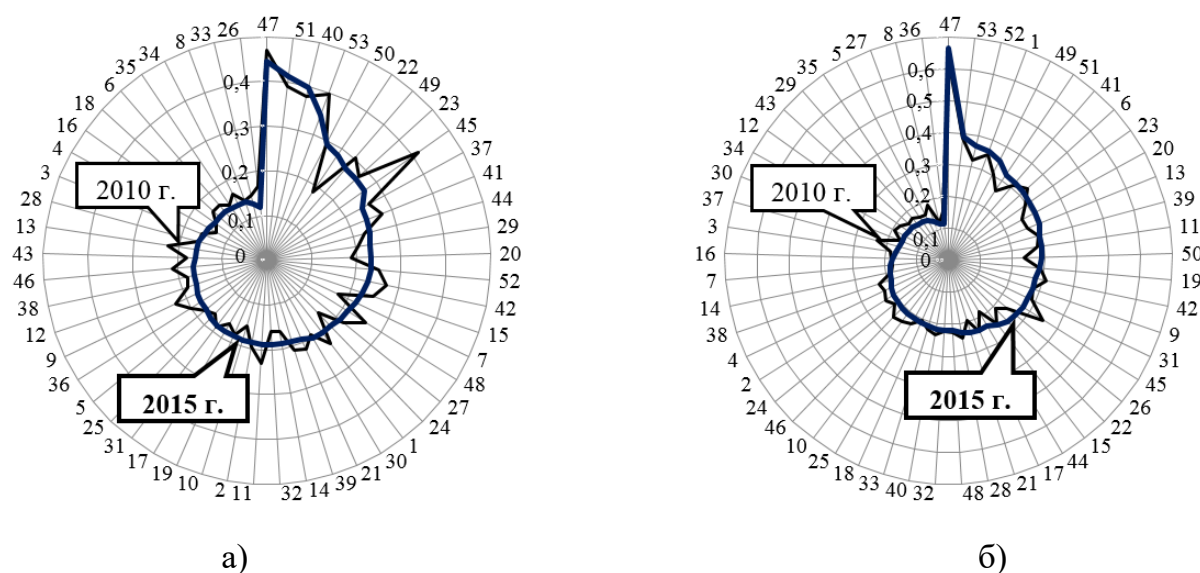

Рис. 1: Параметрические характеристики жизненного цикла (а) и сбережения населения (б) по муниципальным образованиям Башкортостана

Источник: Расчеты авторов по данным Росстата и Башкортостанстата

Но как отмечалось выше, процесс сбережения населения носит комплексный характер и является кумулятивным итогом процессов, протекающих в определяющих его сферах. Развивая положения Н. Римашевской и осуществляя их транспонирование на уровень субрегиональных образований, следует выделить сферу здравоохранения как одну из важнейших для достижения значимых результатов в процессах сбережения населения. Данное выделение подтверждается результатами статистического анализа, согласно которому фиксируется взаимосвязь между параметрами сбережения и характеристиками здравоохранения (в 2015 г. $r = 0,68$) (рис. 2).

Логично предположить, что основное влияние на процессы, развивающиеся в сфере здравоохранения, оказывают два фактора: наличие современной материально-технической базы данной отрасли и квалифицированного медицинского персонала, в совокупности определяющих уровень и качество медицинских услуг. Высокие значения данных показателей, по логике, должны обеспечивать высокие показатели здоровьесбережения населения республики. Однако, для Башкортостана даже общие показатели естественного движения населения свидетельствуют о имеющих место в отдельные периоды (2007 – 2008 гг.) негативных явлениях в развитии процессов здоровьесбережения, которые были элиминированы в последние годы (таб. 1).

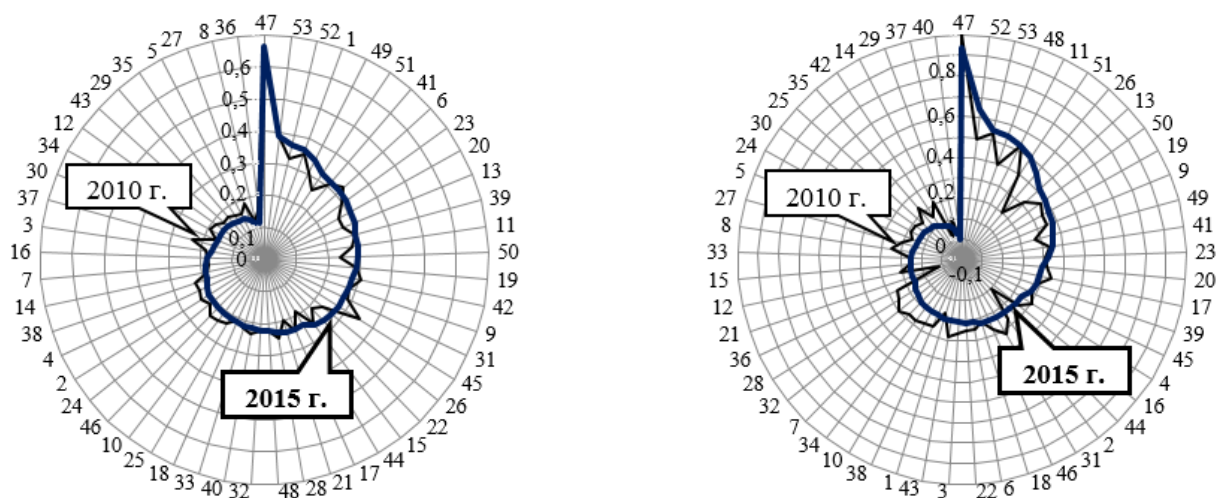

Рис. 2: Сводные индексы сбережения населения (а) и здравоохранения (б) Республики Башкортостан по муниципальным образованиям Башкортостана в 2010 г. и 2015 г.

Источник: Расчеты авторов по данным Росстата и Башкортостанстата

Таб. 1: Динамика показателей естественного движения населения в Республике Башкортостан за 2007-2016 гг.

Годы	Ккоэффициент рождаемости (на 1000 населения)	Число умерших (тыс. чел.)	Ккоэффициент смертности (на 1000 населения)	Естественный прирост (+), убыль (-)	Ккоэффициент естественного прироста (+), убыли (- на 1000)
2007	12,7	55,1	13,6	-3,7	-0,9
2008	13,4	55,6	13,7	-1,1	-0,3
2009	13,7	53,2	13,1	2,4	0,6
2010	14,0	54,5	13,4	2,6	0,6
2011	13,8	54,4	13,4	1,6	0,4
2012	14,6	53,6	13,2	5,6	1,4
2013	14,6	53,4	13,1	5,9	1,5
2014	14,8	53,5	13,1	6,7	1,7
2015	14,5	54,0	13,3	5,0	1,2
2016	13,7	52,3	12,9	3,3	0,8

Источник: По данным Башкортостанстата

При позитивной динамике большинства показателей (см. таб. 1) изменение их значений по муниципальным образованиям Башкортостана характеризуется достаточно высокой вариативностью, свидетельствуя о наличии поляризационных процессов в рамках рассматриваемой территории. Так, коэффициент рождаемости в 2016 году в Республике Башкортостан составил 13,7 на 1000 населения. При этом наиболее высокий уровень рождаемости наблюдался в Бурзянском (16,9%) и Баймакском (16,3%) районах, а также в г. Уфа (16,1%); самый низкий уровень данного показателя зарегистрирован в Федоровском районе (8,4%). Уровень рождаемости по муниципальным образованиям республики значительно варьировал (различие между полярными значениями параметра составило 2,0 раза); при общем коэффициенте смертности по Республике Башкортостан в 12,9 на 1000 населения (2016 г.) его высокие значения зарегистрированы в Бураевском (21,2%), Балтачевском (19,3%) и Стерлибашевском (18,2%) районах. Наименьший уровень смертности – в Уфимском (8,7%) и Бурзянском (9,6%) районах и г. Агидель (9,8%). Поляризация коэффициента смертности – 2,4 раза. В структуре причин смерти после болезней системы кровообращения (41,4%), 2-е место занимают новообразования (13,2%), на 3-м месте – несчастные случаи (10,1%), далее следуют болезни органов дыхания (5,7%), пищеварения (4,9%).

При этом показатели в сфере здравоохранения имеют более высокий разброс, то есть пространственно поляризованы по сравнению с обобщенными характеристиками сбережения населения. Но отличительной особенностью данной поляризации является сохранение стадияльной принадлежности включенных в анализ субрегиональных образований, а также то обстоятельство, что в рамках территорий, находящихся на различных стадиях жизненного цикла, и в сфере здравоохранения проявляются закономерности, характерные для данных стадий. Следовательно, стадияльную принадлежность муниципальных образований правомерно включить в число детерминант их развития

и формирования протекающих в них процессов сбережения населения, учет которой в практике территориального управления позволит повысить уровень обоснования принимаемых управленческих решений.

5 Заключение

Решение проблемы пространственной поляризации в сфере сбережения населения в настоящее время выходит за национальные рамки и приобретает глобализационный характер, о чем свидетельствует внимание к данной проблематике со стороны как национальных, так и международных организаций. Однако получение значимых конечных результатов в данной сфере сопряжено с рядом обстоятельств, которые оказывают негативное влияние на их достижение. В числе основных из этих обстоятельств следует выделить недостаточную степень научной проработки проблемы, главным образом, в части разработки действенного инструментария оценки процессов, протекающих в сфере сбережения населения. Имеющиеся разработки сконцентрированы в области фрагментарного анализа развития сфер демографии и здравоохранения, что не позволяет получить обобщенные оценки по всем составляющим данного процесса (демографии, здравоохранению, образованию, культуре и экологии). Основное внимание исследователей сосредоточено на макрообъектах – стране или в отдельных случаях – регионах. При этом субрегиональные образования выпадают из поля зрения разработчиков вне зависимости от факта наличия у них полномочий по обеспечению должного уровня и качества жизни населения. Кроме того, при разработке проблемы не учитывается фактор стадияльной принадлежности субрегиональных образований к определенным периодам (стадиям) их жизненного цикла.

Для элиминирования указанных недоработок был разработан методический инструментарий оценки процессов в сфере сбережения населения, отличающийся от существующих разработок учетом выше обозначенных моментов и позволяющий получить интегральную оценку их состояния и направленности развития. Предложенный алгоритм расчета интегрального индекса сбережения населения предполагает осуществление ряда итераций, в числе которых: отбор значимых показателей оценки, их нормирование методом Паттерна с последующим их сведением в сводный (по сферам), а затем интегральный индекс сбережения.

Результаты апробации разработанного инструментария, осуществленной в том числе с использованием методов эконометрического анализа, позволили:

- идентифицировать как заметную тесноту связи между характеристиками сбережения населения и стадияльной принадлежностью муниципальных образований;
- подтвердить положения о значимости сфер демографии и здравоохранения и об их существенном влиянии на процессы сбережения населения, а также выделить стадияльную принадлежность субрегиональных образований в качестве одной из детерминант пространственной поляризации в сфере сбережения населения.

Использование предложенного инструментария в практике территориального управления позволит повысить степень обоснованности принимаемых решений и, в конечном итоге, будет способствовать росту эффективности территориального управления.

6 Ресурсы

- CHAKRAVARTY SATYA, R. 2010. *Inequality, Polarization and Poverty: Advances in Distributional Analysis*: Springer Science & Business Media. ISBN 978-0-387-79252-1.
- NALEWAJKO, K. 2010. Polarization swings from curved trajectories of the emitting regions. In: *International Journal of Modern Physics D*. 2010. Vol. 19, No. 6 (2010), pp. 701-706.
- SAPRONOV, A., IVANOV, V. 2016. Dynamics of social polarization in the russian society in conditions of economic instability. In: *Економічний часопис-XXI*. Vol. 157, No. 3-4 (2016), pp. 56-58.
- АКАЕВ, А.А., САРЫГУЛОВ, А.И., СОКОЛОВ, В.Н. 2012. Управление неравенством доходов как фактор посткризисного экономического роста. // *Экономика и управление*. 2012. № 4 (78). С. 3-13.
- БОГДАНОВА, Е.Н., ЗАЛЫВСКИЙ, Н.П. 2015. *Курс на сбережение населения в Архангельской области: проблемы и перспективы* [online]. Режим доступа: *Региональная экономика: теория и практика*. 2015. № 20 (395). URL: // <<https://cyberleninka.ru/article/v/kurs-na-sberezhenie-naseleniya-v-arhangel'skoj-oblasti-problemy-i-perspektivy>>.
- ГАРАЖА, Н.А. 2017. Эстер Дюфло: новейшие концепты политики борьбы с бедностью. // *Вектор экономики*. 2017. № 4 (10). С. 13.
- ДАНИЛОВА, З.А. 2015. Социально-экономическое неравенство в условиях кризиса. // *Научное обозрение*. 2015. № 19. С. 354-356.
- ИВАНОВ, П.А. 2017. Жизненный цикл территории: понятие и стадии развития. // *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2017. № 2 (19). С. 97-100.
- КАЛЮКОВ, Е. 2017. Глава МЭР отнес ситуацию с демографией в России к числу тяжелейших в мире. (25.09.2017). [online]. Режим доступа: Общество – РБК. // URL: <<http://www.rbc.ru/society/25/09/2017/59c8b82b9a7947ef169ee4bc>>.
- КЛИМОВА, Н.И., БУХАРБАЕВА, Л.Я., ФРАНЦ, М.В. 2017. *Методологические аспекты исследования проблемы сбережения населения как фактора жизненного цикла территории*. В сборнике: Тенденции и проблемы в экономике России: теоретические и практические аспекты: Всерос. науч.-практ. конф. Иркутск, 23. марта 2017 г. Иркутск: Изд-во Иркутск: Байкальский государственный университет. С. 82-88.

- КЛИМОВА, Н.И., АЛТУФЬЕВА, Т.Ю. 2017. Жизненный цикл территории: теоретико-методологический подход к стадияльной идентификации и его приложение. // *Фундаментальные исследования*. 2017. № 9. С. 189-194.
- НЕГРЕЙ, А.В. 2015. Пространственная поляризация регионов центральной России по уровню социально-экономического развития. // *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Познание*. 2015. № 4 (43). С. 31-32.
- О концепции «Сбережение населения Свердловской области на период до 2015 года»* // Постановление Правительства Свердловской области от 6 июня 2001 г. N 393-пп. [online]. Режим доступа: Документы системы ГАРАНТ. // URL: <<http://base.garant.ru/35155068/>>.
- ОЧИРОВА, А.В. 2015. *К вопросу сбережения человечества и гуманитарной безопасности человечества* // Доклад на ежегодном совещании в ЮНЕСКО. (16.06.2015). [online]. Режим доступа: Официальный сайт постоянного представителя России при ЮНЕСКО. // URL: <<http://www.russianunesco.ru/rus/article/2163>>.
- Послание Президента Российской Федерации В.В. Путина Федеральному Собранию*. (01.12.2016). [online]. Режим доступа: Официальные сетевые ресурсы Президента России. // URL: <<http://kremlin.ru/events/president/news/53379>>.
- РИМАШЕВСКАЯ, Н. 2004. *Человеческий потенциал России и проблемы «сбережения населения»*. [online]. Режим доступа: Электронная библиотека Вологодского научного центра Российской академии наук. // URL: <library.vscs.ac.ru/Files/Inform/1-2004-55.doc>.
- РИМАШЕВСКАЯ, Н.М. 2007. *Сбережение народа: монография*. Москва: Изд-во «Наука». ISBN: 5-02-035498-8.
- РИМАШЕВСКАЯ, Н.М. 2010. Социальная политика сбережения народа. // *Ученые записки Петрозаводского государственного университета*. 2010. № 5. С. 75-82.
- РИМАШЕВСКАЯ, Н.М. 2010. Социальная политика сбережения народа: радикальное изменение негативного тренда здоровья российского населения. // *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2010. № 4. С. 48-61.
- СЕДЫХ, Н.В., КОРПОШ, Е.М., ГОНЧАРОВА, Е.С. 2015. Причины социально-экономической поляризации регионов России. // *Экономика и современный менеджмент: теория и практика*. 2015. № 54-55-2. С. 136-140.
- ЦЫРЕНОВА, Е.Д., КУЛИКОВА, Е.И. 2015. Проблемы поляризации социально-экономических систем российских регионов. // *Вестник ВСГУТУ*. 2015. Т. 55. № 4. С. 91-96.

*III. Nerovnosti, chudoba, riziká v sociálnom
a zdravotnom zabezpečení a kvalita života*

Porovnání vývoje regionálních disparit na českém a slovenském trhu práce

Magdalena Kotýnková¹ Vysoká škola ekonomická v Praze

Comparison of the development of regional disparities in the Czech and Slovak labor market

Authors' contact details

¹ University of Economics Prague,
Faculty of Economics,
Department of Economic and
Social Policy
W. Churchill Sq. 4
13067 Prague 3
Czech Republic
kotynkov@vse.cz

Abstract: Significant changes have taken place in the Czech and Slovak labour markets since 1990. Major differences are in regional disparities. The issue of regional disparities is more urgent in Slovakia, with a strong polarization between the eastern and western parts of the country. Changes in the Slovak labour markets have affected not only the overall unemployment but also the socio-economic and political situation. This paper analyses the development of regional disparities in the Czech and Slovak labour markets. The subject of the analysis are not only changes that have occurred in the labor markets of both countries after 1990 but the roots of these differences are sought also in a deeper past, because the differences in the current regional disparities in the Slovak labor markets can be explained by urbanization and mono-sectoral industrialization that took place in the second half of the 20th century. The aim of this paper is to consider whether the current focus on the manufacturing industry in both countries, especially the focus on the automotive industry, is not similar to the mono-sectoral industrialization that took place in the second half of the last century in Slovakia and the coming era of robotics will not lead to a decline in current prosperous regions in both countries..

Keywords: labor market, unemployment, regional disparities

Příspěvek byl vypracován za finanční podpory Interní grantové agentury Vysoké školy ekonomické, IGS F5/66/2016.

1 Úvod

Za uplynulé čtvrtstoletí prošly trhy práce v České republice a na Slovensku rozsáhlými změnami, které byly reakcí nejen na lokální ekonomické faktory, ale i na změny v evropském a světovém kontextu. V současné době vykazuje český a slovenský pracovní trh odlišné regionální disparity. Problém regionálních disparit je větší na Slovensku, kde lze sledovat také výraznou polarizaci mezi "bohatým" západem a "chudým" východem, což následně ovlivňuje politickou a sociálně - ekonomickou situaci země. Český pracovní trh vykazuje rovněž regionální disparity, a sice mezi severními regiony země a ostatními regiony, které však nejsou tak výrazné jako disparity slovenského trhu práce.

Rozdíl v současných regionálních disparitách na českém a slovenském trhu práce lze vysvětlit na základě porovnání vývoje českého a slovenského trhu práce po roce 1990, avšak je nezbytné přihlídnout k delšímu hospodářskému vývoji, neboť mezi hlavní příčiny vysokých regionálních disparit na Slovensku patří i urbanizace a mono-odvětvová industrializace, která proběhla v druhé polovině 20. století. Otázka k zamýšlení je, zda současná orientace na zpracovatelský průmysl v obou zemích, zejména

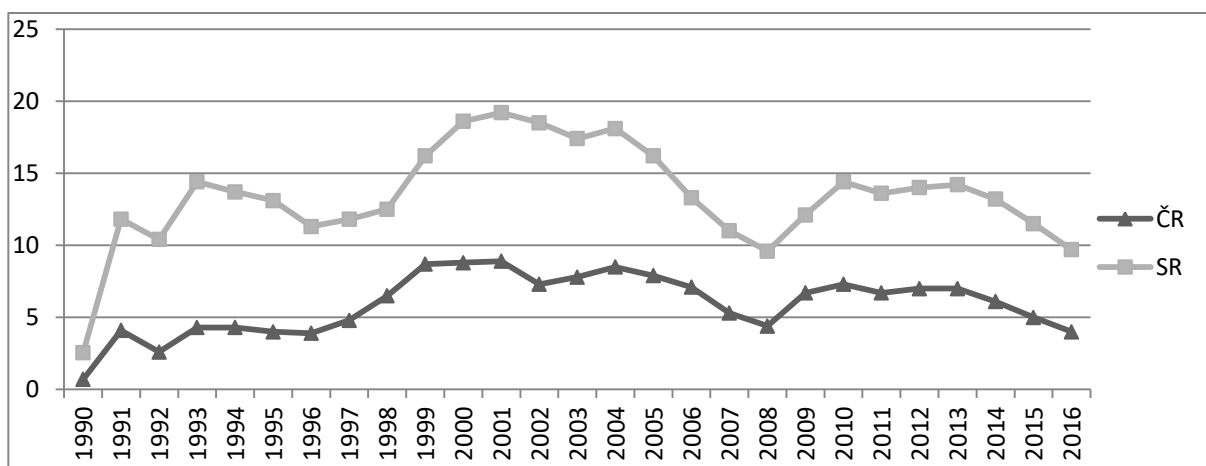
na automobilový průmysl, není dnes obdobou mono-odvětvové industrializace z druhé poloviny minulého století a v nadcházející éře robotizace nepovede k úpadku dnes prosperujících regionů.

2 Porovnání českého a slovenského trhu práce

Československo patřilo od roku 1948 do hospodářského prostoru zemí RVHP, kde bylo ekonomikou s nejvyšším výrobním a exportním potenciálem. Hospodářské rozdíly oproti zemím západní Evropy se po druhé světové válce zmenšovaly, národní důchod v letech 1961-1970 narostl na 173,3% předešlého období (Bálek, 2007), avšak ve vyspělých zemích se postupně začaly objevovat trendy vývoje zaměřené na kvalitu a efektivitu a začalo docházet k postupné automatizaci výrobních procesů. Československo nestačilo po roce 1970 držet tempo s vývojem ve vyspělých zemích a začalo docházet k zaostávání technické úrovně průmyslu a v k poklesu tempa růstu produktivity práce. Kapitálová a technologická poddimenzovanost byla všudypřítomná. Nízká produktivita práce vyplývala z technického a technologického zaostávání a z nedostatku inovací. Příčina nízké produktivity práce však spočívala i v tom, že sociální ochrana byla založena na plné zaměstnanosti a při neexistenci podpor v nezaměstnanosti a dávek hmotné nouze byly udržovány i neefektivní provozy a tím vysoká intenzita zaměstnanosti.

Pokud se týká struktury československé ekonomiky, významným byl sekundární sektor, v němž převládal těžký průmysl. Naopak k odvětvím s nejnižším zastoupením na celkové zaměstnanosti patřila odvětví založená na znalostním lidském kapitálu a technologickém pokroku. Trh práce byl závislý hlavně na průmyslu a z toho zvláště na těžkém průmyslu: významná byla zaměstnanost ve zbrojařské výrobě, strojírenství, kovo zpracujícím a gumárenském průmyslu, a to ve velkých podnicích s počtem zaměstnanců 10 000 - 15 000 osob. Tato odvětví jsou mimořádně náročné na energie a mají nemalý vliv na životní prostředí. Lehký průmysl byl zastoupen hlavně výrobou skla, keramiky a porcelánu. Odlišná však byla také struktura českého a slovenského trhu práce. Významnou součástí slovenského hospodářství byla i zaměstnanost v zemědělských družstvech, podíl zaměstnanosti v zemědělství oproti Česku byla vyšší a naopak Česko mělo vyšší podíl zaměstnanosti v oblasti terciárního sektoru a oblasti cestovního ruchu.

Politické, ekonomické a sociální reformy počátkem 90. let přinesly zásadní sociálně-ekonomickou transformaci společnosti. Ekonomická opatření, která směřovala počátkem 90. let k urychlené liberalizaci obchodu, znamenala otevření ekonomiky světovým trhům, což bylo spojeno s poklesem výkonnosti ekonomiky zapříčiněnou nedostatečnou konkurenceschopností. Spolu s poklesem výkonnosti ekonomiky došlo i k poklesu poptávky po pracovní síle. Na trhu práce byly zaznamenány výrazné změny, mezi které patřil především pokles zaměstnanosti a vznik a postupný vývoj nezaměstnanosti, která se stala součástí sociálně-ekonomické reality české společnosti. Vývoj nezaměstnanosti v letech 1990 - 2016, viz graf č. 1.

Graf 1 : Vývoj nezaměstnanosti v ČR a SR v letech 1990-2016

Zdroj: ČSÚ ČR a ŠÚ SR

Vývoj nezaměstnanosti má od svého počátku, tj. od roku 1990 až dosud v České republice a na Slovensku shodný průběh, což vyplývá z toho, že obě země jsou malými otevřenými ekonomikami, které reagují na geografický kontext, v němž se nacházejí. Trh práce není výjimkou. V průběhu 90. let nezaměstnanost postupně rostla a vytvořilo se jádro dlouhodobě nezaměstnaných. V průběhu prvního desetiletí tohoto století ekonomiky obou zemí a jejich trhy práce příznivě reagovaly na ekonomickou konjunkturu v Evropě, která byla spojena s velkým přílivem zahraničních investic a rovněž příznivě reagovaly na vstup obou zemí do Evropské unie v roce 2004. Uvedené faktory měly za následek postupný pokles nezaměstnanosti. V roce 2009 však byla ekonomická konjunktura přerušena finanční krizí, na což trhy práce zareagovaly nárůstem nezaměstnanosti, k jejímuž poklesu došlo až od roku 2014.

I když vývoj nezaměstnanosti je v obou zkoumaných zemích shodný, nezaměstnanost byla hned od počátku na Slovensku znatelně vyšší. Tento stav má svoje kořeny už před rokem 1989 a vyplývá z opožděné, možná až příliš dynamické a z regionálního hlediska většinou mono-odvětvové industrializace a s ní spojené specifické urbanizace venkova (Paukovič, 2007).

Industrializace Slovenska byla od padesátých let plánovaná centrálně, včetně urbanizace venkova. Namísto postupné migrace lidí do měst, která proběhla v západoevropských zemích mnohem dříve, byly výrobní závody spolu s dopravní a sociální infrastrukturou budovány na slovenském venkově, čímž se stalo obyvatelstvo dané oblasti na závodu závislé. Došlo-li po roce 1989 ke zrušení závodu, neexistovala v dané lokalitě náhrada a lidé, pokud za práci neemigrovali, upadli do dlouhodobé nezaměstnanosti. Právě zde lze spatřit kořeny současné vyšší nezaměstnanosti a také nižších platů v menších okresech, neboť došlo k potlačení přirozené urbanizace, což mělo dopad do rychlého nárůstu regionální nezaměstnanosti v pozdějších obdobích.

Urbanizace a industrializace Slovenska byla podložena tzv. teorií socialistické urbanizace, která je názorově vymezena oproti charakteru kapitalistické urbanizace. Socialistická urbanizace musela - podle zastánců této teorie - odrážet sociálně-sociální vztahy, tj. znárodněný průmysl, družstevní zemědělství apod. Při socialistické urbanizaci byly uplatněny politicko-administrativní nástroje v rámci centrálně řízené

ekonomiky na rozdíl od kapitalistické industrializace, která proběhla v rámci ekonomických nástrojů tržních ekonomik¹ (Musil, 2002).

3 Regionální disparity

Kromě vzájemného porovnání českého a slovenského trhu práce je významné porovnat regionální disparity². Nejproblémovějšími českými regionálními trhy práce se od počátku ekonomické transformace staly pracovní trhy Severočeského a Severomoravského kraje (koncem roku 1990 se z celkového počtu nezaměstnaných nacházelo 30% nezaměstnaných v těchto regionech). Nejproblémovějším regionálním trhem práce Slovenska se stal východ země (v roce 1990 se nacházelo 60% nezaměstnaných na východním Slovensku, tento nepříznivý poměr však postupně klesal). Naopak oblastmi s nejnižší mírou nezaměstnanosti se staly v obou zemích hlavní města, tj. Praha a Bratislava. Jedná se o nejvíce urbanizované regiony, v nichž je nízká nezaměstnanost dána vysokou diverzitou poptávky po práci vyplývající z diverzifikované odvětvové struktury místní ekonomiky. Tyto urbanizované regiony nejsou odkázány pouze na omezené množství ekonomických sektorů, přičemž význam má i kvalita infrastruktury a blízkost akademických institucí, vyšší koncentrace vysokých škol a terciárně vzdělaných obyvatel umožňujících další rozvoj terciárního sektoru.

Slovensko se od svého vzniku v roce 1993 muselo zabývat problémem vysoké nezaměstnanosti, která přesáhla ekonomický rozměr. V rámci transformace ekonomiky došlo k restrukturalizaci podniků a k zániku nebo ke snížení produkce v jednotlivých podnicích, což vedlo k propouštění zaměstnanců a k růstu nezaměstnanosti. Restrukturalizace ve fungující ekonomice nemusí být výrazným problémem, naopak v dlouhém období může zajistit vyšší konkurenceschopnost regionů. Avšak mono-odvětvová industrializace Slovenska, která proběhla po roce 1950, nebyla zacílená na vytvoření udržitelné diverzifikované struktury regionální ekonomiky s adaptabilní pracovní silou, což se v procesu transformace ekonomiky ukázalo být klíčovým nedostatkem (Sedlák, 2003). Ve slovenských regionech se nacházel nediverzifikovaný lidský kapitál, naopak pro regiony byl charakteristický specifický profil vzdělání a kvalifikace místního obyvatelstva a proto postupné rušení klíčových podniků v postižených regionech Slovenska znamenalo velký nárůst regionální nezaměstnanosti. To vše bylo po roce 1990 umocněno postupným úpadkem jednotných zemědělských družstev na základě nových družstevních zákonů, které reflektovaly postupnou snahu privatizovat zemědělský sektor a přizpůsobit se tržnímu hospodářství. Zemědělství na Slovensku

¹ Teorie socialistické industrializace má své kritiky, kteří pojem "socialistická urbanizace" odmítají a nahrazují ho pojmem "urbanizace v socialistických zemích" a zastávají názor, že urbanizace v socialistických zemích vede ke stejným sociálně-prostorovým důsledkům jako urbanizace kapitalistických míst.

² Ministerstvo pro místní rozvoj ČR vymezuje regionální disparity jako: „neodůvodněné regionální rozdíly v úrovni ekonomického, sociálního a ekologického rozvoje regionů“. Disparitami, které je třeba řešit, jsou „rozdíly vyvolané subjektivní lidskou činností, nikoliv rozdíly vzniklé z objektivních příčin, například na základě přírodních podmínek“. Disparita je často chápána ve smyslu nežádoucího jevu, tj. jako problém. Na druhou stranu však mohou být definovány i disparity pozitivní, tj. ve smyslu silných stránek regionu. Jedná se o komparativní výhody, na nichž může být založen rozvoj daného území. Je však otázkou, zda pojem disparita zúžit pouze na jevy negativní, nebo se v regionální politice zabývat i pozitivními disparitami. (MMR: Metodická podpora regionů ČR)

bylo doménou především venkova a proto úpadek jednotných zemědělských družstev jen prohloubil disparity mezi městy a venkovem a také mezi samotnými regiony.

Na českém trhu práce došlo též ke vzniku regionálních disparit, jejichž vznik je datován hned po roce 1990. Tyto disparity byly důsledkem především poklesu výroby v těžkém průmyslu, v jehož rámci se výrazně snížila těžba uhlí a objem výroby v oblasti hutnictví železa. Nejvíce utrpěl region Severní Moravy, který se hned po roce 1990 stal oblastí s nejvyšší mírou nezaměstnanosti v ČR, avšak postiženými regiony byly rovněž regiony severních a severozápadních Čech. Negativní dopad na zaměstnanost měl i úpadek textilního průmyslu na severu země a úpadek zemědělství. Objem zemědělské produkce klesl mezi lety 1989 a 2000 o téměř 60%, čímž trpěly zejména okresy západočeského a jihočeského kraje (Úřad vlády ČR 2015, ČSÚ 2013).

Na druhé straně měl pozitivní vliv na celkovou zaměstnanost v obou zemích postupný rozvoj terciárního sektoru, který se koncentroval převážně v hustě obydlených oblastech. Nejvyšší podíl tohoto sektoru je zastoupen ve velkých městech, mezi která patří v České republice především Praha, Brno a Plzeň a na Slovensku Bratislava, Košice a větší města západního Slovenska. K minimálnímu rozvoji terciárního sektoru došlo v okresech venkovského charakteru. V České republice jsou oblasti s nedostatečně rozvinutým terciárním sektorem zastoupeny relativně napříč celým územím, například Chrudim, Náchod, Blansko, na Slovensku jsou však koncentrovány především v oblastech východního a jižního Slovenska (Rimavská Sobota, Košice-venkov, Michalovce), což nadále prohlubuje regionální diferenciaci krajiny.

K regionálním disparitám přispívá i geografická poloha, která příznivě ovlivňuje vyšší ekonomickou úroveň některých regionů. Geografická poloha příznivě působí v následujících ekonomických oblastech:

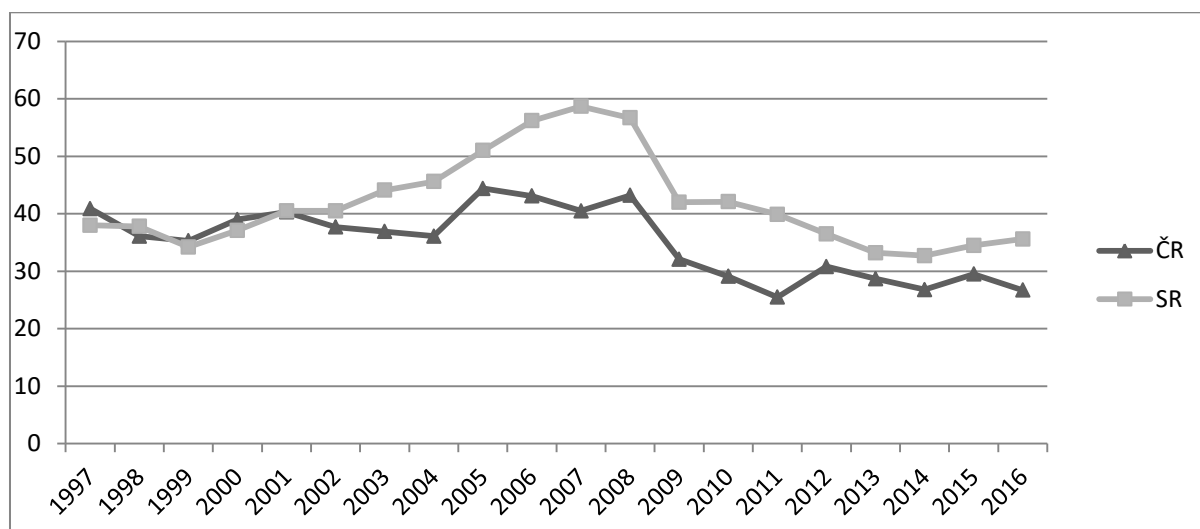
- ekonomická přeshraniční spolupráce regionů více zemí (např. Euroregion Dunaj – Vltava, který zahrnuje oblast tří států: jižní Čechy, Vysočinu, Horní Rakousko, Dolní Bavorsko a Falcko)
- alokace zahraničních investic v geograficky blízké oblasti.
- možnost mobility domácích pracovníků na blízké příhraniční trhy (např. mobilita obyvatel západního Slovenska nebo jihu České republiky do Rakouska)
- turismus

Naopak, regiony s nejhorší ekonomickou situací jsou právě na severu Moravy a Čech a na východě a jihu Slovenska, tj. geograficky v blízkosti zemí, které rovněž prošly ekonomickou transformací z plánovitě řízené ekonomiky na ekonomiku tržní (Černohorská, 2006).

Charakter regionálních disparit je na Slovensku odlišný ve srovnání s českými regionálními disparitami. Výrazné disparity pracovních trhů se na Slovensku vyskytují nejen mezi západem a východem země, ale také mezi jednotlivými okresy a rovněž mezi většími městy a venkovem. Pohled na okresní statistiky týkající se nezaměstnanosti ukazuje výrazně nižší míry nezaměstnanosti ve větších městech. I když je východní Slovensko regionem s nejvyšší mírou nezaměstnaností, v Košicích vykazuje míra nezaměstnanosti dlouhodobě příznivé výsledky. Podobný výsledek je možné

sledovat i v Bratislavě, kde jsou dosahovány rozdílné hodnoty mezi okresy Bratislava a Bratislava-venkov. Česká republika podobnými disparitami uvnitř okresů netrpí.

Regionální disparity trhů práce lze vyjádřit variačním koeficientem měr nezaměstnanosti. Vývoj rozdílné úrovně variačního koeficientu v České republice a na Slovensku viz graf č. 2.

Graf 2: Vývoj variačního koeficientu měr nezaměstnanosti v letech 1997 – 2016 v České republice a na Slovensku

Zdroj: ČSÚ ČR a ŠÚ SR

Variační koeficient měr nezaměstnanosti vyjadřuje variabilitu souboru měr nezaměstnanosti pomocí poměru směrodatné odchylky k průměrné hodnotě míry nezaměstnanosti v dané zemi a v daném roce a umožňuje tím sledovat nárůst nebo pokles regionálních rozdílů v čase a prostoru. Variační koeficient je bezrozměrná hodnota, jeho vyšší hodnoty znamenají vyšší míru nerovností v mírách nezaměstnanosti. Měření disparit jednotlivých krajů pomocí variačního koeficientu potvrzuje, že slovenský trh práce vykazuje vyšší regionální disparity, neboli vyšší nerovnost v regionálních mírách nezaměstnanosti než český trh práce. Avšak oba trhy práce směřují od roku 2008 k větší konvergenci regionů.

4 Přímé zahraniční investice a jejich vliv na regionální disparity

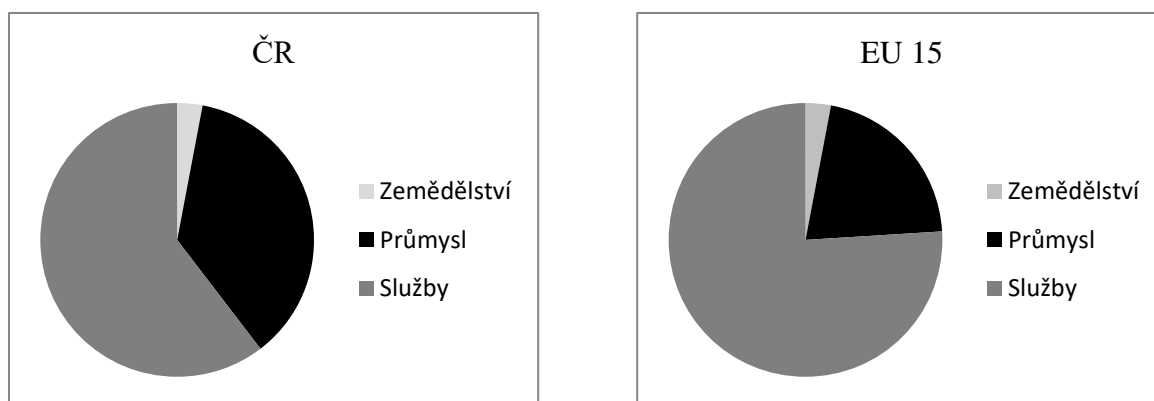
Od konce 90. let začala Česká republika, stejně jako Slovenská republika přitahovat ve zvýšené míře přímé zahraniční investice (dále: „PZI“) (Pauhofová, 2016). Zahraniční investoři využili relativně levnou a kvalifikovanou pracovní sílu, která ve spojení s dodanými výrobními technologiemi zajišťovala rychlou návratnost vložených investičních zdrojů. Přímé zahraniční investice směřovaly z větší části do odvětví méně technologicky náročných, v nichž má výroba často charakter montáže finálních

výrobních z dovezených komponentů³. K podnikům, jejichž činnost je kontrolována ze zahraničí si v české a slovenské ekonomice nejvýznamnější pozici vydobylo odvětví výroby dvoustopých motorových vozidel, přívesů a návěsů (ČSÚ, 2012). Značná část PZI směřovala také do sektoru bankovníctví poté, co došlo na rozsáhlé privatizační aktivity v bankovním sektoru a proto významná část PZI směřovala do Prahy a Bratislavy, kde se nachází sídla bankovního a finančního sektoru a rovněž národních korporací. Ostatní kraje zažívaly spíše nárazový příliv investic v závislosti na realizaci konkrétní investice. Nejvýznamnější nárazové investice na Slovensku byly realizovány v Košickém kraji, v Trnavském kraji (PSA Peugeot Citroën) a v Žilinském kraji (KIA Slovakia). Naopak, nízký příliv PZI byl zaznamenán v Banskobystrickém a Prešovském kraji. Tyto oblasti mají své nevýhody spočívající v jejich poloze a dostupnosti a vzhledem k nepříznivé struktuře ekonomiky a vysoké míře nezaměstnanosti nebyly pro zahraniční investory lákavé (ŠÚ, 2017). V České republice zaujímal trvale dominantní postavení v přílivu PZI Praha, ostatní kraje se podílely na přílivu PZI víceméně rovnoměrně, s jednou výjimkou, kterou je kraj Moravskoslezský. Vysoký příliv PZI byl zaznamenán jak přímo Ostravě, tak v okrese Frýdek-Místek výstavbou automobilky Hyundai. Investoři byli motivováni investovat v Moravskoslezském kraji investičními pobídkami dle zákona č. 72/2000 Sb., o investičních pobídkách, který nabyl účinnosti od 01.05.2000.

V důsledku silného přílivu zahraničního kapitálu od konce 90. let došlo ke zvýšení produktivity práce díky importovaným technologiím. Česká ekonomika, a rovněž slovenská ekonomika se tím však staly do jisté míry závislými na produkčních a exportních výkonech podniků pod zahraniční kontrolou.

Příliv přímých zahraničních investic může na jedné straně znamenat rychlý rozvoj daného regionu, ale současně může mít nechtěné důsledky pro hostitelskou zemi, které lze očekávat v důsledku odchodu významného zahraničního investora z regionu. Obdobně levná pracovní síla přestane mít pro zahraničního investora komparativní výhodu, pokud dojde k zavedení digitalizace a robotizace. V České republice přetrvává vysoký podíl zaměstnanosti v průmyslu, který se blíží téměř k 40 % z celkové zaměstnanosti. Ve vyspělých evropských zemích je tento podíl nižší a v průměru v EU 15 (ve starých členských zemích Evropské unie) nedosahuje ani 25 %, viz graf č. 3.

³ Přímé zahraniční investice byly pouze z nevýznamné části vloženy zahraničními investory do výroby klasifikovaných jako „hitech“, např. do výroby kancelářských strojů a počítačů, radiových, televizních a spojových zařízení a přístrojů a do výroby zdravotnických, přesných, optických a časoměrných přístrojů.

Graf č. 3 Podíl zaměstnanosti v ekonomických sektorech národního hospodářství v ČR a v EU 15

Zdroj: OECD

Současný vysoký podíl zaměstnanosti v podnicích českého zpracovatelského průmyslu, které jsou kontrolovány zahraničními investory (např. Škoda Auto, Hyundai Frýdek – Místek, TPCA Kolín, Bosh České Budějovice apod.) může být „nečekanou rozbuškou“ pro daný region, pokud se zahraniční investor rozhodne přesunout výrobu mimo ČR nebo se rozhodne pro digitalizaci výroby. Obdobou je slovenský příklad velkých automobilových podniků na ose Bratislava - Žilina (Volkswagen Slovakia, PSA Peugeot Citroën, KIA Slovakia). Je proto otázkou, zda orientace zahraničních investic do zpracovatelského průmyslu, z toho hlavně do výroby dvoustopých motorových vozidel, přívěsů a návěsů nemůže být považována za mono-odvětvovou industrializaci, která má obdobnou podobu jako socialistická industrializace Slovenska v druhé polovině minulého století.

5 Závěr

Přechod na tržní ekonomiku byl pro český a slovenský trh práce zatěžkávacím testem. Mnoho podniků tento přechod nepřežilo, což mělo za následek růst počtu nezaměstnaných. Slovenský trh práce hned po roce 1990 čelil vysoké nezaměstnanosti a regionální disparity začaly narůstat mnohem závažnějším tempem, než tomu bylo na českém trhu práce. Ke slovenským znevýhodněným regionům patří především region Banskobystrický, Prešovský a Košický s výjimkou samotného města Košice. I když regionální disparity českého trhu práce nedosáhly takových rozměrů jako tomu bylo na Slovensku, nelze jejich existenci opomíjet. K českým znevýhodněným regionům patří Moravskoslezský a Ústecký kraj, lze však sledovat, že české regiony mají v dlouhém časovém období tendenci ke vzájemné konvergenci.

Pro pochopení současných regionálních disparit byl klíčový pohled do minulosti, protože slovenské regionální disparity byly založeny v období centrálně plánované ekonomiky mono-odvětvovou industrializací, která na Slovensku vytvořila málo diverzifikovanou strukturu hospodářství s malou adaptabilitou pracovních sil.

Je otázkou, zda příliv přímých zahraničních investic do českého a slovenského zpracovatelského průmyslu, které jsou kontrolovány zahraničními investory (např. Škoda Auto, Hyundai Frýdek – Místek, TPCA Kolín, Bosch České Budějovice, Volkswagen

Slovakia, PSA Peugeot Citroën, KIA Slovakia apod.) není obdobou mono-odvětvové industrializace, která proběhla na Slovensku ve druhé polovině minulého století. Potenciálně může hrozit nový úpadek českých a slovenských regionů, pokud se zahraniční investor rozhodne přesunout výrobu mimo Českou a Slovenskou republiku, nebo se rozhodne pro digitalizaci výroby, která je právě pro automobilový typická.

6 Literatura

- BÁLEK, A. 2007. *Československá ekonomika v osmdesátých letech 20. století*. Acta Oeconomica Pragensia. [online]. [cit. 10. září 2017]. Dostupné na: <<https://doi.org/10.18267/j.aop.176>>.
- ČERNOHORSKÁ, L. 2006. *Komparace vývoje nezaměstnanosti v České republice a na Slovensku* [online]. [cit. 1. září 2017]. Dostupné na: <<http://dspace.upce.cz/bitstream/handle/10195/32228/CL576.pdf?sequence=1>>.
- ČSÚ 2012. *Zahraniční investice mířily do méně náročných technologií* [online]. [cit. 17. června 2017]. Dostupné na <https://www.czso.cz/csu/czso/zahranicni_inve>.
- ČSÚ 2013. *Česká republika od roku 1989 v číslech*. [online]. [cit. 10. září 2017]. Dostupné na: <<https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-v-cislech-od-roku-1989-wau52m1y38>>.
- MMR ČR. Metodická podpora regionů ČR. [online]. [cit. 10. září 2017]. Dostupné na: <<http://www.regionalnirozvoj.cz/index.php/diskuze.437/items/definice-pojmu-disparita.html>>.
- MUSIL, J. 2002. *Co je urbanizace*. In Horská, P., Maur, E., Musil, J. (eds.): Zrod velkoměsta. 1. vyd., Praha – Litomyšl: Paseka.
- OECD. 2017. *Unemployment rate (indicator)*. [online]. [cit. 10. září 2017]. Dostupné na: 10.1787/997c8750-en.
- PAUHOFOVÁ, I. 2016. *Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku*. [online]. [cit. 10. srpna 2017]. Dostupné na: <http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/332_suvislosti-prijmovej-polarizacie-na-slovensku.pdf>.
- PAUKOVIČ, V. 2007. *Problém nezamestnanosti - vybrané makrosociologické a mikrosociologické kontexty*. [online]. [cit. 15. září 2017]. Dostupné na: <http://sapa.ff.upjs.sk/images/files/79_464457067_7_Paukovic.pdf>.
- SEDLÁK, M. 2003. *Deštrukčná transformácia slovenského hospodárstva*. Kultúra, ročník VI. - č.18. [online]. [cit. 10. září 2017]. Dostupné na: <<http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/18-3-17.htm>>.
- Úřad vlády ČR (2015). *Databáze Cesta do Evropské unie*. [online]. [cit. 10. září 2017]. Dostupné na: <<https://isap.vlada.cz/dul/cesty.nsf/cesta?OpenView>>.
- Štatistický úrad SR (2017). *Labour Force Survey* [cit. 10. září 2017]. Dostupné na: <<http://www.statistics.sk/pls/elisw/metainfo.explorer>>.

Пенсионная реформа и социальное положение пенсионеров в России

Ирина Дегтярева¹ ФГБОУ ВО «Уфимский государственный авиационный технический университет»

Ольга Шалина² ФГБОУ ВО «Уфимский государственный авиационный технический университет»

Pension reform and the social position of pensioners in Russia

Authors' contact details

¹ Ufa State Aviation Technical University, Economic Faculty, Department of economic theory, Ufa, K. Marks str. 12, Russian Federation
idegtjarva57@mail.ru

² Ufa State Aviation Technical University, Economic Faculty, Department of economic theory, Ufa, K. Marks str. 12, Russian Federation
olenkash@bk.ru

Abstract: Pension reform is a critical component of social policy. There was the state distributive pension system, built on budget financing and the principle of equality, in the USSR. Since 2002, Russia has moved from a distribution to a mixed (PAYG-funded) pension system, and in 2015 again partially refused the formation of the cumulative part of the pension. The main motive of reforming the pension system was the demographic crisis, which increases the pension burden on the working population and poses a serious threat to the financial security of public pension obligations. The formation of significant pension savings should have been allowed to reduce the financial dependence of the pension system from the ratio between persons of working age and pensioners and raise the standard of living of people of retirement age. However, the current size of pensions does not provide pensioners with a decent standard of living, while the Pension Fund of Russian Federation is experiencing chronic budget deficit. Retirement Russian citizens are losing much in the level of well-being. The consequence of the low level of pensions and the gap with the average wage is the loss of people of retirement age from your social circles, reducing opportunities for visiting cultural and sports events and decent guests. The only way to avoid a crisis of the pension system is to ensure stable economic growth and to increase the retirement age. Continuing reform of the pension system in Russia is the government's attempt to solve a number of acute problems of today, and is accompanied by problems which have not found a definite answer.

Keywords social policy, Russia, Pension reform, demographic crisis, standard of living, pension savings

1 Введение

Пенсионная реформа является важнейшей составляющей социальной политики государства. С 2002 года Россия перешла от распределительной к смешанной (распределительно-накопительной) пенсионной системе, а с 2015 года вновь частично отказалось от формирования накопительной части пенсии. Основным побудительным мотивом реформирования пенсионной системы послужил демографический кризис, который увеличивает пенсионную нагрузку на работающее население и несет серьезную угрозу финансовой обеспеченности государственных пенсионных обязательств. Формирование значительных пенсионных накоплений должно было позволить снизить финансовую зависимость пенсионной системы от соотношения численности между лицами

трудоспособного возраста и пенсионерами и повысить уровень жизни людей пенсионного возраста. Однако текущие размеры пенсии не обеспечивают пенсионерам достойный уровень жизни, при этом Пенсионный фонд испытывает хронический дефицит бюджета. Таким образом, постоянное реформирование пенсионной системы в России является попыткой государства решить ряд острых стоящих вопросов и сопровождается проблемами, на которые пока не найдены однозначные ответы.

2 Пенсионная реформа и социальное положение пенсионеров в России

Эволюция пенсионной системы России

К 1937 г. в СССР сформировалась государственная распределительная система пенсионного обеспечения, построенная на бюджетном финансировании и принципе равенства. В течение четырех десятилетий она играла важную роль в обеспечении должного уровня жизни рабочих и служащих. Однако, к концу 1980-х гг. размеры пенсий стали катастрофически отставать от роста стоимости жизни и обрекали их получателей на бедность.

В 1990-х гг. переход на рыночную экономику, сопровождавшийся приватизацией государственного и муниципального имущества, формированием нового слоя собственников и отказом от социалистических принципов распределения прибавочного продукта, неизбежно привел существующую в СССР пенсионную модель распределительного типа к кризису.

В 2002 году в России была проведена пенсионная реформа - переход от распределительной системы к распределительно-накопительной, целями которой стали: увеличение взаимосвязи назначаемой пенсии с зарплатой, страховым стажем и ранее уплаченными взносами, повышение реального размера пенсий, обеспечение финансовой устойчивости и сбалансированности пенсионной системы, ответ на демографический кризис и старение населения.

Согласно реформе, работодатель платил единый социальный налог 26% от размера зарплаты сотрудника, из которых 20% перечислялись в пенсионный фонд. В свою очередь 20% разбивались на базовую (6%), страховую (10%) и накопительную (4%) части. Базовая и страховые части поступали в Пенсионный фонд России (ПФР) и шли на выплату пенсии существующим пенсионерам, а накопительная – представляла собой реальный объем денежных средств на индивидуальном счете пенсионера, которые по его выбору находились под управлением у государства, у негосударственных пенсионных фондов (НПФ), либо у частной управляющей компании.

Начиная с 2005 г., в результате ряда факторов, в том числе противоречивой налоговой политики, пенсионная система столкнулась с непредвиденным падением поступлений и стала все больше зависеть от бюджетных дотаций. В тоже время сам размер пенсии, несмотря на периодическую индексацию, не обеспечивал пенсионерам нормальный уровень жизни.

В результате реформы и валоризации 2010 года средний размер пенсии удалось приблизить к прожиточному минимуму. Возрастание расходов Пенсионного фонда России, связанное с увеличением количества населения пенсионного возраста и необходимостью индексировать размер пенсии для снятия социальной напряженности, потребовало изменения политики формирования его доходов. В 2011 г. ставка пенсионных взносов была повышена до 26%, что вызвало недовольство деловых кругов. Тем не менее, средств для покрытия текущих обязательств пенсионной системы по-прежнему не хватало. В итоге в 2012 г. ставку пенсионных взносов вынуждены были снизить до 22%. Параллельно в указанный период времени происходило повышение тарифов отчислений в ПФР для индивидуальных предпринимателей и самозанятых. Данная политика, мотивированная стремлением обеспечить полное участие указанных категорий занятых в пенсионной системе, привела к сворачиванию индивидуального предпринимательства и его уходу в тень (Кузьминов, 15).

Перед пенсионной системой России стояли несколько нерешенных и чрезвычайно острых проблем:

- большая доля пенсионеров, получающих досрочные пенсии, что снижало общий уровень материального обеспечения пенсионеров по старости, выходящих на пенсию в общеустановленном пенсионном возрасте. Данная проблема была частично решена путем введения дополнительных страховых взносов (в размере 2% и 4%) за лиц, которые досрочно уходят на пенсию с вредных и опасных рабочих мест;
- отсутствие гарантий покрытия возможных убытков от инвестирования пенсионных накоплений;
- огромное количество «пассивных» участников пенсионной системы, не проявивших заинтересованности в формировании пенсионных накоплений и- недоверие граждан к НПФ и управляющим компаниям;
- доходность пенсионных накоплений ниже ожидаемого уровня по причине ограниченности инструментов инвестирования и неразвитости фондового рынка России;
- низкий уровень доходов и заработка, которых не хватает не только на формирование достаточных пенсионных накоплений, но даже на текущее потребление;
- потеря финансовой самостоятельности ПФР и его высокая зависимость от федерального бюджета;
- отсутствие нормального уровня компенсации пенсионерам утраченного ими заработка и отсутствие гарантии минимального уровня жизни пенсионеров.

В результате накопительная пенсионная система в большей степени не оправдала надежд, которые на нее возлагали. Решением правительства от 30 сентября 2013 года временно приостановили формирование накопительной части пенсии и ее направили на выплату текущих пенсий.

Таким образом, по прошествии 13 лет функционирования накопительной системы, Россия вновь оказалась на пороге новой пенсионной реформы, основными целями которой стало снижение зависимости пенсионной системы от федерального бюджета и увеличение к 2030 году размера пенсий до 2,5-3 прожиточных минимумов пенсионера (Аналитический доклад, 2017).

С 1 января 2015 года в России ввели два самостоятельных вида пенсий в системе обязательного пенсионного страхования:

А) Страховая пенсия (назначается по старости, либо по инвалидности, либо при потере кормильца). Право на страховую пенсию по старости получают лица, достигшие пенсионного возраста 60 лет – для мужчин и 55 лет – для женщин, и имеющие стаж – не менее, указанного в таблице 1 (минимальный стаж уплаты страховых взносов).

Таб. 1: Обязательные условия для получения пенсионных выплат

Показатель	2015	2016	2024
Стаж работы, лет	6	7	15
Пенсионные баллы	6,6	9	30

Страховая пенсия рассчитывается в баллах (индивидуальных пенсионных коэффициентах). Все ранее сформированные пенсионные права были конвертированы в пенсионные баллы и учитываются при назначении страховой пенсии. Количество пенсионных баллов зависит от начисленных и уплаченных страховых взносов в систему обязательного пенсионного страхования и длительности трудового стажа. При этом стоимость балла при выходе на пенсию будет зависеть от доходов ПФР в расчете на одного пенсионера путем деления доходов ПФР на суммарное количество баллов.

Б) Накопительная пенсия, которая формируется по выбору гражданина (возможно от нее отказаться в пользу увеличения баллов в страховой пенсии) за счет уплаты работодателем в ПФР страховых взносов (6 % от фонда оплаты труда гражданина) или в добровольном порядке. Это «живые» деньги, взносы, отчисляемые за гражданина его работодателем, которые инвестируются на фондовом рынке, приносят реальный доход и могут стать существенной прибавкой к пенсии в будущем.

С 2015 года гражданам России предоставлена возможность выбора варианта пенсионного обеспечения: формировать только страховую пенсию или формировать и страховую пенсию, и накопительную. Таким образом: граждане могут либо оставить 6 % тарифа страхового взноса на накопительную пенсию, либо отказаться от дальнейшего формирования пенсионных накоплений, тем самым направив все страховые взносы, которые за них уплачивают работодатели, на формирование страховой пенсии.

Таким образом, российская система пенсионного страхования permanently претерпевает серьезные изменения. На современном этапе создается двухуровневая система гарантирования пенсионных накоплений граждан,

предоставлена возможность выбора варианта пенсионного обеспечения (страховое и накопительное), пенсионные права граждан формируются в пенсионных баллах (индивидуальных пенсионных коэффициентах).

Социальное положение пенсионеров в России

Важнейшей задачей пенсионной реформы является повышение уровня жизни пенсионеров. Анализируя динамику среднего уровня номинальной пенсии и глубины бедности пенсионеров, можно отметить здесь некоторые положительные тенденции (табл. 2). В отличие от кризисного десятилетия 1990-х годов, когда реальные размеры пенсий дважды (в 1992 и 1998–1999 гг.) испытывали почти двукратное падение, весь рассматриваемый период (с 2000 по 2016 г.) пенсии в номинальном выражении росли.

На 1 февраля 2016 года средний размер страховой пенсии по старости составил около 13,1 тыс. рублей, по инвалидности 8,2 тыс. рублей, и по случаю потери кормильца 8,3 тысячи рублей. После произведенных повышений на 1 апреля 2016 года уровень социальной части пенсии составил в среднем 8,6 тыс. рублей. Достаточно невысок уровень пенсий по инвалидности, на что стоит обратить особое внимание, так как данный слой населения особо уязвим и в кризисный период требует более высокого уровня государственной поддержки.

Таб. 2: Средний размер назначенных пенсий по видам пенсионного обеспечения и категориям

Данные на 1 января, рублей	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Все пенсионеры	7593,9	8272,7	9153,6	10029,7	10888,7	12080,9
из них получающие пенсии:						
по старости	8165,8	8876,1	9790,1	10716,4	11569,1	12830,4
по инвалидности	5136,5	5539,3	6106,3	6669,2	7209,9	8040,1
по случаю потери кормильца	4819,1	5333,1	5959,0	6598,6	7185,1	7924,9
федеральные государственные гражданские служащие	10968,6	11495,3	12422,9	14020,1	15550,0	17186,4
социальные	4730,5	5206,4	5919,0	6446,4	7548,3	8302,4

Прирост реального размера пенсии происходит в основном за счет их ежегодной индексации, проводимой, как правило, два раза в год. Для качественной оценки уровня индексации пенсий сопоставим уровень инфляции с динамикой индексации пенсионных выплат в России.

Таб. 3: Сопоставление уровня инфляции с динамикой индексации пенсионных выплат в России

Показатель	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Уровень инфляции, %	8,8	6,1	6,6	6,4	11,4	12,9	7,0
Индексация страховой пенсии, %	6,3%	8,8%	10,6%	10,1%	8,3%	11,4%	4,0%
Индексация социальной пенсии, %	12,5%	10,2%	14,1%	1,8%	17,1%	10,3%	4,0%

Начиная с 2014 года наблюдается существенное отставание ставки индексации от уровня инфляции. Уровень инфляции в 2016 году по официальным данным составил 7%, что выше уровня индексации на 3%. В 2016 году Правительство вместо проведения второй индексации выплатило пенсионерам единовременную сумму в размере 5000 рублей в январе 2017 года, что компенсировало рост цен в лучшем случае на 50%.

Существующий размер пенсии не позволяет обеспечить пенсионерам нормальный уровень жизни. Динамика показателя отношения средней пенсии к прожиточному минимуму пенсионера (ПМП), который часто используется для оценки покупательной способности пенсий, является неутешительной. Заметно повысить ПМП удалось лишь с 2008 г., что потребовало значительных усилий по опережающему увеличению пенсии, финансовая цена которых оказалась непомерно высокой. В 2014 г. средний размер пенсии составил 163% прожиточного минимума пенсионера, в 2016 году - 161%, а к 2019 году, по некоторым оценкам, снизится до 148,4%.

Прогнозируемый размер пенсии по старости в 2017 году составит 13 657 руб. (при прожиточном минимуме пенсионера 8540 руб.), в 2018-м — 14 045 руб. (9364 руб.), в 2019-м — 14 439 руб. (9729 руб.). Если говорить о социальных пенсиях, то сегодня они едва превышают уровень одного прожиточного минимума (104,7%, или 8552 руб.), а к 2018 году составят лишь 97,8% от прогнозируемого минимума, или 9159 руб.

Выходя на пенсию российские граждане существенно теряют в уровне благосостояния. Коэффициент замещения утраченной средней зарплаты назначенной пенсией составляет от 26,97% до 32,72% в зависимости от года и даты выхода на пенсию (Сухарев, 2017). Международная организация труда рекомендует странам выстраивать свои пенсионные системы не на основе прожиточного минимума, а на основе именно коэффициента замещения пенсией утраченного заработка, который должен быть не ниже 40%. Эти рекомендации в России пока не выполняются.

Таб. 4: Посещение пенсионерами России развлекательных и спортивных мероприятий в 2016 г.

Показатель	Все респонденты	из них старше трудоспособного возраста	в том числе в возрасте, лет		
			55 - 59	60 – 69	70 и более
Лица в возрасте от 15 лет и более, посещавшие какие-либо мероприятия – всего	100	100	100	100	100
кинотеатр	10,3	1,3	2,1	1,4	0,3
театр	2,6	3,1	3,5	3,0	1,8
концерт	3,0	3,7	3,6	3,7	3,0
выставку, музей	2,1	2,6	2,6	2,5	1,9
ресторан, кафе, бар	10,4	2,0	4,4	2,1	0,6
религиозное учреждение	8,6	19,8	11,6	17,8	28,9
спортивное мероприятие (в качестве зрителя)	4,5	1,4	2,7	1,9	0,6
Лица в возрасте от 15 лет и более, способные вести активную жизнь – всего в том числе	100	100	100	100	100
занимались какими-либо видами активного отдыха					
из них	56,4	42,6	42,5	42,0	39,4
посещали спортивную секцию	14,7	3,8	4,6	3,6	6,5
посещали занятия фитнесом	14,7	6,5	6,2	4,4	4,1
посещали занятия плаванием	22,5	22,1	21,7	20,3	18,1
занимались играми на открытом воздухе	28,1	12,1	16,2	13,0	9,5
занимались туризмом, участвовали в походах	16,8	16,1	16,0	17,1	17,0
Лица в возрасте от 15 лет и более – всего в том числе	100	100	100	100	100
совершали туристическую или экскурсионную поездку за последние 12 месяцев	34,8	22,0	30,2	25,0	11,8

Источник: Официальный сайт государственной статистики РФ www.gks.ru

Последствием низкого уровня пенсии и его отставания от среднего уровня заработной платы является выпадение людей пенсионного возраста из социальных кругов, снижение возможностей по посещению культурных и спортивных мероприятий и обеспечению достойного отдыха (табл. 4).

Проблемы пенсионного обеспечения России на современном этапе

Самой главной нерешенной проблемой российской пенсионной системы является высокий уровень расходов Пенсионного фонда и бюджета России на

выплату пенсий. (табл. 5). Вплоть до 2008 г. включительно доходы и расходы ПФР варьировались в районе 5–6% ВВП. Наиболее заметный рост расходов на выплату пенсий пришелся на 2009–2010 гг. В 2010 г. совокупные расходы ПФР достигали 9,2%, в 2016 г. — 9,8% ВВП. Удельный вес накопительной составляющей на протяжении последнего десятилетия рос медленно: доходы в 2008–2012 гг. не превышали 0,7–0,8% ВВП, а расходы в 2011–2016 гг. — 0,4% ВВП. На протяжении большей части последнего десятилетия поступлений в ПФР от работодателей в виде ЕСН или пенсионных страховых взносов было недостаточно для выплаты всех пенсий текущим пенсионерам. Эксперты выделяют здесь три причины: снижение эффективного тарифа ЕСН вследствие налоговой реформы первой половины 2000-х, рост числа людей пенсионного возраста и недополучение части средств на выплату пенсий из-за проведения накопительной пенсионной реформы (Кузьминов, 2015).

Разрыв между налоговыми доходами и обязательствами пенсионной системы покрывался за счет федерального бюджета в размере от 3 до 4,8% в разные годы. Столь сильная зависимость пенсионной системы от бюджетного финансирования является существенным политико-экономическим риском в любой экономике. Однако в условиях экономической рецессии и при наличии неблагоприятных внешних факторов риски сокращения бюджетного финансирования становятся особенно высокими (Дегтярева, 2017). На первый план выходят задачи, связанные с поиском внутренних резервов сбалансированности пенсионной системы, главным образом за счет сокращения обязательств.

Таб. 5: Информация об исполнении бюджета Пенсионного фонда РФ, млрд. руб

Показатель	2011	2012	2013	2014	2015
Доходы	5 255,6	5 890,4	6 388,4	6 159,1	7 126,6
в т.ч. страховые взносы	2 823,7	3 038,5	3 478,8	3 711,8	3 878,7
Расходы	4 922,1	5 451,2	6 378,5	6 190,1	7 670,3
Дефицит (-)/Профицит	333,5	439,1	9,8	-31,1	-543,6

Численность пенсионеров неуклонно растет: в 2014 г. пенсию из ПФР получали 41,0 млн человек, в 2016 – уже 45,1 млн. чел. Ежегодно их число продолжает увеличиваться под влиянием старения населения, темпы которого будут особенно высоки в предстоящие два десятилетия. До достижения пенсионного возраста пенсию получают часть социальных пенсионеров (из числа инвалидов), пенсионеров по случаю потери кормильца и по инвалидности. Кроме того, остается высокой доля досрочных пенсионеров по старости, которые, согласно оценкам ПФР, составляли 30% всех получателей вновь назначенных пенсий. В перспективе доля досрочных пенсионеров, скорее всего, будет сокращаться, в том числе под влиянием мер по реформированию досрочных пенсий, предпринимаемых Правительством в последние годы. В 2008 г. на 100 пенсионеров приходилось 178 работников, в 2013 г. на 100

пенсионеров приходилось 166 работников, к 2030 году этот показатель снизится до 105 работающих на 100 пенсионеров. Количество же плательщиков взносов и пенсионеров к 2030 г. практически сравняется.

Табл. 6: Численность населения России с 2011 по 2016 гг.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Все население, тыс. человек	142865,4	143056,4	143347,1	143666,9	146267,3	146544,7
в том числе:						
Старше трудоспособного возраста, тыс. человек	31 808,9	32433,5	33099,6	33788,6	35 163,4	35 986,3
Доля численности населения в возрасте старше трудоспособного во всем населении, %	22,3	22,7	23,1	23,5	24,0	24,6
Численность пенсионеров, тыс. человек	41819	42367	42837	43327	43797	45182

В 2015 году значительное увеличение численности пенсионеров произошло также в связи с присоединением новых субъектов (республики Крым и г. Севастополя) более чем на 0,5% или на 1,3 млн. человек. В связи с этим доля расходов на пенсионное обеспечение граждан значительно возросла.

Еще одной проблемой российской пенсионной системы, которая может обостриться в неблагоприятных макроэкономических условиях, выступает теневая занятость в формальном секторе экономики, при которой происходит сокрытие заработной платы (или ее части) от уплаты пенсионных взносов.

Пенсионная система во многом выступает заложницей высокого неравенства в доходах населения. С одной стороны, оно не позволяет отказаться от приоритетной поддержки доходов бедного населения, в том числе посредством пенсионной системы. С другой стороны, перераспределение внутри пенсионной системы приводит к тому, что работники с низкой заработной платой (на уровне первых двух квинтилей) получают пенсию, которая практически не отличается от их трудовых доходов, тогда как в доходах относительно высокооплачиваемых работников пенсия составляет незначительную величину, что снижает их мотивацию к участию в уплате пенсионных взносов (Синявская, 2012).

Недавний и труднопрогнозируемый вызов — усилившаяся неопределенность динамики экономического развития. Для устойчивости пенсионной системы необходим экономический рост и низкие уровни инфляции. Экономическая рецессия приводит к снижению уровней занятости и/или сокращению реальной

заработной платы, что соответственно снижает поступления страховых взносов в пенсионную систему. Кроме того, в условиях макроэкономической нестабильности практически невозможно снижать неформальную занятость. Таким образом, под действием обозначенных выше факторов усилятся неблагоприятные тенденции последних десятилетий, включая дальнейшее ухудшение соотношения численностей плательщиков пенсионных взносов и пенсионеров, сокращение доходной базы для уплаты пенсионных взносов, разбалансировку страховых (налоговых) доходов и расходов ПФР. Одновременно уже сократились и, скорее всего, станут еще меньше возможности бюджетного финансирования пенсионной системы. Все вместе эти процессы неблагоприятно отразятся на показателях уровня пенсионного обеспечения.

Очевидно, что введенная с 2015 года балльная пенсионная система не позволяет решить накопившиеся проблемы. К основным недостаткам новой пенсионной системы можно отнести: сложный расчет размера будущей пенсии и отсутствие гарантии их величины, усиление дифференциации размера пенсий, нерешенность кризиса пенсионной системы в связи со старением населения.

Вместе с тем, последние фундаментальные исследования в этой области позволяют переосмыслить основы и принципы формирования и функционирования пенсионных систем. Среди таких исследований наиболее известными являются доклад профессора Лондонской школы экономики Н. Барра (Barra, 2002). Проведенные исследования показали, что для решения проблем, связанных с демографическими изменениями пенсионных систем, ключевым фактором является рост производства. Вопрос же выбора между распределительной либо накопительной пенсионными системами является второстепенным. Как накопительные, так и распределительные пенсионные программы представляют собой требования в отношении будущей продукции, и они оказываются бесполезными для пенсионеров в том случае, если страна не производит достаточного количества товаров и услуг для удовлетворения этих требований. Пенсионеров интересуют не наличные деньги как таковые, а количество товаров и услуг, которые они могут на них приобрести.

Таким образом, единственными способами избежать кризиса пенсионной системы является обеспечение стабильного экономического роста и увеличение пенсионного возраста. Последнее является предметом пристального внимания и дискуссий не только в России, но и практически во всех странах мира. Например, в США, Дании, Германии, Норвегии идет процесс постепенного увеличения пенсионного возраста до 67 лет, в Великобритании до 68 лет, в Швеции до 65.

В России в течении последних пяти лет перманентно обсуждается вопрос об увеличении пенсионного возраста до 65 лет, как для мужчин, так и для женщин. Становится очевидным, что это наиболее простое в экономическом, и трудное в социальном плане, однако неизбежное решение.

В развитых странах решение о повышении пенсионного возраста принимается заблаговременно и со значительным временным лагом до его начала. Так в Англии 5-летнее увеличение было растянуто на 10 лет (Роик, 2012). В России,

где по очевидным экономическим причинам, увеличение пенсионного возраста можно ждать в ближайшие 3-5 лет, официальное решение до сих пор не принято. Соответственно процесс будет резким и болезненным для адаптации.

3 Заключение

За последние 15 лет доля бедных в России существенно сократилась, но этот успех в основном был обеспечен высокими ценами на нефть, экономическим ростом и адресными мерами поддержки пожилых. Так, численность населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума по официальным данным снизилась в 35,6 % в 2002 году до 19,8 % в 2016 году. При этом доля пенсионеров в общем числе малоимущих составила в 2016 году 15,9% (Федеральная служба, 2017). В тоже время доходы среднестатистического пенсионера России едва превышают стоимость потребительской корзины и составляют в среднем менее 9 долл. в день.

Анализ демографических, экономических и бюджетных вызовов пенсионной системе показывает, что не на все из них будет дан ответ в рамках пенсионной реформы 2015 г. За рамками реформы остается целый блок нерешенных проблем, включая избыточные обязательства пенсионной системы, связанные с низким фактическим пенсионным возрастом, низкую доходность по обязательным пенсионным накоплениям и высокую неопределенность в отношении их судьбы, слабое развитие добровольных форм пенсионных накоплений, отсутствие общественного консенсуса о том, сколько пенсионная система должна стоить гражданам, бизнесу, государству. В ближайшие десятилетия ситуация внутри пенсионной системы будет находиться под мощным влиянием внешних факторов, важнейшими из которых выступают старение населения, продолжающиеся деиндустриализация и деформализация занятости и экономическая рецессия.

4 Литература

- ДЕГТЯРЕВА, И., ШАЛИНА, О., ТОКАРЕВА, Г., БАГАУТДИНОВА, И. 2017. *Анализ основных направлений бюджетно-налоговой политики России за период с 2009 по 2019 годы*. Инновационное развитие экономики. № 3 (39). С. 84-97.
- BARR, N. 2002 *Reforming pensions : myths, truths, and policy choices*. International Social Security Review, 55 (2). pp. 3-36.
- Аналитический доклад, подготовленный Министерством здравоохранения и социального развития РФ* [online]. [дата обращения 10.09.2017]. Режим доступа: <www.pensionobserver.ru>.
- КУЗЬМИНОВ, Я., ОВЧАРОВА, Л., ЯКОБСОН, Л. 2015. *Социальная политика в России: долгосрочные тенденции и изменения последних лет*. Доклад [Электронный ресурс]; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». —М.: Изд. дом Высшей школы экономики. [дата обращения 15. 06. 2017]. Режим доступа: <<https://www.hse.ru/data/2015/12/29/1136296213/Социальная.pdf>>.

РОИК, В. 2012. *Пенсионная система России: вызовы XXI века и пути модернизации*. СПб.Питер. – С.104-105.

СИНЯВСКАЯ, О. 2012. *Политика повышения пенсий последних лет: результаты и ограничения* // SPERO. № 16. С. 39–58.

Федеральная служба государственной статистики. *Официальная статистика. Неравенство и бедность* [online]. [дата обращения 23.09.2017]. Режим доступа: <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/poverty/#>.

Proměna střední třídy v době globalizace

Šárka Brychtová¹ Univerzita Pardubice

Anděla Zahradníčková² Univerzita Pardubice

Transformation of the middle class in during time of globalization

Authors' contact details

¹ University of Pardubice, Faculty of Economics and Administration, Institute of Administrative and Social Sciences, Studentská 84, 532 10 Pardubice, Czech Republic

sarka.brychtova@upce.cz,
sarka.brychtova@email.cz

² University of Pardubice, Faculty of Economics and Administration, Institute of Administrative and Social Sciences, Studentská 84, 532 10 Pardubice, Czech Republic

Abstract: Unevenness and disproportionateness belong inseparable to every society however in thirty post-war years appear to progress finally markedly optimistic in majority of social and spatial aspects. Last forty years of development, is nevertheless connected with extensive and intensive together acting polarization. Social structure of present society markedly changes not only in our country, but in the whole of Europe and others parts of mature world. We live in the time, when call for social and another security grows and inhabitants consider its certain standard for evident, however at the same time paradoxically falls just possibility full globally in terms of social and spatial. It seems, that despite of progress in technology, transport, information, and so on, population is more social vulnerable, potentialities of state limited and world more and more in turbulence. Chance for future appears to be social economical unfolding state in peace time of multistep world and lot the preservation of ecological stability of landscape and nature. We live indeed in time, when many experts point to fragility of balance on all sides and dimensions. Subject of article is generalisation of chosen potential risks just in social context in given problematics. The article concern with present phenomenon, that these tendencies accompany and they are their apparent consequences – feared erosion of the middle class, further unevenness and disproportionateness. Development of the society can be pointed at social and cultural regress and probability that it will be such way is high. Views of the modern society development and its solution vary from each other very much. Here is question that does it exist alternative then alternation of thinking of human and society.

Keywords: Globalized world, Middle class, Social standard, Social vulnerability, Social and Spatial Disparities, Social changes.

1 Úvod

Světová hospodářská asymetrie by měla být napravena spravedlivějším přerozdělováním bohatství a více otevřenou ekonomikou, podporou demokratické participace všech zemí a lidí v procesech determinace „světového pořádku“, na základě demokratických pravidel zapojením do řízení společnosti všech i marginálních skupin obyvatelstva; avšak zmíněné procesy se často nedaří realizovat. Naopak procesy typické pro třetí svět se čím dál tím častěji „prolamují“ do zemí jádra. Zajímavou tezi o obavách ze současného vývoje vyslovuje Václav Bělohradský (2012): Konec studené války byla obrovská příležitost k předefinování našich priorit. A co zbylo – strašidelné krvavé smetiště, které se jmenuje třetí svět.

Globalizace dává mnohé možnosti, je vnímána zároveň jako velká šance a zároveň i jako velké nebezpečí. Podle některých je již možná globalizace dokonce na ústupu a místo ní nastupuje lokalizace. Nicméně globální kapitalismus je již nějakým

způsobem nastolen a určití aktéři z něj profitují více a jiní méně. Ti, kdo z ní profitují nejvíce, jsou samozřejmě velcí ekonomičtí aktéři, nadnárodní korporace, kterým tento novodobý fenomén umožňuje překračování hranic a pochopitelně spolu s nimi i pohyb velkých finančních toků.

O světě a především životě lidí stále více rozhodují ti, kdo tyto korporace řídí a toky peněz určují. Žijeme ve velmi turbulentní době, velmi dynamické a plné rychlých změn, avšak tyto nastolené trendy vývoje, se zdají velmi pevně ukotveny a nic nenasvědčuje tomu, že by došlo k nějaké změně. Pokud k ní nakonec nedojde za velmi dramatických okolností. Snad i doufejme, že nikoli... Prozatím, však dochází k mnoha jiným změnám a stejně tak jako na dosavadním vývoji části společnosti získávají, jiné součásti musí tratit nebo musí nutně docházet k jejím proměnám. O proměnách a přinejmenším o zamyšlení hodném vývoji střední třídy bude následující článek. Podle řady expertů z různých oborů i podle všeobecně známého veřejného mínění jsou střední vrstvy ohroženy, dochází k jejich zúžení nebo k jejich sestupu nebo sice k jejich určitému udržení, ale za určitou cenu, která se odráží v jejich životě, v úrovni celé společnosti i udržení sociálního smíru. Je toto nebezpečí opravdu tak vážné?

2 Proměny společnosti

Nerovnosti, jak se zdá, patřily vždy k typickým znakům většiny společností a ani v moderní době, která přináší mnoho otevřenosti, demokracie, možností a další provázanosti současného světa, se však navzdory mnoha nesporným úspěchům, nedaří různé druhy nerovností nijak eliminovat. Naopak, globalizace, na jejímž vrcholu (možná jsme již za jejím zenitem; podle Zigmunda Baumana (2015) jsou posledním alarmujícím dopadem globalizace rozsáhlé migrační vlny do Evropy) se právě nacházíme, nerovnosti vyhroutil ještě více. Zdá se, že svět je ještě více nerovný, než byl před několika dekádami. Nerovnosti rostou mezi, ale i uvnitř jednotlivých zemí.

Nerovnosti na všech řádovostních úrovních

Nezaměstnanost zůstává vysoká a vysoká je především nezaměstnanost mladých lidí. Z globálního hlediska miliony lidí pracují, ale stále zůstávají chudí; skoro čtvrtina těch, co pracují, si nevydělájí tolik, aby se dostali nad práh absolutní chudoby (zvláště zemědělci v zemích třetího světa). V mnoha zemích rostou rozdíly mezi nejnižšími a nejvyššími příjmy velmi razantně. Tento stav se sleduje v podstatě již od 70. - 80. let 20. století. Podle Jedličky a kol. (2000) přetrvávají rozsáhlé nerovnosti navzdory pokroku v určitých oblastech v přístupu ke vzdělání, lékařské péči; hluboké mezery v péči o matku a dítě, výživu atd. Především se jedná o země Sub-saharské Afriky a částí Asie.

Nerovnosti mezi místy a lidmi přitom existují na všech řádovostních úrovních: lokální, regionální i na globální. Na lokální a regionální úrovni lze ještě přerozdělovací mechanismy nalézt, na globální úrovni dosud efektivní regulační mechanismus ani neexistuje. Přitom – či právě proto – nerovnoměrnost na globální úrovni již dávno dosáhla stupně, který ohrožuje vývoj celého systému světového hospodářství (a podle některých i samotnou jeho existenci); přinejmenším v oblasti morální a environmentální

již semiperiferie nepředstavuje spolehlivý nárazník mezi problémy a lidmi jádra a periferie.

Disparity uvnitř jednotlivých zemí

Disparity se však prohlubují i uvnitř zemí vyspělého světa, řada sociologů upozorňuje na nežádoucí jevy spojené již nikoli pouze s rostoucími nerovnostmi, ale dokonce s naprostou nesouměřitelností jednotlivých světů, které vznikají uvnitř samotných jednotlivých společností a mění svět, který dosud známe. Ohroženu vidí právě střední třídu, která po celá desetiletí působila jako nosný pilíř demokracie a nositel klidného života, pokroku, bezpečí, sociálního smíru a společenského progresu.

Podle Kellera (2012) doba cca 30-40 let poválečného období (v postkomunistických zemích dochází pochopitelně k posunu) byla dobou optimistických očekávání – vyspělé země s tržním systémem zažívaly poměrně dynamický a i dlouhodobý hospodářský rozvoj založený na fordistické organizaci výroby a keynesiánském ekonomickém modelu. Tento model vyžadoval i výraznou regulaci trhu ze strany státu a vedl k vytváření tzv. sociálního státu. Z rozvoje profitovaly všechny vrstvy společnosti a znamenalo to i rozsáhlý a rychlý rozvoj právě středních vrstev.

Změny, které však začínaly nastupovat již v 70. letech dvacátého století, spojené s rozsáhlou postupnou deregulací a stále rychle rostoucí globalizací a změnami, které s ní souvisejí, mění výrazně celou řadu aspektů spojených s rozvojem společnosti, bezpečnostní situací a v neposlední řadě i společenskou stratifikaci společnosti – a to ve všech rovinách – horizontální i vertikální a ve všech dimenzích – globální, regionální i lokální.

Zvolená metoda

Řada autorů zahraniční, ale i české literatury predikuje výraznou redukci středních vrstev, jejich podílu na společenském dění a podílu na ekonomické moci a všímají si i rozsáhlých změn v poměru vlivu veřejného a soukromého sektoru, kapitálu a práce i demontáže sociálního státu. Příspěvek si klade za cíl krátkou rešerší z vybraných prací autorů, kteří na zmiňované jevy poukazují, popisují je a do určité míry před nimi i varují a obávají se dalšího vývoje, pokud tendence směrem k rostoucím disparitám budou pokračovat. Příspěvek diskutuje řadu názorů celé řady autorů na dané téma.

3 Eroze středních vrstev

Řada sociologů hovoří v souvislosti se známým faktem rozevírání nůžek o krizi sociálního státu, rasantním zvyšování nerovností, erozi středních vrstev apod. Jejich příčiny můžeme vysvětlit třemi zásadními důvody (Keller 2012):

- Zhruba od poloviny 70. let dochází k ofenzivě vlastníků kapitálu namířené proti práci. Např. velkým podnikatelům se daří zvyšovat zisky na úkor mezd a tím si v podstatě přivlastňují rostoucí podíl z nově vytvořeného bohatství.
- Dochází k nárůstu nejvyšších zaměstnaneckých odměn, zatímco střední stagnují, či dokonce klesají.

- Dále dochází k nárůstu rozevírání nůžek mezi ekonomicky aktivními a těmi, kteří byli z trhu práce vyloučeni.

Demontáž sociálního státu

Sociální stát měl také tři rozhodující zdroje financování:

- Velké firmy
- Nejbohatší vrstvy
- Střední vrstvy

Za posledních cca padesát let vývoje v tržních systémech, však dochází k výraznému omezování zátěže financování sociálních států prvními dvěma aktéry a veškerá zátěž zůstává v podstatě na středních vrstvách, které mají tendenci oslabovat svoji pozici ve společnosti a na tento úkol z pochopitelných důvodů nemají potenciál.

Tento vývoj v sobě skrývá mnohá nebezpečí a speciálně nebezpečí spojená s dalším vývojem právě středních vrstev. Jejich hlavním úkolem v době prosperující společnosti byla tradičně stabilizace demokracie; na jejich vzestupu byl založen tzv. „americký sen“ či chceme-li i „český sen“. Ony jsou, zjednodušeně řečeno, tím hlavním pilířem, o který se společnost opírá (ne-li na něm přímo stojí).

Horst Afheldt (2003) stanovil vývoj sociální struktury německé společnosti takto: (diagnóza může být jistě zobecněna i na celou řadu dalších vyspělých zemí) „Stále rychleji bohatnoucí relativně malá horní vrstva. Pod ní střední vrstva, která z počátku profitovala obstojně, nyní však z něj má stále méně a méně, A zcela dole spodní vrstva, která už z růstu neprofituje vůbec a jejíž nejnižší části klesají ke dnu stále rychleji.“

Sociální stratifikace společnosti

Jen za několik let poté, co Afheldt (2003) vyslovil tuto myšlenku, přichází hospodářská recese a obavy z rozvrstvení společnosti do typu sociální struktury „přesýpacích hodin“ je stále více aktuální.

Jan Keller (2004) popisuje další sociální vývoj takto:

- Sociálně vyloučení – Tyto vrstvy čeká snížení veřejné sociální péče. Péče bude poskytována stále více prostřednictvím privátních organizací; vznikne jakýsi *trh se sociálním*.
- Nižší vrstvy – Nižší vrstvy se musejí připravit na život v nejistotě; budou ohroženy nezaměstnaností; jejich sociální zajištění bude krok za krokem odstraňováno. Celá tato kategorie se ocitne pod tlakem nižších mezd dělníků z chudších zemí.
- Nižší střední vrstvy – Aspirace nižších středních vrstev na vzestup do plnohodnotných středních vrstev byla nejvýraznější. Byly mostem mezi úspěšnými a těmi, kteří o úspěch usilovali. Jejich růst byl spojen, asi nejsilněji, s rozvojem sociálního státu, který vylepšoval jejich životní standard. Rozpad sociálního státu je pravděpodobně strhne dolů; zároveň však budou nuceny vydávat stále více na svoji zdravotní péči, penzijního zajištění, vzdělání svých dětí atd. Jejich šance postoupit

do vyšších pater sociální stratifikace bude slabá, s největší pravděpodobností je čeká spíše další sestup.

- Vyšší střední vrstvy – Vyšší střední vrstvy tvoří především kategorie řídicích pracovníků a intelektuálních profesí. Tyto vrstvy jsou dotčeny přece jen méně, avšak i jejich situace se může zdramatizovat. Nejsou sice nějak závislé na sociálních dávkách či službách, avšak zvýšení nákladů na vzdělání, onemocnění, důchod atd. postihne i je. Navíc i jistoty zaměstnání se sníží. U intelektuálních profesí bude záležen na schopnosti přizpůsobit se roli *podnikatelů*, do které jsou tlačeny, a která ne všem vyhovuje.
- Elita – Elity, která kontroluje velké majetky, toky financí, vědění a informací se zmíněná krize prakticky netýká.

Americká ekonomka Saskia Sassenová (2007) se ve svých studiích o polarizaci společnosti zabývá právě zápornými dopady globalizačních trendů na střední třídu. Podle ní nevytváří současná ekonomika mnoho pracovních příležitostí právě pro středně příjmové skupiny. Někteří sociologové Gaggi a Narduzzi (2006) vidí budoucí pozice střední třídy ještě v temnějším barvách. Podle nich plnily střední vrstvy trojí úlohu, kterou ztrácí.

Jedná se o úlohy:

- V oblasti ekonomiky – jako hlavní konzumenti zboží a služeb
- V oblasti politiky – jako vrstva uprostřed společnosti vytváří určitou „buffer zone“ mezi vyššími a nižšími a nižším byly inspirací na aspiraci pro jejich vzestup
- V odborné oblasti – z jejich řad pocházeli profesní odborníci i inteligence

V podmínkách globální ekonomiky, však všechny tři důvody oslabují. Podle těchto italských sociologů se postupně střední vrstvy transformují do „nízkonákladové“ podoby, podobně jako zboží a služby. Jejich životní úroveň se nemusí nutně snížit, avšak financování sociálního státu se sníží značně.

Ve společnosti tak roste počet lidí, kteří pozbývají jakoukoli sociální ochranu. Jen část střední třídy – její vyšší patra, si budou moci zaplatit lepší sociální, zdravotní a zřejmě i bezpečnostní zabezpečení. A tento trend sice zřejmě posílí ekonomickou konkurenceschopnost vyspělých zemí, ale sociálně a kulturně je přiblíží zemím třetího světa, či vrátí v čase.

4 Od nerovnosti k naprosté nesouměřitelnosti

Jednou z příčin zmiňovaného vývoje lze bezesporu považovat dnes již dlouhodobé a plošné přivlastňování nadhodnoty ve prospěch kapitálu a na úkor mzdy. Tento fakt ve svých studiích často zmiňuje Louis Chauvel (2006) a ukazuje na příkladu Francie. Po druhé světové válce do zhruba 70. let 20. století rostly příjmy dělníků o 3,5% ročně. Později se však začal jejich růst výrazně zpomalovat a od 90. let 20. století je to však již pouze 0,5%; zatímco platy vedoucích pracovníků a manažerů rostou mnohonásobně rychleji.

O poklesu podílu mezd na HDP a naopak vzestupu příjmu z kapitálu píše např. i Husson v první dekádě 20. století (Keller 2012).

Marginalizace práce

Podle I. Švihlíkové (2014) je problém ještě obecnější - ve smyslu stále postupující marginalizace práce na úkor kapitálu. Předpokládá např., že by systému pomohlo vyšší zdaňování kapitálu místo práce, jistě by se tím nějaké potřebné zdroje získaly. Ale dle jejího názoru, to dlouhodobě problém marginalizace práce neřeší. Řešení vidí např. v jiném typu ekonomiky a jiném pojetí práce nebo aspoň zkrácení pracovního týdne. Ono je to absurdní, píše Švihlíková. Máme stále modernější technologie a pracujeme čím dál víc. Už dávno nadešel čas na to, aby měl pracovní týden např. tři dny. Podle ní je rozvrstvení společnosti mnohem heterogennější, mnohem pestřejší, což ale zakrývá řadu podobností. Lidé, kteří pracují tzv. hlavou, nikoliv manuálně mají tendenci si o sobě myslet, že jsou střední třída či vyšší střední třída, přitom jejich pracovní podmínky jsou často srovnatelné s těmi, co pracují manuálně.

Riziko sestupu středních vrstev má také výrazně generační rozměr. Střední generace má obvykle již alespoň nějaké jistoty, sociální status, drobný nebo zděděný majetek, ta mladší, byť má zase jiné výhody – např. větší dynamiku, adaptabilitu, energii... je však z celkového pohledu ohrožena více. Především mladé ženy, které po absolvování školy stále častěji dokonce mohou spadnout do skupiny pracující chudoby. U mladé generace bude záležet především, z jakého sociálního prostředí budou pocházet a jakou možnost zabezpečení a pomoci k získání např. lepšího zaměstnání mohou ze strany rodičů očekávat.

Riziko sestupu středních vrstev nacházíme také výrazně v rovině psychologické – zmiňují se o ní např. francouzští sociologové. Podle jejich výzkumů lidé, kteří z různých důvodů byli nuceni sestoupit na horší a platově méně hodnocenou práci, jsou hlasitými kritiky globálního kapitalismu, avšak a zároveň i vysloveně kritičtí směrem k sociálnímu státu. V reálné podobě se jejich negace projevuje směrem k jakýmkoli intervencím ze strany státu na pomoc nezaměstnaným, chudým, sociálně vyloučeným apod. Přičemž nižší střední třída je ohrožena v podstatě obousměrně jak deklasovanou střední třídou, tak lacinými pracovníky ze zahraničí (Keller 2012).

S podobnými tendencemi se často setkáváme i u nás.

V době, kdy je možné značné množství pracovních příležitostí nahradit v rámci automatizace a robotizace, je vyjednávací pozice pracovníků velmi slabá. A konkurence je v podstatě v současné době pouze pro ty slabé. Ti silní si nekonkurují a jsou vůči sobě obvykle solidární (např. i školy, spolupráce, sňatky, pracovní možnosti...to vše se začíná odehrávat v rámci zcela jiných sociálních světů). Silný aktér, se často umí vyhnout konkurenci nebo v případě velkých korporací se umí vyhnout trhu. Ty mají např. centrální plánování matky-dcery a na trhu se pohybují minimálně. Vytvářejí si vlastní prostředí. Stejně jako ze sociologického pohledu prostředí elit.

Dalším významným novodobým prohlubujícím se evropským problémem, nedostatečně diskutovaným a v podstatě i nedostatečně řešeným je problém pracujícím chudoby (dle Holého 2013).

Nebezpečná diskontinuita a rasantní nesouměřitelnost

Podle Kellera (2010) tak postupně, ale poměrně rychle opouštíme společnost spojitě odstupňované nerovnosti a zapadáme hlouběji do majetkové, mocenské a sociální nesouměřitelnosti. S takovým typem společnosti se pochopitelně setkáváme i v průběhu celé historie lidstva, byl typickým rysem společností tradičních, feudálních i v počátečních stádiích kapitalismu.

Avšak vývoj moderní společnosti měl až do nedávna opravdovou snahu překonat propastné sociální i další rozdíly a nahradit je společností pouze lehce odstupňovanou tolerovatelnými a v podstatě pro společnost zdravými nerovnostmi. Tento trend trval asi sto let a výrazně se na něm podílel právě rozvoj sociálního státu. Největší síly tento trend zaznamenal v západním světě v třiceti poválečných letech, kdy téměř u všech sociálních vrstev společnosti můžeme sledovat vzestupnou sociální mobilitu.

Od poloviny 70. let 20. století, však dochází k rozpadu jemně odstupňované sociální mobility a nahrazuje ji zřetelná až nebezpečná diskontinuita až rasantní nesouměřitelnost zcela odlišných mocenských i majetkových světů. Což nejen, že ohrožuje tolik proklamovanou otevřenou demokratickou společnost, avšak v souvislosti s tímto aspektem současného dění můžeme hovořit až i o obavách z refeudalizace společnosti a budoucího kulturního a sociálního regresu.

Často se setkáváme se známou tezí o polarizaci společnosti – ohromné bohatství na jedné straně a beznadějná chudoba na druhé. To však existovalo vždy. To, co je nové, je označováno jako naprostá nesouměřitelnost, kdy se odstupňovaná pyramida majetku a moci hroutí a na její místo nastupují oddělené sociální světy, žijící v jiném sociálním i skutečném prostoru a s naprosto odlišnými možnostmi pro sebe a své potomky. Podle Rothkopfa (2009) jedno procento světové populace vlastní 40% světového bohatství, 10% nejbohatších vlastní 85% světového bohatství. Naopak polovina obyvatel zeměkoule vlastní pouhé procento světového bohatství. O nesouměřitelnosti světa snad již nikdo nepochybuje, mnohá srovnání jsou známá a číselně i dokladovatelná. Navíc podobný neuvěřitelný nepoměr nacházíme i uvnitř jednotlivých zemí. Rychle se tento trend zaběhl i v zemích postkomunistických, tedy i v ČR. Vzpomeňte kromě jiného např. i prohlubující se fenomén bezdomovectví, který se netýká jen klasicky rozvedených mužů středních let, ale začíná zasahovat celou sociální strukturu, často mladé lidi bez sociálního zázemí a alarmující je i významný počet žen (podle Hanuškové a kol. 2013). V roce 2017 se hovoří o zhruba 200 tis. bezdomovců v celé ČR.

5 Závěr

Poprvé v moderní historii se zdá být pravděpodobné, že obyvatelstvo nejen z celosvětového pohledu, ale i uvnitř jednotlivých i ekonomicky vyspělých zemí, bude žít ve světě plném jinakosti a nejistot. Nové dopravní, informační, komunikační či další technologie s určitostí problémy nevyřeší, zatím pouze předběhly sociální a duchovní vývoj a nelze říci, že je to tak dobře.

Nerovnoměrný rozvoj světa má, podle řady autorů silnou dynamiku. Převažující tendencí vývoje v posledních několika dekádách a v současnosti je spíše prohlubování nerovnosti na všech řádovostních úrovních i mezi lidmi a místy. Nelze však predikovat,

že dnešní bohatí (místa, regiony i lidé) budou i v budoucnu mít takové výsadní postavení a naopak, ani chudí nemusí nutně zůstat chudí i v budoucnu.

Sociální světy, které však začínají vznikat či dochází k jejich prohloubení, však získávají stále zřetelnější hranice a to nejen v přeneseném slova smyslu, na základě jejich naprosté nesouměřitelnosti, ale i fakticky oddělené reálnými hranicemi.

Řada autorů dokládá pokračující erozi středních vrstev, kterým se ve společnosti založené na příjmech ze soukromého majetku nemůže dobře dařit, neboť střední vrstvy profitovaly na nerovnosti příjmů za práci a na společných sociálních právech, nikoli na naprosté diskontinuální nesouměřitelnost příjmů z majetku.

Ale tímto směrem se právě naše společnost pohybuje. Nižší střední vrstvy jsou, kromě jiného, zase ohroženy nekvalifikovanými a levnými pracovníky ze zahraničí. Navíc je i bezpečnostní situace daleko náročnější a výdaje na bezpečnost se určitě budou i nadále zvyšovat. Obavy ze vzniku velmi individualistické, třídně rozdělené mnohvrstevné společnosti plné nejistot, hlubokých sociálních disparit a různých sociálních světů a možností jsou tedy jistě na místě.

Dokonce i sociologové a politologové, které bychom jen stěží mohli označit za levicové, navrhnou rasantní zdanění velkých majetků a bohatých (např. dle P. Robejška 2015). A vidí zcela zřetelně rozsáhlou a alarmující krizi kapitalismu, který je potřeba neprodleně opravit, nechceme-li spět k naprosté tragédii.

6 Literatura

- AFHELDT, H. 2003 *Wirtschaft, die arm macht: vom Sozialstaat zur gespaltenen Gesellschaft*. 1. Aufl. München: Kunstmann Verlag, ISBN 978-3-88897-344-4.
- BAUMAN, Z. 2015. *Migranti jsou pro nás poslové špatných zpráv*. [cit. 1. září 2015]. Dostupné na www: <http://technet.idnes.cz/zygmunt-bauman-rozhovor-sociolog-uprchlici-migrace-technologie-modernita-stesti-gjb-/veda.aspx?c=A150826_151023_veda_mla>.
- BĚLOHRADSKÝ, V. 2012. *Rozhovor pro Radiožurnál*. [cit. 2012-06-25]. Dostupné na WWW: <<http://www.radiohost.cz/cs/b/belohradsky-vaclav>>.
- GAGGI, M., NARDUZZI, E. 2006. *La fin des classes moyennes*. Paris: Éditions Liana Levi.
- HANUŠKOVÁ, J., KARBAN, P. 2013. *Tisíce žen v Česku dělí od osudu bezdomovkyň jen kousek*. [cit. 5. dubna 2014]. Dostupné na: <<http://www.novinky.cz/domaci/320938-tisice-zen-v-cesku-deli-od-osudu-bezdomovkyň>>.
- HOLÝ, D. 2013 *Problém pracující chudoby se v Česku zhoršuje*. [cit. 10. října 2015]. Dostupné na: <<http://www.statistikaamy.cz/2015/05/problem-pracujici-chudoby-se-v-cesku-zhorsuje/>>.
- CHAVEL, L.: 2006. *Les classes moyennes á la dérive*. Paris: Seuil.
- JEDLIČKA, P., TOMEŠ, J., DANĚK, P. 2000. *Stát, prostor, politika*, Praha: Univerzita Karlova, ISBN 80-238-5566-2.

- KELLER, J. 2004. *Krise sociálního státu a globalizace*. [cit. 25. března 2010]. Dostupné na: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/jke_kssa.htm>.
- KELLER, J. 2010. *Nerovnost a nesouměřitelnost*. [cit. 8. února 2010]. Dostupné na: <<http://denikreferendum.cz/clanek/3380-nerovnost-a-nesoumeritelnost>>.
- KELLER, J. 2012. *Tři sociální světy (Sociální struktura postindustriální společnosti)*, Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-7419-044-5.
- ROBEJŠEK, P. 2015. *Musíme rasantně zdanit bohaté, věčný růst skončil*. [cit. 7. listopadu 2016]. Dostupné na: <<https://video.aktualne.cz/dvtv/robejsek-musime-razantne-zdanit-bohate-vecny-rust-skoncil/r~afa1bad8320211e59f530025900fea04/?redirected=1472921135>>.
- ROTHKOPF, D. 2009. *Supertřída: Jak globální mocenská elita přetváří svět*. Praha: Beta-Dobrovský. ISBN 978-80-7306-399-3.
- SASSEN, S. 2007. *The Global City*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 0-691-07063-6.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2014. *Elitám vyhovují neznalí a netrpěliví lidé*. [cit. 20. prosince 2016]. Dostupné na: <<http://vasevec.parlamentnilisty.cz/clanky/ilona-svihlikova-elitam-vyhovuji-neznali-netrpelivi-lide>>.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2014. *Přelom. Od Velké recese k Velké transformaci*. Bratislava: Inaque. ISBN 978-80-89737-06-2.

Dopad transformácie ekonomiky SR na vekový mzdový profil a reprodukciu obyvateľstva

Ivan Láska¹ TREXIMA Bratislava

The impact of the structural changes in economy on wage development

Authors' contact details

¹ TREXIMA Bratislava,
Drobného 29,
844 07 Bratislava,
Slovak Republic
laska@trexima.sk

Abstract: The influence of external processes on changes in the differentiation and polarization of Slovak society is closely related to the change in the wage age profile in the Slovak Republic during the period of transition from centrally planned economy into the market system. Various aspects of a wage development in a global, national and regional context are particularly important topics examined in the scope of structural changes of economy. There has been observed a significant transformation in wage development in Slovakian environment, where income inequality has been considerably increased over the past decades. 5 % of the best-earning employees in Slovakia have grown by more than 1 000 EUR in gross wage over the past 13 years, while the 5 % worst earners has only improved by less than 200 EUR. Age of employee is the important aspect of wage differentiation which deserves more attention than nowadays is exploited in Slovakia. Wages are differentiated not only by the characteristics of working tasks and duties but also by the age of employee. This differentiation can be observed in the same occupations, regions, industries, and even in the case of persons with the same education. Therefore the age, respectively some of the age-related attributes of a person, have a significant effect on the employee remuneration level. In fact, it is respectably indicated that transformation of Slovak economy from central planned into the market economy has gradually changed the wage profile from linear to inverse-U-shape. Entrepreneurs have reinforced to take into account the different productivity of individual and the shape of the age payroll profile in Slovakia is relatively fast changing from almost linear in 1997 to inverse-U-shape at present. In conducted research we clearly identify the causal relationship between the market system, the development of the wage age profile and the change in the reproductive behavior of the population. The paper therefore shows that the decline in birth rates and the aging of the population is a direct consequence of the transformation process from central economy to market economy. As the change in the age-based payroll profile is a direct consequence of the introduction of market principles into the economy and the current form of age payroll is one of the main reasons of the decline in birth rates what is a direct consequence of the market mechanism.

Keywords: age, wage development, birth rate, population, polarization, region

1 Úvod

Aspekty mzdového vývoja v globálnom i regionálnom kontexte sú mimoriadne aktuálnou a významnou témou, ktorá si vyžaduje permanentnú pozornosť a systematické prehĺbovanie spektra vedeckých poznatkov, využiteľných na účely efektívneho sociálneho dialógu, návrhov a realizácie opatrení hospodárskej a sociálnej politiky ovplyvňu-

júcich príjmy, spotrebu a celkovú kvalitu života členov spoločnosti. Vplyv vonkajších procesov na zmeny v diferenciacii a polarizácii spoločnosti úzko súvisí aj so zmenou vekového mzdového profilu v Slovenskej republike počas transformácie centrálne riadenej ekonomiky na trhovú systém.

V priebehu štruktúrnych zmien v národnom hospodárstve došlo v SR k zásadným zmenám v trendoch vývoja miezd. Nie však len v ich makroekonomickom vývoji, keď Slovenská republika zaznamenáva každoročne jeden z najvyšších relatívnych rastov miezd v EÚ, ale predovšetkým v podrobných štruktúrach a diferenciacii medzi nimi. Príjmové nerovnosti sa zvyšujú a zatiaľ čo hranica 5 % najlepšie zarábajúcich zamestnancov v SR vzrástla za posledných 13 rokov o viac ako tisíc eur, hranica 5 % najhoršie zarábajúcich si polepšila len o necelých dvesto¹. Rozdiely v mzdách sa zvyšujú naprieč celým spektrom štruktúr hospodárstva, medzi jednotlivými regiónmi, odvetvami, zamestnaniami, konkrétnymi podnikmi, čo čoraz väčšmi rozvrstvuje spoločnosť. Tieto príjmové nerovnosti v daných členeniach sú známym faktom a venuje sa im každoročne množstvo analýz, v ktorých však často chýba identifikácia priamych dôsledkov na sociálnu oblasť a polarizáciu spoločnosti. Pritom práve rozdeľovanie ľudí na bohatých a chudobných (spolu s nedostatkom zdrojov a sociálnym vylúčením) vedie k rozsiahlemu spoločenskému pnutiu v krajine, ktoré sa prelína do mnohých negatívnych vplyvov, ako sú napr. rast kriminality, či podpora extrémizmu.

Jednému aspektu mzdovej diferenciacie je však venovaná v podmienkach SR nedostatočná pozornosť. Mzdy zamestnancov sú totiž diferencované nie len podľa charakteristík práce, ktorú vykonávajú, ale aj podľa veku. Túto diferenciaciu možno sledovať aj na rovnakých pozíciách, v rovnakých regiónoch, odvetviach a dokonca aj pri osobách s rovnakým vzdelaním. Preto vek, resp. niektorá z vlastností človeka závislá od veku má významný vplyv na mieru odmeňovania. S vekom osoby súvisia faktory, ktoré by mali mať pozitívny efekt na výšku mzdy, ale aj faktory s opačným efektom. Na strane jednej, s vekom súvisia pracovné, ale aj životné skúsenosti, získané kontakty a podobne, ktoré by mali výšku mzdy a dopyt po zamestnancoch zvyšovať. Avšak od určitého veku možno pri zamestnancoch častejšie sledovať nižšiu vitalitu, nižší záujem o ďalšie vzdelávanie, nižšiu technickú gramotnosť, ako aj častejšie zdravotné problémy. Samozrejme, že tieto skutočnosti neplatia v každom jednom špecifickom prípade, avšak keď hovoríme o skupine osôb, zohrávajú určite úlohu pri determinácii miezd.

Vzájomným pôsobením všetkých uvedených faktorov vzniká tzv. vekový mzdový profil² vyjadrujúci úroveň miezd osôb podľa dosiahnutého veku. Najčastejšou špecifikáciou vekového mzdového profilu v zahraničnej literatúre je tzv. inverzný-U-tvar, keď mzda dosahuje svoje maximum v strednom veku a od tohto momentu klesá. Teoretické odôvodnenie takéhoto tvaru vekového mzdového profilu vychádza z modelu ľudského kapitálu³, ktorý predikuje pokles produktivity práce s blížiacim sa vekom odchodu do starobného dôchodku.

¹ Láska, Kadlečík (2016)

² Z angličtiny age profile of wages

³ Becker (1993), Ben-Porath (1967), Mincer (1974)

V súčasnosti vo väčšine ekonomicky vyspelých krajín, Slovenskú republiku nevyvímajúc, má vekový mzdový profil skutočne inverzný-U-tvar⁴. Slovenská republika však oproti západným krajinám prešla na trhový systém relatívne nedávno, resp. v informačnej dobe, kedy už existovali podrobné mzdové informácie podľa veku osôb. Na rozdiel od iných krajín tak môžeme sledovať priamy vplyv trhového systému na tvar vekového mzdového profilu prostredníctvom jeho vývoja. Môžeme tak jasne identifikovať, či inverzný-U-tvar tohto profilu je prirodzeným prejavom trhového systému. V skutočnosti, práve prostredníctvom sledovania vývoja vekového mzdového profilu v SR môžeme jasne ukázať, že s transformáciou našej ekonomiky na trhové hospodárstvo sa postupne menil mzdový profil z lineárneho k inverznému-U-tvaru.

V súvislosti s touto zmenou sa s príchodom trhového systému menili v podmienkach SR aj ďalšie vývojové tendencie smerom k ekonomicky vyspelým krajinám, ktoré fungovali v trhovom hospodárstve dlhšie obdobie. Jednou z týchto zmien je aj výrazný pokles pôrodnosti a prechod z progresívneho na regresívny typ vekovej štruktúry. To znamená, pokles pôrodnosti sa prejavil v zmene vekovej štruktúry obyvateľstva, a od prevahy mladších ročníkov sa v súčasnosti dostávame k prevaha starších ročníkov. To má za následok rastúci tlak na produktívne obyvateľstvo, zvyšujúci index ekonomického zaťaženia a nakoniec aj na systém sociálneho zabezpečenia v krajine. Stále nižší počet ekonomicky aktívnych osôb bude musieť zabezpečiť vyšší počet ekonomicky neaktívnych. V konečnom dôsledku to tak vedie k zlyhávaniu dôchodkového systému krajiny.

Zmena vekového mzdového profilu a zmena v reprodukčnom správaní obyvateľstva spolu zdanlivo nesúvisia, avšak už len skutočnosť, že nastávajú v rovnakom období nás nabáda k úvahe o ich blízkej súvislosti. Štatisticky spolu významne korelujú, avšak chýba odôvodnenie tejto korelácie. Chýba teda identifikácia príčinnosti takéhoto vzťahu a preto sú len zriedkakedy postavené do súvisu.

V našom výskume jasne identifikujeme príčinnú závislosť medzi trhovým systémom, vývojom mzdového vekového profilu a zmenou reprodukčného správania obyvateľstva. Ukážeme si teda, že pokles pôrodnosti a starnutie obyvateľstva je priamym dôsledkom trhového systému. Konkrétne, trhový systém spôsobuje zmenu vekového mzdového profilu k inverznému-U-tvaru, ktorý následne spôsobuje zmeny v reprodukčnom správaní obyvateľstva. Tento záver nebol ešte vo vedeckých kruhoch definovaný a podložený a predkladaný článok tak prináša výnimočný pohľad do pochopenia fungovania a dôsledkov trhového systému.

2 Metodológia výskumu vzťahu medzi transformáciou k trhovému hospodárstvu a reprodukčným správaním obyvateľstva

Základnou výskumnou úlohou a cieľom je potvrdenie alebo vyvrátenie hypotézy:

H: Zmena v reprodukčnom správaní obyvateľstva smerom k nižšej pôrodnosti je dôsledkom zavedenia trhového systému.

⁴ Z angličtiny inverted-U-shaped wage path

Pri skúmaní platnosti definovanej hypotézy si najskôr overíme súvislosť medzi trhovým systémom a zmenou vekového mzdového profilu. Následne budeme skúmať, v akej miere závisí vek ženy pri prvom počatí od vekového mzdového profilu ženy. Uvedené vzťahy budú skúmané predovšetkým štatistickými mierami závislosti vývoja daných ukazovateľov od roku 1997 do roku 2016. Časový rámec analýzy je ohraničený dostupnosťou všetkých informácií o vekovom mzdovom profile ženy v podmienkach SR a informácií o veku ženy pri prvom počatí. Daný časový interval je však postačujúci, pretože trhovú sústavu, zmeny vo vekovom mzdovom profile, ako aj reprodukčné správanie sa začalo meniť práve na prelome miléníí.

Pre účely determinácie vekového mzdového profilu ženy v období 1997-2016 sú použité databázy štvrtoročného rezortného štatistického zisťovania o cene práce, uvedeného v Programe štátnych štatistických zisťovaní pod značkou ISCP (MPSVR SR) 1-04, ktoré v súčasnosti pokrýva viac ako polovicu všetkých zamestnancov v SR. Informácie o reprodukčnom správaní v SR sú čerpané z oficiálnych demografických informácií Výskumného demografického centra Infostatu.

Vzájomné súvislosti vekového mzdového profilu a reprodukčného správania obyvateľstva sú skúmané s využitím metód regresnej a korelačnej analýzy.

3 Dopad trhového systému na vekový mzdový profil a reprodukciu obyvateľstva

Vplyv trhového systému na vekový mzdový profil

Transformácia SR začala v roku 1989. Prvky socialistickej ekonomiky začal nahrádzať trh. Zatiaľ, čo v podmienkach SR je možné začiatok tejto zmeny relatívne jasne definovať, pretože bola rýchla a razantná, v iných krajinách je začiatok transformácie menej zrejmy⁵, pretože prebieha kontinuálne. Tiež nemožno definovať ukončenie tejto transformácie, mnohé štruktúry pred roka 1989 stále existujú, často len zmenili názov. Našu ekonomiku tak nemôžeme jednoznačne nazvať trhovou a jedná sa skôr o typ zmiešanej ekonomiky. Nič to však nemení na skutočnosti, že socialisticke štruktúry a zmýšľanie postupne nahrádzajú trhové princípy. Niektorí autori síce definujú ukončenie transformácie v spojitosti s podielom súkromného sektora na tvorbe HDP⁶, alebo podobnosťou s krajinami, ktoré fungujú na trhovými princípmi dlhodobejšie⁷, transformáciu na trhovú ekonomiku nemôžeme považovať za ukončenú, pretože trhové princípy nefungujú na všetkých úrovniach. Avšak bez ohľadu na to, či transformáciu považujeme za ukončenú, alebo nie, náš ekonomický systém za ostatných 25 rokov prechádza veľkými zmenami, ktoré sú dôsledkom implementácie trhových mechanizmov do jednotlivých ekonomických oblastí.

⁵ Napr. Slovinsko, Maďarsko

⁶ Napr. János Kornai (1999) považuje transformáciu za ukončenú, keď komunistické strany stratia svoju monopolnú politickú moc, súkromný sektor vytvára väčšinu HDP a trh sa stane dominantným koordinátorom ekonomických aktivít.

⁷ Napr. Gelb (1999) považuje za koniec transformácie situáciu, keď sa problémy a výzvy v transformujúcej sa ekonomike podobajú tým, ktorým čelia iné krajiny na rovnakom stupni vývoja.

Jednou zo zásadných zmien súvisiacich s transformáciou ekonomiky je vyššia diferenciácia miezd medzi rôznymi skupinami osôb⁸, čo samozrejme vedie k vyššej polarizácii obyvateľstva. Mzdy totiž už nie sú definované štátom⁹, ale zamestnávateľmi. Voľná ruka zamestnávateľov pri odmeňovaní zamestnancov znamená, že môžu vo väčšej miere diferencovať odmeňovanie zamestnancov podľa ich schopností. Marginalistická ekonomická teória a teória ľudského kapitálu v súčasnosti jasne definujú princípy, ktorými sú mzdy v hospodárstve tvorené. Mzdy konkrétnych zamestnancov sú determinované jednak produktivitou pracovného miesta, produktivitou osoby a vzťahom medzi dopytom a ponukou na trhu práce¹⁰. Väčšina mzdových diferenciálov v rôznych členeniach¹¹ sa tak skladá z týchto troch základných faktorov. Na rozdiely v mzdách medzi jednotlivými odvetviami vplyva predovšetkým rôzna produktivita týchto odvetví, na rozdiely medzi jednotlivými zamestnaniami vplyva predovšetkým rozdielna produktivita pracovného miesta a rozdiely v mzdách zamestnancov pracujúcich na rovnakých pozíciách sú predovšetkým dôsledkom rôznych vedomostí a zručností týchto zamestnancov, resp. ich produktivity. Tretí faktor, vzťah medzi ponukou a dopytom na trhu práce, je súčasťou všetkých mzdových diferenciálov.

V súčasnosti sme svedkami aj výraznejšej diferenciácie miezd podľa veku. Táto tu síce vždy existovala, aj v čase socialistického zriadenia, avšak tam bola mzda explicitne závislá od veku, pretože sa predpokladalo, že staršie osoby s väčšími skúsenosťami majú byť lepšie odmenené¹². Vekový mzdový profil zamestnancov tak bol lineárny a mzdy rástli postupne s vekom. Toto mzdové nastavenie samozrejme nepočítalo s ďalšími vlastnosťami jednotlivých osôb, ktoré vplyvajú na produktivitu danej osoby a ktoré sa takisto menia s vekom. Zvýšenie diferenciácie miezd zamestnancov je prirodzeným javom prechodu na trhový systém. Zatiaľ, čo pre štát je dôležité, že sa vyrobí 7 výrobkov a nie to, či jedna osoba vyrobí 2 a druhá 5, pre zamestnávateľa to dôležité je. Menej produktívnej osobe bude totiž dávať nižšiu mzdu a produktívnemu zamestnancovi vyššiu. Zamestnávateľ, ktorý je motivovaný ziskom, totiž nebude platiť osobe viac, ako vyprodukuje. Trhový systém tak priniesol vyššiu diferenciáciu miezd vzhľadom na špecifické vlastnosti osôb. Samozrejme, to prináša aj množstvo neželaných vplyvov a predovšetkým tlak na sociálnu súdržnosť krajiny.

Vekový mzdový profil vyzerá v súčasnosti diametrálne odlišne od lineárneho, ktorý tu existoval v minulosti (Obr. 1). Mzdy výrazne rastú do približne 35 roku života, od ktorého nasleduje mierny pokles. Rast miezd do stredného veku sa od transformácie zrýchľuje, rovnako ako sa zrýchľuje pokles miezd od stredného veku do veku odchodu do dôchodku. V súčasnosti sa tak tvar vekového mzdového profilu v podmienkach SR začína približovať obrátenému písmenu U, alebo tzv. inverznému U tvaru. Vekový mzdový profil tohto tvaru bol pritom v zahraničí pozorovaný už vo vzdialenejšej

⁸ Láska, Kadlecík (2016) definujú ako jeden z hlavných dôvodov diferenciácie miezd otvorenie SR trhu pre zahraničie príchod nadnárodných korporácií.

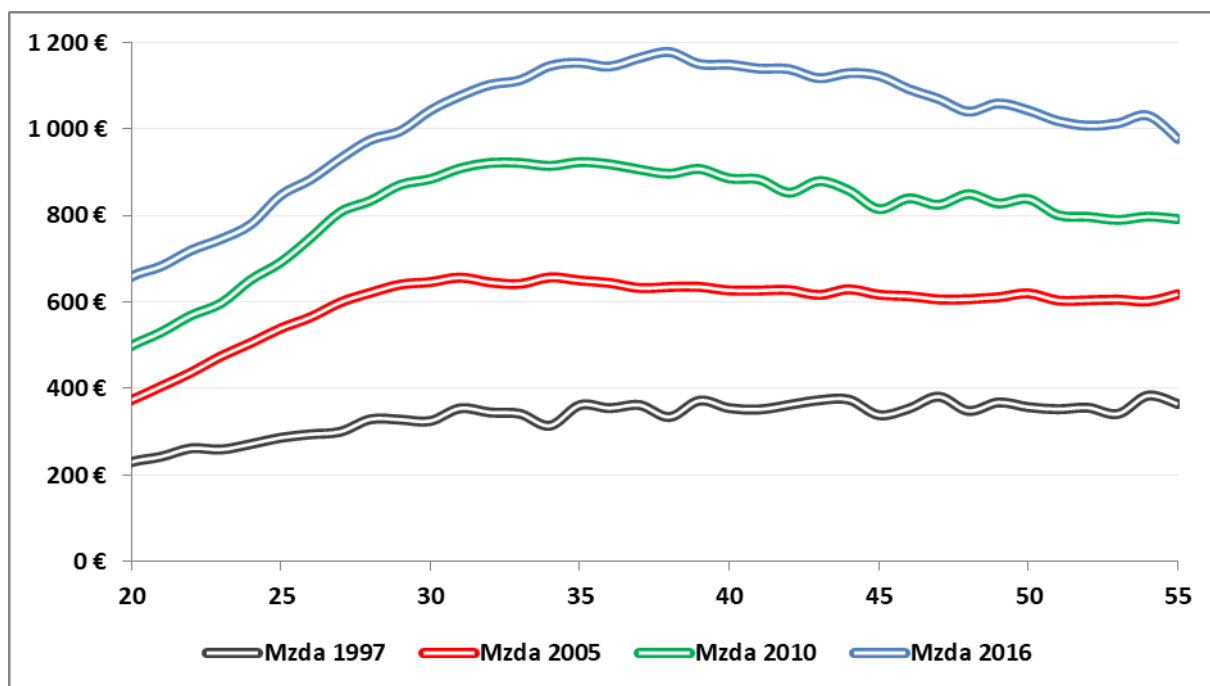
⁹ okrem verejného a štátneho sektora

¹⁰ Ponukou osôb so špecifickými zručnosťami a schopnosťami a dopytom na pracovných miestach vyžadujúcich si tieto kompetencie.

¹¹ Samozrejme máme stále na mysli členenia, v ktorých je mzda determinovaná trhovou.

¹² Pravdepodobne vychádza z predpokladu, že staršia osoba s väčšími skúsenosťami prinesie viac do výrobného procesu, ako neskúsená osoba.

minulosti a jeho odôvodnenie vychádza z modelu ľudského kapitálu Becker (1993), Ben-Porath (1967) a Mincer (1974), ktorý predpokladá vyrovnávanie až pokles produktivity práce v čase, ako sa zamestnanci približujú k odchodu do starobného dôchodku. Keďže mzdy v trhovom hospodárstve reflektujú produktivitu, výsledkom je inverzný U tvar vekového mzdového profilu zamestnancov. Inverzný U tvar vekového mzdového profilu tak nie je špecifickým len pre SR, ale dokonca je predpokladaný v súčasnosti používanou ekonomickou teóriou. V mnohých ekonomických modeloch sa explicitne predpokladá, že mzda má inverzný U tvar¹³ a odchýlky od tohto tvaru sú dôsledkom šokov. Vekový mzdový profil je tiež základnou súčasťou dôchodkových modelov.

Obr.1: Vývoj priemerných hrubých mesačných miezd podľa veku (vekového mzdového profilu) v SR

Zdroj: Spracované autorom na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava

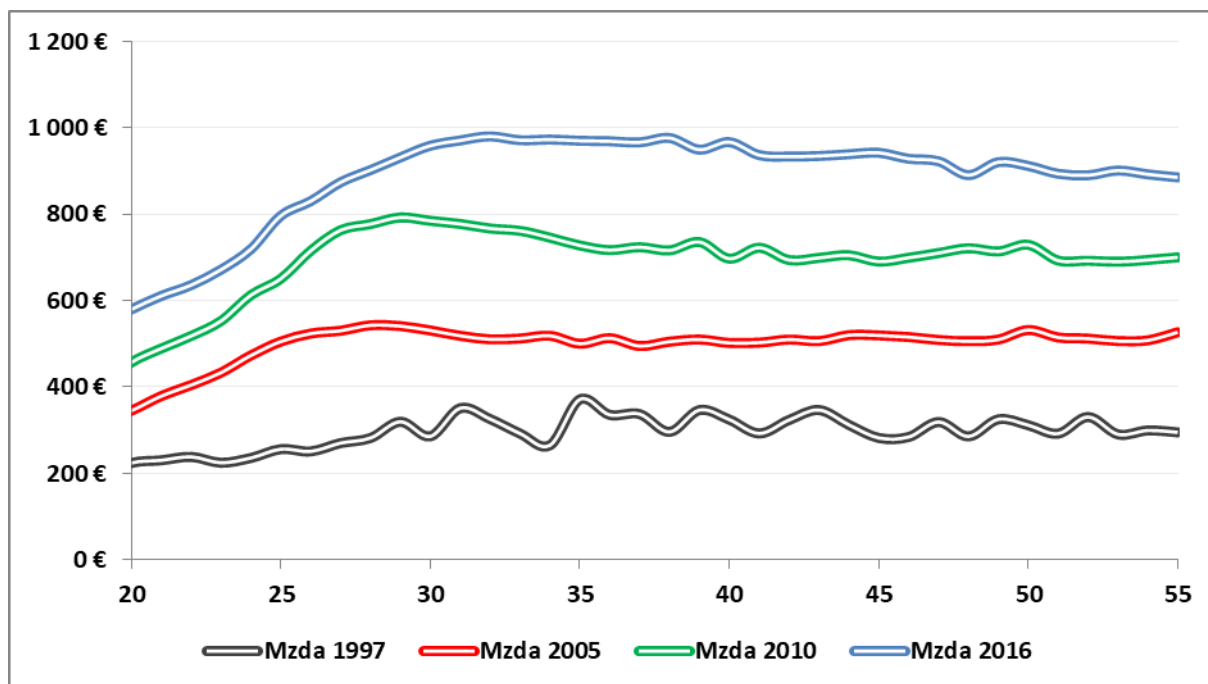
Inverzný U tvar vekového mzdového profilu, ku ktorému SR evidentne konverguje, je pritom typický predovšetkým pre Anglo-Saské ekonomiky s najvyššou prevahou trhu ako Spojené štáty americké, Spojené kráľovstvo, Kanada, Austrália (Euwals a kol. 2009). Štáty kontinentálnej Európy zaznamenávajú omnoho pomalší pokles miezd od stredného veku po dôchodkový vek. Množstvo európskych krajín dokonca zaznamenáva rast miezd aj v týchto vekových intervaloch. Spoločnou črtou všetkých krajín je však skutočnosť, že najrýchlejší rast miezd je do stredného veku osoby, resp. do 35-40 rokov.

¹³ Pozri napr.: Hubbard, Skinner, Zeldes (1994), Floden, Linde (2001), Hall, Mishkin (1982)

Keďže vekový mzdový profil v Slovenskej republike sa od transformácie mení na inverzný U tvar a tento tvar je typický pre krajiny s najväčším podielom trhu na ekonomických aktivitách, tak môžeme tvrdiť, že inverzný U tvar vekového mzdového profilu je dôsledkom zavádzania trhových prvkov do ekonomiky krajiny. Je pritom skutočne zaujímavé, že vekový mzdový profil v SR konverguje k tvaru z liberálnych krajín a nie ku krajinám z kontinentálnej Európy. Výskum tejto skutočnosti je však už mimo oblasť príspevku. Pre našu ďalšiu analýzu je dôležitá predovšetkým skutočnosť, že rast miezd do 35 roku života sa v podmienkach SR zrýchľuje a táto skutočnosť je platná tak pre Anglo-Saské krajiny, ako aj krajiny kontinentálnej Európy.

Vplyv vekového mzdového profilu na reprodukciu obyvateľstva

Zmena vekového mzdového profilu v SR z lineárneho na inverzný U tvar pritom neprebíha len na agregovanej úrovni, ale aj v podrobnejších štruktúrach. Pri vekovom mzdovom profile žien možno sledovať analogický vývoj (obr. 2). Zatiaľ čo priemerná hrubá mesačná mzda mala v minulosti mierny lineárny rast v závislosti od veku, v súčasnosti možno pozorovať výrazný rast miezd do stredného veku ženy, po ktorom nastáva mierny pokles. Aj vekový mzdový profil žien teda konverguje k inverznému U tvaru. Oproti agregovanej úrovni je však rozdiel v tom, že vek ženy, pri ktorom dosahuje maximálnu mzdu, je nižší. Dôležité však je, že tento vek sa posúva smerom doprava, t. j. vyššie. V roku 2000 dosahovali najvyššiu mzdu ženy vo veku 25 rokov, v roku 2005 to už bolo 27-28 rokov, v roku 2010 zarábali najviac 30-ročné ženy a v súčasnosti dosahujú najvyššiu mzdu vo veku 32 rokov. Takýto posun veku s najvyššou mzdou je však tiež evidentný aj na agregátnej úrovni, ako aj v iných podrobných členeniach. Veľmi dôležitou skutočnosťou je aj fakt, že rýchlosť rastu miezd do veku s najvyššou mzdou sa zrýchľuje a tento rast pretrváva dlhšiu dobu.

Obr.2: Vývoj priemerných hrubých mesačných miezd žien podľa veku (vekového mzdového profilu) v SR

Zdroj: Spracované autorom na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava

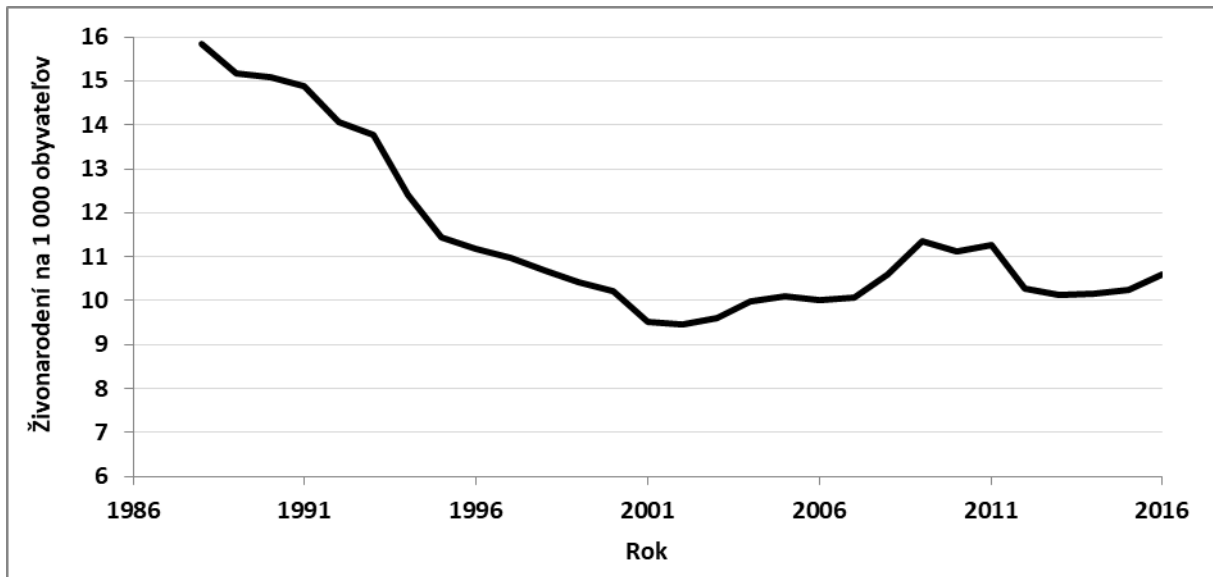
Vo všeobecnosti, na zmenu systému a predovšetkým na zmeny na trhu práce reagujú aj samotné osoby a prispôbujú svoje rozhodnutia tak, aby im priniesli čo najväčšie možné uspokojenie. Jedným z hlavných rozdielov medzi súčasnosťou a obdobím pred začiatkom transformácie je pre tieto osoby skutočnosť, že môžu vo väčšej miere realizovať svoje špecifické vlastnosti na trhu práce. Majú tak možnosť výraznejšieho kariérneho rastu. Tento kariérny rast je okrem vrodenej danosti, vedomostí a zručností závislý aj od času, ktorý tieto osoby venujú rozvoju samých seba. Je zrejmé, že zamestnávateľ uprednostní osobu, ktorá sa nepretržite rozvíja a pracuje na sebe, pred osobou, ktorá stagnuje¹⁴. Samozrejme, jednotlivé osoby sa na trhu práce nerozhodujú na základe špecifických tabuliek, dát, neanalyzujú vekový mzdový profil, ale konajú intuitívne. Avšak rovnako, ako profesionálny futbalista explicitne nepočíta pri strele na bránu silu a smer vetra, silu a smer, ako musí trafiť loptu, rovnako ako zamestnávateľ explicitne nepočíta marginálnu produktivitu a ďalšie premenné potrebné k dosiahnutiu jeho cieľa, rovnako ani osoby žijúce v trhovom systéme nepoužívajú podrobné analýzy a ekonometrické modely pri svojich rozhodnutiach. Tieto skutočnosti sú však implicitnou súčasťou každého rozhodnutia týchto osôb. Zmena vekového mzdového profilu má tak vplyv na špecifické rozhodnutia osôb.

Po transformácii sa súčasne začalo meniť reprodukčné správanie obyvateľstva. Zatiaľ čo v roku 1989 sa rodilo na 1 000 obyvateľov viac ako 15 detí¹⁵, na prelome miléníí to už bolo len približne 9,5 detí. V absolútnom ponímaní to predstavuje pokles

¹⁴ Za predpokladu, že tieto osoby sú na rovnakej úrovni produktivity v súčasnosti.

¹⁵ Hovoríme o živonarodených deťoch.

o takmer 30 tisíc živonarodených osôb, ktoré sa počas roka narodia. V súčasnosti prichádzajú zo stredných škôl na trh práce práve miléniové deti a zamestnávateľia to vo výraznej miere pociťujú. Nedostatok pracovných síl je prítomný takmer vo všetkých sektoroch národného hospodárstva. S tým sa však vynára ďalšie množstvo sociálnych problémov, ktorým budeme musieť v budúcnosti čeliť. Predlžujúci sa vek dožitia, rastúci počet ekonomicky neaktívnych obyvateľov (predovšetkým dôchodcov) a klesajúci objem práceschopného obyvateľstva bude vytvárať výrazné tlaky na sociálny systém krajiny. Index ekonomického zaťaženia sa bude zvyšovať.

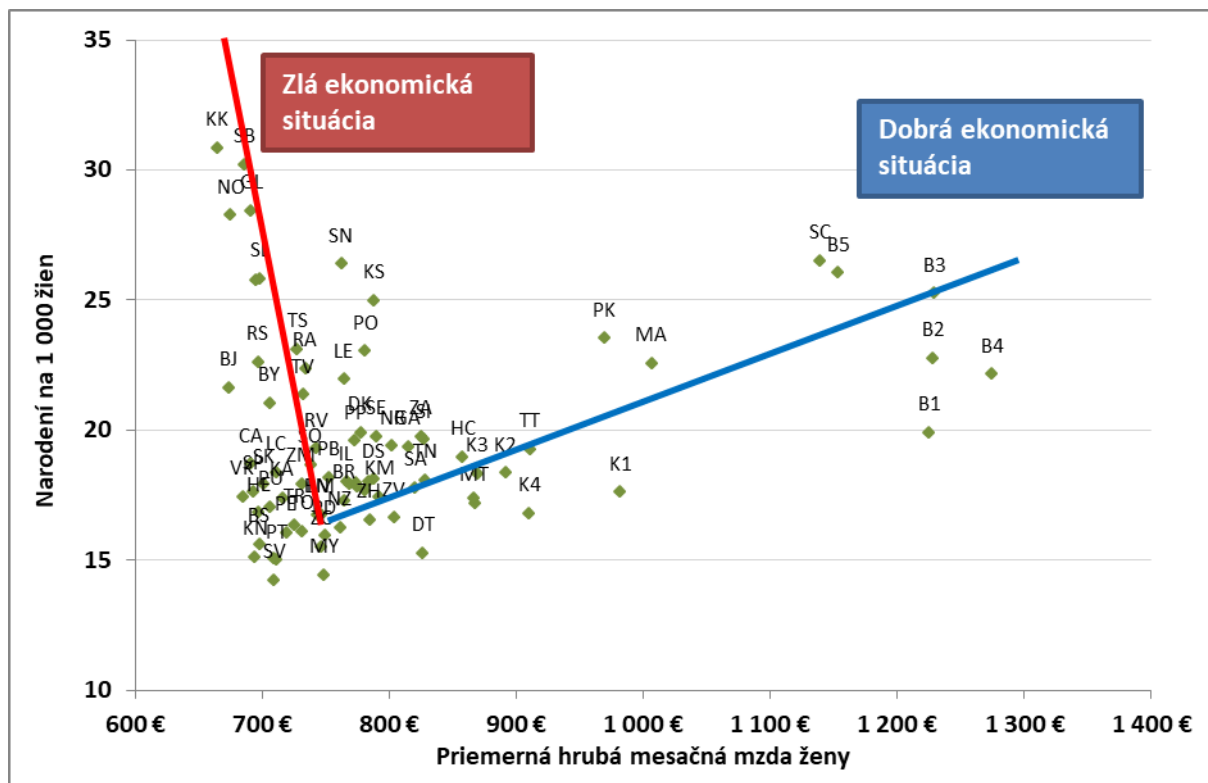
Obr.3: Vývoj počtu živonarodených na 1 000 obyvateľov v SR

Zdroj: Spracované autorom na základe dát zo Štatistického úradu SR

Miera pôrodnosti závisí aj od mnohých ekonomických faktorov. Existujú dva extrémny, v ktorých je pôrodnosť vyššia. Prvým je zlá ekonomická situácia oproti priemernu a druhým je výrazne lepšia ekonomická situácia ako priemerná (Obr. 4). Opodstatnenie týchto skutočností je logické. Pokiaľ si osoby nedokážu nájsť dobre platené zamestnanie, je pre nich ekonomicky výhodnejšie¹⁶ využiť tento čas na starostlivosť o dieťa, pretože v budúcnosti tieto osoby nepredpokladajú výraznú zmenu k lepšiemu pri hľadaní práce. Na druhej strane, založenie rodiny si vyžaduje aj určité finančné zázemie. Preto je súčasne v oblastiach s lepšou ekonomickou výkonnosťou a predovšetkým s vyššími mzdami aj vyššia pôrodnosť. Najnižšia pôrodnosť je teda práve niekde v strede medzi týmito extrémami. Ekonomická situácia je tu totiž postačujúca pre to, aby osoby mohli predpokladať zamestnanie sa, kariérny rast a zlepšenie ekonomickej situácie, avšak nie je dostatočná na to, aby si tieto osoby založili rodinu. V tomto

¹⁶ Ak je osoba rozhodnutá mať dieťa, rozhoduje sa o tom, kedy toto dieťa bude mať. Pri určení tohto času sa osoba rozhoduje aj na základe ekonomických faktorov. „Ekonomicky výhodnejšie“ tak znamená z hľadiska ekonomických faktorov, to však neznamená, že na toto rozhodnutie nevlývajú aj iné faktory.

případe je preto pre dané osoby ekonomicky výhodné odložiť si založenie rodiny a starostlivosť o dieťa na čas, kedy si zabezpečia potrebnú ekonomickú úroveň¹⁷.

Obr.4: Narodení na 1 000 žien v závislosti od priemernej hrubej mesačnej mzdy ženy v okresoch SR v roku 2015

Zdroj: Spracované autorom na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava a dát zo Štatistického úradu SR

Rozhodnutie mať dieťa tak závisí aj od ekonomických faktorov. Veľmi dôležitú úlohu tu zohráva aktuálna ekonomická situácia potenciálnych rodičov ako aj ich potenciálna ekonomická úroveň v budúcnosti. V myslí ju porovnávajú pri alternatívach, že by mali dieťa v súčasnosti alebo v budúcnosti. Možnosť kariérneho rastu, resp. potenciálna ekonomická situácia, tak zohráva významnú úlohu nie pri rozhodnutí či mať alebo nemať dieťa, ale pri rozhodnutí, či ho mať teraz alebo v budúcnosti.

Tvar vekového mzdového profilu a predovšetkým rýchlosť rastu miezd do stredného veku je vyjadrením možnosti kariérneho rastu, resp. vyjadrením potenciálnej ekonomickej situácie v budúcnosti. Keďže tieto informácie sú implicitnou súčasťou rozhodnutí osôb a rozhodnutie o veku, v ktorom mať dieťa závisí aj od potenciálnej ekonomickej situácie v budúcnosti, tak vývoj vekového mzdového profilu by mal byť vo vzťahu s vekom matky pri prvom počatí.

Je tu však ďalšia dôležitá skutočnosť, ktorú je potrebné zohľadniť. Čím neskôr sa žena rozhodne mať dieťa, tým je menšia pravdepodobnosť, že v budúcnosti bude mať detí viac. Mohli by sme túto skutočnosť rozvinúť do podrobností a uvažovať

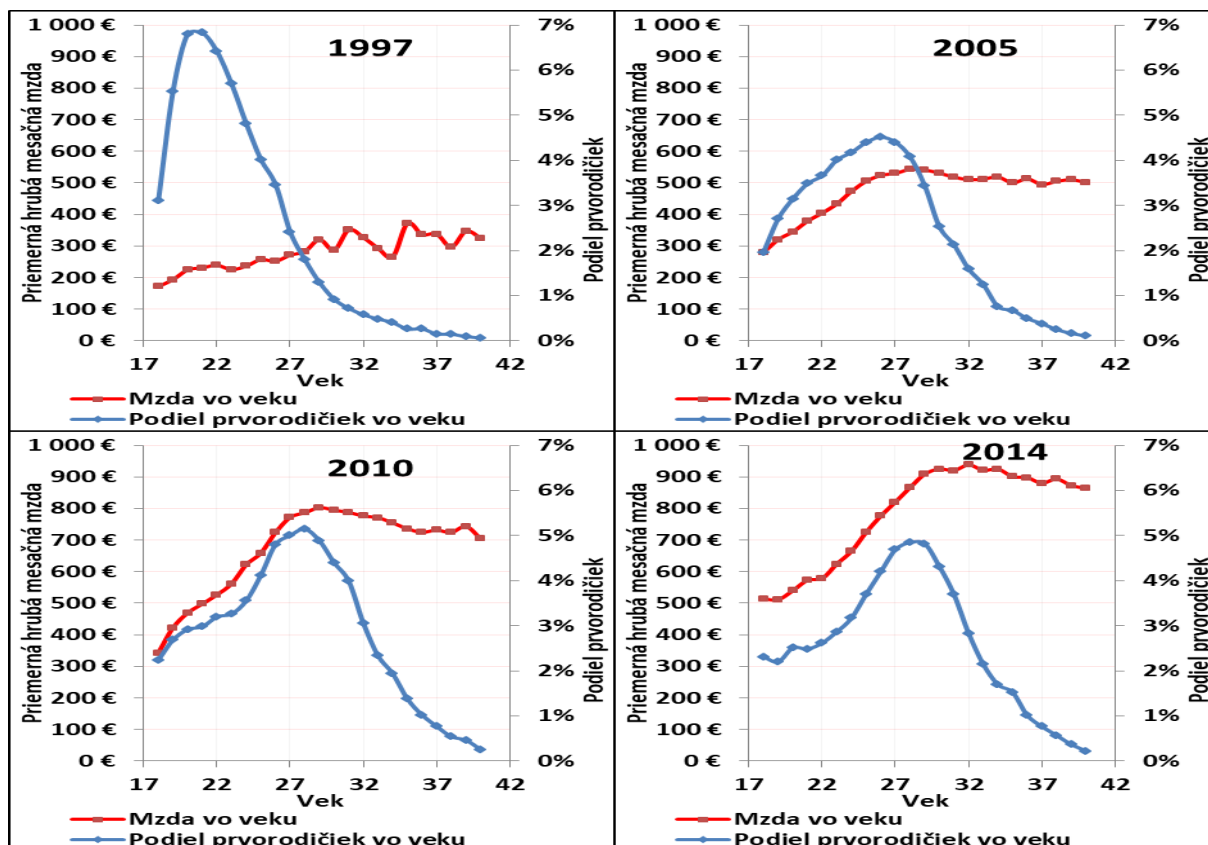
¹⁷ Táto ekonomická úroveň je rôzna pri rôznych osobách. Môže to znamenať vlastníctvo nehnuteľnosti, dopravného prostriedku, úspor určitej výšky a pod. Pre ďalšiu analýzu je však dôležitý fakt, že takáto pomyselná hranica ekonomickej úrovne potrebnej k rozhodnutiu mať dieťa existuje.

o podceňovaní náročnosti starostlivosti o dieťa, čo v spojitosti so zníženou vitalitou starších osôb v porovnaní s osobami do 30 rokov vedie častejšie k rozhodnutiu nemať ďalšie dieťa. Ale postačí nám k tomu aj faktický predpoklad o tom, že tehotenstvo po tridsiatom roku života ženy je s rastúcim vekom rizikovejšie, ako aj pravdepodobnosť otehotnenia sa znižuje. Z uvedeného vyplýva, že od veku matky pri prvom počatí sa odvíja aj celková pôrodnosť v krajine.

K ukázaniu, že zmena reprodukčného správania obyvateľstva smerom k nižšej pôrodnosti je dôsledkom presadzovania trhových princípov v ekonomike, nám tak postačuje poukázať, že vek ženy pri prvom pôrode závisí od miery rastu miezd do stredného veku ženy.

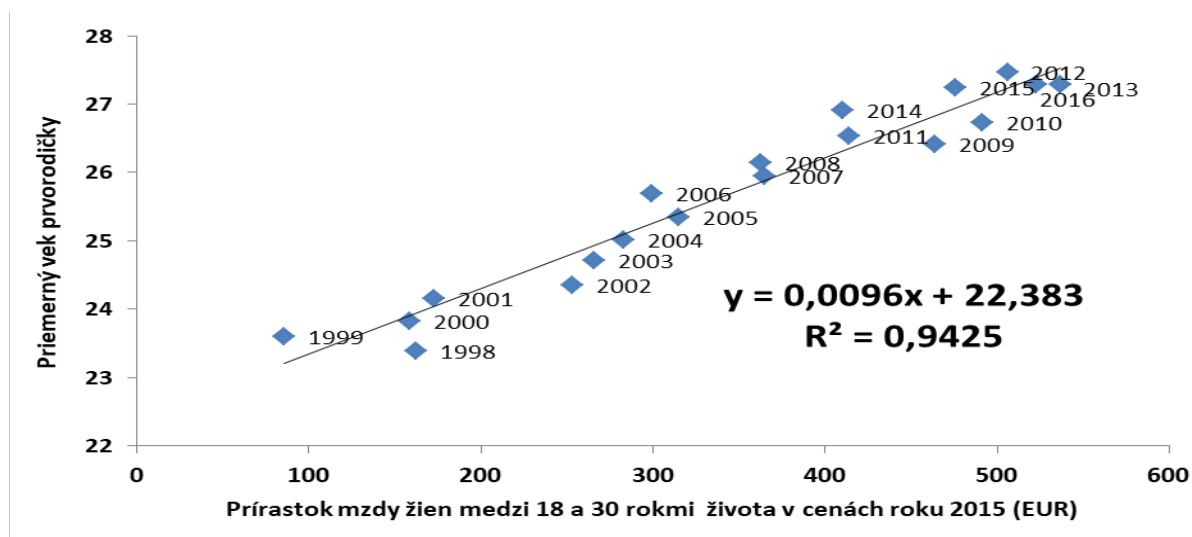
V roku 1997, keď bol vekový mzdový profil ženy prakticky lineárny, najviac žien sa rozhodlo mať svoje prvé dieťa v 20 až 21-om veku života (Obr. 5). V roku 2005 už väčšina žien mala svoje prvé dieťa vo veku 25-26 rokov, v roku 2010 v 28-om roku života a v súčasnosti má žena najčastejšie svoje prvé dieťa vo veku 29 rokov. Je teda zrejmé, že ženy sa rozhodujú mať svoje prvé dieťa stále v neskoršom veku, v dôsledku čoho klesá aj celková pôrodnosť v SR. Vek, v ktorom sa ženy rozhodnú mať svoje prvé dieťa však aj vo výraznej miere korešponduje s vekom, kedy ženy dosahujú najvyššiu mzdu. To neplatí jedine o roku 1997, kedy bol rast miezd lineárny.

Uvedené potvrdzuje naše predpoklady, že ženy sa o počatí svojho prvého dieťaťa rozhodujú na základe potenciálnej ekonomickej situácie v budúcnosti a najprv využívajú príležitosť vysokého rastu miezd a zlepšenie svojej ekonomickej situácie a až následne sa rozhodnú pre rodičovstvo. Potvrdzuje to aj situácia v roku 1997. Keďže rast miezd žien bol v tomto období podľa veku lineárny, pre ženu bolo prakticky jedno, ktorú časť svojho života z trhu práce vynechá a potenciálna ekonomická situácia bola preto rovnaká pri ľubovoľnom veku počatia dieťaťa. V tomto období tak v plnej miere zvažoval len fakt, že ženy chceli mať svoje dieťa skôr, aby mali dostatok vitality sa o neho starať, aby mohli mať ďalšie deti a širšiu rodinu, ale aj aby nebol medzi dieťaťom a rodičom výrazný vekový rozdiel.

Obr.5: Vývoj vzťahu medzi vekovým mzdovým profilom ženy a vekom ženy pri prvom pôrode

Zdroj: Spracované autorom na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava a dát Výskumného demografického centra Infostat

Obr.6: Vývoj vzťahu medzi vekovým mzdovým profilom ženy a vekom ženy pri prvom pôrode

Zdroj: Spracované autorom na základe databáz spoločnosti TREXIMA Bratislava a dát Výskumného demografického centra Infostat

Závislosť medzi prírastkom mzdy žien vo veku 18-30 rokov a priemerným vekom prvoroďičky v období rokov 1997-2016 je extrémne silná (Obr. 6). V priemere každé zvýšenie tohto rozdielu o približne 100 EUR¹⁸ sa premieta do nárastu priemerného veku prvoroďičky o 1 rok pri ostatných nezmenených premenných. Potvrďuje to tak našu stanovenú hypotézu a zmena reprodukčného správania obyvateľstva smerom k nižšej pôrodnosti je dôsledkom transformácie na trhovú ekonomiku.

4 Závery

Začiatok transformácie ekonomiky SR možno jasne datovať do roku 1989, od kedy sa v stále väčšej miere presadzujú trhové princípy v riadení ekonomických procesov krajiny. So stále rastúcim podielom trhu na ekonomických procesoch však nastávajú aj ďalšie zmeny v SR, trhové externality, ktoré však nemajú len ekonomický podtext. Rastie diferenciácia miezd zamestnancov naprieč všetkými štruktúrami ekonomiky, ako aj medzi jednotlivými osobami, čo sa v mnohých aspektoch prelína aj do rastúceho sociálneho pnutia a polarizácie spoločnosti. Rozdiely v mzdách sa zvyšujú aj podľa veku. Zatiaľ, čo v minulosti bol vekový mzdový profil zamestnancov prakticky lineárny a mzda teda závisela predovšetkým od veku osoby a skúseností, trhový systém v sebe priniesol iný pohľad na odmeňovanie. Podnikatelia začali zohľadňovať rôznu produktivitu práce jednotlivých osôb v rôznom veku a vzhľadom na túto produktivitu aj nastavili úroveň miezd. Tvar vekového mzdového profilu v SR sa tak relatívne rýchlo mení, z takmer lineárneho v roku 1997 na inverzný tvar U v súčasnosti. Vekový mzdový profil v tvare inverzného tvaru U znamená, že zamestnancom výrazne rastie mzda približne do veku 35-40 rokov a následne zaznamenáva pokles. Tento tvar vekového mzdového profilu však nie je výnimočný len pre SR a konvergencia k nemu v trhovom systéme bola teoreticky podložená už v polovici minulého storočia. Táto konvergencia je plne v súlade s marginalistickou ekonomickou teóriou a teóriou ľudského kapitálu. Je však zaujímavé, že tento tvar vekového mzdového profilu je typický pre najliberálnejšie Anglo-Saské ekonomiky s najvyššou prevahou trhu, nie však pre krajiny kontinentálnej Európy. S výraznou zmenou vekového mzdového profilu však súvisia aj ďalšie rozhodnutia jednotlivých osôb. Jeho nová podoba totiž prináša výrazne vyšší potenciál pre zlepšenie economickej situácie do stredného veku, ako tomu bolo pred transformáciou ekonomiky SR. V článku sme jednoznačne poukázali na skutočnosť, že práve tento výrazný potenciál pre zlepšenie economickej situácie do 30 veku života vedie k zmene reprodukčného správania obyvateľstva, k rastu veku prvoroďičiek a tým aj k poklesu pôrodnosti. V konečnom dôsledku tak aj k rozsiahlym problémom v sociálnom zabezpečení v budúcnosti. Keďže zmena vekového mzdového profilu je priamym dôsledkom zavádzania trhových princíпов do ekonomiky a súčasný tvar vekového mzdového profilu je jedným z hlavných dôvodov poklesu pôrodnosti, tak pokles pôrodnosti je priamym dôsledkom trhového mechanizmu.

¹⁸ V cenách roka 2015

5 Literatúra

- BECKER, G. S. 1993. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. 3rd Edition. The University of Chicago Press.
- BEN-PORATH, Y. 1967. *The Production of Human Capital and the Life-Cycle of Earnings*. Journal of Political Economy. Vol. 75, s. 352-365.
- CASANOVA, M. 2013. *Revisiting th Hump-Shaped Wage Profile*. Manuscript.
- EUWALS, R., DE MOOIJ, R., VAN VUUREN, D. 2009. *Rethinking Retirement*. cpb Nehterlands Bureau for Economic Policy Analysis, The Hague.
- FLODÉN M., LINDÉ J. 2001. *Idiosyncratic Risk in the United States and Sweden: Is Therea Role for Government Insurance?*. Review of Economic Dynamics. Vol. 4 (2), s. 395-427.
- GELB, A. 1999. *The End of Transition*. In: Brown, A. – Kalamazoo, M.: When is Transition Over?. W.E. Upjohn Institue for Employment Research.
- HALL R. E., MISHKIN F. S. 1982. *The Sensitivity of Consumption to Transitory Income: Estimates from Panel Data on Households*". Econometrica. Vol. 50, s. 461-481.
- HUBBARD R. G., SKINNER J., ZELDES S. P. 1995. *Precautionary Saving and Social Insurance*. Journal of Political Economy. Vol. 103, s. 360-99.
- KORNAI, J. 1999. *Reforming the Welfare State in Postsocialist Economies*. In: Brown, A. – Kalamazoo, M.: When is Transition Over?. W.E. Upjohn Institue for Employment Research.
- LÁSKA, I., KADLEČÍK, L. 2016. *Dopad štruktúrnych zmien ekonomiky podnikov v SR na vývoj miezd. Paradigmy zmien v 21. storočí – Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika*. ISBN 978-80-7144-265-3.
- MINCER, J. 1974. *Schooling, Experience, and Earnings*. New York: Columbia University press.
- MORVAY, K. et al. 2013. *Pohľady na štruktúrne problémy slovenskej ekonomiky*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-216-5.
- PAUHOFOVÁ, I. et al. 2016. *Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-259-2.
- PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.

Kvalita života – filozofické a ekonomické faktory vplyvu

Eva Smolková¹ Filozofický ústav SAV

Quality of life - philosophical and economic factors of influence.

Authors' contact details

¹ Institute of Philosophy
Slovak Academy of Sciences
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovak Republic
smolkovaeva@gmail.com

Abstract: The issues of quality of life and well-being belong to traditional philosophical and economic themes but are approached from different perspectives and the proposed solutions. The basic conditions for quality of life are health in terms of the quality and availability of health care and wealth, which is examined mainly in terms of economic, in the context of social and individual well-being. However, the issue has other dimensions, so we will try to approach the concepts of way of life, lifestyle and living standards in the context of the issue. The aim of the study is to analyze the theories and opinions of the authors who have had a considerable impact on the modern understanding of well-being, what is well-being and good life, and more precisely the factors that make it conditional and enable it. The author analyzes objective and subjective factors of influence and points out that the assessment of quality of life has a social and individual level. She thinks about the concept of a good and full-fledged life that resonates in modern philosophical thinking. In its context, it presents those authors who have actually influenced and influenced the assessment of quality of life and well-being issues in terms of assessing individual preferences and needs. It reflects the social and economic level of the problem, focuses on social and moral ideas in the context of questions about the freedom of decision-making and the equality of individual chances and the possibility to live according to their ideas and preferences. Interest about individual preferences in philosophy prevails at present, no effective representatives of altruism, which is called the philosophy of well-being is focused on the socio-philosophical plane and combines individual and social preferences, assumes the need to do good and to promote good. It draws attention to the need to change not only individual but also social values. The turbulent changes of the present have brought the need for solutions to problems that require atypical methods and approaches. This is especially the expectation of the consequences of the Fourth Industrial Revolution, changes that, in the context of automation, robotization and the introduction of smart technologies, will affect the welfare of society. We mean experiments with Universal Basic Income.

Keywords: quality of life, well-being, full-fledged life, freedom of choice, UBI

Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA 2/0017/16 „Fenomén kultúry vo filozofickej reflexii“.

1 Úvod

Problematika kvality života má niekoľko dimenzií a prístupy i riešenia sa rôznia. K problému sa pristupuje z rôznych zorných uhlov nazerania a využívajú sa odlišné metódy a prístupy. Zatiaľ čo naše predchádzajúce skúmanie bolo zamerané na kvalitu života z hľadiska kvality zdravotnej starostlivosti, systémov, ktoré v krajinách EÚ fungujú na základe ústavného princípu práva na zdravotnú starostlivosť pokúsime sa načrtnúť širší kontext problematiky a upozorniť na aktuálne trendy z hľadiska

interných a externých faktorov vplyvov na kvalitu života. Kvalita života sa neodvíja len od systému zdravotnej starostlivosti a kvality služieb, ktoré sa v systéme poskytujú aj keď nesporne, zdravie je základnou podmienkou kvalitného života. V kontexte problematiky je potrebné brať do úvahy množstvo ekonomických, sociálnych, kultúrnych a environmentálnych faktorov, ktoré vplývajú na kvalitu života jednotlivcov, vybraných skupín i občanov v štáte. Kvalita života je tematika, ktorá sa skúma v kontexte ľudského blaha či blahobytu, hovorí sa o dobrom, v posledných rokoch o plnohodnotnom živote, o osobnom blahobyte, zmenách individuálnych i spoločenských preferencií a vplyve plánovaných zmien, najmä v kontexte štvrtej priemyselnej revolúcie. Skúma sa čo dobrý či plnohodnotný život je, čo ho podmieňuje a kedy je možné život považovať, z kvalitatívneho hľadiska, za dobrý. Množstvo literatúry, ktorá sa týka kvality života sa týka vybraných skupín spoločnosti, ktoré sú určitým spôsobom znevýhodnené, pretože ich šanca žiť plnohodnotný život či život podľa svojich predstáv je vždy menšia, než u tých, ktorí nie sú zdravotne či sociálne znevýhodnení. My sa pokúsime uchopiť problematiku aj z hľadiska interných a externých vplyvov na kvalitu života občanov štátu vo všeobecnosti.

2 Pojem kvalita života

Už z úvodu je možné vydedukovať, že problematiku nie je možné riešiť v rámci jednej vednej disciplíny. Veda - predovšetkým sociálne a ekonomické vedné disciplíny, ale aj medicína, environmentalistika a mnohé ďalšie ovplyvňujú vnímanie toho, čo je potrebné brať do úvahy v rámci skúmania kvality života. Rôzne vedné disciplíny ponúkajú výsledky vlastných výskumov a často aj diametrálne odlišné riešenia. Väčšina z nich bola, zo spoločenského hľadiska robená na malej výskumnej vzorke.¹ Je potrebné vnímať aké ciele pri koncipovaní výskumu kvality života výskumníci sledovali a uvedomiť si aká vedná disciplína výsledky prezentuje ako aj to, či ponúka parciálne riešenia alebo riešenia špecifických problémov, ktoré sa viažu na konkrétne skupiny obyvateľstva. Nesnažíme sa tieto návrhy kritizovať, len upozorňujeme na to, že špecifické prístupy a metódy, ale aj zameranie jednotlivých výskumov neumožňujú komplexný pohľad na problematiku kvality života.

Významné je aj to, či sú navrhované riešenia spoločensky prijateľné a implementovateľné, alebo nie a či si určité idey, presnejšie je hovoriť o víziách, osvoja politici. V kontexte problematiky kvality života je potrebné zdôrazniť, že rozhodnutia ovplyvňujúce kvalitu života, v zmysle kvality života občanov v štáte - sú vždy politické. Aj keď sa tento príspevok primárne venuje vedeckým prístupom a kritériám, politické rozhodnutia sú pre problematiku kvality života kľúčové. Je vždy politickým rozhodnutím či vôbec nejaký systém zdravotnej starostlivosti vznikne aj ako bude fungovať. Politici otvárajú témy týkajúce sa blahobytu občanov, koncipujú stratégie na dosahovanie takých cieľov, ktoré blaho občanov a teda aj kvalitu ich života ovplyvňujú. Kvalita života je tradične politickou agendou, častejšie ľavicových politických subjektov, ale nechýba ani u tých pravicových. Je vždy súčasťou politického marketingu väčšiny politických strán či kandidátov a jednou z najpríťažlivejších tém politikov. Politické

¹ Pri nastavovaní spoločenských procesov a ekonomických zmien zásadného charakteru sa za reprezentatívnu vzorku nepovažuje 1000 respondentov ako je to u sociologických prieskumov.

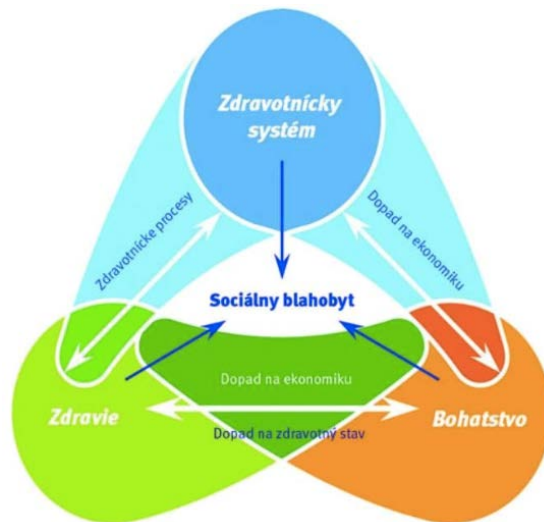
rozhodnutia sú totiž tie, ktoré reálne kvalitu života občanov štátu ovplyvňujú a podmieňujú, podľa Nozicka² aj obmedzujú.

Tematika kvality života a blahobytu občanov, má niekoľko podôb. Musíme upozorniť na to, že v literatúre sa rozlišuje medzi blahom (well-being) a blahobytom (wellfare). Klasická ekonómia používa termín blahobyt. Používa sa ale vo význame úžitku, čo sa stalo predmetom kritiky najmä v posledných desaťročiach. Utilitarizmus je z morálneho hľadiska problematický, pretože redukuje úvahy o blahobyte na rast HDP, príjmov obyvateľov a ďalšie monetárne ukazovatele. Už kontext sociálneho zabezpečenia a adresnosti sociálnych dávok, vzťahovania sa k znevýhodneným skupinám občanov prekračuje rámec utilitarizmu ak sa do systému zavádza princíp solidarity³. Pre moderné prístupy je charakteristický deontologický prístup, ktorého teoretickým východiskom je Kantova morálna filozofia.

Kvalitu života primárne podmieňuje zdravie. To, na čom sa dokážu dohodnúť všetci je, že zdravie je základným predpokladom prežitia každého života. Je dokázané, že čím je kvalita zdravotnej starostlivosti v štáte vyššia, tým je zdravotný stav obyvateľov lepší a zvyšuje sa priemerný vek občanov. Dostupnosť a kvalita poskytovanej zdravotnej starostlivosti sú kľúčovými faktormi, ktoré sú indikátorom a predpokladom rozvoja spoločnosti a teda aj jej bohatstva. Zdraví a pracujúci občania vytvárajú hodnoty. Napriek tomu, že ide o zjednodušenie, tri faktory - zdravie, systém zdravotnej starostlivosti a bohatstvo - sú tými, ktoré sa berú do úvahy pri všetkých analýzach o kvalite života. Účelom úvah o kvalite života je však sociálny blahobyt a snaha dosahovať ho, pritom s termínom sociálny blahobyt sa v literatúre prakticky nestretáme. Obrázok ilustruje význam spomínaných faktorov. Ako je zrejmé, ide výlučne o objektívne faktory, také, ktoré sú platné medzigeneračne.

² Podľa: NOZICK, R.: *Anarchy, State and the Utopia*. Blackwell Publishers, Cambridge 1986, Dostupné na: <http://www.lib.cmb.ac.lk/wp-content/uploads/2014/01/0001_anarchy_state_and_utopia.pdf>.

³ PALOVIČOVÁ, Z.: *Understanding the concept of life quality within the framework of social service provision: Theoretical analysis and a case study*. In: *Quality of Life and Quality of Working Life* ISBN 978-953-51-3445-9

Obr. 1: Faktory ovplyvňujúce kvalitu života.

Zdroj: Health systems for health and wealth in the context of Health 2020: follow-up meeting on the 2008 Tallinn Charter⁴

Spomínané tri základné faktory nemusia byť vnímané ako kompaktné ani ako postačujúce. Mnohí výskumníci, najmä z radov sociológov, neprijímajú ekonomickú terminológiu a úvahy o kvalite života vzťahujú k štyrom oblastiam hodnotenia. Tento prístup sa označuje ako angažovaná teória a oblasťami hodnotenia kvality života sú: ekológia, ekonomika, politika a kultúra a v každej oblasti sa pomenúvajú špecifické sub-domény kvality života⁵. Existuje veľa rôznych metód merania kvality života – z hľadiska kvality zdravotnej starostlivosti (posudzuje sa dĺžka dožitia občanov v štáte, objem zdrojov, ktoré do zdravotníctva plynú, implementácia moderných medicínskych postupov, priemerná dĺžka zdravého života, využívanie moderných diagnostických metód a technológií atď.), bohatstva a materiálnych tovarov (rast HDP, rast priemernej mzdy, rast konzumu a ďalšie). Štatistík v tomto smere jestvujú stovky. Zložitá je však uchopiť ťažko merateľné ukazovatele ako je šťastie aj keď pokusov v tomto smere je množstvo. Pravdepodobne najznámejším je Svetová správa o šťastí z dielne OSN. Index šťastia zostavuje skupina expertov od r. 2012. Merajú sa hospodárske ukazovatele – HDP na obyvateľa, sociálne – sociálna podpora, zdravie, dĺžka života a spoločenské faktory akými sú sloboda rozhodovania, dôvera v inštitúcie či štedrosť v zmysle podpory mimovládnych organizácií v 155 krajinách sveta.⁶ Napriek svojmu názvu aj Svetová správa o šťastí berie do úvahy len kvantifikovateľné ukazovatele. Rizikom takýchto správ je spriemerovanie dostupných údajov čo môže viesť a zvyčajne aj vedie

⁴ Dostupné na: <<http://www.euro.who.int/en/media-centre/events/events/2013/10/health-systems-for-health-and-wealth-in-the-context-of-health-2020/documentation/health-systems-for-health-and-wealth-in-the-context-of-health-2020follow-up-meeting-on-the-2008-tallinn-charter>>.

⁵ MAGEE, L; JAMES, P.; SCERRI, A.: "Measuring Social Sustainability: A Community-Centred Approach. *Applied Research in the Quality of Life*. 7 (3). 2012: 239–61. doi:10.1007/s11482-012-9166-x.

⁶ Najšťastnejšou krajinou, podľa týchto kritérií je Nórsko, to poskočilo o štyri miesta, z prvej priečky zosadilo Dánsko, ktoré je podľa najnovšej štúdie druhé.

Prvú desiatku dopĺňajú ďalšie tri členské štáty Únie – Fínsko (5.), Holandsko (6.) a Švédsko (10.). Najhoršie z EÚ je na tom Bulharsko (105.) (Podľa Slovensko je na 40. priečke a zaznamenalo 8. najväčší nárast „šťastia“ od posledného merania. Podľa: <<https://euractiv.sk/clanky/europa-dnes/norsko-je-najstastnejdou-krajinou-na-svete/>> /20.03.2017/

k marginalizácii rozdielov medzi bohatstvom a chudobou a ďalšími ukazovateľmi, jednotlivých skupín obyvateľstva. Miera šťastia je v tomto prípade zameniteľná za životnú úroveň⁷, čo je rozhodne neprijateľné a pokladá sa to za prekonané stanovisko.

Posudzovanie kvality života má spoločenskú i individuálnu rovinu. Občania, to sú indivíduá s vlastnými preferenciami a predstavami o tom, ako majú, môžu a chcú prežiť svoj život. Je preto potrebné hovoriť o tom, že pojem kvalita života má aj ďalšie dimenzie. Kvalita života je dimenziou spôsobu života, životného štýlu a životnej úrovne jednotlivcov, skupín alebo občanov v štáte. Spôsob života - životný spôsob - je kategóriou, ktorá charakterizuje život človeka vcelku, v jeho úplnosti a kompaktnosti, zachycuje jeho charakter, štruktúru a obsah. Spôsob života je typický spôsob činnosti, jednaní ľudí, vzťahov, preferovaných hodnôt, noriem a vecného prostredia v spoločnosti, ktoré je integráciou životného spôsobu jedincov. Spôsob života je determinovaný materiálными podmienkami, osobnosťou človeka, charakterom práce a v spoločnosti prevažujúcim životným štýlom, ktorý je viazaný na kultúrne a náboženské tradície.

Životný štýl je špecifický typ chovania sa jednotlivca alebo určitej skupiny ľudí, ktorí svojimi zvykmi, tradíciami, sklonmi atď. sa vyznačujú špecifickým jednaním. Posudzuje sa na základe externých foriem života jedinca alebo sociálnej skupiny. Životný štýl je výrazom ľudskej individuality jej jedinečnosti a zvláštnosti. Životný štýl ako znak individuality osobnosti je prejavom jej relatívnej samostatnosti, schopnosti utvárať sa a presadzovať ako osobnosť, podľa vlastných preferencií a predstáv. Tento pojem má, ako sme naznačili, skupinovú alebo sociálnu rovinu. Dá sa predpokladať, ako sa určitá skupina ľudí, pre ktorú je určitý životný štýl charakteristický, bude správať v určitých situáciách i to, ako ich bude riešiť.

Životný štýl ako pojem i ako uchopiteľný faktor pri skúmaní kvality života je kategóriou, ktorá sa skúma z hľadiska plnohodnotného duchovného a kultúrneho života. Vypovedá o hodnotách a mravnom živote. Je tvorený objektívnymi možnosťami a subjektívnymi motívmi. Predpokladá sa, že v jeho rámci sa dá vyjadriť individualizácia kvality života a životnej úrovne. Výskumy, ktoré by sa týkali spoločnosti a teda všetkých sociálnych skupín v spoločnosti však absentujú. V súvislosti so sociálnou diferenciaciou spoločnosti býva často životný štýl tým hlavným identifikačným znakom pre príslušnosť k sociálnej vrstve alebo určitej skupine.

Pri porovnávaní pojmov spôsob života a životná úroveň upozorňujeme na to, že pojem spôsob života je širší ako pojem životná úroveň. Spôsob života zahŕňa aj životnú úroveň, ktorá vyjadruje predovšetkým materiálne a ekonomické podmienky ako prostriedky uspokojovania základných potrieb človeka. Výpovedná hodnota toho, čo je a čo nie je životná úroveň je spochybniteľná konštatovaním, že vysoká miera uspokojovania materiálnych potrieb nemusí znamenať skutočnú kvalitu života, čo dokazujú výskumy najmä v krajinách akou je aj USA, kde aj v súčasnosti prebiehajú spory o zavedenie verejného zdravotníckeho systému.⁸

V poslednom desaťročí mnohí autori poukazujú na potrebu zmeny v chápaní obsahu a šírky pojmu kvalita života. Argumentujú, že kvalita má vyjadrovať aj kvalitatívne

⁷ Pozri napríklad: LAVARD, R.: *Happiness: Lessons from a New Science*. London 2006: Penguin. ISBN 978-0-14-101690-0.

⁸ Tento proces sa označuje ako Obama Care.

stránky spôsobu života. Zdôrazňuje sa že je potrebné brať do úvahy hodnotové stránky individuálneho a spoločenského života a tie nie je možné uchopiť kvantitatívnymi metódami. Na základe toho by mala kvalita života zahŕňať kvantifikovateľné i kvalifikovateľné ukazovatele v inom pomere než doposiaľ, väčšiu váhu by mali mať tie, ktoré sa označujú za mäkké, teda nemerateľné alebo ťažko merateľné. Vzástol význam osobných preferencií a individuálnych potrieb vo filozofii, najmä axiológii a morálnej filozofii, sociálnych vedách a psychológii. Od poslednej dekády 20. storočia sa začalo, najmä pod vplyvom environmentálnych ideí a hlbínnej ekológie intenzívne diskutovať aj o filozofii života. Do centra pozornosti sa dostali pojmy ako sloboda voľby a sloboda rozhodovania, životné stratégie, osobné preferencie a začalo sa diskutovať o práve žiť podľa individuálnych predstáv. Tieto tendencie boli späté s výhradami voči univerzalizácii životného štýlu, konzumnému spôsobu života, homogenizácii predstáv o kultúre i o tom, čo to kvalita života vlastne je a ako sa „vykazuje“ jej rast či pokles. Moderné chápanie kvality života má byť založené na hodnotách, ktoré rozvíjajú ľudský potenciál, kreativitu a originalitu a majú smerovať k rozvoju spoločnosti znalostí. Pritom rovnosť príležitostí má byť samozrejmosťou rovnako, ako podpora sociálne odkázaných alebo vylúčených skupín obyvateľstva. Tieto idey zodpovedajú ekonomickým predstavám o znalostnej ekonomike, jej potrebách a možnostiach rastu.

3 Koncept plnohodnotného života

Kvalita života nie je vo filozofii novou témou, otázky týkajúce sa ľudského blaha patria k tradičným filozofickým témam. Zvýšený záujem o problematiku vyvolali spoločenské zmeny na konci 90-tych rokov. Tie vniesli do diskusií o kvalite života axiologické a etické atribúty dobrého života a predstavy o prežívaní plnohodnotného života. Modifikovali sa názory na ľudské blaho a to, čo ho determinuje a podmieňuje. Začalo sa diskutovať o problematike kvality života, z hľadiska možností rozvoja ľudského potenciálu a slobody voľby štýlu života a vzťahovania sa k životu. Začali sa porovnávať filozofické, sociologické, ekonomické ale aj sociálno-psychologické hľadiská. Hľadali sa súvislosti medzi pojmami kvalita života, životný spôsob, životná úroveň a životný štýl. Výsledkom diskusií bolo postupné zavádzanie pojmu plnohodnotný život a špecifikovanie kritérií, ktoré ho podmieňujú. Okrem potreby zohľadňovať individuálne preferencie narástol význam psychologických faktorov a význam nadobudlo najmä právo slobody voľby. Otvorila sa tematika hľadania ideálu plnohodnotného života v osobnej perspektíve. Termín dobrý život sa prestal javiť ako dobrý či dostatočný, začalo sa hovoriť o plnohodnotnom živote, živote, v ktorom má každé individuum rovnosť šancí a teda aj právo a možnosť uskutočniť svoje ideály, samozrejme len ak nie sú priamom v rozpore so spoločenskými hodnotami. Koncept plnohodnotného života sa začal vzťahovať aj na tie skupiny obyvateľstva, ktoré boli dovtedy z neho vylúčené, ide najmä o telesne postihnutých občanov, seniorov a sociálne znevýhodnené skupiny. Práve o rovnosti šancí a možnosti žiť plnohodnotný život jednotlivcov pochádzajúcich z takýchto skupín je najviac literárnych zdrojov i štúdií.

Uvedené témy v posledných desaťročiach vo filozofii zarezonovali a rozpracovali ich rôzni autori. Keďže rozsah jedného článku neumožňuje predstaviť všetky prístupy a autorov, v nasledujúcom texte vyberieme tých, ktorých vplyv na riešenie otázok týkajúcich sa kvality života je zjavný a neprehliadnuteľný.

Predstaviteľ humanistickej psychológie a filozofie C. R. Rogers, kritik západnej kultúry a jej hodnôt prezentoval v 80-tych rokoch 20. storočia názor, podľa ktorého fungujúcu paradigmu, že človeka je potrebné usmerňovať a riadiť je potrebné nahradiť novou. Tvrdil, že povaha ľudskej bytosti, je konštruktívna a hodná dôvery, človek je podľa neho kreatívny, tvorivý a konštruktívny ale len vtedy, ak má slobodnú voľbu je motivovaný. Rogers hovorí o potrebe harmónie duševnej a telesnej stránky a hľadá kritériá prirodzeného a efektívneho spôsobu života. Dobrý život dokonca nepovažuje za stav bytia, ale za proces, smer, ktorý si volí jednotlivec, ale len vtedy, ak "má slobodu" ísť ktorýmkoľvek smerom, teda možnosť výberu a príležitosť využiť možnosť, ktorá sa mu ponúka. Dobrý život, podľa neho "charakterizuje rast otvorenosti voči prežívaniu a existenciálnejšieho žitia a dôvery v seba samého."⁹ Rogers vniesol do problematiky mieru subjektívneho posudzovania toho, čo je a čo nie je dobrý život, upozornil na význam emocionality a psychologických faktorov. Každá osobnosť je podľa neho jedinečná a autentická a spoločnosť tieto vlastnosti musí vedieť využiť vo svoj prospech a oceniť.

Zameranie na jednotlivca nesie označenie "rovina Ja" a zahŕňa, okrem emocionality a psychologických faktorov, aj estetické a morálne preferencie individua, ktoré majú viesť k autentizácii jednotlivca. Blaho, okrem ekonomických kritérií, podmieňuje aj miera slobody, ktorou jednotlivec disponuje v kontexte slobody voľby, ktorá je formovaná možnosťami, ktoré má človek k dispozícii. Tieto úvahy sú charakteristické pre A. Sena. Ten kvalitu ľudského života vníma v jeho pluralitných podobách, vo vzťahu k veku, pohlaviu či zdravotnému stavu. Ľudia rôznych kultúr a rôzneho veku majú rôzne preferencie a predstavy o dobrom živote. Mali by mať aj rôzne príležitosti žiť dobrý život. Ich predstavy o tom, čo dobrý život je a čo ho podmieňuje sa rôznia. Meranie spôsobov ľudského blaha je podľa neho nedokonalé a nikdy nezahŕňa všetky atribúty. Sen problematizuje interpretácie, ktoré redukujú ľudské blaho na materiálne statky ale aj subjektívny pocit uspokojenia. Človek, tvrdí, vníma svoje možnosti (zavádza termín prispôbené preferencie), prispôbuje sa im a to aj vtedy, keď to nie je v jeho záujme. Často si toho ani nie je vedomý. Podľa Sena sú materiálne zdroje, fungovanie a spôsobilosti, úžitok a sloboda veľmi úzko prepojené a nemožno ich od seba oddeliť.¹⁰ Posudzovanie toho, čo je dobrý život jednotlivca nie je možné na základe ekonomických ukazovateľov rastu ani zabezpečenia zdravotnej starostlivosti. Tieto faktory síce ovplyvňujú možnosti ale nepredikujú ich využívanie. Osobné preferencie o dobrom živote formuluje vždy človek, ten je však bez hodnotového ukotvenia len individuum, ktoré nemusí prijímať zodpovednosť za vlastný život.

Sen poskytuje špecifický pohľad na to, čo ľudské blaho je pomenúva také charakteristiky blaha, ktoré sa viažu na morálne hodnoty. Hovorí o potrebe zohľadňovať rozdiely v potrebách jednotlivcov ale aj o súlade spoločenských a individuálnych hodnôt. Nahradiť individuálnu zodpovednosť spoločenskou je, podľa neho kontraproduktívne, pretože „premrhané príležitosti, či možnosti zo strany jednotlivca rezultujú do nerovností a tie ústia do nespravodlivosti“¹¹. Ľudské blaho je pojem, ktorý zahŕňa v sebe úžitok, slobodu, fungovanie, materiálne zdroje a všetko, čo tvorí súčasť takého

⁹ ROGERS, C., R.: Ako byť sám sebou, Bratislava, 1995, Vydavateľstvo IRIS, ISBN 80-88778-02-6, s. 16-17

¹⁰ SEN, A.: Development as Freedom. Oxford. Oxford University Press 1999 ISBN: 9780198297581 s. 127

¹¹ SEN, A.: Development as Freedom. Oxford. Oxford University Press 1999 ISBN: 9780198297581 s. 284

života, ktorý si človek cení. Základným predpokladom je však sloboda - rozlišuje 5 typov inštrumentálnej slobody - ktoré pokladá za základný predpoklad pre dosiahnutie slobody individuálnej: politická sloboda, ekonomické prostriedky, sociálne príležitosti, garancie transparentnosti a ochrana bezpečnosti¹². Sloboda ako príležitosť je určovaná sociálnymi okolnosťami, ale aj osobnými okolnosťami a, v zmysle Rogersovho prístupu, aj osobnými preferenciami. Sloboda v Senovom slova zmysle je podmienkou aj predpokladom dobrého života a šancou na plnohodnotný život.

Multidimenzionálny prístup k problematike kvality života a rozdielnosť používaných pojmov i indikátorov kvality života, neschopnosť dohodnúť sa na tom, čo to kvalitný život vlastne je a ako je ho možné dosiahnuť viedli v posledných rokoch k mnohým pokusom nájsť konzensus ohľadom indikátorov ľudského blaha - v zmysle well-being – podľa princípu: Čo je v živote človeka hodnotné, to je hodnotné aj pre spoločnosť. Otázky slobody voľby a vlastných preferencií sa dostali do centra pozornosti a ovplyvnili moderné predstavy o kvalite života v demokratickej spoločnosti. O generácii Y sa hovorí ako o generácii, ktorá dáva prednosť zážitkom pred materiálnymi statkami.

Poslednou koncepciou, ktorá výrazne ovplyvnila a ovplyvňuje súčasné predstavy o dobrom živote je efektívny altruizmus. Vyústili do koncepcie efektívneho altruizmu, ktorá umožňuje uvažovať nad súčasnými trendmi spoločnosti blahobytu z pohľadu altruistickej perspektívy. Podľa konceptu efektívneho altruizmu¹³, ktorý sa často označuje aj za filozofiu blahobytu, jestvujú účinné spôsoby ako zlepšiť svet bez toho, aby sme museli obetovať niečo z vlastných záujmov. Efektívny altruizmus tvrdí, že ak robíme „najviac dobra“ pre ostatných, znamená to, že tiež „prekvitáme“, čo je možné chápať ako najlepší možný výsledok pre všetkých zúčastnených. Práve sociálno-filozofické argumenty efektívneho altruizmu umožňujú predostrieť iný charakter spoločnosti blahobytu, ktorej cieľom je znižovať utrpenie a prinášať viac možného dobra pre iných. Predstavitelia efektívneho altruizmu, sa sústreďujú na sociálno-filozofickú rovinu a kombinujú individuálne a spoločenské preferencie. Predpokladajú však potrebu človeka činiť dobro a presadzovať dobro, čo môže byť problematicky uchopiteľné i implementovateľné. Poukazovanie na potrebu zmeny nielen individuálnych ale aj spoločenských hodnôt je však žiaduce a potrebné.

4 Záver

Vytvorenie konštruktu spoločnosti blahobytu s príslušnými charakteristickými fenoménmi umožňuje uvažovať o tom, kedy môžeme naozaj hovoriť o spoločnosti blahobytu a či sa k tejto vízií približujeme, alebo či spoločnosť blahobytu je len myšlienkovou ilúziou. Koncept efektívneho altruizmu predpokladá posilnenie funkcií sociálneho štátu, inými slovami, nárastu výdavkov štátu na rôzne typy projektov, ktoré ovplyvnia blahobyť občanov a kvalitu ich života. Ich sprievodným znakom je zvyšovanie daňového

¹² SEN, A.: *Development as Freedom*. Oxford. Oxford University Press 1999 ISBN: 9780198297581 s. 126-127

¹³ Pozri napríklad: MacASKILL, W. *Doing Good Better: Effective Altruism and a Radical New Way to Make a Difference* [Main ed.]. London : Guardian Faber Publishing, 2015. alebo SINGER, P.: *The Most Good You Can Do: How Effective Altruism Is Changing Ideas About Living Ethically*. New Haven : Yale University Press, 2015.

zaťaženia občanov, odbúranie adresnosti sociálnych dávok a stratu motivácie pracovať. K jedným z posledných projektov tohto typu patrí utopistická teória univerzálneho základného príjmu (Universal Basic Income, UBI) spojená s ideálom vyhubenia chudoby. Aj keď koncept je viac než 20 rokov starý, v súčasnosti je viac, než aktuálny. Mnohé štáty totiž prešli od teoretizovania k testovaniu reakcií na UBI. „Libertariáni sú nadšení z predstavy, ako jednou univerzálnou dávkou môžu zmenšiť a zefektívniť prebyrokratizované molochy sociálneho systému. Socialisti hovoria o sociálnej spravodlivosti, znižovaní chudoby či možnosti vlastnej sebarealizácie“¹⁴. Experimenty prebiehajú v Keni, Fínsku a Kanade, plánované sú v Holandsku. Sú koncipované na 15 až 20 rokov tak, aby bolo možné monitorovať dlhodobý vplyv na spoločnosť. Do experimentu by sa malo zapojiť viac než 200 000 ľudí.¹⁵ V posledných rokoch je však dôvodom testovania UBI najmä štvrtá priemyselná revolúcia a zavádzanie smart technológií. Automatizácia a robotizácia majú, podľa odhadov, zo štyroch pracovných miest ovplyvniť, ak nie zrušiť, tri. To by znamenalo stratu polovice jestvujúcich profesií naprieč ekonomikami. Turbulencia zmien technických, ekonomických a spoločenských je veľmi vysoká, prispôbiť sa im vyžaduje celoživotne sa vzdelávať, hľadať a pomenúvať nové príležitosti a možnosti ako aj zmeniť povolanie niekoľkokrát v živote. Pripraviť človeka na tieto zmeny prakticky nie je možné, musí na ne vedieť v živote reagovať sám. Je preto nutné vnímať individuálne preferencie jednotlivcov a podporovať ich kreativitu, originalitu a flexibilitu. Filozofi na podobné úvahy zareagovala publikáciou, ktorá nesie symptomatický názov *Všeobecní základní příjem. Právo na lenost nebo na přežití?*¹⁶ Aj keď publikácia vyšla pred 10 rokmi, keď sa o štvrtej priemyselnej revolúcii len špekulovalo, upozornila na všetky významné aspekty problematiky „plánovaného blahobytu“ pre občanov. Životná pohoda a plnohodnotný život nie sú možné bez osobného prispenia jednotlivca. Strata motivácie učiť sa a pracovať, aj keď to výsledky spomínaných prieskumov doposiaľ nepotvrdili, môže viesť k strate snahy dosiahnuť niečo v živote a následne k strate hodnotových preferencií. Argumenty, že konzumná spoločnosť už stratou hodnôt trpí, neobstoja. V súčasnosti sú ekonomicky aktívne generácie X a Y a ani jedna z nich nie je orientovaná výlučne na materiálne hodnoty¹⁷. Napriek tomu, že odpor ku garantovanému príjmu je evidentnejší než jeho podpora, garantovaný príjem nie je abstraktný pojem, reálne jestvuje aj na Slovensku. Je ním životné minimum, ktoré garantuje štát nemajetným občanom. Zmena architektúry spoločnosti sa očakáva a predpokladá sa, že ovplyvní každého jednotlivca i celú spoločnosť. Žiadna zmena však, bez úvah o kvalite života občanom nebude možná a ani spoločensky akceptovateľná.

¹⁴ Základný příjem pre každého. Utópia alebo nie? Trend, týždenník o ekonomike a podnikaní, č. 29-30, 20. júla 2017 ISSN 1335-0684, s. 34

¹⁵ Vo Švajčiarsku 5. júna 2016 občania v referende zamietli možnosť, že ich krajina zavedie garantovaný štátny príjem pre všetkých občanov, čo sa vykladá tak, že ani občania vyspelej občianskej spoločnosti nie sú na takýto krok pripravení.

¹⁶ Pozri publikáciu: Van PARIJS, P., HRUBEC, M., BRABEC, M. a kol. *Všeobecní základní příjem. Právo na lenost nebo na přežití?* Filosofia, Praha 2007 ISBN 978-80-7007-259-2

¹⁷ BERGH, D. V., BEHRER, M.: *Jak cool značky zastavávají hot.* Brno: Bizbooks, 2012, s. 60. ISBN 978-80-265-0002-5.

5 Literatúra

Knihy:

BERGH, D. V., BEHRER, M.: *Jak cool značky zostávajú hot*. Brno: Bizbooks, 2012, s. 60. ISBN 978-80-265-0002-5.

LAVARD, R.: *Happiness: Lessons from a New Science*. London 2006: in ISBN 978-0-14-101690-0.

MAGEE, L.; JAMES, P.; SCERRI, A.: *"Measuring Social Sustainability: A Community - Centred Approach*. *Applied Research in the Quality of Life*. 7 (3). 2012: 239–61. doi:10.1007/s11482-012-9166-x.

MacASKILL, W. *Doing Good Better: Effective Altruism and a Radical New Way to Make a Difference [Main ed.]*. London : Guardian Faber Publishing, 2015. alebo

SINGER, P.: *The Most Good You Can Do: How Effective Altruism Is Changing Ideas About Living Ethically*. New Haven : Yale University Press, 2015.

ROGERS, C., R.: *Ako byť sám sebou*, Bratislava, 1995, Vydavateľstvo IRIS, ISBN 80-88778-02-6,

SEN, A.: *Development as Freedom*. Oxford. Oxford University Press 1999 ISBN: 9780198297581.

Van PARIJS, P., HRUBEC, M., BRABEC, M. a kol. *Všeobecní základní příjem. Právo na lenosť alebo na prežití?* Filosofia, Praha 2007 ISBN 978-80-7007-259-2.

Konferenčný príspevok:

PALOVIČOVÁ, Z.: *Understanding the concept of life quality within the framework of social service provision: Theoretical analysis and a case study*. In: *Quality of Life and Quality of Working Life* ISBN 978-953-51-3445-9.

Článok v časopise:

Základný príjem pre každého. Utópia alebo nie? *Trend*, týždenník o ekonomike a podnikaní, č. 29-30, 20. júla 2017 ISSN 1335-0684, s. 34-35.

Internetový zdroj:

Health systems for health and wealth in the context of Health 2020: follow-up meeting on the 2008 Tallinn Charter: <<http://www.euro.who.int/en/media-centre/events/events/2013/10/health-systems-for-health-and-wealth-in-the-context-of-health-2020/documentation/health-systems-for-health-and-wealth-in-the-context-of-health-2020follow-up-meeting-on-the-2008-tallinn-charter>>.

NOZICK, R.: *Anarchy, State and the Utopia*. Blackwell Publishers, Cambridge 1986, Dostupné na: <http://www.lib.cmb.ac.lk/wp-content/uploads/2014/01/0001_anarchy_state_and_utopia.pdf>.

Možnosti udržateľnosti financovania dôchodkového systému a nerovností v dôchodkoch v prijateľných medziach v podmienkach demografických zmien v Slovenskej republike

Ján Košta¹ Ekonomický ústav SAV

Possibilities to sustain the financing of pension system and differences of pensions in plausible limits under conditions of demographic changes in the Slovak Republic

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovak Republic
jan.kosta@savba.sk

Abstract: The paper devotes itself to the problems how to sustain the financing of pension system under condition, that the differences in pensions stay in the sustainable limits under situation of demographic ageing of inhabitants. The second pillar in the Slovak pension system, that in the meantime became the most robust in the new EU countries after enlargement in 2004, is not the general instrument to sustain the financing of pension system. In the paper the necessity of more forms of solidarity in pension system, is stressed in order that the differences of pensions could not be increased. The solidarity between „rich“ and „poor“ is the main instrument to reach the defined aim of the pension system. The extent of demands for additional financial resources of pension system as a whole and also the financial resources needed for redistribution from the rich to the poor as a consequence of demographic development will be so much high, that it will be inevitable to take use of more Instruments and proceedings to gain them in the framework of the „pay-as-you-go“ part of the pension system, or from the additional financial resources of the state going into the state budget from the general taxation. In the paper the proposed measures are based on the intensity of demographic changes till 2030 and on the analysis of differences in pensions after the introduction of the new pension system in 2004. The following research should be centred on the optimal combination of the proposed Instruments and proceedings how to sustain the financing of pension system.

Keywords: pensions, income differences

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA č. 2/0182/17 „Kontradikcie vo vývoji zamestnanosti na pozadí očakávaných demografických a štruktúrnych zmien v SR“.

1 Úvod

Rozdiely v dôchodkoch sú súčasťou problematiky príjmových diferencií, ktorým sa v posledných rokoch venuje tak v zahraničnej ako aj domácej odbornej literatúre právom patričná pozornosť. Zo zahraničných autorov treba uviesť Atkinsona (2015), ktorý vo svojom poslednom diele v živote „Inequality. What can be done?“ venoval pozornosť metódam, postupom a nástrojom, ako je možné zmiernovať nerovnosti v príjmoch v modernej i globalizovanej spoločnosti. Z domácich autorov sa analýze príjmových nerovností venujú viaceré výskumné tímy; upozorňujeme na diela Pauhoffovej a Želinského (2013, 2015). Autori upozorňujú na zmenené podmienky, v ktorých prebieha značná diferenciácia príjmov, a to na starnutie obyvateľstva.

Starnutie obyvateľstva v podmienkach Slovenska vyhrocuje aj problém udržateľnosti financovania dôchodkového systému do budúcnosti. V súčasnosti je podiel výdavkov na starobné dôchodky z HDP (v roku 2014 predstavoval podiel hrubých výdavkov na dôchodky¹ stále len 8,7 % z HDP) jednoznačne porovnateľný s inými krajinami EÚ, keď priemer krajín EU 28 bol oveľa vyšší (v roku 2014 12,6 %) (Štatistický úrad SR, 2017). Avšak v budúcnosti vplyvom zhoršujúceho sa indexu ekonomickej závislosti starých ľudí bude stále zložitejšie dosahovať udržateľnosť financovania dôchodkového systému. Faktormi, ktoré predurčujú zachovanie rozhodujúcej časti dôchodkového systému v jeho priebežne financovanej forme, je dlhodobo vysoká miera nezamestnanosti (prakticky od roku 1991, t. j. od roku zavedenia cenovej liberalizácie, čo malo i bude mať naďalej podstatný vplyv na zníženie dôchodkov nezamestnaných z dôvodu zníženého počtu odpracovaných rokov), osobitne vysoká dlhodobá miera nezamestnanosti (ktorá stále patrí k najvyšším v krajinách EÚ), nižšia miera zamestnanosti oproti vyspelejším ekonomikám i vysoká miera sociálne vylúčenej časti obyvateľstva (z väčšej časti formovanej z radov rómskej populácie) a z toho vyplývajúca potreba relatívne vysokej miery prerozdelenia finančných prostriedkov od „bohatých“ smerom k „chudobným“. Príjmy nezamestnaných počas nezamestnanosti sú navyše charakterizované nízkou mierou ich náhrady i krátkym časom poberania podpory v nezamestnanosti (len počas 6 mesiacov), ktorá patrí vôbec k najnižším v krajinách EÚ. Osobitným faktorom, ktorý vyžaduje zvýšenú mieru prerozdelenia finančných prostriedkov určených na dôchodky formovaných z odvodov na starobné poistenie, je existencia „pracujúcich chudobných“, keď človek aj napriek neprerušenej pracovnej aktivite v produktívnom veku, t. j. bez žiadneho obdobia nezamestnanosti, je už počas produktívneho veku v pásme príjmovej chudoby a hrozí, že jeho dôchodok bude podľa pravidiel a parametrov výpočtu dôchodku na veľmi nízkej úrovni. Podľa štúdie EUROFOUND-u (2017) dosiahol podiel pracujúcich chudobných v Slovenskej republike 5,7 % (priemer krajín EU 28 dosiahol 9,5 %). Ani priaznivý ekonomický vývoj v nasledujúcich dvoch rokoch nevedol k zníženiu podielu pracujúcich chudobných, ale naopak k ich rastu. Podľa údajov EUROSTAT-u podiel v roku 2015 bol 6,1 % a v roku 2016 ďalej vzrástol na 6,5 %. Ak sa terajšia úroveň 4 % (z pôvodných 9 %) odvodov do kapitalizačného piliera z vymeriavacieho základu postupne do roku 2024 zvýši na úroveň 6 % a pomer medzi odvodmi do priebežne financovanej a kapitalizačnej časti dôchodkového systému sa u sporiteľov v kapitalizačnom pilieri stabilizuje na úrovni 16,75 : 6 (k odvodom do priebežného piliera treba pripočítať 4,75 % odvádzaných do rezervného fondu solidarity, ktorý ide v podstate už teraz celý na starobné dôchodky), ďalej sa zníži podiel prostriedkov potenciálne určených aj na prerozdelenie a bude dochádzať k ďalšiemu roztváraniu nožníc v príjmoch medzi „bohatými“ a „chudobnými“ dôchodcami.

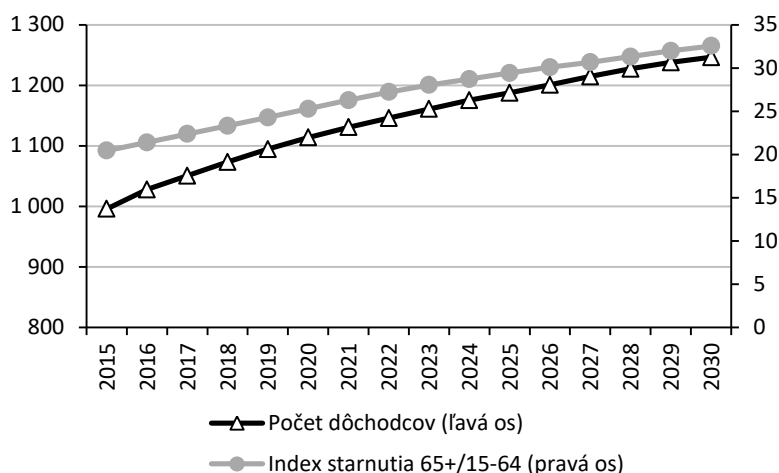
V príspevku venujeme samostatnú stručnú časť demografickému vývoju osôb v poproduktívnom veku, resp. vývoju počtu dôchodcov. Ide o oblasť výskumu, ktorá je detailne rozpracovaná v celom rade prognóz vychádzajúcich z prognózy obyvateľstva a jeho jednotlivých variant. V ďalšej časti analyzujeme vývoj rozdielov starobných dôchodkov prostredníctvom kvintilov, ktoré súhrnne zachytávajú vývoj od roku 2005, t. j. od zavedenia nového dôchodkového systému. Samostatná časť je venovaná

¹ Na všetky druhy dôchodkov, t. j. na starobné, invalidné, i pozostalostné.

analýze vývoja deficitov dôchodkového systému ako celku a faktorom, ktoré vplyvajú na deficit vzhľadom na rôzne prístupy započítavania jednotlivých finančných položiek Sociálnej poisťovne. Základom analýzy sú dáta zo Sociálnej poisťovne. Záverečná časť obsahuje prehľad nástrojov a postupov, ako je možné v budúcnosti zachovať udržateľnosť financovania dôchodkového systému za podmienky udržania rozdielov starobných dôchodkov v prijateľných medziach. Samotný záver príspevku zhrňa výsledky v ňom obsiahnuté.

2 Východisko – intenzita demografických zmien

O hĺbke problémov spojených s financovaním dôchodkového systému možno usudzovať z vývoja indexu starnutia. Tento index vyjadruje pomer medzi počtom obyvateľov v poproduktívnom a produktívnom veku. V roku 2015 pripadalo na 100 osôb v produktívnom veku asi 30 osôb v poproduktívnom veku (ak sa do poproduktívneho veku započítajú všetky osoby staršie ako 60 rokov) a asi 20 osôb pri vyššej hranici poproduktívneho veku (65+). Pre udržateľnosť financovania dôchodkového systému je rozhodujúca skutočnosť, že do budúcnosti sa tento ukazovateľ bude ďalej zhoršovať. (obrázok 1).

Obr. 1: Vývoj počtu dôchodcov (v tis.) a indexu starnutia do roku 2030

Zdroj: Vlastný graf z údajov Ostrihoň (2016) a Výskumného demografického centra INFOSTAT-u.

Okrem indexu starnutia sú na obr. 1 zobrazené aj hodnoty počtu dôchodcov s ohľadom na rast priemerného veku dožitia (berúc do úvahy určovanie dôchodkového veku podľa Zákona o sociálnom poistení č. 461/2003 Z. z.). Hodnoty indexu starnutia sú vypočítané z nízkeho variantu „Projekcie obyvateľstva SR“ spracovanej Výskumným demografickým centrom INFOSTAT-u. Ukazuje sa, že od spracovania poslednej projekcie obyvateľstva vo viacerých variantoch dochádza k naplňovaniu predpokladov práve uvedeného nízkeho variantu projekcie.

Porovnanie počtu dôchodcov napočítaných z makroekonomického modelu dlhodobého rastu slovenskej ekonomiky a počtu obyvateľov v produktívnom veku umožnilo napočítať tiež ďalšie parametre počtu dôchodcov a ich rastu do roku 2030. Rast počtu

starobných dôchodcov bude intenzívnejší v období rokov 2015 – 2020 (rast od roku 2015 o 117,9 tis.), v rokoch 2020 – 2025 sa zníži na 74,0 tis. a v rokoch 2025 – 2030 na 58,6 tis. Vzhľadom na starnutie obyvateľstva a znižujúci sa podiel obyvateľstva v produktívnom veku v pomere k dôchodcom (osobám v poproduktívnom veku) by do roku 2030 mal proporcionálne k počtu osôb v produktívnom veku (za predpokladu, že by sa zachovali relácie z roku 2015) poklesnúť počet starobných dôchodcov o 43,8 tis. osôb. Naopak, nastane rast počtu starobných dôchodcov súhrnne až o 250,5 tis. osôb, čo detailnejšie charakterizuje závažnosť finančnej udržateľnosti dôchodkového systému v období do roku 2030 i v jeho čiastkových obdobiach. Pritom prognózovaný rast počtu dôchodcov je nižší, ako by bol rast počtu dôchodcov, ak by v nateraz platnom dôchodkovom systéme (v zákone č. 461/2003 Z. z.) nebol zabudovaný mechanizmus rastu dôchodkového veku v závislosti od priemerného veku dožitia.

3 Vývoj diferencií starobných dôchodkov v rokoch 2005 – 2015

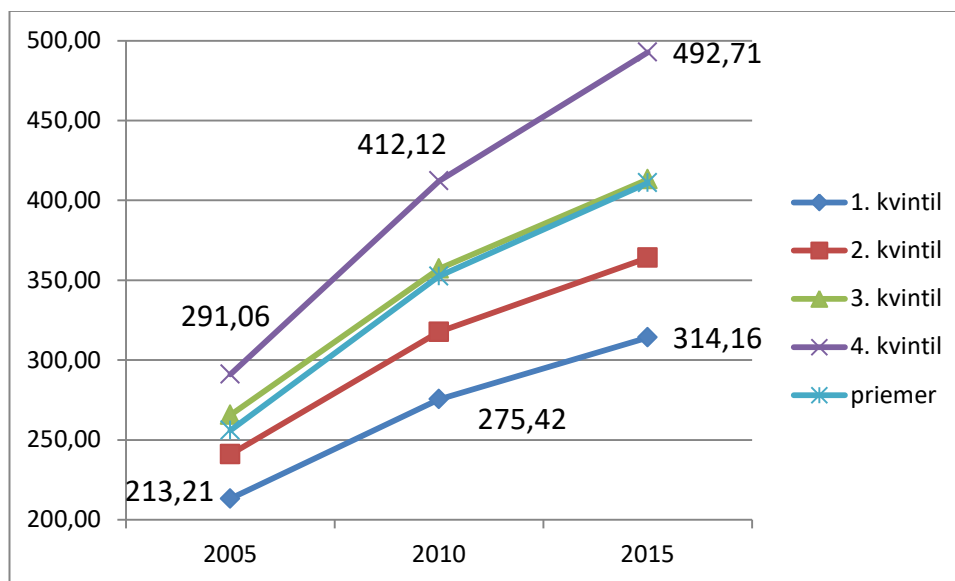
Určenie priebehu a intenzity diferencií v starobných dôchodkoch po zavedení nového dôchodkového systému od 1. januára 2004 je základom pre úvahy o tom, či je potrebné a do akej miery naďalej uvažovať o nástrojoch a postupoch na ich znižovanie. Svedectvom, že diferencie starobných dôchodkov dosiahli neúnosnú mieru², je zavedenie mechanizmu valorizácie starobných dôchodkov v rokoch 2013 – 2017. Bez ohľadu na navrhované spôsoby a postupy znižovania diferencií dôchodkov a udržateľnosti financovania dôchodkového systému ako celku, je podstatné sa prv oboznámiť so všeobecnými trendmi vo vývoji diferencií v úrovni starobných dôchodkov. Na úvod tejto časti treba zdôrazniť, že roky 2013 – 2015³ a priori nemohli postačovať na podstatnejšie zníženie diferencií dôchodkov v podmienkach valorizácie dôchodkov rovnakou sumou. Okrem toho treba pripomenúť, že pred stanoveným obdobím rokov 2013 – 2017 nebola v slovenskej spoločnosti (a v jej vláde) jasnejšia explicitná predstava o tom, aká miera diferencií v dôchodkoch sa chce dosiahnuť a aká miera bude dlhodobu akceptovateľná prevažnou väčšinou spoločnosti a ekonomicky i sociálne únosná. Isté diferencie v príjmoch (t.j. v mzdách i dôchodkoch) sa musia v spoločnosti zachovať ako faktor motivácie.

² V čase zavedenia valorizácie jednotnou sumou jestvovali na tento spôsob valorizácie, samozrejme, rôzne názory. Liberálna časť politického spektra presadzovala a naďalej presadzuje valorizáciu jednotnou percentuálnou sadzbou, ľavicovo orientované politické strany súhlasia s tlmením rastu rozdielov medzi vysokými a nízkymi dôchodkami a tomu prispôsobujú aj spôsoby valorizácie dôchodkov.

³ Vplyv valorizácie len do roku 2015 (a nie až do roku 2017) uvažujeme preto, že nasledujúca analýza diferencií dôchodkov je vykonaná len po rok 2015 vzhľadom na to, že v čase písania tohto príspevku stále nie sú k dispozícii definitívne údaje o rozložení dôchodkov podľa príjmových pásiem za rok 2016 a nie je možné vypočítať kvintily, resp. ďalšie štatistické miery diferencií dôchodkov. Na druhej strane sa rok vopred stanovuje spôsob valorizácie dôchodkov (napr. v čase písania tohto príspevku je už známy aj spôsob valorizácie dôchodkov v roku 2018). Podstatné je, že sa v roku 2012 (kedy sa novelizoval zákon o sociálnom poistení zákonom č. 252/2012 Z. z. o spôsobe valorizácie dôchodkov v období rokov 2013 – 2017 pevnou sumou) predpokladalo valorizovať dôchodky pevnou sumou podľa vopred stanovených pravidiel, ale od pravidiel sa upustilo v roku 2017 a od roku 2018, keď sa malo prejsť automaticky na valorizáciu dôchodkov percentom podľa priebehu tzv. dôchodcovskej inflácie, sa taktiež upustilo. Objektívnym faktorom týchto zmien je skutočnosť, že nízka inflácia mala za následok nízko stanovené sumy valorizácie dôchodkov, čo nemohlo viesť k zníženiu diferencií dôchodkov. Okrem toho sú nízke sumy valorizácie dôchodkov neakceptovateľné pre strany vládnej koalície.

Pre analýzu diferencií dôchodkov sme použili vývoj kvintilov (rozdelenie štatistického súboru na päť rovnakých častí) a aritmetického priemeru jednotlivých druhov starobných dôchodkov v rokoch 2005, 2010 a 2015.

Napriek tomu, že obdobie od roku 2005 do roku 2015 je v porovnaní s celkovou dobou dôchodkového poistenia osôb poberajúcich starobné dôchodky pomerne krátke, potvrdil sa rast predpokladaného rozdielu medzi nízkymi dôchodkami (pod hodnotou najnižšieho kvintilu) a vysokými dôchodkami (nad hodnotou najvyššieho kvintilu); vývoj zachytáva obrázok 2⁴.

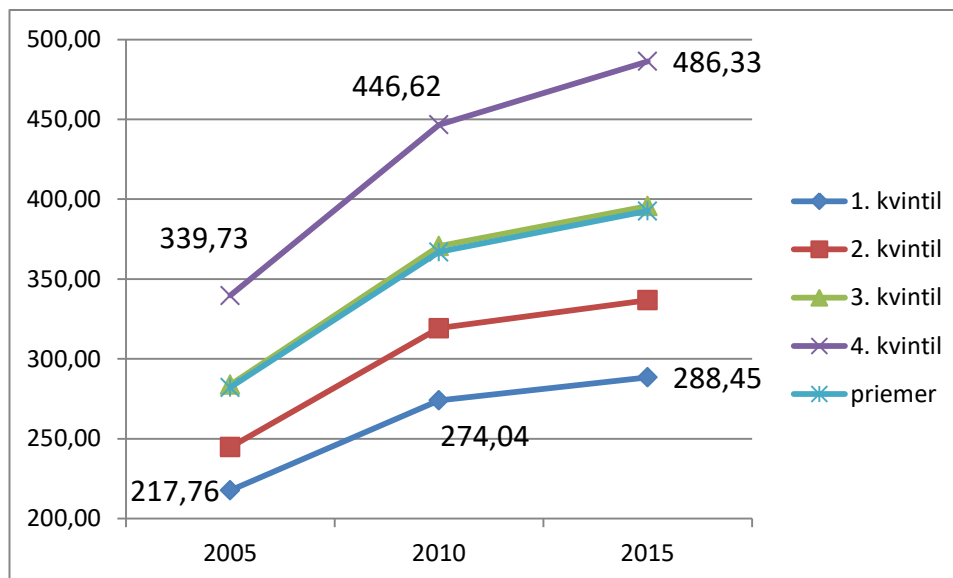
Obr. 2: Vývoj starobných dôchodkov (hodnoty kvintilov a priemeru v eur)

Zdroj: Vlastný výpočet na základe údajov: Sociálna poisťovňa SR, Štatistické ročenky z oblasti dôchodkového poistenia 2005; 2010; 2015

Z údajov obrázku 2 je zrejmé, že hodnoty štvrtého (najvyššieho) kvintilu rástli za obdobie 2005 – 2015 rýchlejšie ako hodnoty ostatných nižších kvintilov. Rozhodujúci bol rast v období rokov 2005 – 2010. Ak najvyšší kvintil vzrástol za analyzované obdobie indexom 169,3, tak najnižší kvintil len indexom 147,4. Údaje potvrdzujú správnosť rozhodnutia pristúpiť k väčšiemu prerozdeleniu prostriedkov dôchodkového fondu po roku 2010 v prospech nižších dôchodkov (formou bonifikácie osobného mzdového bodu i formou valorizácie pevnou sumou od roku 2013).

Obrázok 3 zachytáva vývoj diferencií predčasných starobných dôchodkov.

⁴ Kvôli prehľadu uvádzame na obrázku 2 len hodnoty 1. (dolného) a 4. (horného) kvintilu.

Obr. 3: Vývoj predčasných starobných dôchodkov (hodnoty kvintilov a priemeru v eur)

Zdroj: Vlastný výpočet na základe údajov: Sociálna poisťovňa SR, Štatistické ročenky z oblasti dôchodkového poistenia 2005; 2010; 2015

Hodnoty kvintilov (i priemeru) u predčasných starobných dôchodkov rástli prirodzene nižším tempom v porovnaní s príslušnými hodnotami u starobných dôchodkov, lebo do predčasného starobného dôchodku odchádzajú väčšinou ľudia nižšie kvalifikovaní s nižšími mzdami i s dlhšou celkovou dobou nezamestnanosti, ktorá znižuje vypočítaný dôchodok. Okrem toho sú predčasné starobné dôchodky krátené za každý mesiac o 0,5 % oproti stavu, keď ide osoba do starobného dôchodku až po dosiahnutí zákonom stanoveného veku pre odchod do starobného dôchodku. Za zmienku stojí tiež porovnanie hodnôt 3. kvintilov a priemerov na obrázkoch 2 a 3 (t. j. tak u starobných ako aj u predčasných dôchodkov), ktoré sú temer zhodné, čo svedčí o tom, že cca 60 % dôchodkov je pod hodnotou priemeru.

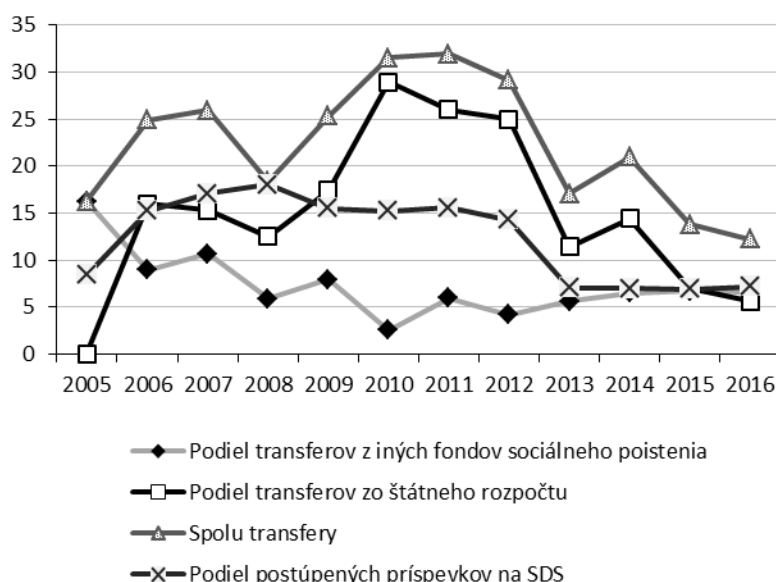
Ak hodnota hranice chudoby pre domácnosť jednotlivca činila v roku 2010 305,83 eur, znamená to, že cca 38 % všetkých starobných dôchodkov bolo pod touto hodnotou (hodnota 2. kvintilu činila 317,64 eur). Do roku 2015 sa situácia zlepšila, keď hranica chudoby pre domácnosť jednotlivca bola 346,5 eur (Štatistický úrad SR; 2011 a 2016) a hodnota 2. kvintilu predstavovala 364,04 eur, čo znamená, že podiel starobných dôchodkov pod hranicou chudoby (pre domácnosť jednotlivca) dosahoval cca 32 %. Reálne hodnoty chudoby dôchodcov (podľa metodiky SILC-u) pozitívne ovplyvňuje inštitút vdovských, vdoveckých a sirotských (pozostalostných) dôchodkov, ktoré sú vyplácané zo starobného poistenia, a to tak v jednočlenných ako aj viacčlenných dôchodcovských domácnostiach.

Výsledky analýzy diferencií dôchodkov (riadnych a predčasných) potvrdili roztváranie nožníc medzi najnižšími a najvyššími dôchodkami a v dlhodobom horizonte potrebu existencie zabudovaných mechanizmov v dôchodkovom systéme zameraných na vyrovnávanie úrovne dôchodkov.

4 Pohľad na vývoj deficitu dôchodkového systému⁵ v rokoch 2005 – 2016

Východiskom pre úvahy o návrhoch budúcich zmien dôchodkového systému je zodpovedanie otázky, či je a do akej miery nateraz dôchodkový systém deficitný.

Vzhľadom na to, že dôchodkový systém obsahuje aj II. kapitalizačný pilier, ktorého prostriedky odvádza Sociálna poisťovňa SR na SDS (súkromné dôchodkové sporenie), a tieto prostriedky chýbajú v I. priebežnom dôchodkovom pilieri, je dôchodkový systém ako celok pasívny a musí byť dotovaný zo štátneho rozpočtu. Okrem toho sa často opomína skutočnosť, že dôchodkový systém je dotovaný z iných druhov sociálneho poistenia, a to zo základného fondu nemocenského poistenia, základného fondu úrazového poistenia, základného fondu garančného poistenia a základného fondu poistenia v nezamestnanosti. Podiel transferov v % do dôchodkového systému na výdavkoch na dôchodky (vyplácané z I. dôchodkového piliera)⁶ zachytáva obrázok 4.

Obr. 4: Podiel transferov (dotácií) v % na výdavkoch na dôchodky (v rámci I. priebežného piliera)

Zdroj: Vlastný výpočet na základe údajov zo Sociálnej poisťovne SR

Z údajov v obrázku 4 vyplýva, že podiel transferov spolu do dôchodkového systému ako celku (resp. do I. priebežného dôchodkového piliera) je väčší ako podiel postúpených príspevkov na SDS. To indikuje fakt, že dôchodkový systém musí byť dotovaný viac ako predstavujú úspory na individuálnych účtoch sporiteľov v II. kapitalizačnom pilieri. Inými slovami – I. dôchodkový systém je pri súčasnom nastavení odvodov stratový. Súhrnný deficit dôchodkového systému (čo je v podstate deficit

⁵ Pod pojmom „dôchodkový systém“ z hľadiska financovania rozumieme finančné prostriedky vynaložené v danom roku na všetky druhy dôchodkov (v tomto prípade na starobné, predčasné starobné, vdovské, vdovecké a sirotské) vrátane odvedených úspor na SDS (starobné dôchodkové sporenie) podmienené príjmami vrátane transferov z iných fondov v rámci Sociálnej poisťovne SR.

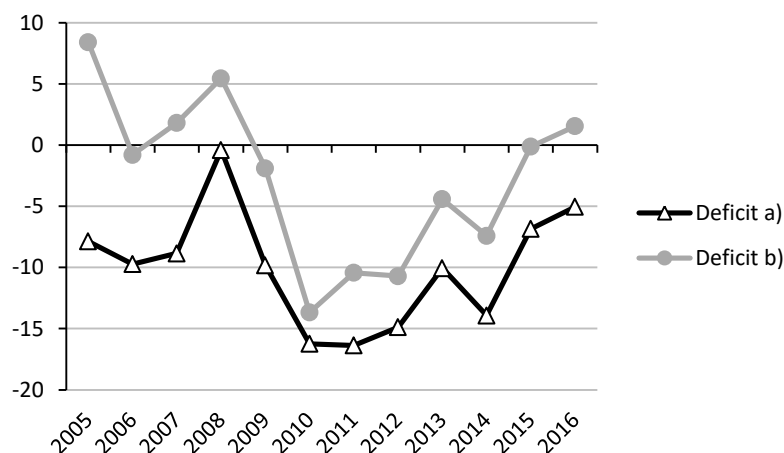
⁶ Transfery do dôchodkového systému ako celku sú súčasne transfermi do I. dôchodkového piliera, pretože časť odvodov (vo forme „postúpených príspevkov“) odvádza Sociálna poisťovňa na SDS.

I. dôchodkového piliera) možno vyjadriť ako rozdiel medzi súčtom transferov z ostatných sociálnych fondov sociálneho poistenia a transferov zo štátneho rozpočtu a „postúpenými príspevkami na SDS“ (ako bilančnej položky v Bilancii príjmov a výdavkov dôchodkového poistenia v Sociálnej poisťovni SR). Tento prístup predpokladá, že dofinancovanie I. dôchodkového piliera by malo byť maximálne len do výšky odvedených úspor v II. dôchodkovom pilieri.

K deficitu I. dôchodkového piliera možno pristupovať z dvoch hľadísk:

- transfery do I. dôchodkového piliera (a súčasne do dôchodkového systému ako celku) z iných fondov poistenia predstavujú nesystémový prvok a sú dlhodobo neudržateľné; tieto transfery sú možné len preto, že nedochádza k plnému využívaniu týchto poisťovních fondov (napr. dlhodobo je známe, že Slovenská republika patrí k štátom EÚ, kde sú jedny z najnižších náhrad miezd v prípade nezamestnanosti); pri tomto výpočte deficitu dôchodkového systému ako celku (resp. I. dôchodkového piliera) treba transfery započítať do deficitu,
- akceptujú sa transfery z iných druhov poistenia a transfery zo štátneho rozpočtu by mali byť akceptované len do výšky odvodov na SDS; transfery zo štátneho rozpočtu vyššie ako „postúpené príspevky na SDS“ predstavujú deficit I. dôchodkového piliera.

Obrázok 5 udáva mieru deficitu (prebytku) v % dôchodkového systému (I. dôchodkového piliera) v jednotlivých rokoch podľa dvoch uvedených prístupov k jeho výpočtu.

Obr. 5: Deficit (resp. prebytok) dôchodkového systému vyjadrený podľa dvoch prístupov ako podiel výdavkov na dôchodky z I. dôchodkového piliera (% , 2005 – 2016)

Zdroj: Vlastný výpočet na základe údajov zo Sociálnej poisťovne SR

Tak deficity podľa prístupu a) ako aj podľa prístupu b) na obrázku 5 svedčia o nedostatočne nastavených odvodoch na I. dôchodkový pilier. Popri postúpených odvodoch na SDS, ktoré chýbajú v I. dôchodkovom pilieri, a ktoré sú zabezpečované zo štátneho rozpočtu, musí byť financovanie I. dôchodkového piliera dotované prostredníctvom transferov z iných druhov sociálneho poistenia i zo štátneho rozpočtu.

5 Dvojediná úloha štátu – finančná udržateľnosť dôchodkového systému ako celku a udržateľnosť rozdielov v dôchodkoch v prijateľných medziach

Nárast počtu dôchodcov v období 2015 – 2030 asi 25 % bude možné financovať len kombináciou viacerých opatrení a postupov, a to tak zameraných na rast príjmov dôchodkového fondu ako aj na posilnenie solidarity medzi vysokopríjmovými a nízko-príjmovými skupinami. Bude preto potrebné využiť optimálnu kombináciu z nasledujúcich možností:

- Rast potreby finančných prostriedkov dôchodkového fondu sa bude vykrývať zo Štátneho rozpočtu, kde budú prúdiť dostatočné prostriedky zo všeobecného zdanenia (daň z príjmov, daň zo zisku právnických osôb, DPH, spotrebné dane a pod.).
- Dôchodkový vek bude rásť rýchlejšie ako je to nateraz uvedené v zákone o sociálnom poistení č. 461/2003 Z. z. To znamená, že dôchodkový vek bude stanovovaný taxatívne a odpojí sa jeho jednoznačná nadväznosť na pravdepodobnosť dožitia.
- Zvýšia sa odvody do dôchodkového fondu; možnosť ich zvýšenia vyplýva okrem iného z relatívne stále nízkych nákladov práce v slovenskej ekonomike v porovnaní s vyspelými krajinami EÚ; ak nebude ďalšia politická vôľa na úplné zrušenie kapitalizačného piliera alebo na zmenu pomeru odvodov do I. a II. piliera (ako tomu bolo pri znížení odvodov do kapitalizačného piliera z 9 na 4 % z vymeriavacieho základu), zmena tohto pomeru by sa mala riešiť iba zvýšením odvodov do I. piliera.
- Odstráni sa strop vo vymeriavacom základe (v súčasnosti päťnásobok priemernej mzdy).
- Zvýši sa miera solidarity v dôchodkovom systéme (len v jeho I. pilieri) prostredníctvom vyššieho prerozdelenia prostriedkov od vysokopríjmových k nízko-príjmovým skupinám vyššou bonifikáciou priemerného osobného mzdového bodu u nízko-príjmových skupín zamestnaných.
- Zvýši sa minimálny počet odpracovaných rokov na priznanie starobného dôchodku; tento faktor môže začať pôsobiť aj v podmienkach, keď sa zníži započítavanie šesť-ročného obdobia pre matky starajúce sa o deti do 6 rokov v prípade, že sa zavedie povinná predškolská výchova a možnosť umiestnenia detí do zariadení starostlivosti o deti od troch, resp. už od dvoch rokov (ako je tomu napr. v Nemecku) v mieste bydliska zo strany štátu (miestnych samospráv) v prípade, že o to požiadajú rodičia; týmto opatrením by došlo k zníženiu započítavania doby dôchodkového poistenia pre matky starajúce sa o deti, čo by malo vplyv na znižovanie poistencov štátu na dôchodkové poistenie.⁷
- Podporí sa rast miezd u zamestnancov na pracovných miestach s namáhavou prácou a pracovných miestach vyžadujúcich nočnú prácu povinným zvýšením príplatkov ku mzde (a tým k zvýšeným odvodom); tento príplatok by sa mal diferencovať

⁷ Toto opatrenie by bolo jedno z viacerých opatrení, ktorých cieľom by malo byť znižovanie sociálne vylúčenej a chudobnej časti obyvateľstva znižovaním priemerného počtu detí v mnohodedných rodinách. Základom načrtovanej zmeny by malo byť vyššie investovanie do sociálnych podnikov v zaostávajúcich regiónoch Slovenska a väčšia životná perspektíva v oblasti pracovného života pre nateraz sociálne vylúčenú časť populácie.

podľa charakteru a namáhavosti práce (v spracovateľskom priemysle, napr. u prác na bežiacom páse v noci by mal dosahovať až 100 %).⁸

- Obmedzí sa možnosť poberania plného starobného dôchodku pre pracujúcich dôchodcov. Problém zamestnania a vysokých príjmov pracujúcich dôchodcov by sa nemal riešiť stanovovaním stropu na príjem z pracovnej činnosti (ako je tomu u analogických problémov súvisiacich s príjmami, napríklad nemožnosťou zárobku pri poberaní predčasného starobného dôchodku alebo poberaní dávky v hmotnej núdzi), ale predovšetkým pomerným znížením starobného dôchodku.
- Začnú sa zdaňovať vysoko nadpriemerné dôchodky, na začiatku by podiel dôchodkov, na ktoré bude uvalená progresívna daň z príjmov by nemala prekročiť 15 % z celkového počtu vyplácaných starobných dôchodkov.

Okrem toho by mal štát a jeho príslušné inštitúcie urýchlene vypracovať stratégiu zvyšovania pôrodnosti v celej potrebnej štruktúre opatrení a finančných nástrojov, nielen v oblasti rodinnej politiky (Šikula a kol., 2010), ako jedinej cesty na dlhodobé zníženie indexu starých ľudí a čo najskôr po jej vypracovaní pristúpiť k jej realizácii. V podmienkach, keď dochádza k intenzívnemu presunu trvale bývajúceho obyvateľstva z východu republiky na západ, k vysídľovaniu vidieka a neriešeniu integrácie sociálne vylúčenej časti obyvateľstva do majoritnej časti spoločnosti, môže neriešenie starobných dôchodkov vplývať tiež na odchod mladých ľudí do zahraničia nielen za vyššími mzdami, ale aj za lepšími sociálnymi podmienkami, vrátane starobných dôchodkov.

6 Záver

V príspevku sme na štatistických dátach dokumentovali potvrdenie všeobecného trendu rastu príjmových diferencií aj v oblasti starobných dôchodkov. Na dátach zo Sociálnej poisťovne SR sme preukázali, že aj po korekcii odvodov do kapitalizačného piliera z 9 na 4 % (podiel odvodov do kapitalizačného piliera sa má stabilizovať na úrovni 6 % od roku 2024) dochádza k deficitom I. dôchodkového piliera, čo vyžaduje transfery z iných fondov Sociálneho poistenia ale aj ďalšie dodatočné prostriedky zo štátneho rozpočtu okrem prostriedkov, ktorú idú na SDS do dôchodcovských správovských spoločností. Ak sa majú v týchto rámcových podmienkach zachovať diferencie v dôchodkoch v prijateľných medziach a príjmová chudoba nemá byť brzdou ďalšieho ekonomického a sociálneho rozvoja slovenskej spoločnosti, bude potrebné do dôchodkového systému zabudovať intenzívnejšie prvky solidarity medzi „bohatými“ a „chudobnými“. Samotné zmeny v dôchodkovom systéme na eliminovanie priepastných a rastúcich príjmových rozdielov nebudú postačovať. Ako zdôraznil Atkinson v spomenutom diele, znižovanie príjmových diferencií bude vyžadovať celú paletu nástrojov a opatrení. V slovenskej spoločnosti treba v danej oblasti príjmových diferencií prejsť čo najskôr od stanovenia diagnózy k liečeniu nahromadených problémov formou zmien v hospodárskej a sociálnej politike. V našom príspevku sme priniesli námety na viaceré z týchto predpokladaných a nutných zmien.

⁸ Podľa údajov o zisťovaní ceny práce v roku 2016 dosahovali v priemere všetky príplatky a doplatky a mzdové zvýhodnenia k základnej mzde ku mzde, t. j. príplatky za prácu nadčas (mzdové zvýhodnenie § 121 ZP), prácu v sobotu a nedeľu, sviatky (§ 122 ZP), mzdová kompenzácia za sťažený výkon práce (§ 124 ZP), za nočnú prácu (§ 123 ZP), doplatok do minimálnej mzdy alebo minimálneho mzdového nároku, za zmenušnosť za celé národné hospodárstvo len 6,67 % z priemernej mzdy a v priemysle 7,26 % z priemernej mzdy v tomto odvetví (Trexima, s. r. o.).

7 Literatúra

- ATKINSON, A., B. 2015. *Inequality. What can be done?* Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England. ISBN 978-0-674-50476-9.
- EUROFOUND 2017. *In-work poverty in the EU*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. ISBN 978-92-897-1602-4.
- EUROSTAT 2017. *In-work at-risk of poverty rate*. Dostupné na: <<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tespm070&plugin=1>>.
- OSTRIHOŇ, F. 2016. Slovak Pension System in Long-Run Growth Model Framework. In: *Forum Statisticum Slovacum*, Vol. 12, No. 2, pp. 40 – 52.
- PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. 2013. Príjmové nerovnosti a chudoba v období krízy. In: PAUHOFOVÁ, I. (ed.): *Paradigmy budúcich zmien v 21. Storočí. Európa, Slovensko, súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. Zborník statí. Smolenice 16. – 18.9.2013*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, s. 76 – 85. ISBN 978-80-7144-212-7.
- PAUHOFOVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. 2015. Regionálne aspekty príjmovej polarizácie v Slovenskej republike. In: *Politická ekonomie: teorie, modelování, aplikace*, 63, č. 6, s. 778 – 796.
- ŠIKULA kol. 2010. *Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti*. Bratislava. Ekonomický ústav SAV vo vydavateľstve VEDA. ISBN 978-80-7144-179-3.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR 2011 a 2016. *Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia 2010 a 2015*.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR 2017. *Sociálna ochrana v Slovenskej republike 2014*. ISBN 978-80-8121-545-2.
- ZÁKON č. 43/2004 Z. z. o starobnom dôchodkovom sporení a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- ZÁKON č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení.

*IIII. Vplyv vonkajších procesov
na zmeny v polarizácii spoločnosti*

Interakcia geopolitiky a ekonomiky v podmienkach multipolárneho systému globálneho vládnutia

Milan Šíkula¹ Ekonomický ústav SAV

Interaction of geopolitics and economy under the conditions of multipolar system of global governance

Authors' contact details:

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovak Republic
milan.sikula@savba.sk

Abstract: The aim of the paper is to argue the fundamental influence of geopolitics on the economy, which „deviates“ it from „pure“ economic „text-book“ mainstream approaches. Geopolitics does not come forward with the idea of law and justice, it justifies expansive conquering interests of states and powers by force and non-violent means and acts to deepen the socio-economic inequality and polarization of society. The paper emphasizes the historical conditionality of geopolitical and economic interaction, reveals breakpoints when fundamental changes in geopolitical arena and its coordinates have taken place. Based on the analysis of the transformational changes of bipolar, unipolar and multipolar system of global governance, the paper develops qualitative shifts in the character of geopolitical functions. Next to the initial and persistent expansive conquest function, geopolitics has begun to develop a warning and preventive function and has begun to form important conditions for the emergence of humanistic consensual dialogue as a function of geopolitics. Consequently, the character of geopolitics is beginning to change qualitatively, because elements of morality and justice are brought to it. This leads to a fundamental polarization of the interests of major players, those who act in the intentions of the original function and those who act in accordance with the new functions of geopolitics. Civilization finds itself at fatal (historical) crossroad of existential chances and existential threats.

Keywords: geopolitics, bipolar, unipolar and multipolar system, functions of geopolitics.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom VEGA 2/0109/16 „Inštitucionálna konkurencieschopnosť vo svetle zmien vonkajšieho prostredia“.

1 Úvod

Mimoriadne razantný nástup procesu globalizácie od prelomu 70. a 80. rokov zásadne zmenil nároky na ponímanie charakteru svetovej ekonomiky. Zároveň sa zmenil nielen ekonomický základ sily, ale aj význam ekonomického potenciálu pri presadzovaní zahranične politických cieľov štátov.

V tejto novej dynamickej a rozporuplnej situácii, charakteristickej vysokou mierou neurčitosti vystúpila s mimoriadnou naliehavosťou do popredia úloha „skúmať minulosť, súčasnosť a budúcnosť pohybu moci štátov v priestore“ ako ju pre modernú geopolitiku výstižne vymedzuje O. Krejčí (2016, s. 16). Pritom zohľadňuje fakt, že väčšina západných geopolitických vízií sa metodologicky opiera o sociálny darvinizmus a jeho ponímanie večného konfliktu. Pre geopolitiku ako určitú filozofiu dejín je príznačné, že sa opiera o viaceré axiómy. K najdôležitejším patria:

- konflikt ako základná forma vzťahov medzi štátmi a štát ako nositeľ všadeprítomného nepriateľstva;
- štát ako rastúci a starnúci organizmus – východisko celej koncepcie klasickej i súčasnej geopolitiky;
- geopolitika nepracuje s ideou práva a spravodlivosti, do jej logiky sa nedá začleniť mravný ideál.

V načrtnutom kontexte sú pre geopolitiku hranice štátov frontové línie, lebo štáty ako organizmy majú tendenciu sa rozvíjať v obmedzenom priestore. Pričom príčinou sporov nie sú ani tak vlastnosti štátu ako organizmu, ale historická neurčitosť, etnické či ideologické a náboženské nezhody, alebo ekonomický potenciál (Krejčí, 2016, s. 398).

Starikov jeho *Geopolitiku* (2015) napísal pre tých, ktorí geopolitiku a jej zásady zatiaľ nepoznajú. Preto jej základné princípy vymedzil priamo a zrozumiteľne.¹

V geopolitike štát predstavuje hlavného, určujúceho aktéra konfliktov. Jeho charakter ako nositeľa a aktéra konfliktu je podmienený špecifickým komplexom historických, etnických, ideologických, náboženských a prirodzene aj ekonomických faktorov. Ich simultánne pôsobenie podmieňuje správanie sa štátu pri generovaní konfliktu, jeho priebehu a v jeho dôsledkoch. V geopolitike hrá dôležitú úlohu zahraničná politika ako činnosť štátu za hranicami jeho suverenity. Je to vstup štátu do prostredia, ktoré nie je pod jeho kontrolou a v ktorom jeho zámery narážajú na zámery iných štátov, ktoré sa často a podstatne týkajú ekonomiky. Ekonomika predstavuje jeden z najdôležitejších faktorov, ktoré spoluurčujú ciele a prostriedky geopolitiky.

Pod jej vplyvom sa reálne ekonomické procesy „odkláňajú“ od „čisto“ ekonomických, učebnicových prístupov, ako aj od hlavným prúdom proklamovaných „všeobecne prospešných výsledkov“, ktoré v skutočnosti výrazne prehlbujú sociálno-ekonomickú diferenciáciu a polarizáciu. Vzájomný vzťah a pôsobenie geopolitiky a ekonomiky má charakter historicky podmienenej dynamickej interakcie a tak ich je v záujme celistvosti poznania potrebné aj skúmať.

Načrtnuté základné súvislosti medzi geopolitikou a ekonomikou je nevyhnutné konkretizovať z hľadiska procesu globalizácie, ktorý spôsobuje viaceré zásadné modifikácie v pohybe moci štátov v priestore. Pre ich objasnenie je potrebné rozlišovať geografický a geopolitický priestor, z ktorých každý má špecifické koordináty (Krejčí, 2016, s. 16 – 24).

Geografický priestor štátu je vymedzený jeho fyzikálnymi zemepisnými charakteristikami, historicko-právnym usporiadaním a vyznačuje sa spravidla relatívne dlhodobým charakterom. Geopolitický priestor štátu presahuje navonok i dovnútra jeho zemepisné hranice z hľadiska konkrétnej podoby presadzovania moci a vplyvu iných štátov a celkovo vonkajšieho prostredia dovnútra štátu a obrátene, konkrétny spôsob aktívneho, resp. pasívneho pôsobenia štátu na iné štáty a na celkové vonkajšie prostredie. Globalizáciou vygenerovaná principiálna inštitucionálna zmena v pozícii tvorcu

¹ Zdroje sú vždy vyčerpatel'ne. Ak nemajú zdroje k dispozícii bieli, znamená to, že skôr či neskôr sa dostanú pod kontrolu iných hráčov. Niet zdrojov, ktorí by nepatrili nikomu. Úlohou každého hráča je udržať kontrolu nad zdrojmi, ktoré má k dispozícii, pokúsiť sa dostať pod svoju kontrolu cudzie zdroje a prinútiť ich pracovať pre seba. Existujú geografické lokality, ktoré sú z hľadiska dosiahnutia vyššie uvedených cieľov rozhodujúce (Starikov, 2015, s. 15).

pravidiel medzi štátom a TNK na jednej strane spôsobila prevažne značné odpútanie ekonomickej moci od teritória štátov, na druhej strane niektorým štátom, predovšetkým dominantnému štátu, umožnila zásadne pôsobiť na zmeny správania ostatných štátov, „vstupovať“ do ich geopolitického priestoru, resp. vymedzovať jeho súradnice. Pritom je dôležité, do akej miery štáty aktívne alebo pasívne na tento vývoj reagujú. Či sa cielene adaptujú, aktívne spolupôsobia s dominantným aktérom, či vytvárajú rôzne formy záujmových koalícií, alebo len pasívne dodatočne reagujú.

Uvedené aspekty všeobecného boja štátov, v ktorom s rôznou mierou úspešnosti presadzujú ich dobytvačné, expanzívne záujmy, predstavujú na jednej strane konkrétne prerozdelenie ekonomickej a politickej moci v celoplanetárnych súradniciach a na druhej strane skutočnosť, že charakter geopolitiky z nej systémovo vylučuje etiku a spravodlivosť spôsobuje celkovo narastajúce zväčšovanie príjmovej, majetkovej a sociálnej nerovnosti. Tento mnohorozmerný proces má široké spektrum čiastočne, resp. dočasne protichodných konkrétnych prejavov, no jeho výsledné pôsobenie predstavuje jedno z najväčších ohrození civilizácie.²

Pre správne pochopenie súčasného pôsobenia geopolitiky na vývoj sveta je dôležité preskúmať historickú retrospektívu a zlomové body, v ktorých sa zásadne menil charakter funkcie geopolitiky, keď z hľadiska času dochádzalo ku kvalitatívnym zmenám geopolitického priestoru a jeho súradníc. V našom príspevku sústredíme analytickú pozornosť na vplyv transformácie od bipolárneho k unipolárnemu a k formovaniu multipolárneho systému globálneho vládnutia na charakter svetovej ekonomiky a na vývoj sociálnej nerovnosti vo svete.

2 Sformovanie bipolárneho svetového politického systému

Po 2. svetovej vojne, keď USA a ZSSR získali status superveľmoci³ sa vytvorila bipolarita, ktorej protikladnými pólmi sa stali tieto dva štáty. Táto bipolarita sa vyznačovala jasne ideologicky vymedzenými deliacimi čiarami. Ideologický konflikt bol podmienený osobitnými interpretáciami sociálnej a občianskej idey, rozporom sovietskeho typu socializmu a liberálnej demokracie.⁴ Toto obdobie, v ktorom obe superveľmoci usilovali o získanie hegemonie vo svetovom politickom systéme malo charakter studenej vojny a trvalo do roku 1989.

V tomto období došlo v štruktúre svetového politického systému k významným zmenám v povahe moci štátov. V prvej fáze išlo o výrazné zmeny v charaktere vojenskej

² Dokumentujú to nielen najnovšie výsledky britskej mimovládnej organizácie Oxfam, že 62 najbohatších ľudí sveta vlastní majetok v takej hodnote ako chudobnejšia polovica svetovej populácie (Buchláková, 2017), ale aj mimoriadne presvedčivé závery Pikettiho knihy *Kapitál v 21. storočí* (2015), v ktorej na základe analýzy štatistických údajov dokázal, že vo vyspelých ekonomikách od 18. storočia nerovnosť narastá. Široké spektrum narastajúcej sociálnej nerovnosti systematicky analyzuje a prezentuje Medzinárodná organizácia práce (ILO) napr. 2005.

³ To znamenalo, že len tieto dva štáty boli schopné uskutočniť tzv. odvetný jadrový úder, ktorý by zdevastoval aj útočníka.

⁴ Geopolitika sa zo strany USA koncentrovala na zadržovanie komunizmu, rozmiestňovanie vojenských základní, embargo a diskriminačné opatrenia voči sovietskemu bloku. Zo strany Sovietskeho zväzu išlo o upevnenie socialistického tábora, snahy o jeho rozširovanie a rôzne ochranné opatrenia. Tento geopolitický vývoj zásadne zmenil charakter a fungovanie svetovej ekonomiky. Namiesto využívania pozitívnych efektov medzinárodnej delby práce a svetového obchodu nastúpilo konfrontačné súperenie dvoch zásadne protikladných blokov.

sily, symbolizovanej spriemyselním a robotizáciou vojen a vznikom strategických zbraní. V druhej fáze sa pridala zmena významu a vplyvu nesilových zložiek moci, ktoré bezprostredne nepatria vojenským silám. Patrí sem predovšetkým inštitucionalizácia ideológií. Rozporuplné vnášanie prvkov demokracie do politiky, „růst gramotnosti mas kombinovaný s rastúcimi schopnosťmi sďelovacích prostředků masy ovlivňovat vedl k tomu, že lid vstoupil do politiky 19. a 20. století v podobě „zestátněné veřejnosti“ – manipulován mocenskými elitami a radikálními skupinami, hledajícími jednoduchá řešení hlubokých sociálních rozporů“ (Krejčí, 2016, s. 95). V podmienkach globalizácie sa zmenil nielen ekonomický základ sily štátov, ale aj význam ekonomického potenciálu štátov pri presadzovaní ich zahraničnopolitických cieľov ako nesilovej zložky ich moci.

Špecifickým teoreticko-koncepčným odzrkadlením bipolárneho usporiadania sveta najvýstižnejšie reprezentuje *Velká šachovnice* s podtitulom *K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha* Zbigniewa Brzezinskeho (1999) a *Základy geopolitiky* s podtitulom *Geopolitická budoucnost Ruska* Alexandra G. Dugina (1997).

Brzezinski vo Veľkej šachovnici sústreďuje pozornosť na geostratégiu, v ktorej načrtáva pravdepodobné pohyby sily vo svetovom priestore a čase a konkretizuje miesto a čas predpokladaných stretov. Východiskové metodologické predstavy o americko-sovietskych vzťahoch Brzezinski sformuloval už v polovici 80. rokov minulého storočia (Brzezinski, 1986) ako historický konflikt – tradičný geopolitický stret veľkej oceánskej mocnosti a dominantnej pozemnej mocnosti. Prítom nejde len o tradičné geopolitické stretnutie dvoch mocností, ale o boj dvoch imperiálnych systémov.⁵ Záujmom USA je maximálne upevnenie prevládajúceho geopolitického pluralizmu a prevencie proti nepriateľským koalíciám, ktoré by mohli ohroziť americký primát (Brzezinski, 1999, s. 38 a 200). Za kriticky dôležité ohniská považoval Ukrajinu, Azerbajdžan, Južnú Kóreu, Turecko a Irán.

Duginove Základy geopolitiky reprezentujú široké spektrum geopolitických kníh a článkov odzrkadľujúcich nebývalý záujem o geopolitiku v ruskom intelektuálnom i politickom prostredí. V geopolitických prístupoch je zrejماً snaha argumentovať určité zákonitosti tak vzniku ruskej ríše, ako aj rozpad Sovietskeho zväzu a v niektorých prípadoch i víziu budúcnosti. V Duginovom poňatí je ústrednou otázkou zjednotenie Eurázie okolo novej ruskej ríše.⁶

⁵ Na tejto báze vo Veľkej šachovnici bez toho, aby sa venoval úvahám o sociálne-darwinistických zákonitostiach správania sa štátu, rozvíja koncepčný rámec pre praktické postupy, ktoré by zabezpečovali národné záujmy USA. Podľa Brzezinskeho bolo pre budúci vývoj rozhodujúce ako bude Amerika „riadiť“ Euráziu, ktorú považoval za šachovnicu, na ktorej bude pokračovať boj o svetové prvenstvo. V Eurázii ležia všetky štáty (za hlavných hráčov Eurázie považoval Francúzsko, Nemecko, Rusko, Čínu a Indiu; Veľkej Británii, Japonsku a Indonézii napriek ich dôležitosti nepriraďoval kvalitu hlavných hráčov), ktoré môžu ekonomicky a politicky potenciálne ohroziť prvenstvo USA. Eurázia je príliš veľká pre politické zjednocovanie.

⁶ Nemá byť sústredené na ekonomiku, ale musí mať morské hranice alebo priateľské bloky na priľahlých kontinentálnych teritóriách, pružnú a diferencovanú etnonáboženskú štruktúru. Ruskú federáciu chápe viac ako teritoriálny proces, než ako geopolitickú jednotku. Základnou úlohou v súboji s USA je „skladanie impéria, premeniť pobrežné územia (Rimland) Eurázie na spojencov Ruska, strategicky preniknúť do pobrežných zón, alebo aspoň zabezpečiť plnú a prísnu neutralitu čo najväčšej časti Rimlandu, aby sa Rusko stalo kontinentálnou geopolitickou silou. Geopoliticky bude Rusko ukončené až vtedy, keď prístup k chladným moriam severu a východu doplní prístupom k teplým južným a západným moriam“ (Dugin, 1997, s. 212 – 213, 184).

Brzezinskeho a Duginove úvahy vychádzajú z bipolárnych predstáv a smerujú k požiadavke hegemonistického usporiadania svetového politického systému. Je zaujímavé, že tak podľa americkej geopolitiky, ako aj podľa ruskej geopolitiky sú základnými miestami ich stretu Ukrajina a Azerbajdžan a predpokladajú, že mocenské spory sa budú v prvom rade riešiť vážením či používaním mocenského potenciálu veľmocí, teda pri malej úlohe medzinárodného práva (Krejčí, 2016, s. 315 a 317).

3 Transformácia bipolárneho systému na unipolárny svetový systém

V období po skončení studenej vojny po roku 1989 sa výrazne vystupňoval proces globalizácie a bipolárny svetový systém sa zmenil na unipolárny systém s dominantným postavením USA. Do popredia vystúpila otázka budúcnosti a rizikových faktorov, ktoré na západe navodzovali predstavy o definitívnom víťazstve liberalizmu a konci dejín. Kľúčovú úlohu v tom zohrala Huntingtonova práca *Střet civilizací s podnadpisom Boj kultur a proměna světového řádu* (2001). Práca „zdôrazňuje permanentní a neodstraniteľný charakter konfliktu medzi civilizaciami. Miesta dotyků civilizačních okruhů se u tohoto autora mění na frontové linie“ (Krejčí, 2016, s. 320).

Huntington považuje za najdôležitejší nástroj v konfrontácii civilizácií štát a rozlišuje členské štáty – kultúrne stotožnené s určitou civilizáciou, ústredný štát – najmocnejší štát v danom civilizačnom okruhu, rozštiepené štáty – patria k rôznym civilizačným okruhom a rozdvojené štáty – majú jednu prevládajúcu kultúru, no politici chcú civilizačnú identitu zmeniť.⁷ Za kľúčovú považuje konfrontáciu s moslimským svetom a Čínou. V tomto multipolárnom svete musia USA a západná Európa vo vzťahu k ostatným civilizáciám:

- prehĺbiť politickú, ekonomickú a vojenskú integráciu a koordinovať pritom svoju politiku, aby štáty z iných civilizačných okruhov nemohli využívať vnútorné rozpory Západu;
- začleniť do NATO a EÚ stredoeurópske a pobaltské štáty;
- podporovať prozápadnú orientáciu v Latinskej Amerike;
- obmedzovať rast vojenskej sily islamských štátov a Číny;
- uznať Rusko ako regionálnu mocnosť s legitímnymi záujmami na bezpečnosti svojej južnej hranice;
- udržovať západnú technologickú a vojenskú prevahu;
- uvedomiť si, že intervencia Západu do záležitosti inej civilizácie je najnebezpečnejším zdrojom nestability a potenciálneho globálneho konfliktu (Huntington, 2001, s. 381).

Huntington svojím prístupom podporuje udržanie nadradenosti postavenia Západu a hegemoniu pozície USA. Podľa neho sú civilizácie vždy pluralitné, že nič všeobecnejšie neexistuje. To však je vážny problém, lebo pluralitné civilizácie nevylučujú vyššiu kultúrnu entitu, ľudstvo a všeludskú kultúru opierajúcu sa o existenciu

⁷ Huntington rozlišuje 9 civilizácií: západnú, latinsko-americkú, africkú, islamskú, čínsku, hinduistickú, pravoslávnu, budhistickú a japonskú.

základného mravného kódexu, ktorý je možné nájsť vo všetkých civilizáciách. Svetový politický systém nie je založený len na nepriateľstve, konfliktoch a vojnách.

Existujú však aj iné geopolitické koncepcie, ktoré chápu konflikt kultúr inak ako Huntington. Podnetným príkladom iného bipolárneho prístupu je práca Valerija L. Petrova (2003) *Geopolitika Rossii. Vozroždenije ili gibel?* Podľa autora by sa proti Západu mal postaviť blok RIKI – tradične odlišné civilizácie Ruska, Indie, Číny a Iránu. Mravnosť, ktorú tieto národy a štáty v sebe koncentrujú je potrebné postaviť proti liberálnemu rozkladu Západu. Blok RIKI by mal pritom sledovať tieto hlavné ciele:

- Spoločné osvojenie geopolitického, geoeconomického a geokultúrneho priestoru, kryštalizácia najlepších výsledkov krajín, vytvárania nových technológií – na tomto základe vytvárať alternatívny systém, ktorý bude stabilizovať civilizačný rozvoj.
- Spoločná obhajoba vlastných hodnôt, ideálov a tradícií, národných spôsobov života – dôležité je vzájomné kultúrne obohacovanie, odpor k stejnorodosti.
- Formovanie nového pozitívneho modelu civilizačnej spolupráce na základe dialógu civilizácií a kultúr, vedeného na všeobecných univerzálnych hodnotách spravodlivosti, slobody, ľudskosti, múdrosti, úcty k ľudskej dôstojnosti, zodpovednosti a viery v budúcnosť.
- Predložiť svetovému spoločenstvu rozpracovanú stratégiu riešenia globálnych problémov, prežitia a rozvoja celého ľudstva, harmonizácie sveta, účasť na akciách podporujúcich svetovú bezpečnosť (Petrov, 2003, s. 195 – 196).

Hoci Huntington i Petrov vychádzajú z bipolarity, ich poňatie konfliktu civilizácií je značne rozdielne. Huntingtonovo poňatie je výrazne konfrontačné z pozície nadvlády Západu a hegemonie USA. Pluralitné civilizácie považuje za konečnú – najvyššiu úroveň, čiže neuznáva všeludskú kultúru a všeludské hodnoty. Petrov síce tiež predpokladá konflikt existujúcich civilizácií, no zároveň nastoľuje požiadavku medzicivilizačného dialógu na báze univerzálnych všeludských hodnôt a aby svetové spoločenstvo rozpracovalo stratégiu riešenia globálnych problémov.

Krejčí (2016) upozorňuje, že pre pochopenie medzinárodných politických vzťahov nestačí len pohľad na úrovni kultúr, ani poznanie rozpornosti ideologických doktrín, ale že je k tomu potrebná pre pochopenie jednotlivých udalostí ešte znalosť zákonitostí mocenskej rovnováhy. Je možné kresliť etnické a náboženské mapy sveta, no skutočne dôležité je význam a štruktúra štátneho záujmu. Pritom pre geopolitické procesy je príznačná tendencia priority koncepcie štátneho záujmu pred víziou záujmu civilizácie. Ukázkovými príkladmi sú Irak, Líbya, Sýria atď. Užitočnejšie je skúmať zákonitosti vzťahov štátov ako vzťahov civilizácií.⁸ Samozrejme najdôležitejšími vzťahmi sú vzťahy ústredných štátov civilizačných okruhov. Medzicivilizačné rozpory sú špecifické, no nie typické medzinárodné vzťahy (Krejčí, 2016, s. 330 – 331).

Stručný exkurz do histórie doterajšieho formovania geopolitiky na jednej strane odhaľuje obrovský deštruktívny potenciál rizík medzicivilizačných konfliktov pre ďalšie smerovanie vývoja ľudstva a tým prirodzene aj pre ďalšie smerovanie vývoja svetovej ekonomiky. Na druhej strane vo vývoji geopolitiky existujú niektoré príklady

⁸ Odlišnosť náboženstva ešte neznamená, že neexistuje mnoho hodnôt, ktoré patria všetkým civilizáciám a že rozdiely nemusia byť vždy príčinou konfliktov a môžu civilizácie vzájomne obohacovať.

pozitívnych medzi civilizizačných vzťahov a prvky rodiacich sa nových prístupov, čo predstavuje možný potenciál humanizácie geopolitiky, ozdravného smerovania vývoja ľudskej spoločnosti a tým aj humánnych premien v charaktere a fungovaní svetovej ekonomiky. To znamená zásadné reálne rešpektovanie varovných signálov o kritickej miere rozporov civilizácie, predovšetkým o extrémne narastajúcej nerovnosti medzi národmi a sociálnymi skupinami, ako aj o extrémnych ekologických (prírodných i spôsobených ľudskou činnosťou) ohrozeniach životného prostredia.

4 Formovanie multipolárneho globálneho systému

Varovná protikladnosť načrtnutých trendov svedčí o tom, že ľudstvo sa ocitlo na existenčnom rázcestí, čo zvyrazňuje dôležitosť utvárania multipolárneho systému globálneho vládnutia. Jedným z najvýznamnejších dôsledkov globálnej krízy je obrovské prerozdelenie ekonomickej a politickej moci medzi vyspelými štátmi a rozvíjajúcimi sa a rozvojovými štátmi, ku ktorému došlo v relatívne krátkom období rokov 2008 – 2013.⁹ Je zaujímavé, že na smerovanie globálneho vývoja k multipolárnemu svetu už v roku 2008 upozornili spravodajské služby USA v prognóze vývoja do roku 2025.¹⁰

Tieto kvantitatívne zmeny predstavujú bod zlomu, ktorým sa začala zásadná kvalitatívna zmena vo fungovaní svetovej ekonomiky – transformácia unipolárneho systému globálneho vládnutia na multipolárny systém. To znamená *podstatnú zmenu inštitucionálnej štruktúry globálneho vládnutia, keď namiesto jedného dominantného hráča sa formuje vyváženejšia štruktúra viacerých silných aktérov. Tým sa prirodzene začína meniť aj obsahové zameranie globálneho vládnutia, ktoré prestáva byť nástrojom dominantného aktéra na presadzovanie jeho záujmov a cieľov a do hry vstupuje stret a korigujúce pôsobenie záujmov nových globálnych aktérov.*

Najvýraznejšie sa to prejavuje v spôsobe vytvárania pravidiel fungovania svetovej ekonomiky. V kontraste s diskriminačnými pravidlami MMF a SB v unipolárnom systéme globálneho vládnutia, keď pravidlá „zhora“ určoval dominantný aktér USA a vnucoval ich ostatným štátom, v multipolárnom systéme sa pravidlá spoluvytvárajú „zdola“ na základe aktívnej participácie zainteresovaných štátov. Názornými príkladmi sú BRICS a Ázijská banka pre infraštruktúrne investície (AIIB).

Uvedené príklady nového typu medzinárodných organizácií a zoskupení predstavujú reakciu na charakter a fungovanie medzinárodných inštitúcií a zoskupení ovládaných USA. Odhaľujú ich diskriminačný charakter, čo prirodzene naráža na odpor USA, ktoré sa ich všemožne snažia priamo či nepriamo torpédovať. Napriek tomu vplyv takých organizácií a zoskupení ako BRICS, AIIB, ale aj Šanghajskej organizácie pre spoluprácu (ŠOS) systematicky rastie a navodzuje progresívny trend inštitucionálnych zmien v globálnom vládnutí. Prináša programovo nové prístupy k civilizizačným

⁹ Podiel rozvinutých štátov na svetovom HDP v parite kúpnej sily klesol z 55,1 % na 43,2 % pri súčasnom zvýšení podielu novoindustrializovaných a rozvojových štátov z 44,9 % na 56,8 %. Osobitne významné je výrazné zníženie podielu USA z 28 % na 16,5 % sprevádzané podstatným zvýšením podielu Číny z 11,5 % na 15,8 %, pričom v súčasnosti už prevýšil podiel USA (Šikula, 2017, s. 90).

¹⁰ Napriek tomu, že USA zostanú v tomto časovom horizonte najsilnejšou krajinou, jej špecifická váha sa vplyvom štátov BRIC zníži a ich podiel na svetovom HDP prevýši podiel pôvodných štátov G7 (Global Trends 2025: A Transformed World, 2008).

problémom ľudstva ako chudoba, životné prostredie, hľadanie možnosti novej globálnej meny a rovnoprávnej spolupráce a súčinnosti štátov.¹¹

Čína sa stáva kľúčovým hráčom v multipolárnom systéme, kde sa na globálnej úrovni stretávajú viacerí silní aktéri s rôznymi záujmami, prioritami a stratégiami ich presadzovania. Globálne vládnutie nadobúda charakter výslednice ich vzájomnej konfrontačnej interakcie a konkurenčného zápasu, v ktorom zjavne či skryte, mäkkými či tvrdými metódami medzi sebou zápasia o podiel na globálnej moci a vplyve. Vytvára sa tak kvalitatívne nový adaptačný priestor na formovanie a presadzovanie národnostných záujmov jednotlivých štátov tak v globálnych, ako aj v regionálnych integračných súradniciach. Otvára sa tým tiež priestor a príležitosti ich participácie na formovaní nových inštitucionálnych štruktúr a pravidiel ich fungovania.

Nová multipolárna štruktúra globálnych aktérov vnáša do geopolitiky nové aspekty a začína meniť jej celkový charakter. Zovšeobecňujúco to môžeme ukázať na obsahových posunoch vo funkciách geopolitiky.

5 Rozvinutie funkcií geopolitiky pri formovaní multipolárneho systému globálneho vládnutia

Základy geopolitiky sa formovali na konci 19. storočia a vyznačovali sa popretím odkazu osvietencov a ich viery v rozum a možnosť ovládnuť ľudský osud. Geopolitika teda znamenala odvrátenie od humanizmu, od ponímania človeka ako miery všetkých vecí.

Pôvodná základná funkcia geopolitiky založená na sociálne-darwinistickej predstave štátu a jeho nedostatočného priestoru chápala expanzívno-dobyvačné správanie štátu ako niečo prirodzené, čo vo svojej logike nemá zabudovaný mravný ideál a čo vo svojich analýzach a prognózach nepracuje s ideou práva a spravodlivosti slúži ako ideologická zbraň v službách expanzívnych, dobyvačných záujmov štátov a mocností. Geopolitika zdôvodňuje a obhajuje násilné prerozdelenie ekonomickej moci a vplyvu vo svetovej ekonomike. Reálne ekonomické procesy sú preto na míle vzdialené od teoretických predstáv racionálnej medzinárodnej deľby práce a svetového obchodu. Táto funkcia sa interpretáciou mocenských štruktúr v zmysle hierarchie medzi štátmi podľa osi moci, malé a veľké štáty, mocnosť a boj mocností, mierne modifikovala, no jej základný charakter sa nezmenil. Stále má najväčšiu váhu a vplyv. Dokumentuje to nespočet silových (vojnových) i nesilových („smart“) konfliktov, konkrétne prejavy inštitucionalizácie morálneho hazardu a zločinu ako nástrojov geopolitiky.¹²

¹¹ Čoraz zjavnejší je vplyv Číny na formovanie novej svetovej finančnej architektúry. Pod tlakom reálneho vývoja bol MMF nútený zaradiť čínsky jüan do koša rezervných mien s 10,92 % podielom. Čína podporovaná Ruskom sa usiluje o efektívnejšie spravovanie svetových financií. Prihovára sa za odvážnejšie širšie využívanie osobitných práv čerpania (SDR) namiesto dolára a za odovzdanie spravovania svetových financií medzinárodným štruktúram nejakého medzivládneho charakteru (Pressburg, 2016).

¹² Typickou ukážkou geopolitického využitia vojnového konfliktu je postup britskej vlády vo vojne v Perzskom zálive. Ešte pred vypuknutím konfliktu jej predstaviteľ A. Clark (minister pre vojenské zákazky) vypracoval konkrétny zoznam perspektívnych dodávok a rokov s predstaviteľmi Kataru a Bahrajnu. Britská vláda videla v prichádzajúcej vojne nie hroziacu humanitárnu katastrofu, ale vynikajúcu príležitosť pre zbrojársku firmu zaoberajúcu sa smrťou a deštrukciou (Onderčanin, 2017).

Popri silových (vojenských) konfliktoch geopolitika široko využíva rôzne formy nesilových „soft“ prostriedkov, spravidla v podobe účelovo pripravených konštrukcií ekonomických procesov s cieľom zmocniť sa prírodných zdrojov iných štátov, profitovať z priamo či nepriamo nanútených úsporných opatrení iným štátom, alebo jednoducho zvrátiť „nežiaduci“ politický systém iného štátu.¹³

K najkrikľavejším príkladom geopolitického zvrátenia „nežiaduceho“ politického vývoja nesporne patrí zvrhnutie demokraticky vytvoreného režimu v Čile na čele s prezidentom S. Allendom.¹⁴ Hlavným geopolitickým motívom odstránenia Allendom vytvoreného modelu socialistickej spoločnosti bola skutočnosť, že „Washington vždy považoval demokratický socializmus za väčšiu hrozbu než totalitný komunizmus“ (Kleinová, 2010, s. 448).

Pod vplyvom rastúcich rozporov a reálnych deštruktívnych dopadov geopolitiky na vývoj spoločnosti sa začala pod tlakom a v súčinnosti s ďalšími spoločenskými vedami rozvíjať jej ďalšia funkcia. Pracovne ju nazveme *varovne-preventívna funkcia*. Predstavuje kritickú reakciu na jej prvú funkciu a dôsledky, ktorými stupňuje rozpory a ohrozenia civilizácie. Ich kritickou analýzou odhaľuje expanzívne a dobyvačné ciele a narastajúce riziká čoraz nebezpečnejšieho stupňovania konfliktov. Tým nielen varuje, ale aj nabáda a motivuje k hľadaniu a uplatňovaniu nápravných geopolitických opatrení. Prvky tejto funkcie geopolitiky sa začali postupne prejavovať od 2. svetovej vojny a smerom k súčasnosti sa ich pôsobenie zväčšuje.¹⁵ Z tohto dôvodu je potrebné

¹³ Konštrukcia úverovej „pomoci“ je často prostriedkom na ovládnutie prírodných zdrojov iných štátov. Štátu, resp. niekoľkým štátom, ktoré ťažia zaujímavý zdroj surovín sa poskytne výhodný úver na technologickú modernizáciu ťažby, čo má za následok jej podstatné rozšírenie a tým aj výrazné zvýšenie ponuky na svetovom trhu. Výsledkom je také zníženie ceny, ktoré neumožňuje splácanie úveru a veriteľ získava kontrolu nad príslušným zdrojom. Inú konštrukciu geopolitika uplatňuje pri úverovej „pomoci“ na riešenie finančnej krízy cieľovému štátu, resp. štátom. Kríza však býva nezriedka „náhodou“ umelo vyvolaná. Na jej prekonanie poskytne MMF úver so striktno zadanými podmienkami konkrétnych úsporných opatrení s ďalekosiahlymi devastujúcimi dopadmi na zadlženú ekonomiku, jej rast, konkurencieschopnosť, sociálnu sféru, podstatné oslabenie schopnosti znižovať zadlženosť a s tým spojeným lacným výpredajom národnej ekonomiky. Názorným a poučným je príklad priebehu finančnej krízy vo východnej Ázii v rokoch 1997 – 1998. V štátoch označovaných Svetovou bankou za „ázijských tigrov“ v Južnej Kórey, Indonézii, Thajsku a Malajzii G. Soros navodil prasknutie realitnej bubliny, čo im spôsobilo dramatický pokles ich HDP od 27 % až o 56 %. Prvé tri prijali pomoc MMF za podmienok Washingtonského konsenzu, t. j. anulovanie vplyvu štátu na ceny a obchod a drastické škrtky vládnych výdajov na zdravotníctvo a vzdelanie. Ich realizácia spôsobila veľký nárast chudoby, hladomor a tragické dôsledky na verejné zdravie. S tým kontrastuje vývoj v Malajzii, ktorá odmietla podmienky MMF, zaviedla kontroly trhových špekulácií, zafixovala kurz k doláru, rozšírila program potravinovej podpory a sociálnej ochrany, zvýšila výdaje na verejné zdravotníctvo. Skonsolidovala ekonomiku a ušetrila obyvateľov hospodárskeho a zdravotného utrpenia akému boli vystavení obyvatelia Indonézie, Thajska a čiastočne Južnej Kórey (Stuckler – Basu, 2014).

¹⁴ Keď sa po víťazstve Allendeho vo voľbách v roku 1970 nepodarilo ekonomickou diskrimináciou a sabotážou zlomiť formujúci sa socialistickej režim, USA sa rozhodli odstrániť semenisko štátom riadenej ekonomiky cestou dôkladne pripraveného vojenského puču. Prostredníctvom vytvorenia špeciálnych organizačných štruktúr, finančnej podpory a za priamej účasti CIA koordinovali súčinnosť medzi intelektuálnou prípravou ekonomickej reformy na friedmanovských zásadách chicagskej školy, predstaviteľmi veľkých podnikov a armády, ktorá v roku 1973 krvavým spôsobom zvrhla Allendeho vládu. Presvedčivú detailnú analýzu tohto geopolitického procesu obsahuje kniha Naomi Kleinovej (2010) *Šoková doktrína*.

¹⁵ Zároveň sa popri vojenských konfliktoch začali široko používať „soft“ expanzívne a dobyvačné prostriedky v podobe protekcionistických, diskriminačných, sankčných, sabotážnych atď. opatrení vo sfére obchodu, kapitálu, financií a informácií, presadzované v zjavne či skryte sofistikovane ideologickom prevedení. Ich negatívne dopady sa často neprejavujú hneď, ich identifikácia je spravidla zložitejšia a uplatnenie varovne-preventívnej funkcie geopolitiky je komplikovanejšie a náročnejšie.

venovať zvýšenú analytickú pozornosť tak kritickému rozboru množstva čiastkových teórií slúžiacich ideologickému zdôvodňovaniu rôznych foriem „soft“ prostriedkov geopolitiky, ako aj dôkladnému skúmaniu reálnych procesov vo svetovej ekonomike. Komplementárne skúmanie oboch aspektov posilňuje kritický charakter geopolitiky a zároveň zrealňuje jej vplyv na charakter a fungovanie svetovej ekonomiky. Postupný rozvoj tejto funkcie však začína kvalitatívne meniť charakter geopolitiky, lebo do nej vnáša prvky morálky a spravodlivosti. Prirodzene vedie aj k výraznej polarizácii záujmov určujúcich aktérov, ktorí pôsobia v intenciách prvej a ktorí v intenciách druhej funkcie geopolitiky. Živnou pôdou pre vznik a presadzovanie varovne-preventívnej funkcie boli snahy štátov, ktoré sa vymanili z koloniálneho systému a usilovali o svoju ekonomickú emancipáciu.¹⁶ Čoraz širší priestor pre kritické rozvíjanie a presadzovanie varovne-preventívnej funkcie geopolitiky sa vytvára pod vplyvom dôsledkov globalizácie, globálnej krízy a formovania multipolárnej štruktúry svetového ekonomického a politického systému. V dôsledku toho dochádza čoraz častejšie ku konfrontácii na jednej strane aktérov geopolitiky, ktorí presadzujú riešenia konfliktov expanzionistickými a dobyvačnými silovými i nesilovými prostriedkami a aktérov, ktorí kriticky odhaľujú riziká takéhoto postupu, ukazujú a presadzujú možné alternatívy spoločensky adekvátnejších geopolitických riešení na druhej strane.¹⁷

Východiskové prvky fungovania *funkcie humanistického konsenzuálneho dialógu geopolitiky* sú podmienené dvoma kľúčovými skupinami faktorov. Prvú tvoria dôsledky prechodu od unipolárneho systému k multipolárnemu systému globálneho vládnutia, v ktorom už nie je charakter medzinárodnej politiky diktovaný dominantným aktérom, ale sa utvára stretom a konfrontáciou záujmov viacerých určujúcich globálnych aktérov. Je to rozporuplný proces, v ktorom sa na jednej strane pôvodný dominantný aktér snaží všetkými možnými prostriedkami spomaliť oslabovanie svojich pozícií a vplyvu a na druhej strane noví aktéri usilujú a aj reálne presadzujú svoje záujmy z pozícií, ktoré získali v procese prerozdelenia globálnej ekonomickej a politickej moci. Druhá skupina faktorov je podmienená skutočnosťou, že základné rozpory civilizácie dosiahli kritickú mieru, t. j. hranicu ohrozujúcu samotnú existenciu civilizácie.¹⁸

¹⁶ Výrazný vplyv malo developmentalistické hnutie štátov Latinskej Ameriky, ktoré sa ideovo opieralo o teóriu rozvoja Raúla Prebischsa. Cieľom hnutia bolo odpútanie sa od závislosti na finančných inštitúciách Washingtonu ako aj od diskriminačných podmienok medzinárodného obchodu s cieľom suverénne určovať smerovanie vlastného hospodárskeho vývoja.

¹⁷ Z tohto hľadiska je veľmi zaujímavý morálne ideový prerod J. Sachsa, významného amerického profesora z kolumbijskej univerzity, ktorý sa najprv silne angažoval pri zdôvodňovaní expanzívne dobyvačnej funkcie geopolitiky, osobitne v transformačných procesoch v Rusku a v štátoch strednej a východnej Európy (Myant – Drahokoupil, 2013). Postupne zmenil svoju pozíciu a dnes patrí medzi priamych otvorených kritikov geopolitickej praxe USA a jeho návrhy plne korešpondujú s varovne-preventívnou funkciou geopolitiky a načrtávajú aj určité prvky jej funkcie humanistického konsenzuálneho dialógu. Sachs navrhuje 5 princípov, ktorými by sa postupnými krokmi mala ozdraviť geopolitika. Ako prvý a najdôležitejší uvádza, aby CIA ukončila tajné operácie zamerané na zvrhnutie či destabilizáciu vlád kdekoľvek na svete, ktoré sú nepriateľské záujmom USA (Sachs, 2015; 2016).

¹⁸ Konkrétne sa to prejavuje v komplexe vzájomne previazaných globálnych sociálno-ekonomických problémov ako extrémne sa prehlbujúca príjmová a majetková nerovnosť, problémov jednostranného širokospektrálneho nástupu nových prevratných technológií spojených s fundamentálnymi otázkami postavenia človeka až po obrovské riziká zneužitia najmodernejších technológií, ekologických problémov nielen spôsobených činnosťou človeka, ale aj prírodou, ako napríklad evidentné prejavy a dôsledky výrazného stupňovania klimatických zmien, ale aj možné nepredvídateľné apokalyptické ohrozenie 9 živých megavulkánov, až po problémy nebezpečného vyostrovania medzicivilizačných konfliktov.

Už z všeobecne načrtnutého komplexu problémov je evidentné, že majú výsostne globálny charakter a že aj ich účinné zvládnutie nezastupiteľne vyžaduje globálny prístup. Pravda nie hocaký. V geopolitických procesoch to bude vyžadovať doterajšiu prioritu koncepcie štátneho záujmu podriaďiť prioritie vízie záujmov civilizácie. Z pohľadu súčasnej geopolitickej situácie je zrejmé, že požadovaná zmena priorit bude mimoriadne zložitým, záujmovo konfliktným procesom, ktorého úspešnosť je neurčitá. Tento posun priorit, obrazne povedané „vstrebanie“ priority záujmov civilizácie do štátnych záujmov je len možnosťou, ktorej premena na skutočnosť ako nezastupiteľnú východiskovú podmienku vyžaduje presadiť *do geopolitiky humanistický konsenzuálny dialóg*. Na prvý pohľad možno príliš optimistická predstava má však už reálne zárodky.¹⁹

Nevyhnutným predpokladom je „humanizácia politického dialógu“ vo vzťahoch odlišných civilizácií. Z toho vyplýva zásadný odkaz a výzva pre súčasný extrémne rozporný a turbulentný vývoj spoločnosti. O tom, či sa presadí *humanistický konsenzuálny dialóg* medzi civilizáciami, alebo *pesimistická vízia medzicivilizačného konfliktu*, budú rozhodovať najvýznamnejší štátnici. Či sa v zahraničnej politike mocnosti budú opierať pri svojom rozhodovaní a konaní o to, čo civilizácie odlišuje, alebo o to, čo ich spája. Rozvinutie variantu, kde namiesto medzicivilizačných konfliktov nastúpi dialóg civilizácií bez vojen a násilia, ktorý je možný, no „vyžaduje nové prístupy predovšetkým ze strany Západu jako – zatiaľ – najmocnejší civilizácie dneška“ (Krejčí, 2016, s. 336). Pri presadzovaní nových prístupov musí Západ zohrať mimoriadne dôležitú a zodpovednú úlohu. Predovšetkým by mal prekonať huntingtonovský koncept stretu civilizácií ako simultánneho zápasu Západu so zbytkom sveta zameraným na udržanie nadradeného postavenia Západu, či hegemonistického postavenia USA. K tomu je však nevyhnutné zvládnuť hlbokú zmenu v samotnom poňatí západnej kultúry. V dôsledku jej liberálneho zjednotenia došlo k oddeleniu politickej kultúry od etiky. Štát sa má starať o politiku a mravnosť sa odsunula do sféry dobrovoľnosti.²⁰ Následkom je dlhodobý a prehlbujúci proces dehumanizácie spoločnosti. Vo východnej kultúre so značným počtom náboženstiev napriek ich rozdielnosti sú spojivom všeludské hodnoty a etické problémy tvoria jadro politickej kultúry.

6 Záver

Morálna obroda civilizácie Západu, organické začlenenie etiky do jeho politickej kultúry predstavuje zásadnú výzvu pre vytváranie predpokladov humanistického, medzicivilizačného konsenzuálneho dialógu ako reálnej cesty riešenia globálnych problémov. „Hlavní riziko dnes není v rozdílech západní, čínské či islámské kultury, ale v agresivních ambicích Západu vydávat svoji civilizaci za nejvyšší úroveň vývoje lidstva a za univerzální kulturu“ (Krejčí, 2016, s. 336).

¹⁹ Existujú alternatívne prístupy voči geopolitickým víziám a konceptom o konfliktnom strete civilizácií. Popri smerovaní k vojne existujú aj protichodné tendencie v podobe pokračujúceho rozvoja medzinárodného práva, zdokonaľovania diplomatických konferencií a organizácií typu OSN a aj skutočnosti, že v medzinárodných vzťahoch popri konfliktoch nachádzame aj kooperáciu, ba i solidaritu (Krejčí, 2016, s. 401). Kľúčovou otázkou je, či doterajšie riešenie konfliktov silou bude pokračovať aj do budúcnosti alebo či by nebolo možné uskutočniť aj iný model medzištátnych či celoplanetárnych vzťahov. „Budoucnost není jedna – budoucnost existuje ve variantách“ (Krejčí, 2016, s. 411).

²⁰ Poľský sociológ Z. Bauman v tomto kontexte hovorí o rozpájaní racionálnej účinnosti a morálky a udržiavanie tohto rozpojenia ako o dehumanizácii spoločnosti (Kusá, 2017).

7 Literatúra

- BRZEZINSKI, Z. 1999. *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*. Praha: Mladá fronta.
- BUCHLÁKOVÁ, L. 2017. Hrátky vyvolených má majetok ako polovica ľudí na svete. *Pravda*, 13. apríl 2017.
- DUGIN, A. G. 1997. *Základy geopolitiky. Geopolitičeskoje buduščeeje Rossii*. Moskva: Arktogeja.
- Global Trends 2025: A Transformed World*. Washington: US Government Printing Office, November 2008.
<https://www.files.ethz.ch/isn/94769/2008_11_Global_Trends_2025.pdf>.
- HUNTINGTON, S. P. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers.
- ILO 2005. *Globalization failing to create new, quality jobs, or reduce poverty: ILO report sees wide gaps in wages, productivity gains*. 9. 12. 2015. <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_075685/lang--en/index.htm>.
- KLEINOVÁ, N. 2010. *Šoková doktrína. Vzestup kalamitního kapitalizmu*. Praha: Argo/Dokořán.
- KREJČÍ, O. 2016. *Geopolitika střeoevropského prostoru. Pohled z Prahy a Bratislavy*. Praha: Professional Publishing.
- KUSÁ, Z. 2017. Bauman nám odkazuje, že sa máme starať. *SME*, Víkend, 14. január 2017.
- MYANT, M. – DRAHOKOUPIL, J. 2013. *Tranzitivní ekonomiky. Politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie*. Praha: Nakladatelství Academia.
- ONDERČANIN, L. 2017. Invázia do Kuvajtu bude dobrý biznis, hovorili si Briti. *SME*, 16. august 2017.
- ONDROVIČ, A. 2016. *Inštitucionálne príčiny globálnej ekonomickej krízy*. [Dizertačná práca.] Bratislava: EÚ SAV.
- PETROV, V. L. 2003. *Geopolitika Rossii. Vozrožděnije ili gibel?* Moskva: Vječe.
- PIKETTY, T. 2015. *Kapitál v 21. storočí*. Bratislava: Ikar.
- PISANI-FERRY, J. 2017. Západ zažíva obrodu spiatocníctva. *Hospodárske noviny*. 9. január 2017.
- PRESSBUR, A. P. 2014. Šanghajská organizácia pre spoluprácu dvíha hlavu. *Trend*, 18. 9. 2014.
- PRESSBUR, A. P. 2016. Čínska mena do koša – menového. *Trend*, 29. 9. 2016.
- SACHS, J. 2015. Islamský štát pomohla splodiť CIA. *Hospodárske noviny*, 24. november 2015.
- SACHS, J. 2016. Nové storočie pre Blízky východ. *SME*, 2. január 2016.

- STARIKOV, N. 2015. *Geopolitika. Ako sa to robí*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
- STUCKLER, D. – BASU, S. 2014. *Ekonomika života a smrti. Proč úsporná opatření zabíjí*. Brno: Emitos.
- ŠIKULA, M. 2017. *Minimalizácia alebo modernizácia štátu. Historická retrospektíva a aktuálne výzvy ľudskej civilizácie*. Bratislava: Wolters Kluwer.

Obdobie po prijatí Lisabonskej zmluvy – EÚ pod vplyvom kríz

Jozef Vlčej¹ Stredoeurópska vysoká škola v Skalici

Zdenko Čambal² Univerzita Cyrila a Metoda Trnava

The period after the acceptance of the Treaty of Lisbon, the EU under the influence of crises

Authors' contact details

¹ University of Central Europe,
Institute of political sciences,
Kráľovská 386/11,
909 01 Skalica,
Slovak Republic
j.vlcej@sevs.sk

² Faculty of Social Sciences
University of Cyril and Methodius,
Bučianska 4/A 917 01 Trnava,
Slovak Republic,
primator@holic.sk

Abstract: Europe and the Euro-Atlantic area in general experience a wave of euphoria after the end of the Cold War, which was reflected in the Maastricht Treaty, which focused on deeper integration of the European Union's members in the form of ambitious projects such as the common currency zone and the Schengen area. The goal has been to create a strong geopolitical entity that will have an important role in international politics. The ambition to meet the EU's prominent EU objective is beginning to come under the pressure of several crises following the Lisbon Treaty in 2008 to test the EU's cohesion and strength. Shortly after the start of the global financial crisis, the Greek financial crisis, the crisis in Ukraine, and the current future of Europe have a major impact on the migration crisis and Brexit. It is clear from this brief calculation of the events that we felt the need to continue the debate on the status, development and direction of Europe and the European Union in particular. The philosophical foundations of European culture arose a few thousand years ago and became an important basis for the development of individual great political ideologies. During its long history, the territory of Europe has undergone a number of wars and conflicts between several dominant powers, and many long and heavy wars have taken place like a thirty-year and century-old war. In spite of these negative experiences, Europe has always been invited, so peace periods in Europe have been among the appreciated periods of history. One such period is also the period since the creation of the European Economic Community under the 1957 Treaty of Rome, to the point where no more serious warfare occurred in Europe.

Keywords: crisis, Lisbon Treaty, security, schengen

1 Úvod

V spracovanom príspevku analyzujeme obdobie od roku 2008, kedy nadobudla platnosť Lisabonská zmluva. V tomto období sa Európa dostáva pod vplyv viacerých kríz. Jedná sa o grécku krízu, krízu na Ukrajine a migračnú krízu. Každá z týchto kríz, ktoré sa týkajú odlišných oblastí finančnej, bezpečnostnej a sociálnej, odhalila určité nedostatky v týchto oblastiach, ktorými sa musí EÚ zaoberať. Dané témy hlavne migračná vlna polarizujú globálnu spoločnosť, kedy môžeme vidieť, že sa vo svetom spoločenstve vyskytujú štáty s radikálnym pohľadom na riešenie migrácie a štáty so sociálnejším prístupom hlásajúce čo najširšiu pomoc utečencom. Kríza na Ukrajine rozdeľuje a polarizuje medzinárodné spoločenstvo hlavne kvôli postoju voči Rusku, voči ktorému boli prijaté sankcie a spoločenstvo sa delí na štáty, ktoré podporujú zoslabenie sankcií a štáty, ktoré sú za ich úplné zrušenie.

Európska únia je jeden z najvýznamnejších integračných projektov od druhej svetovej vojny v celosvetovom meradle. Dôvodov jej vzniku bolo viacero, ale jedným z primárnych cieľov bolo vytvoriť mierové prostredie v Európe, aby sa už neopakovali katastrofy sprevádzajúce Európu v prvej polovici dvadsiateho storočia. Tento zámer sa podarilo naplniť a Európska únia v súčasnosti predstavuje jeden z ekonomicky najvyspelejších integračných celkov vo svete. Sociálno-ekonomická situácia po roku 1945 v Európe bola jednoznačne negatívne ovplyvnená hlbokými dôsledkami 2. svetovej vojny. Jednalo sa o veľké množstvo obetí a široké materiálne škody vo viacerých štátoch. Aj preto bolo potrebné sa danou situáciou zaoberať a načrtnúť scenáre, aby sa už história neopakovala a vznikol stabilný svetový bezpečnostný systém.

2 Integrácia ako politický projekt a vznik Európskej únie (Maastrichtská zmluva)

Vývoj EHS a EÚ môžeme z hľadiska vývoja deliť na dve štádia:

- a) integrácia ako **ekonomický projekt**, od vzniku EHS (Rímske zmluvy) po vznik EÚ (obdobie 1957-1992);
- b) integrácia ako **politický projekt**, vznik EÚ (Maastrichtská zmluva) (obdobie 1992 po súčasnosť).

Obdobie po páde Berlínskeho múru a symbolickom zjednotení Nemecka bolo spojené s určitou eufóriou konca studenej vojny, kde západ po rozpade Sovietskeho zväzu ostal jedinou svetovou mocnosťou. USA boli v deväťdesiatych rokoch de facto jedinou svetovou mocnosťou, svetovým hegemonom. Odrazom daného aspektu bolo dielo Francisa Fukuyamu s názvom Koniec dejín a posledný človek. Fukuyama v tomto diele načrtnol teóriu, podľa ktorej sa svet nachádza na konci dejín. Konkrétne preto, lebo sme v dejinách vystriedali rôzne typy režimov ako monarchizmus, komunizmus, fašizmus až po demokraciu, ktorá je podľa Fukuyamu najideálnejším spoločenským zriadením.¹ Nachádzame sa podľa tejto teórie na konci dejín preto, lebo ľudstvo nevymyslelo dokonalejšie spoločenské zriadenie. Aj na základe predloženej teórie pomyšelného ideologického a ekonomického víťazstva Západu v studenej vojne sa predstavitelia EHS rozhodli predefinovať stratégiu budúceho fungovania spoločenstva a dali si oveľa ambicióznejšie ciele, ktoré sa prejavili podpisom Maastrichtskej zmluvy a premenovaním EHS na Európsku úniu (ďalej len EÚ). Maastrichtská zmluva si vytýčila hlbšie integračné ciele ako je spoločná menová únia a vytvorenie voľného priestoru pre pohyb osôb, služieb a tovaru, čím sa model európskej integrácie posunul viac smerom k federalizovanému modelu a z EÚ sa mení z ekonomického projektu na politický.²

Obdobie po prijatí Lisabonskej zmluvy - EÚ pod vplyvom kríz

Európska únia po podpise Maastrichtskej zmluvy v prvej polovici deväťdesiatych rokov zažíva úspešné obdobie bez väčších vnútorných kríz s vysokým ekonomickým

¹ NOVOTNÝ, A. Teorie a praxe mezinárodních vztahů., Bratislava, Vydavateľstvo : Eurokódex, 2011, ISBN 9788089447374

rastom, čo sa odrazilo vo viacerých vlnách rozširovania v pomiléniovom období. Obdobie relatívnej stability sa začína meniť postupne pod nástupom svetovej ekonomickej krízy, ktorá výrazne zasiahla aj Európu. V súčasnosti v 21. storočí sa nachádzame v období globalizácie, ktorá je charakteristická absolútnym prepojením a závislosťou v celosvetovom globálnom meradle. Európa sa dostáva pod vplyv viacerých kríz v rôznych oblastiach, ktoré výrazne ovplyvnili jej konzistentnosť a majú vplyv na budúce usporiadanie EÚ. Konkrétne sa jedná o nasledovné krízy v daných oblastiach:

- a) **finančná kríza - grécka kríza (od roku 2009);**
- b) **bezpečnostná kríza - ukrajinská kríza (od roku 2014);**
- c) **sociálna kríza - migračná a utečenecká kríza (od roku 2015).**

Finančná kríza - grécka kríza

Pri analýze vzniku **gréckej finančnej krízy**, ktorá sa prejavila a vypukla v roku 2009, môžeme jej základy sledovať v oveľa skoršom období. Pri analyzovaní dôvodov vzniku danej krízy je potrebné prihliadať na dôležité faktory ako ekonomická významnosť a vyspelosť jednotlivých štátov eurozóny, resp. koľko majú obyvateľov, na čo priamo nadväzuje aj ich politická a ekonomická sila a tiež aj vplyv na riadenie EÚ ako celku. Súčasne grécke dlhy a neschopnosť ich splácať je výsledkom viacerých faktorov, ktoré Grécko (a nielen Grécko) negatívne ovplyvňujú dlhodobo. Grécke problémy je nutné vidieť z širšieho spektra. V dobe prijatia do eurozóny Grécko neplnilo aj tak mierne konvergenčné kritériá vyplývajúce z Maastrichtskej zmluvy. Rovnako tiež dosahovateľnými makroekonomickými veličinami (v porovnaní s ekonomicky vyspelými členmi eurozóny) nemohlo byť súčasťou „optimálnej menovej oblasti“ a tiež kandidátom na prijatie do eurozóny.³

Zo strany politických predstaviteľov EÚ panovalo však presvedčenie, že sila integračného celku vyváži ekonomický nesúlad s ostatnými členmi jadra eurozóny a vznikne tak synergický efekt, kedy silnejší hráči potiahnu slabšieho. Účasť Grécka v eurozóne mu umožnila čerpať na medzinárodných trhoch značné objemy úverov za veľmi prijateľných podmienok. Tieto úvery a ďalšie zdroje, žiaľ, boli prevažne použité na financovanie aktivít, ktoré vo svojej podstate nepriniesli požadovaný ekonomický efekt (modernizácia armády, rast miezd, rekonštrukcia dôchodkového systému, krytie organizácie olympijských hier). Tieto investície ešte viac prehĺbili už tak nízku konkurencieschopnosť gréckej ekonomiky. Namiesto toho, aby bol spustený mechanizmus odchodu Grécka z eurozóny v súlade s príslušnými ustanoveniami Maastrichtskej zmluvy (zle nastavenými), rozhodla sa Európska únia sanovať kolabujúcu grécku ekonomiku finančnými injekciami v rádoch stoviek mld. EUR. Zoznam týchto „finančných balíčkov“ ďalej prispel k dnešnému drastickému gréckemu zadĺženiu. Pri analýze gréckej finančnej krízy môžeme načrtnúť určité ponaučenia z jej vzniku a pôsobenia. Neprijemným zistením je skutočnosť, ako môže byť labilný projekt eurozóny. Stačí, aby sa jeden jej člen (v podstate nevýznamný) dostal do insolventie a celá eurozóna je značne destabilizovaná.⁴

³ BLAŽEK, J. – VLČEJ, J. a kol. *Európa na križovatke*. Skalica: SEVŠ v Skalici, 2015. ISBN 978-80-89391-36-3.

⁴ BLAŽEK, J. – VLČEJ, J. a kol. *Európa na križovatke*. Skalica: SEVŠ v Skalici, 2015. ISBN 978-80-89391-36-3.

Začínajú sa vynárať veľmi kritické hlasy ohľadom budúceho fungovania a konci eurozóny. Výsledkom analýzy gréckej finančnej krízy je čiastočné zistenie, že sa jedná predovšetkým o politický projekt, do ktorého bolo investované veľké množstvo kapitálu s cieľom jeho faktického udržania a zabráneniu rozpadu. **Riešením** tak mohlo byť dočasné pozastavenie členstva či vystúpenie Grécka z Eurozóny. Vznikla tu však obava o určitom precedense smerom k ostatným krajinám, preto bolo Grécko umelo podržané ako člen Eurozóny. Pri hlbšej analýze danej problematiky je potrebné zdôrazniť tiež, že Grécko nie je len príčinou súčasnej krízy eurozóny, ale je aj jej obeťou. Grécko bolo prijaté do systému, ktorého nedokonalá architektúra mu umožňovala fungovať a chovať sa v pozícii **čierneho pasažiera**, t. j. zviezť sa na vlne politickej eufórie sporej s týmto projektom a čerpať z neho výhody, ktoré z dlhodobého hľadiska boli pre Grécko krajne problematické.⁵

Grécka kríza spochybnila účinnosť jedného zo základných princípov Európskej únie – princípu solidarity. Vznikla predstava, že masívna dotácia a dostupnosť úverov môže obnoviť konkurencieschopnosť a ekonomicky priblíži menej vyspelé krajiny EÚ k tým bohatším, čo sa však nenaplnilo. Naopak rozdiely medzi jednotlivými krajinami EÚ sa ešte viac prehĺbili. Problémom sa stala aj **nedokonalosť kontroly a postihovania jednotlivých členských štátov pri neplnení pravidiel základnej fiškálnej politiky**. Grécko často predkladalo nereálne finančné ukazovatele, za čo malo byť penalizované. Grécka finančná kríza nám priniesla prvú vážnejšiu krízu v histórii EÚ od Maastrichtskej zmluvy. Spomínaná kríza poodhalila určitú nedokonalosť dodržovania základných pravidiel fiškálnej politiky a daná problematika si vyžadovala prijatie hlbšej reformy, ktorá by zabezpečila, aby sa scenár neopakoval.⁶

Ako riešenie bol prijatý mechanizmus finančnej podpory tzv. euroval, do ktorého prispeli všetky štáty EÚ. Daný mechanizmus má bývať využívaný v prípade, že niektorý z členov EÚ sa dostane do finančných problémov. Euroval vznikol primárne ako mechanizmus solidarity medzi všetkými členmi EÚ, čo je jeden zo základných princípov fungovania EÚ. Avšak, niektoré štáty konkrétne aj Slovensko začali poukazovať na fakt, prečo sa oni majú podieľať zo svojich daní na záchrane ekonomiky štátu, ktorý hospodáril absolútne nezodpovedne. Aj napriek tejto diskusii bol euroval schválenými všetkými štátmi a okrem Grécka ho využil napríklad aj Cyprus. Od vzniku finančnej krízy v Grécku ubehlo už takmer 10 rokov a pomaly začínajú prichádzať pozitívne výsledky, že by mohla grécka ekonomika reálne znižovať svoju mieru zadlženia, ktorá sa neustále zvyšovala. Jedným z dôvodov a faktorov navyšovania gréckeho dlhu je neefektívnosť gréckej ekonomiky ovplyvnená vysokou mierou korupcie a hlavne nízkou mierou vyberania daní. Daná miera výberu daní patrí k celkovo najhorším v EÚ, preto určitým **riešením gréckej krízy** je odstránenie korupčných mechanizmov, dodržiavanie právneho štátu, lepší a efektívnejší výber daní hlavne z turistického priemyslu.⁷

⁵ BLAŽEK, J. – VLČEJ, J. a kol. *Európa na križovatke*. Skalica: SEVŠ v Skalici, 2015. ISBN 978-80-89391-36-3.

⁶ BLAŽEK, J. – VLČEJ, J. a kol. *Európa na križovatke*. Skalica: SEVŠ v Skalici, 2015. ISBN 978-80-89391-36-3.

⁷ BLAŽEK, J. – VLČEJ, J. a kol. *Európa na križovatke*. Skalica: SEVŠ v Skalici, 2015. ISBN 978-80-89391-36-3.

Bezpečnostná kríza - ukrajinská kríza

Ukrajina v roku 1991 vyhlasuje svoju samostatnosť. Daný stav výrazne ovplyvnil budúcnosť fungovania Sovietskeho zväzu. Ukrajina mala v tom období 52 miliónov obyvateľov a bola po Rusku druhým najväčším štátom Sovietskeho zväzu. Pod vplyvom týchto udalostí prichádza postupne k rozpadu ZSSR. Na území Ukrajiny po jej osamostatnení ostalo vtedy niekoľko tisíc jadrových zbraní a Ukrajina sa nevedomky stala významnou svetovou mocnosťou z hľadiska vlastníctva jadrových zbraní. Aj pod vplyvom týchto faktov bola podpísané tzv. **Budapeštianske memorandum**, v ktorom sa Ukrajina zaviazala vzdať sa vlastníctva jadrových zbraní výmenou za základné garancie vlastných hraníc a vlastnej bezpečnosti. Signatármi tejto dohody boli USA, Veľká Británia, Rusko a Ukrajina.⁸

Ukrajina si po svojom vzniku prešla dynamickým ekonomickým vývojom spojeným s transformáciou socialistického typu ekonomiky z čias ZSSR na kapitalistický model. Je potrebné uviesť, že na Ukrajine neexistovala pred rozpadom ZSSR opozičná alternatíva voči režimu. Režim na Ukrajine bol zvyknutý prijímať direktívy z Moskvy a prispôbovať sa im. V deväťdesiatych rokoch sa k vláde dostáva Leonid Kučma, počas ktorého vlády sa vytvorili zárodky fungovania politického systému do súčasnosti. Počas tohto obdobia sa uskutočnila široká privatizácia štátneho majetku a vytvorili sa zárodky oligarchie. Prezidenti Ukrajiny Kučma a Janukovič boli z ekonomického hľadiska výrazne zameraní na spoluprácu s Ruskom. Orientácia v zahraničnej politike na Rusko bola na Ukrajine zrejme až do oranžovej revolúcie v roku 2004, kde sa po opakovaných prezidentských voľbách dostal k moci Viktor Juščenko s cieľom zmeniť zahraničnopolitickú orientáciu Ukrajiny smerom k EÚ a NATO. Problémom sa však stal fakt, že Kučma než odišiel zo svojej funkcie, zmenil ústavu, v ktorej bolo čiastočne nejasné vymedzenie kompetencií medzi prezidentom a premiérom. Daný fakt sa ukázal ako kľúčový v období po oranžovej revolúcii, kedy sa prezidentom stal Viktor Juščenko a premiérkou Júlia Tymošenková. Vzájomné mocenské súperenie oboch osobností vyústilo opäť do návratu Viktora Janukoviča k moci po voľbách v roku 2009 a určitý odklon Ukrajiny od proeurópskej cesty.

Primárnou témou protestov bolo odmietnutie proeurópskej cesty prezidentom Janukovičom, ale sekundárnou témou protestov boli aj viaceré ekonomické problémy a vnútrospoločenské faktory ako nízka životná úroveň, vysoká úroveň korupcie a slabý právny štát. Ukrajina neprešla od rozpadu Sovietskeho zväzu ekonomickými zmenami, ktoré by vytvorili nové prijateľné možnosti pre rast životnej úrovne pre populáciu krajiny. Jedným z výrazne negatívnych aspektov, ktorý bráni Ukrajine v hlbšom ekonomickom a spoločenskom rozkvetu, je hlboká **oligarchizácia krajiny**, kedy ústredná a vládna moc nedokáže vyberať dane a aplikovať zákony vo viacerých regiónoch, ktoré sú pod nadvládou oligarchov.

Pri analýze udalostí na Majdane v roku 2014 je potrebné spomenúť aj určité **geopolitické súvislosti**. Napríklad Československo, ktoré vzniklo v roku 1918, mohlo vzniknúť aj z určitých geopolitických dôvodov ako medzník, ktorý mal zabrániť

⁸ SALMINEN, V.: Putin. Nezkreslená zpráva o mocném muži a jeho zemi. Praha: Daranus, s.r.o., 2015, ISBN 978-80-87423-68-4

peniknutiu Nemcov smerom do Ruska, preto bolo aj jedným z prvých cieľov Adolfa Hitlera rozbiť Československo. Po roku 1948 sa Československo, Poľsko, Maďarsko a ostatné štáty strednej Európy stávajú súčasťou sovietskeho bloku a vytvárajú určitý ochranný štít ZSSR pred západnými štátmi. Avšak, po rozpade sovietskeho bloku, kedy sa spomínané krajiny osamostatnili a stali demokratickými štátmi a začali sa približovať k západnému bloku, čo postupne završili vstupom do EÚ a NATO, sa pomyselné geopolitické ohnisko posunulo smerom na Ukrajinu, ktorá sa stala nárazníkovým pásmom, navyše posilneným odlišnou kultúrnou identitou jednotlivých regiónov. Preto môžeme spomenúť a potvrdiť názor Samuela Huntingtona z diela *Stret civilizácií* (2001), kde napísal, že na Ukrajine sa nachádza geopolitické ohnisko, ktoré bolo síce dlhodobo zmrazené, ale pri určitom vzplanutí v podobe revolučných udalostí a zapojení svetových veľmocí môže vzniknúť zárodok vojnového konfliktu.⁹

V rámci diskurzu medzinárodných vzťahov sa začalo hovoriť o novej studenej vojne. Faktom daného stavu z pozície Ruska bolo, že pod vplyvom ekonomických sankcií voči nemu síce finančne utrpelo, čo pocítili aj bežní občania Ruska, avšak prišlo k určitej zmene v rámci svetového medzinárodnopolitického usporiadania a Rusko sa po výraznom úpadku v deväťdesiatych rokoch opäť dostáva do popredia svetovej medzinárodnej politiky a stáva sa jej dôležitým aktérom. Z hľadiska vnútropolitického aj napriek sankciám prichádza k posilneniu popularity Vladimíra Putina a posilneniu tradičného imperiálneho povedomia občanov Ruska. Neskôr prichádza k udalostiam na východe Ukrajiny, kde neoznačení vojaci začali obsadzovať významné miesta v Luhanskej a Doneckej oblasti. Situácia vyplynula do obsadenia tejto oblasti a vyhlásenie Doneckej a Luhanskej republiky, na čo ukrajinská armáda reagovala mobilizáciou a následným vojenským stretom v daných oblastiach.

Európska únia vníma krízu na Ukrajine veľmi citlivo, lebo sa nachádza na hraniciach s jej jednotlivými členmi. EÚ sa rozhodla na danú krízu a udalosti reagovať a sprostredkovala viaceré rokovania so snahou vyriešiť krízu. Výsledkom danej snahy boli Minské dohody I. a II., ktoré mali krízu vyriešiť. Kríza na Ukrajine však poukázala na určitý nedostatok v rámci EÚ, na možnosti presadzovania jej záujmov. EÚ dokázala na krízu reagovať prostredníctvom diplomatických nástrojov, ale reálne nedokázala vyriešiť bezpečnostnú situáciu vo svoj prospech. Daná kríza nám demonštrovala, že EÚ bez spoločnej armády nie je schopná presadzovať svoje záujmy v strategických regiónoch, ale len prostredníctvom finančných a diplomatických nástrojov, ktoré sú však často nedostatočné. Spomínaná kríza tak upriamila pozornosť na budúcnosť spoločnej obrannej, bezpečnostnej politiky EÚ s možnosťou vytvorenia vlastnej európskej armády. Momentálne však bezpečnosť EÚ zabezpečuje NATO, kde pozíciu lídra hrá USA a nie európske štáty. Pozícia a dôležitosť NATO pre európsku bezpečnosť sa dostala do popredia po zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentom, ktorý plánoval prehodnotiť zmysel a fungovanie NATO.

Sociálna kríza - migračná a utečenecká kríza

Medzi určité faktory, ktoré mali podiel na počiatkoch migračnej krízy, patril neefektívny systém zvrhávania nedemokratických diktátorov medzinárodnou koalíciou

⁹ HUNTINGTON, S. : *Stret civilizácií*, Praha : Rybka Publishers, 2001, ISBN: 8086182495

pod vedením USA a následná snaha o nastolenie demokratických štruktúr v daných zvrhnutých režimoch. Jednalo sa konkrétne o štáty ako Afganistan, Irak, Líbya, Sýria, kde síce vládli nedemokratické režimy, no následkom ich zvrhnutia nevzniká predpokladaná demokratická alternatíva, ale zväčša sú dané štáty pod nadvládou viacerých skupín. Negatívnym odrazom daného stavu je ovládnutie určitej časti územia Sýrie a Iraku tzv. Islamským štátom, čo tiež výrazne zhoršilo bezpečnostnú situáciu v už tak nestabilnom regióne, a tiež daný fakt prispel k zvýšeniu vlny migrantov smerujúcich do Európy. Jedným z faktorov, ktorý tiež ovplyvnil migračnú krízu v Európe je tzv. **arabská jar**. Arabská jar vznikla ako určitá snaha po zmene dlho trvajúcich nedemokratických režimov, ktoré sa dlhodobo nemodernizovali. Konkrétne v Egypte prichádza k demokratickým voľbám, kde sa k moci dostáva Moslimské bratstvo, na čele s Mohamedom Mursím, ktorý sa stáva prezidentom. Hnutie je považované za radikálne zoskupenie. Po určitom čase bol Mursí zadržaný, momentálne je súdený a novým prezidentom sa stal armádny generál Sísí.¹⁰

Európska migračná kríza (tiež označovaná ako **európska utečenecká kríza**) je od roku 2015 prebiehajúca medzinárodná politická kríza v EÚ, spôsobená veľkým počtom imigrantov smerujúcich do EÚ. V predchádzajúcich rokoch smerovalo do Európy každoročne priemerne okolo 100 tisíc migrantov. Jednalo sa o množstvo, ktoré bolo možné relatívne jednoducho asimilovať. V roku 2015 bol nárast počtu migrantov oproti minulým rokom d'aleko výraznejší, čo malo za následok nezvládanie situácie zo strany niektorých štátov, ktoré sa na tejto trase nachádzajú a vznik európskej imigračnej krízy. Z hľadiska analýzy cieľových regiónov migrantov sú najčastejším cieľom imigrantov štáty západnej a severnej Európy, najmä **Nemecko, Švédsko, Rakúsko, Francúzsko a štáty Beneluxu**. Zväčša sa jedná o štáty so štedrým sociálnym systémom. Zaujímavosťou je, že sa migranti nesnažia dostať do štátov strednej Európy, ale miera do vopred vytypovaných štátov. Migranti sa do centrálnych častí Európy dostávajú po dvoch hlavných migračných trasách:

Balkánskou trasou prechádzajú migranti zo Sýrie, Iraku, Afganistanu cez Turecko a Egejské more na Balkán do strednej Európy. V roku 2015 tak dohromady prišlo touto trasou do Európskej únie takmer **860 000 migrantov**. Jedná sa väčšinou o ľudí z Blízkeho a Stredného východu (hlavne Sýrčania, Iračania, Afganci a Pakistanci). Hlavne v prvom štvrtroku 2015 využívali časť tejto trasy aj občania balkánskych štátov, najmä Kosovčania, Albánci a Srbi. V súčasnosti dôležitú úlohu zohralo čiastočné **uzavretie balkánskej trasy** na hraniciach Macedónska s Gréckom. Macedónske bezpečnostné zložky úplne uzatvorili macedónsko-grécku hranicu pre imigrantov v roku 2016.

Stredomorskou trasou prechádzajú migranti zo severnej Afriky cez Stredozemné more do Talianska. Daná trasa je výrazne ovplyvnená tiež procesom arabskej jari, konkrétne ju najviac ovplyvnil pád režimu plukovníka Kaddáfího v Líbyi. Líbya a Egypt tvorili prirodzený koridor, cez ktorý nebolo možné preniknúť z chudobnejších regiónov Afriky ďalej smerom do Európy. Po rozvrátení režimu v Líbyi, ktorý síce nebol demokratický, ale patril medzi najstabilnejšie a najbezpečnejšie regióny v Afrike,

¹⁰ VLČEJ, J., et al. „Európa v ohrození: sociálno-ekonomické a politické aspekty v európskom priestore. Brno: Tribun EU, 2017. ISBN 978-80-263-1313-7.

prichádza k rozvráteniu politického systému v Líbyi, kde momentálne neexistuje jedna zvrchovaná moc, ale dve vlády, čo komplikuje konkrétne vyjednávanie EÚ o utlmovaní následkov migračnej vlny po tejto trase. Na nej prichádza aj k veľkému množstvu tragédií, kde na preplnených člnoch v nehumánnych podmienkach zahynulo množstvo migrantov.

Daná problematika na stredomorskej trase je ovplyvnená aj diskusiou rozhodovania sa v rámci Európskej únie, akú kapacitu má Európa, respektíve aké množstvo migrantov je schopná akceptovať. Súčasťou tejto diskusie je aj polemika, či migrantov otáčať na mori smerom do pôvodných krajín (viacerí môžu pri spiatočnej ceste zahynúť), alebo im umožniť vstup na európske územie. Európa tak rieši svoju čiastočne vnútornú filozofickú identitu k prístupu voči migrantom. Niektoré skupiny vyjadrujú radikálny svoj voči migrantom s cieľom na stredomorskej trase otáčať migrantov a ostatné skupiny, ktoré hlásajú humanistický postoj s cieľom integrovať všetkých migrantov. V tomto prípade sa hlavne zvýraznil rozdiel vnímania problematiky migrácie po prijatí systému povinných kvót pre migrantov medzi starými zakladajúcimi štátmi EÚ a prichodiacimi v roku 2004, ktorí jednoznačne odmietajú prijímanie kvót.¹¹

Súčasťou migračnej krízy sú aj zvýšené **bezpečnostné hrozby**. Od vzniku krízy sa uskutočnilo viacero teroristických útokov na civilné obyvateľstvo v Európe (Paríž, Brusel, Nice, Londýn). Pod vplyvom týchto teroristických útokov sa začalo poukazovať na možné prepojenie migračnej vlny s prítomnosťou teroristov medzi migrantami, čím sa obrátila pozornosť k **bezpečnostným rizikám** spojených s krízou. Viaceré štáty sa rozhodujú, ako na vzniknuté bezpečnostné hrozby v Európe reagovať. Niektoré štáty zvýšili kontroly na svojich hraniciach, niektoré uvažujú o prijatí protiteroristického zákona, ktorý bol napríklad prijatý v USA po teroristických útokoch v roku 2001. Protiteroristický zákon si vyhradzuje v prípade náznaku podozrenia akejkoľvek osoby z terorizmu skontrolovať jej celkovú osobnú komunikáciu prostredníctvom mobilných a počítačových zariadení. Daná snaha môže mať aj odvrátenú tvár, kedy sa môže často jednať o subjektívne obvinenie a môže prísť k snahe získať kompromitujúce informácie zo súkromia. Poslednou dobou možno rozlišovať tri druhy teroristických útokov:

- a) **útok teroristickej organizácie** (útok na WTC v New Yorku v roku 2001);
- b) **útok skupiny ľudí**, ktorá je v spojení s teroristickou organizáciou (útoky v Paríži, Bruseli);
- c) **útok jednotlivca** (tzv. vlk samotár), ktorý nie je napojený a ani priamo nekomunikuje s teroristickou organizáciou, čiže koná na vlastnú päsť (Nice). Je najnebezpečnejší, nie je možné ho monitorovať prostredníctvom tajných služieb.¹²

Riešením migračnej krízy sa zaoberajú na viacerých summitoch najvyšší predstavitelia EÚ. Ako riešenie migračnej krízy, zasahujúcej Slovensko len sekundárne, sa môže javiť viacero faktorov, ktoré uvádzame.

¹¹ VLČEJ, J., et al. Európa v ohrození: sociálno-ekonomické a politické aspekty v európskom priestore. Brno: Tribun EU, 2017. ISBN 978-80-263-1313-7.

¹² VLČEJ, J., et al. Európa v ohrození: sociálno-ekonomické a politické aspekty v európskom priestore. Brno: Tribun EU, 2017. ISBN 978-80-263-1313-7.

1. Spolupráca s Tureckom na riešení migračnej krízy. Na území **Turecka** sa v súčasnosti podľa viacerých odhadov nachádza okolo dvoch až troch miliónov utečencov zo Sýrie, potenciálne sa chystajúcich na cestu do Európy. Spolupráca s Tureckom na riešení krízy sa javí v tejto oblasti ako kľúčová. EÚ sa dohodla s Tureckom, že mu venuje niekoľko miliárd eur na zmiernenie utečeneckej vlny.
2. Ohniskom krízy sú však udalosti na území **Sýrie** a **Líbye**, kde prebiehajú konflikty na úrovni občianskej vojny. Jedným z kľúčových riešení je **geopolitická a bezpečnostná stabilizácia situácie** v týchto regiónoch, ktorá môže byť receptom na riešenie migračnej krízy v Európe, kde prichádzajú ekonomickí migranti a migranti žiadajúci o politický azyl.
3. **Vybudovanie hotspotov** priamo v Ázii a Afrike, kde by sa získavali a monitorovali údaje o prichádzajúcich migrantoch.
4. **Sprísnenie Schengenského systému** a prípadne **uzavretie hraníc**, ktoré by však mohlo vyvolať veľké ekonomické straty.
5. **Zmena hraníc na Blízkom východe**, resp. nové štátoprávne usporiadanie v existujúcich krajinách. Súčasnú hranicu v regióne totiž vznikli podľa **Sykes-Picotovej dohody**, ktorou si Francúzi a Briti pred sto rokmi rozdelili „pozostatky“ Osmanskej ríše na Blízkom východe. Podľa nej narysovali umelé hranice dnešných štátov regiónu (rovnako tak v Afrike). Irak a Sýria existujú už len na papieri. Samozrejme, takýto veľký zásah by sa musel udiat' na pôde OSN.

Modely budúceho usporiadania EÚ

Pod vplyvom spomínaných kríz ako finančná kríza - grécka kríza, bezpečnostná kríza - ukrajinská kríza a sociálna kríza - migračná kríza, ktoré momentálne testujú trvácnosť a integritu fungovania EÚ posilnenú o tesný, ale právoplatný výsledok referenda o vystúpení Veľkej Británie z EÚ, sa začína riešiť diskusia ako ďalej s EÚ. Preto sa v súčasnosti v rámci EÚ vedie diskusia, akým smerom sa má uberať Európa v 21. storočí. Jedná sa o debatu dvoch smerov, akým spôsobom pokračovať v integrácii. Viacmenej môžeme konštatovať, že prvotné zámery vzniku EÚ sa naplnili a spoločenstvo potrebuje získať a hľadať víziu svojho budúceho fungovania:

- a) **Federácia štátov** - prvá skupina diskusií sa zaoberá koncepčným náhľadom na Európu ako **federalizovanú, tzv. spojené štáty európske**. V tomto ponímaní by prišlo k určitej centralizácii inštitúcií EÚ. Väčšina kompetencií by sa preniesla do Bruselu a jednotlivé členské štáty by stratili časť svojej suverenity. Momentálnym lídrom v presadzovaní tejto myšlienky sa javí Nemecko, ako súčasný hlavný ekonomický líder EÚ.
- b) **Konfederácia štátov** - druhým koncepčným náhľadom je **zachovanie kompetencií a suverenity v prospech jednotlivých štátov** alebo tzv. konfederálne usporiadanie, kde by pri tomto usporiadaní vznikli spoločné orgány len v určitých oblastiach ako je zahraničná a bezpečnostná politika.

3 Záver

Celková geopolitická situácia sa výrazne zmenila pod vplyvom svetovej hospodárskej krízy, kde západný svet a konkrétne USA začínajú ekonomicky zaostávať a prestávajú byť konkurencieschopní voči Číne. Svetové spoločenstvo tak začína postupne meniť štruktúru a USA stráca svoju dominanciu. Globalizácia priniesla v globálnom spektre viacero výhod a rozvoj najmodernejších technológií a celosvetové zvýšenie životnej úrovne. Avšak, pod jej vplyvom na základe celkového svetového prepojenia sa svet stáva oveľa menej bezpečný a ťažko predikovatelný. Konkrétne sa daný stav dotýka aj Európskej únie, ktorá v poslednom období musí čeliť viacerým krízam, ktoré testujú jej flexibilitu a pevnosť vo viacerých oblastiach. Špeciálne sa jedná z finančného hľadiska o grécku finančnú krízu, z bezpečnostného hľadiska o ukrajinskú krízu a zo sociálneho hľadiska o migračnú krízu. Existuje viacero scenárov ako dané krízy ovplyvnia budúcnosť Európy a Európskej únie.¹³

1. Podľa prvého scenáru po pozitívnom riešení daných kríz **príde k utuženiu a zefektívneniu fungovania EÚ**, ktorá zostane dôležitým aktérom medzinárodných vzťahov. Jednoznačným negatívom, ktoré EÚ začína pociťovať ako výrazný deficit, je absencia spoločného európskeho vojska, čím je EÚ výrazne limitovaná v rámci medzinárodných vzťahov len na stratégiu tzv. soft power a nie je okrem ekonomických a diplomatických nástrojov schopná vyvinúť väčší vplyv v rámci rôznych strategických regiónov.
2. Podľa druhého scenáru môže prísť k **určitému rozkladu a rozpadu EÚ**. Výstražným signálom v tomto bode môže byť britské referendum v roku 2016, tzv. Brexit, kde síce tesnou väčšinou, ale predsa britskí občania rozhodli o vystúpení Veľkej Británie z EÚ, čo môže byť precedensom pre ostatné krajiny, alebo prispeje k tomu, aby sa daný prípad už nikdy nezopakoval.
3. Aktuálny riešením sa môže stať tzv. **viacrýchlostná Európa**, v ktorej by sa niektoré štáty integrovali viac a niektoré menej. Zdá sa, že to môže byť reálnym riešením, lebo určité rozdiely napríklad vo vnímaní riešenia migračnej krízy, ale aj gréckej finančnej krízy medzi staršími, zakladajúcimi členmi a skupinou štátov prichádzajúcou po roku 2004 sa začínajú výrazne prejavovať.

4 Literatúra

- BLAŽEK, J. – VLČEJ, J. et al. Európa na križovatke. Skalica: Stredoeurópska vysoká škola v Skalici, 2015. ISBN 978-80-89391-36-3.
- FRIEDMAN, G.: Ohrozená Evropa. Buková u Příbramě: Tomáš Krsek, 2015, ISBN 978-80-90624207.
- HUNTINGTON, S. : Sřet civilizací, Praha : Rybka Publishers, 2001, ISBN: 8086182495.
- NOVOTNÝ, A. Teorie a praxe mezinárodních vztahů., Bratislava, Vydavateľstvo Eurokódex, 2011, ISBN 9788089447374.

¹³ VLČEJ, J., et al. Európa v ohrození: sociálno-ekonomické a politické aspekty v európskom priestore. Brno: Tribun EU, 2017. ISBN 978-80-263-1313-7.

- SALMINEN, V.: Putin. Nezkreslená zpráva o mocném muži a jeho zemi. Praha: Daranus, s.r.o., 2015, ISBN 978-80-87423-68-4.
- VLČEJ, J., BLAŽEK, J. et al. ,Európa v pohybe: sociálno-ekonomické a politické aspekty v európskom priestore. Brno: Tribun EU, 2016. ISBN 978-80-263-1122-5.
- VLČEJ, J., et al. ,Európa v ohrození: sociálno-ekonomické a politické aspekty v európskom priestore. Brno: Tribun EU, 2017. ISBN 978-80-263-1313-7.

Diverzita, multikulturalita a polarizácia (DiMP): identifikácia možností a limitov potenciálu rozvoja znalostnej spoločnosti

Daneš Brzica¹ Ekonomický ústav SAV

Diversity, Multiculturalism and Polarization (DiMP): Identification of possibilities and limits of potential for development of knowledge society

Authors' contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Department of the World Economy,
Šancová 56,
811 05 Bratislava,
Slovak Republic
danes.brzica@savba.sk

Abstract: The paper points to some contexts related to three phenomena: diversity, multiculturalism and polarization. We show that, despite the fact that these three phenomena are an integral part of modern society, there are a number of specific factors that in individual countries shape the specific context, in which these elements operate and how their interactions interact. Working with a multi-factor system brings a number of challenges that cannot be addressed only in terms of political priorities, but also with regard to systemic challenges in a dynamic global environment. In this environment, not only competition, but also cooperation or cooperation with competition, are important components to be considered in increasing the efficiency of the economy and the welfare of society. Actors should be able to effectively evaluate measure and compare the dimensions of these phenomena in time and between countries, deepen the understanding of different historical experiences and the trajectory of change. It can happen that in a global society, diversity, multiculturalism, or polarization can not only grow but also diminish. Current trends suggest that while multiculturalism and, in some cases, polarization are growing, diversity may decline in some segments as a result of global mass production. In pointing to the importance of diversity, multiculturalism and polarization, the paper also seeks to identify the possibilities and limits of the potential for the development of the knowledge society in this context. Strengthening diversity and multiculturalism and eliminating polarity simultaneously raise the question of how much and how intensely these phenomena can affect society and how society can influence it.

Keywords: knowledge society, diversity, multiculturalism, polarization

Napísanie príspevku bolo podporené z projektu VEGA 2/0086/15.

1 Úvod

Nové výzvy, ktoré stoja pred ekonomikou SR, predstavujú súčasne šance aj hrozby. V súperení najvyspelejších ekonomík sú vážnymi konkurentmi a partnermi aktérov domácej ekonomiky predovšetkým aktéri z iných vyspelých ekonomík. V tomto segmente aktivít už dlhší čas platí, že úspech zaznamenávajú najmä krajiny s dobre zvládnutými procesmi výskumu, vývoja a výroby (Balog a kol., 2013; Vokoun, 2016, EC, 2005; Jeck a Frank, 2015; Kačírková, 2015; Brzica a kol. 2011, 2014; Brzica, 2014, 2015a, 2015b, 2016), ktoré súčasne vykazujú efektívnu správu rôznych prvkov a aspektov fungovania spoločnosti. Tieto krajiny majú značný potenciál pri získavaní talentov z celého sveta, efektívne alokujú zdroje do prioritných prípadne výnosných oblastí a udržiavajú dostatočnú mieru komplexnosti svojho prostredia. Inovácie,

technologická rozvinutosť, multikulturalita a diverzita im napomáhajú udržiavať si strategický odstup od iných ekonomík.

Výzvou na výrazné zlepšenie sú pretrvávajúca nižšia efektívnosť správy a nedostatočný stav rozvinutosti vzťahov medzi aktérmi ekonomiky Slovenska. Konceptný prístup k rozvoju a jeho aktérom využíva efekty súvisiace s procesmi štruktúrnych zmien, investícií do nehmotných aktív a modalít biznis procesov. Otvorenosť spoločnosti k rozvoju rôznych znalostných základní, podpora podnikania a talentov a posilňovanie rozmanitosti aktérov ekonomiky, sú niektorými z foriem strategickej reakcie na súčasné výzvy.

Potenciál znalostnej spoločnosti závisí od efektívnej výmeny, od prepájania a kombinácie rozdielnych poznatkov v rámci a medzi rôznymi znalostnými základňami a medzi rozličnými typmi aktérov (špecializované firmy, multidisciplinárne zameraní aktéri a pod.). Efektívnosť domácej ekonomiky je podmienená charakterom zmien prostredia, inštitúcií, procesov a aktérov v nej pôsobiacich. Komponenty typu B (diverzita, multikulturalita a polarizácia - DiMP) môžu byť analyticky doplnené komponentmi typu A (dynamika, hustota a komplexnosť – DyHK). DyHK predstavujú základnú parametrickú zložku každej spoločnosti

2 Diverzita, multikulturalita a polarizácia (DiMP): identifikácia možností a limitov potenciálu rozvoja znalostnej spoločnosti

Potenciál rozvoja spoločnosti (a v rámci nej aj ekonomického systému) tvorí komplex aktérov, vzťahov, inštitúcií a entít, ktoré na seba vzájomne pôsobia a ovplyvňujú sa. Komponenty B a A predstavujú niektoré z aspektov, ktoré pôsobia ako významné faktory formujúce východiskový potenciál ako aj šance na využitie tohto potenciálu v reálnych stratégiách rozvoja a zmien. Na Obr. 1 (nižšie) vidíme, že jeden z komponentov typu A (dynamika) predstavuje ukazovateľ dynamiky zmien systému (presnejšie hlavnej entity – ekonomiky resp. spoločnosti). Obrázok ukazuje aj „dynamiku dynamiky“ – teda to, či sa dynamika v čase zvyšuje alebo nie.

Diverzita

Diverzita je imanentným znakom vyspelej spoločnosti. Ekonomický rozmer diverzity je určený mnohorakosťou aktérov z hľadiska ich parametrov podľa rôznych kritérií (veľkosť, vlastnícka forma, dĺžka trvania, miera internacionalizácie a pod.), mierou interakcií týchto aktérov a to tak v rámci zvolených kategórií (firmy, neziskové organizácie, štát a iné), ako aj medzi nimi, tak ako to popisuje koncept tzv. trojitej, či štvoritej špirály. Polarizácia v kontexte diverzity je logickým dôsledkom súťaže aktérov s rozdielnymi internými vlastnosťami (napr. finančné zdroje, majetok), ako aj s inými parametrami ich prostredia (napr. inštitucionálne prostredie je iné pre neziskové organizácie ako pre firmy alebo štátne orgány).

Špecifickým prípadom diverzity je multikulturalita, o ktorej sa zmienime v ďalšej časti príspevku. Zatiaľ však diverzitu rozoberieme v širšom význame, ktorý zahŕňa škálu spoločensko-ekonomických, kultúrnych, politických, historických a iných

aspektov, ktoré dlhodobo utvárajú spoločnosť a v konečnom dôsledku sa premietajú aj do podoby ekonomického systému danej krajiny, alebo administratívnej jednotky.

Jednou z hlavných výziev, ktorým čelia metropolitné centrá na celom svete je diverzita obyvateľstva. Najmä v rozvíjajúcich sa krajinách Arabského zálivu, kde je obyvateľstvo zložené z mnohých národností, je viditeľná v mestách spoločensko-fyzická, spoločensko-ekonomická a spoločensko-kultúrna rozdielnosť.

Doha, hlavné mesto Kataru, je príkladom miest zo Zálivu, ktoré v dôsledku svojej ekonomickej prosperity pritiahli veľký počet cudzincov, aby tu žili a pracovali. Za krátky čas počet jeho obyvateľov vzrástol z menej ako pol milióna na takmer 2 mil. obyvateľov. Metropola musí riešiť otázky decentralizácie správy mesta, vytvárania adekvátnych služieb, formovania pozitívneho obrazu a identity mesta, integrovaných rozvojových stratégií mesta a vzťahy medzi mestom a jeho segmentovanými komunitami (Salama a Wiedman, 2013). Je vidieť, že využitie mestských priestorov v Doha je ovplyvnené spoločensko-kultúrnym a spoločensko-ekonomickým prostredím jej obyvateľov (Maghoub a Qawasmeh, 2012). V meste žijú multikultúrne skupiny, ktoré vytvárajú rozličné kultúrne, ekonomické a priestorové spojenia. Prostredie mesta môže podporiť rozvoj týchto skupín a socio-ekonomickú efektívnosť ich aktivít. Mestá určujú hranice pre spoločenské skúsenosti a interakcie založené na kultúrnom a ekonomickom pozadí.

Diverzita znalostných základní je známou oblasťou (Brzica a kol., 2011, 2014; Asheim a kol., 2006). Vytváranie komplexného prostredia, cez nárast variety znalostných základní a ich rekombináciu, dáva šance na posilňovanie špecifickosti ekonomického prostredia, dosiahnutie pestrosti štruktúr ekonomických aktérov (veľkostnej, typovej a pod.) ako aj variability prístupov k ekonomickým aktivitám. Diverzita v tomto chápaní však znamená aj rastúce nároky na zvládnutie efektívnej správy aktérov a procesov diverzifikovanej a rozmanitej ekonomiky a spoločnosti.

Správa multi-škálovej entity je komplexnou výzvou. Množstvo konkurujúcich si inštitúcií vo svete pomáha vytvárať globálnu hospodársku politiku, tak prostredníctvom hospodársko-politických odporúčaní pre jednotlivé krajiny alebo skupiny krajín, ako aj vytváraním transnacionálnej hospodárskej a sociálnej politiky pre redistribúciu, reguláciu a práva. Rôzne tieto inštitúcie (napr. medzinárodné organizácie, akými sú napr. OSN alebo OECD) sa snažia formovať hospodársku politiku (napr. v podobe tzv. Washingtonského konsenzu). Pokiaľ však neexistuje efektívny systém medzinárodnej správy a viacúrovňový konsenzus, je úspech často nepresvedčivý.

Multikulturalita

Výraz „multikultúrny“ definuje tak spoločnosť, ktorá je rozmanitá, zvyčajne v dôsledku imigrácie, ako aj politiky potrebné pre riadenie takejto spoločnosti. Zahŕňa tak popis spoločnosti, ako aj návod na zaobchádzanie s ňou (Malik, 2015). Prístup k multikulturalite vyžaduje zvažovanie obidvoch aspektov. Všeobecne sa prijíma predpoklad, že masová imigrácia transformovala európske spoločnosti tým, že ich urobila viac rozmanité. Do istej miery sa zdá, že to platí. V súčasnosti je Nemecko, po USA, druhou najpopulárnejšou destináciou pre imigrantov na svete. V roku 2013 vyše desať miliónov ľudí (vyše 12 % obyvateľstva) sa narodilo v zahraničí. V Rakúsku to

bolo 16 %; vo Švédsku 15 %; vo Francúzsku a vo Veľkej Británii približne 12 %. Z historického hľadiska však tvrdenie, že sú tieto krajiny pluralitnejšie ako v minulosti, nie je také jednoznačné (Malik, 2016).

Význam multikulturality spoločnosti a konkrétne v ekonomickom systéme je nejednoznačný. Je zjavné, a mnohé štúdie na to poukazujú, že pestrosť kultúrnych vplyvov, prítomnosť rôznych etník a pod. prináša kladné aj záporné spoločensko-ekonomické efekty. Táto nejednoznačná konštatácia je ešte zrelativizovaná skutočnosťou, že v prípade analýzy konkrétnej krajiny musíme pracovať s rozdielmi danosťami a špecifikami, akými sú napr. príbuznosť etník, tradície vzájomného súžitia, komplexnosť alebo konkurencia ekonomických aktivít. Pri hodnotení efektov multikulturality rôznych krajín a dynamiky rozvojového potenciálu vyvolaného zmenami počtu novoprichádzajúcich migrantov, sa teda môžu výsledné efekty výrazne líšiť. Otázkou multikulturality v prípade Írska sa zaoberá napr. Fitz Gerald (Fitz Gerald, 2004).

Sociálny kapitál závisí tak od individuálnych spoločensko-ekonomických a demografických charakteristík, ako aj od charakteristík spoločnosti (Šrámek, nedatované). Šrámek, citujúc Costa (Costa, 2002), ktorý zhrnul viacero štúdií, tvrdí, že v prácach sa objavuje spoločná téma: etnicky homogénnejšie komunity podporujú vyššiu úroveň tvorby spoločenského kapitálu. Podľa neho diverzita spôsobuje náklady, pretože ľudia sa radšej stretávajú so sebe podobnými pre spoločné záujmy, prispôsobenie sa rovnakým kultúrnym normám a väčšiu empatiu k jednotlivcom, ktorí im pripomínajú ich samotných. Väčšina týchto štúdií však tvrdí, že etnická diverzita negatívne ovplyvňuje ekonomickú výkonnosť prostredníctvom nedostatočného vytvárania inštitúcií alebo súťaže o verejné statky (Šrámek, nedatované). Šrámek tiež uvádza výsledky vlastného výskumu na príklade jednotlivých štátov USA, ktoré nevykázali významný vzťah medzi statickými úrovňami etnickej diverzity a príjmu. Avšak, skúmanie dynamiky úrovne príjmu ukazuje, že pomalším tempom rastú etnicky rozmanitejšie štáty.

Súčasný stav poznania neposkytuje jednoznačné odporúčania pre hospodársku politiku. Pokiaľ jedno vysvetlenie naznačuje, že vysoká úroveň etnickej diverzity vedie k pomalšiemu rastu príjmových úrovní, iné hovorí o tom, že istý nárast etnickej diverzity môže, naopak, viesť ku lepšej ekonomickej výkonnosti. Avšak, ak etnická diverzita dosiahne istú hranicu, potom môže vyvolať nižší rast príjmov. Je zložitá jednoznačne zhodnotiť, do akej miery nárast etnickej diverzity môže viesť k väčším efektom pre konkrétnu ekonomiku. V prípade spomínanej štúdie (Šrámek, nedatované) jej krátkodobé zameranie môže podľa neho byť problematické, pretože efekty etnickej diverzity sa môžu ukázať len v dlhodobom horizonte.

Niet pochýb, že miestna správa môže zohrávať dôležitú úlohu pri podpore a využívaní efektov z ekonomických výhod, ktoré multikulturalita prináša našim komunitám. Migrácia poskytuje pre Austráliu spoločenský, ľudský a finančný kapitál. Napr., utečenci a migranti, ktorí získavajú občianstvo sa podieľajú 77 % na pracovnej sile v porovnaní s národným priemerom vo výške 65 %. Tiež tretina austrálskych malých firiem je vlastnených alebo riadených ľuďmi, ktorí sa narodili v zahraničí. Spájanie ekonomických prínosov migrácie, prináša prospech štátu, podnikateľskému sektoru, aj miestnym komunitám. Silné partnerstvá, kooperačné plánovanie a dialóg medzi zainteresovanými aktérmi ponúkajú kladné výsledky pre všetky sektory. Dôležité je tiež odstraňovať prekážky pri získavaní prínosov z multikulturality, napr., ako

diskriminácia a komplexné systémy zabraňujú rovnoprávnej participácii ľudí z kultúrne odlišných prostredí. S tým súvisia tri oblasti, ktoré riešia v Austrálii (Victorian Local Government, 2016):

- **Prínos** – vyjadrenie reálnych ekonomických prínosov multikulturality, ako je nárast kvalifikovanej pracovnej sily, tvorba pracovných miest, ekonomický rast, rast produktivity, inovácie a zakladanie firiem, nové väzby v medzinárodnom obchode, zlepšenie v regionálnom rozvoji.
- **Prekážky** – ako sa dajú odstrániť alebo obmedziť prekážky pre legálnu a zmysuplnú zamestnanosť pre multikultúrne komunity.
- **Podnikanie** – príklady dobrej praxe a úspešných iniciatív verejného a súkromného sektora, využívanie takých foriem spolupráce firiem s priemyslom, aby bolo zaistené, že štátne inštitúcie a miestne orgány využijú čo najviac multikulturalitu, pričom poslúžia, čo najlepšie, všetkým obyvateľom.

Zmeny môžu prebiehať na úrovni miestnej správy, najmä sekcií, ktoré sa zaoberajú ekonomickým rozvojom, rozvojom komunít a ľudských zdrojov. Angažovať by sa tiež mali organizácie zainteresované na posilňovaní ekonomických efektov multikulturality a získavaní kultúrne rozmanitých zamestnancov a klientov.

Polarizácia

Pokiaľ ide o spoločensko-ekonomickú polarizáciu, je potrebné rozlišovať jej rôzne typy a úrovne. Majetková a príjmová polarizácia sú oblasťami, ktoré je možné merať a v ktorých sa rozdiely dajú štatisticky zaznamenať a porovnávať. Horšia situácia je pri analýze rozdielov v ponúkaných príležitostiach. S ohľadom na rad špecifických faktorov, ktoré dané situácie, napr. pri výbere pracovníkov, sprevádzajú, sa ťažko zisťuje miera rovnosti prístupu k príležitostiam (napr. získať vzdelanie, konkrétne pracovné miesto a pod.). Ak sú rozdiely v spoločnosti z hľadiska hlavných parametrov výrazné, dá sa očakávať aj značná miera polarizácie. To platí najmä pre ekonomicky menej vyspelé krajiny, v ktorých dochádza k „dvojvrcholovému“ rozdeleniu populácie na základe výšky príjmov. V ekonomicky vyspelých spoločnostiach charakter rozdelenia je daný bežne skôr krivkou normálneho rozdelenia.

Polarizácia je vnímaná často len v negatívnom zmysle. Napriek tomu, je možné tvrdiť, že konkrétny kontext, v akom sa vníma, nemusí túto negatívnu implikáciu nevyhnutne obsahovať. Na rozdiel od „bežnej“ miery nezamestnanosti sa nepoužíva výraz „bežná“ miera polarizácie. Gini koeficient síce naznačuje existenciu rozdielov medzi rôznymi skupinami obyvateľstva, ale meranie procesov v modernej spoločnosti tradičnými formami naráža na obmedzenia a vedie k poklesu ich významu. Dochádza k rozdielom v zmysle vnímania majetku a bohatstva, ale tiež k výraznej premene týchto rozdielov z hľadiska reálnych možností, napr. u vzdelávania. Kým v minulosti na získanie istého druhu poznatkov bolo potrebné kupovať učebnice, v súčasnosti sú bezplatne dostupné mnohé vzdelávacie texty a on-line kurzy. Niektoré ekonomické aktivity, ktoré sú realizované určitými skupinami obyvateľstva, vôbec nie sú súčasťou meraní hospodárskej aktivity, alebo sú len odhadom (napr. vzájomná výpomoc).

Polarizácia, v ekonomickom slova zmysle, môže v súvislosti so synergiou danou vplyvom a pôsobením rôznych faktorov narastať, a to najmä pri úrovniach vo vyšších

segmentoch (nad úrovňou, ktorá je dosiahnutá zaistením základných potrieb – tá je vo vyspelých krajinách v podstate garantovaná a uvažuje sa i o nadštandardnom prístupe v podobe tzv. zaručeného základného príjmu bez podmienok, o ktorom napr. prebehlo referendum vo Švajčiarsku). Naproti tomu, rozdiely medzi segmentmi nízko príjmovej a vysoko príjmovej populácie môžu narastať, tak ako sa bude meniť štruktúra zamestnanosti, dopyt po pracovníkoch podľa profesií a žiadosti o špecifické znalosti a zručnosti (napr. programovanie, syntetické myslenie, kreativita a pod.).

Nový rozmer prieniku diverzity, multikulturality a polarity: socio-ekonomická komplexnosť

Napriek tomu, že v konkrétnej krajine je postavenie etnických menšín často horšie, nemusí to platiť vždy (napr. postavenie Číňanov v niektorých krajinách). Navyše, polarita je bezškálový jav a teda nezávisí na úrovni, na akej sa pohybujeme. Dochádza k nej na všetkých spoločenských a teritoriálnych úrovniach. Istá miera polarizácie v spoločnosti vzniká bez ohľadu na to, či v danej krajine je, alebo nie je etnická alebo iná menšina. Otázkou je, akým spôsobom daná spoločnosť existujúcu situáciu rieši. Riešenia môžu byť systémové alebo nesystémové, s rôznou úlohou vplyvu jednotlivých aktérov (rodiny, organizácií, alebo štátu).

Pred krajinami EÚ stoja výzvy efektívne riešiť dôsledky vyvolané novými kombináciami pôsobenia faktorov diverzity, multikulturality a polarity. Všetky tri javy úzko súvisia so všeobecnými trendmi súčasného globálneho sveta. Riešenia sa môžu líšiť v závislosti od kontextu prostredia (veľké mestá, tradične multikultúrne spoločnosti, krajiny so starnúcou populáciou a pod.). Evolúcia prienikov týchto špecifických faktorov sa môže odraziť v úspešnom rozvoji krajín, regiónov a lokalít a viesť k spoločenskému rozvoju, prípadne k stagnácii. Ambíciou národných vlád by malo byť hľadanie mechanizmov a zdrojov na riešenie týchto výziev a to nielen tradičnými formami priemyselne orientovaných ekonomík, ale tiež spoločenskými inováciami.

Pojem „socio-ekonomická komplexnosť“ vychádza z prieniku dvoch javov v modernej globálnej ekonomike. Prvým javom je nárast zložitosti a komplexnosti ekonomických procesov a štruktúr v spoločnosti. Druhý jav súvisí s procesmi dočasného alebo trvalého presunu osôb (migrácia, turizmus, študijné a vedecké výmeny a pod.). Súčasný stav spoločnosti na rôznych úrovniach (od globálnej po lokálnu) prináša rôzne kombinácie a replikácie týchto javov s rôznymi výsledkami a s rozličnou intenzitou prejavov a dopadov na tradičné komunity. Rozdiely môžu byť ovplyvnené fungovaním trhu práce, priemyselnou základňou, významom exportu, závislosťou na štátnych a európskych dotáciách, trhom nehnuteľností, mierou imigrácie a prírodnými zdrojmi. Investorov budú naďalej priťahovať krajiny s nízkymi nákladmi na podnikanie, priaznivým regulačným prostredím, modernou dopravnou a telekomunikačnou infraštruktúrou, vzdelanou pracovnou silou a dostatkom prírodných zdrojov.

Značnou výzvou pre politikov, na strane jednej, a spoločnosťou, na strane druhej, bude nájsť vhodné riešenie dilemy, ako skombinovať túžby po spoločnosti, v ktorej je spoločenský kapitál vytváraný najmä vďaka homogenite spoločnosti (obyvateľstva) s potrebami:

- posilňovania kreativity cestou väčšej diverzity,

- riešenia otázky starnutia a súvisiacich dôsledkov na penzijný systém, a
- riešenia fungovania systému sociálnej starostlivosti.

Ako naznačuje doterajší vývoj diskusií, dá sa konštatovať, že hľadanie riešení bude úzko súvisieť so „zlým“ charakterom tohto spoločensko-ekonomického problému.

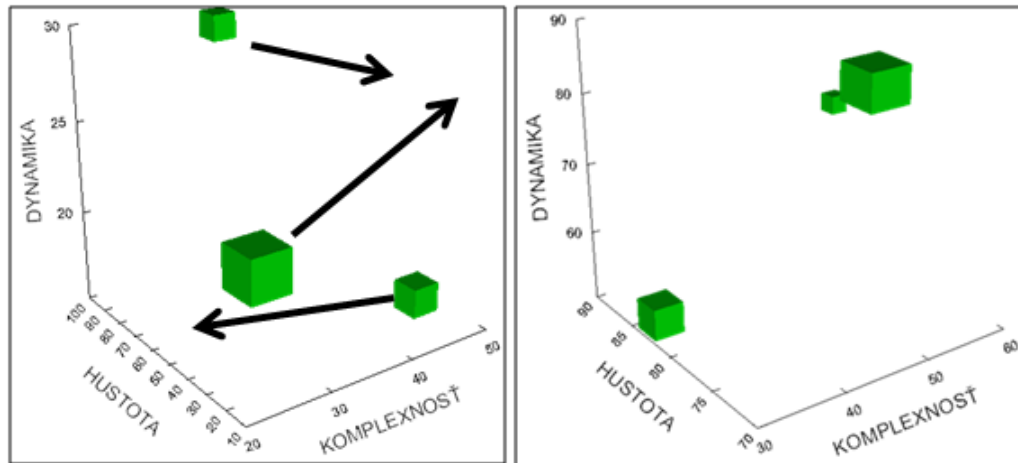
Tabuľka 1 ukazuje prehľad DiMP faktorov spolu s dodatočnými dvomi faktormi (spolu DiMP+), ktoré formujú východiskovú základňu pre rozvoj znalostnej spoločnosti.

Tab. 1: Oblasti a charakteristiky DiMP+ faktorov

OBLASŤ		CHARAKTERISTIKA	ZDROJE
Diverzita (segment DiMP)			
	Spoločnosť	Rozmanitosť súvisiaca s tradíciami, kultúrou, inštitucionálnymi rozdielmi, vzdelanostnými aspektmi, vekovým zložením, skúsenosťami zo zahraničia a pod.	OSN
	Iné	Fragmentácia entít na rôznych úrovniach.	
Multikulturalita (segment DiMP)			
	Spoločnosť	Rozmanitosť daná prítomnosťou rôznych etník, prítomnosť zahraničných expertov a pod.	OSN, OECD, CIA
	Iné	Prítomnosť zahraničných firiem/investorov.	OECD, Eurostat
Polarita (segment DiMP)			
	Majetok	Majetková, príjmová a iná polarita	Forbes, EU-SILC, OSN, národné štatistiky, Sherman (2017), Scheidel (2017), Piketty (2014)
	Iné	Polarita daná nerovnakými príležitosťami, rozdielnymi štartovacími podmienkami.	OSN, národné štatistiky
Vyspelosť a význam krajiny (súčasť segmentu Komplexnosť v DyHK)			
	Ekon. výkonnosť	Výkonnosť je vyjadrená HDP a HDP/obyvateľa, objemom vývozu a dovozu, technologickou vyspelosťou a pod.	OECD, Eurostat, World Bank
	Veľkosť	Rozloha, prípadne rozloha obývaných oblastí.	World Bank
	Počet obyv.	Počet obyvateľov (prípadne v členení obyvatelia s trvalým pobytom a zahraniční robotníci/experti).	World Bank
	Zahranično-politický význam	Aký má krajina význam v rámci medzinárodných vzťahov (finančné centrum, politické centrum a pod.).	World Bank, CIA
Prírodné bohatstvo (súčasť segmentu Komplexnosť v DyHK)			
	Suroviny	Cenné kovy, ropa a pod.	OECD, OPEC, národné štatistiky
	Voda	Zásoby, lokalita, množstvo zdrojov.	OSN, národné štatistiky
	Iné	Poľnohospodárska pôda, lesy a pod.	OSN, národné štatistiky

Zdroj: autor

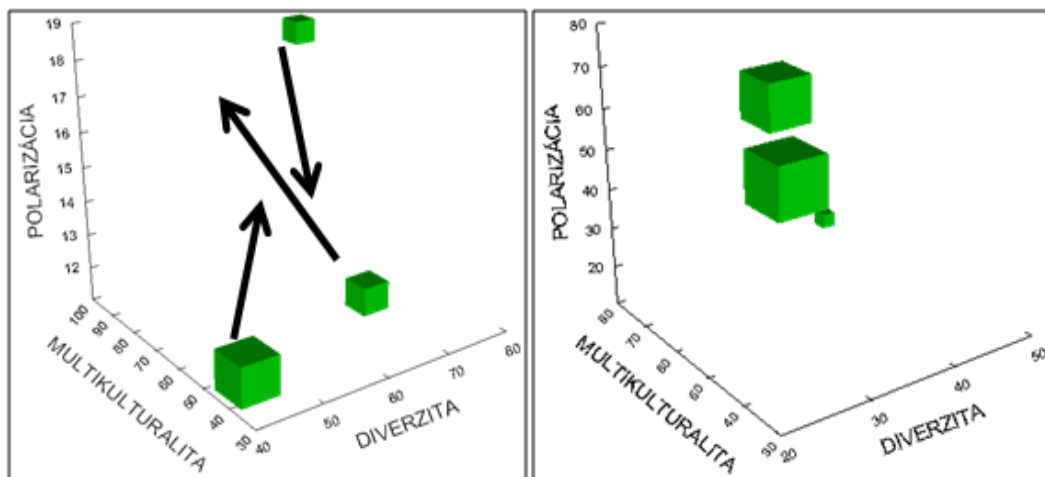
Obrázky 1 a 2 naznačujú, že situácia krajín sa časom neustále mení, pričom sa z rôznych príčin menia ich parametre (v prípade Obr. 1 ide o komponenty typu A – dynamika, hustota a komplexnosť). Ekonomická výkonnosť (veľkosť kocky), dynamika hlavných parametrov, komplexnosť štruktúr (prítomnosť všetkých znalostných základní, množstvo priemyselných odvetví a pod.), ako aj hustota inštitucionálneho prostredia krajín sa časom vyvíjajú a vyvolávajú pozitívne alebo negatívne efekty. Obrázok 2 ukazuje podobný príklad, ale s komponentmi typu B – polarizácia, multikulturalita a diverzita.

Obr. 1: Grafické znázornenie komplexného systému – vľavo východiskový stav, vpravo konečný stav

(príklad dynamiky vývoja 3 krajín s rôznou úrovňou komponent typu A)

Zdroj: autor

Obr. 2: Grafické znázornenie komplexného systému – vľavo východiskový stav, vpravo konečný stav

(príklad dynamiky vývoja 3 krajín s rôznou úrovňou komponent typu B)

Zdroj: autor

Časom sa menia rôzne parametre, vrátane miery rozsahu a intenzity. Nie je vylúčené, že vo vývoji týchto parametrov dôjde nielen k progresu, ale tiež k regresu. Môže sa stať, že v globálnej spoločnosti môžu diverzita, multikulturalita, alebo polarizácia lineárne alebo dokonca exponenciálne nielen narastať, ale sa aj znižovať. Súčasný trend naznačuje, že kým multikulturalita a aj polarizácia skôr narastajú, tak diverzita môže v istých segmentoch klesať v dôsledku globálnej masovej výroby. Je dôležité zlepšiť poznanie o týchto javoch a procesoch. Aktéri by mali vedieť efektívne hodnotiť, merať a porovnávať dimenzie týchto entít a procesov v čase a medzi krajinami, prehľbovať pochopenie rozličných historických skúseností a trajektórií zmien. Mali by vedieť vytvárať, udržiavať a reprodukovat' viaceré úspešné postupy, ale rovnako tiež dokázať prístupy pružne meniť, vedieť sa veci odnaučiť, alebo nepreberať a pochopiť to, ako sa spájajú a reagujú na seba rôzne parciálne zložky komplexných systémov a entít.

3 Záver

Príspevok poukazuje na niektoré oblasti súvisiace s tromi javmi: diverzitou, multikulturalitou a polarizáciou. Poukazuje na to, že napriek tomu, že tieto javy tvoria integrálnu súčasť modernej spoločnosti, v konkrétnych krajinách je prítomný rad faktorov a špecifik, ktoré utvárajú špecifický kontext, v akom tieto prvky pôsobia a ako prebiehajú ich vzájomné interakcie. Práca s viacfaktorovým systémom prináša rad výziev, ktoré nie je možné riešiť len s ohľadom na politické priority, ale tiež s ohľadom na systémové výzvy v dynamickom globálnom prostredí. V tomto prostredí nielen konkurencia, ale tiež spolupráca (aj pri súčasnej konkurencii), predstavujú významné zložky, s ktorými pri zvyšovaní výkonnosti ekonomiky a blahobytu spoločnosti treba rátať. Príspevok poukazuje aj na význam diverzity, multikulturality a polarizácie, snaží sa tiež o identifikáciu možností a limitov potenciálu rozvoja znalostnej spoločnosti. Posilňovanie diverzity a multikulturality a eliminácia polarizácie súčasne vyvolávajú otázku, do akej miery a s akou intenzitou môžu tieto javy v spoločnosti pôsobiť a ako môžu spoločnosť ovplyvňovať. Ak je ich vplyv výrazný, potom by sa touto výzvou mali zaoberať vlády. Následne by to vyžadovalo aj hľadať efektívne spôsoby, akými sa dajú realizovať možné zmeny v oblasti správy systému a to nielen v rámci krajín, ale tiež na európskej úrovni. Je zjavné, že obidva extrémne prípady riešenia – ignorovanie výziev alebo ich preceňovanie – môže oslabiť potenciál krajín v smere flexibility a komplexity. Napr. rast multikulturality v previazaní na nezvládnutie vlastných výziev súvisiacich s existenciou (prípadne nárastom) „domácej“ polarizácie môže vyvolať spoločenskú nestabilitu a prehĺbenie emigrácie. K možným politikám vyrovnania sa so zmenami sa dá zaradiť efektívnejšia správa a riešenie komplexných, zložitých a „zlých“ problémov, spoločensky zodpovednejšia regulácia a kvalitnejšie vzdelanie obyvateľstva.

4 Literatúra

BALOG, M., BALÁŽ, V., BRIGHTON, D., BRZICA, D., HLINKA, M., JECK, T., GAVOROVÁ, S., LÁBAJ, M. [A ĎALŠÍ ...] 2013. *Inovatívne Slovensko – východiská a výzvy*. Bratislava: Slovenská inovačná a energetická agentúra. [cit. 13. júla 2017]. ISBN 978-80-88823-55-1. [cit. 12. júla 2017]. Dostupné na: <http://www.siea.sk/materials/files/inovacie/publikacie/Inovativne_Slovensko_SIEA_publikacia_web-final.pdf>.

- BRZICA, D. 2016. *Udržiavanie strategickkej prevahy najvyspelejších ekonomík: synergia formovania štruktúr a zmien v politike*. In *Acta aerarii publici: vedecký časopis Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*, roč. 13, č. 2 (2016), s. 5-14. ISSN 1336-8818.
- BRZICA, D. 2015a. *Komplexný prístup k zhodnocovaniu znalostného potenciálu ako faktor udržateľnosti rastu ekonomiky SR*. In *Finančná stabilita a udržateľný rast v Európskej únii: súčasný stav a perspektívy: zborník príspevkov*, B. Bystrica, 27. 10. 2015 [el. zdroj]. M. Orviská, P. Krištofík, P. Pisár; Banská Bystrica: Belianum, Ekon. fakulta Univerzity Mateja Bela, 2015, CD-ROM. ISBN 978-80-557-1054-9.
- BRZICA, D. 2015b. *Koncept miest ako komplexných dynamických entít*. In *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Adaptačné procesy – budúcnosť Európy a Slovenska: zborník statí*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 2015, s. 137-146. ISBN 978-80-7144-248-6. [cit. 12. júla 2017]. Dostupné na: <http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/313_pauhofova_zbornik_paradigmy_v_2015.pdf>.
- BRZICA, D., KAČÍRKOVÁ, M., KOŠTA, J., VOKOUN, J. 2014. *Motivácia aktérov pri smerovaní k znalostnej spoločnosti*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV vo vydavateľstve VEDA. ISBN 978-80-7144-238-7.
- BRZICA, D. 2014. *Mestá ako komplexné entity a globálni aktéri: dynamika ich rozvoja a faktory zmien*. In *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia?: zborník statí*. Editori I. Pauhofová, T. Želinský. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 2014, s. 50-60. ISBN 978-80-7144-220-2. [cit. 12. júla 2017]. Dostupné na: <http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/247_pauhofova_zelinsky_zbornik_2014.pdf>.
- BRZICA, D., GABRIELOVÁ, H., JECK, T., KAČÍRKOVÁ, M., KLAS, A., LÁBAJ, M., VOKOUN, J. 2011. *Spolupráca aktérov v technologickom a inovačnom rozvoji*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV: Veda. ISBN 978-80-7144-189-2.
- COSTA, Dora L., KAHN, M. E. 2002. *Civic Engagement and Community Heterogeneity: An Economist's Perspective*. Paper prepared for the Conference on Social Connectedness and Public Activism, máj 2002, Harvard University.
- EC, 2005. *Economic Growth and Innovation in Multicultural Environments. ENGIME, Final Report*. EU Research On Social Sciences And Humanities. [cit. 12. júla 2017]. Dostupné na: <http://cordis.europa.eu/docs/publications/1001/100124261-6_en.pdf>.
- FITZ GERALD, J. 2004. *Ireland – An Ageing Multicultural Economy* [Paper to Meriman Summer School] Working Paper No. 157 August 2004 [cit. 12. júla 2017]. Dostupné na: <<https://www.esri.ie/pubs/WP157.pdf>>.
- JECK, T., FRANK, K. 2015. *Výdavky EÚ fondov a regionálny inovačný paradox na Slovensku*. In *Finančná stabilita a udržateľný rast v Európskej únii: súčasný stav a perspektívy: zborník príspevkov*, Banská Bystrica, 27.10.2015 [el. zdroj]. M. Orviská, P. Krištofík, P. Pisár; Banská Bystrica: Belianum, Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2015, 1 CD-ROM. ISBN 978-80-557-1054-9.

- KAČÍRKOVÁ, M. 2015. *Výskum, vývoj a inovácie v európskom priestore*. In Aktuálne otázky ekonomickej teórie a praxe v medzinárodnom podnikaní V. Ekonomické a geopolitické procesy vo svete a základné determinanty podnikania v EÚ: zborník príspevkov, Bratislava, 26. 11. 2015 [el. zdroj]. B. Stehlíková, Ľ. Filipová, K. Ujváry (zost.); 1. vyd. Bratislava: Paneurópska vysoká škola v Bratislave, 2016, 1 CD-ROM, s. 109-115. ISBN 978-80-89453-10-8.
- MAHGOUB, Y., QAWASMEH, R. A. 2012. Cultural and economic influences on multicultural cities: The case of Doha, Qatar. *Open house international*, Vol.37 No.2, June 2012, s. 33-41. [cit. 12. júla 2017]. Dostupné na: <https://www.researchgate.net/publication/259640197_Cultural_and_Economic_Influences_on_Multicultural_Cities_The_case_of_Doha_Qatar>.
- MALIK, K. 2015. The Failure of Multiculturalism: Community Versus Society in Europe. *Foreign Affairs*, March/April 2015. [cit. 7. septembra 2017]. Dostupné na: <<https://www.foreignaffairs.com/print/1113818>>.
- PIKETTY, T. 2014. *Capital in the Twenty First Century*. Cambridge, MA: Belknap Press. ISBN 978-0674430006.
- SALAMA, A., WIEDMAN, F. 2013. *Demystifying Doha: on architecture and urbanism in an emerging city*. Ashgate Publishing Company, Burlington , VT. ISBN 978-1-4094-6634-5.
- SHERMAN, R. 2017. *Uneasy Street: The Anxieties of Affluence*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 0-691-16550-5.
- SCHEIDEL, W. 2017. *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 978-0-691-16502-8.
- ŠRÁMEK, P. nedatované. *Economic Aspects of Multiculturalism: Ethnic Diversity and Economic Performance*. [cit. 7. septembra 2017]. Dostupné na: <<http://postnito.cz/economic-aspects-of-multiculturalism-ethnic-diversity-and-economic-performance/>>.
- VICTORIAN LOCAL GOVERNMENT 2016. *The Economics Of Multiculturalism: Benefits, Barriers And Business*. [cit. 12. júla 2017]. Dostupné na: <<http://www.hwpcp.org.au/wp-content/uploads/2016/09/FINAL-flyer-Jul-16.pdf>>.
- VOKOUN, J. 2016. *Rozvoj znalostnej spoločnosti v prostredí globalizácie*. In Aktuálne otázky ekonomickej teórie a praxe v medzinárodnom podnikaní. V. Ekonomické a geopolitické procesy vo svete a základné determinanty podnikania v EÚ: zborník príspevkov, Bratislava, 26. 11. 2015 [el. zdroj]. B. Stehlíková, Ľ. Filipová, K. Ujváry (zost.); 1. vyd. Bratislava: Paneurópska vysoká škola v Bratislave, 2016, CD-ROM, s. 226-231. ISBN 978-80-89453-10-8.

Indie po roce 2014 – změny a reformy premiéra Modiho

Ing. Dominik Proch¹ Vysoká škola ekonomická v Praze

India after 2014 – changes and reforms of prime minister Modi

Authors' contact details

¹ University of Economics
in Prague,
Faculty of International Relations,
Department of World Economy,
W. Churchill Sq. 4, 130 67
Praha 3,
Czech Republic
xprod25@vse.cz

Abstract: India is going to be the second largest population in the world, however, conditions of common people have been unsatisfactory. The economy was being paralyzed between 2011 and 2013 while long-standing problems (such as excessive regulation, underinvestment, inflation, insufficient public finance or economic slowdown) had appeared. The society has been facing difficulties too, e.g. corruption, weak infrastructure as well as unequal wealth distribution or ethnic-religious tensions. Nevertheless, we can see a paradigm shift since 2014. In that year, Indian People's Party won a majority in the general elections and Narendra Modi, long-time Gujarat chief minister and leader of the party, became the prime minister. Under his rule, many programs, reforms and schemes have been introduced and several of them already implemented. As for the common feature, the main objective of Modi's effort is liberalization together with marketization, deregulation and higher transparency calling for higher investments from foreign investors. GST is one of the most discussed reforms since it should have brought a unified tax system across all federal states while creating a single internal market with transparent requirements for foreign entities. Subsequently, voluminous programs such as Make in India, Digital India, Clean India etc. are analysed in the article while pointing out their pros and cons in connection with the current situation of the Indian economy. Author explains governmental incentives and approaches the issues from both perspectives – of businesses and common people. Since the rule of Indian People's Party and prime minister Modi is in a midterm, the article should also contribute to an assessment of their successes and fails.

Keywords: Indian economy, India, Narendra Modi, reforms, 2014 elections

Napsání příspěvku bylo podpořeno v rámci řešení projektu IGA „Státní kapitalismus v současném světě“, č. 13/2017.

1 Úvod

V srpnu tohoto roku (15. 8. 2017) oslavila Indie 70 let od zisku nezávislosti na Velké Británii po zhruba třech a půl stoletích koloniálního područí. Ve svém slavnostním projevu u této příležitosti vyzval premiér Narendra Modi lid k postupu vpřed s odhodláním budovat „Novou Indii“. Snaha o reorientaci směřování země provází nejvyššího představitele výkonné moci již od vstupu do úřadu v roce 2014. Význam ekonomické reformace, pokusu o pozdvižení indického hospodářství a změn v přístupu k domácí i zahraniční politice je o to větší, že Indie v současné době disponuje druhou nejpočetnější populací, která by na počátku druhé dekády 21. století měla předstihnout Čínu a vystoupat na pomyslnou nejvyšší příčku.

Přestože se sama Indie pyšní označením největší světové demokracie, donedávna postrádala – či stále postrádá – některé základní mechanismy, které jsou jinak považovány za pilíře fungující správy vyspělých tržních ekonomik. Společnost se potýká

s vysokou mírou korupce, nedostává se jí patřičného infrastrukturního zázemí, čelí přebujelé byrokracii, ale také výrazně nerovnoměrnému rozdělení bohatství, přetrvávající kastovní stratifikaci či etnicko-náboženským tenzím. Ačkoliv všechny tyto nešvary Modi ve zmiňovaném projevu pojmenoval, projevil záměr je omezit či vyzdvihnul úspěchy v jejich postupné eliminaci, zejména náboženské střety podněcované nacionalistickou rétorikou jsou v poslední době skloňovány s rostoucí intenzitou.

Následující stat' si klade za cíl popsat a zhodnotit změny, které probíhají v indické ekonomice od roku 2014 v souvislosti s vládou Indické lidové strany v čele s novým premiérem. Prizma je převážně ekonomické, ačkoliv doplněny jsou nezbytné politicko-společenské skutečnosti, jež jsou s danými jevy neoddělitelně spjaty.

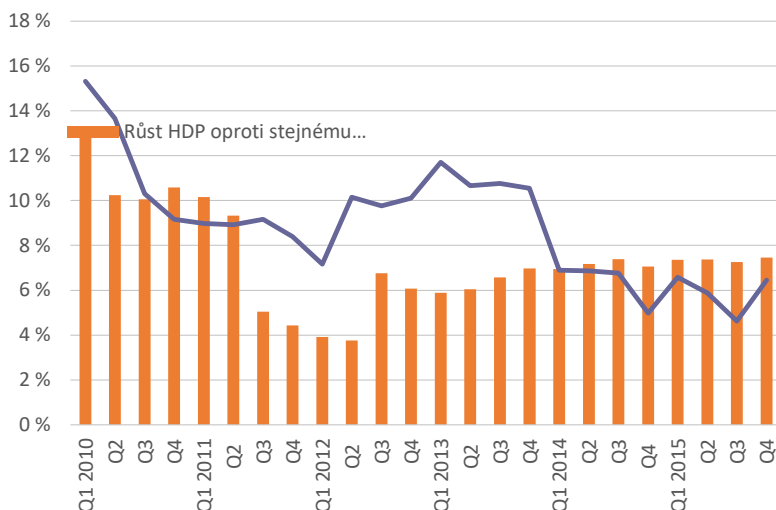
2 Volby 2014 a následné změny

Navzdory tomu, že Britové dle historiků (např. *Strnad, 2003*) umožňovali Indům podílet se částečně na správě věcí veřejných, přispěli k jejich jazykové vybavenosti a na indickém subkontinentu zanechali jednu z nejhustších železničních sítí tehdejší doby, hospodářská aktivita ve druhé polovině 20. století postupně upadala. Země byla paralyzována silnou regulací, nadměrným státním aparátem včetně neefektivních státem vlastněných podniků (SOEs), tzv. vládou licence¹ a potýkala se s problémy veřejných financí či vysokou inflací. Řešením z pera tehdejšího ministra financí Manmohana Singha byla fiskální stabilizace, deregulace a liberalizace ekonomiky, navázání na v 80. letech započatou podporu vědy, výzkumu, technologií a terciálního sektoru (zejména telekomunikací a zárodků IT) či privatizace většiny hospodářských odvětví s výjimkou těch se zvýšeným státním zájmem (*Joshi a Little, 1996*). Tento zvýšený státní zájem lze pokládat za projevy státního kapitalismu, tj. ekonomického modelu, jenž je Indii přiřknut (viz např. *Jiránková, 2016 aj.*).

Čtvrt století po první vlně reforem sužovaly zemi takřka shodné problémy. Krátce po vzchopení se z krizového útlumu let 2008-2009 se hospodářství totiž opět potýkalo s nepříznivým vývojem. Jak vidno z čtvrtletních statistik *IMF (2016)*, hospodářský výkon zaznamenal razantní propad již od druhé poloviny roku 2011 a až od konce roku 2013 osciluje na (optimistických) 7 % při užití srovnání na meziroční bázi. Problém představovala také inflace, s níž se Indie dlouhodobě potýká a jež dosahovala především v letech 2012-2013 více než 10 %, dále dlouhodobě vysoký schodek běžného účtu, slabý růst průmyslové výroby, razantní snížení zahraničních investic či více než 10% oslabení rupie (*OECD, 2014*).

Za jednu z příčin těchto problémů považuje *Dorschner (2013)* proliferaci korupce. Tu ve svých studiích potvrdila také Transparency International, když Indii zařadila v roce 2013 až na 94. pozici ze 177 sledovaných zemí dle indexu vnímání korupce; přitom v roce 2007 Indie zastávala 72. místo ze 180 sledovaných států.

¹ Pod tímto označením chápeme jeden z nástrojů socialistického centrálního plánování. Vláda s cílem kontroly importů a příchozích investic zavedla přísný byrokratický systém udělování licencí a povolení na takřka všechny úkony spojené s přístupem zahraničních subjektů na indický trh. Výsledkem však byla značná neefektivita prováděných operací, praktické zmrazení administrativy či proliferace korupce a úplatkářství.

Obr. 1: Čtvrtletní vývoj inflace a růstu HDP mezi lety 2010-2015 (v %)

Zdroj: IMF, 2016; vlastní zpracování.

Indická lidová strana (Bharatiya Janata Party, BJP) slibovala před volebním kláním liberalizaci, oživení růstu, dosažení jeho dlouhodobé udržitelnosti, fiskální konsolidaci, reformy bankovního sektoru či přilákání zahraničního kapitálu, přičemž prostředkem k dosažení požadovaného stavu měly být dále rozebírané reformy. Se svým programem zaznamenala BJP v čele s Modim v květnu 2014 přesvědčivé volební vítězství (ziskem 282 z 543 křesel; k zisku většiny bylo potřeba o 10 méně) s tím, že vítěz minulých voleb – Indický národní kongres – získal pouhých 44 křesel. Narendra Modi tak stanul v čele² první většinové vlády BJP po několika dekádách koaličního uspořádání, a to jako první muž narozený do již nezávislé Indie. *Guha (2017)* ve svém rozsáhlém díle uvádí, že pro zasvěcené nebylo toto vítězství nikterak překvapivé. V době, kdy ekonomika stagnovala, dovedl Gujarat, jeden z 29 indických svazových států, ze své pozice guvernéra mezi nejrychleji rostoucí státy federace, tudíž se jevil jako racionální volba pro určení dalšího směřování země.

Ne vždy je však Narendra Modi zmiňován v superlativech. Magazín *Economist (2012)* upozorňuje na jeho spojení s incidentem „Gulbarg Society Massacre“, při němž v roce 2002 přišlo o život v Gujaratu na 2 tis. osob, převážně muslimů. V násilný střet vyústěné náboženské tenze jsou přičítány právě vládě v čele s Modim (předsedou svazové vlády od roku 2001), jež náležitě masakru nezabránila, ba dokonce měla podnítit zlost hinduistů. Nacionalistická rétorika má dodnes přispívat k násilnostem ve jménu pro hinduistickou majoritu posvátného tvora – krávy. V tisku (např. *The Guardian, 2017* aj.) se v posledních třech letech objevují zprávy ilustrující případy vražd muslimů, kteří se stali obětmi (povětšinou záměrně) vyvolaného davového šílenství. Dotyčný je nařknut z nakládání s hovězím masem či převozu skotu na porážku, třebaže se

² *Zavoral (1999)* definuje Indii jako parlamentní republiku s tradičním dělením moci. V čele exekutivy stojí prezident, jehož souhlasu podléhají vládní rozhodnutí a návrhy zákonů a jehož zástupcem je viceprezident. Výkonnou moc fakticky drží v rukou vláda (Rada ministrů, odpovědná dolní komoře parlamentu) a předně pak její předseda – premiér. Zákonodárnou moc představují komory parlamentu – horní (Sněmovna států – Rajya Sabha) a dolní (Sněmovna lidu – Lok Sabha), které je díky přímé volbě přikládán větší význam. Stejná struktura panuje na úrovni jednotlivých svazových států.

obvinění většinou nezakládají na pravdě. Vláda je kritizována za liknavý postoj vůči násilníkům, kteří i několik let po těchto trestných činech nejsou přivedeni k soudu.³

Goods and Service Tax

Jedním z hlavních rysů Modiho reformního snažení je pomyslné otevírání se světu skrze deregulaci vstupu zahraničních subjektů, pobídky pro zahraniční kapitál a snahu o povzbuzení obchodní výměny. Nejhmotatelnější je v tomto ohledu reforma daňového systému, jejímž cílem je stanovit jednotnou daň ze zboží a služeb (Goods and Services Tax, dále GST). Ta má zpřehlednit prozatím víceúrovňový a rozdrobený systém centrálních a svazových daní, jež leckdy ztěžovaly pohyb zboží a služeb mezi svazovými státy, za faktického vzniku vnitřního trhu. Dle *Roye (2017)* plynou výhody pohybu zboží a služeb v rámci vnitřního trhu nejen zahraničním firmám, ale pozitivně ovlivňují rovněž konkurenceschopnost domácích podniků a zprostředkovaně celé ekonomiky díky (předpokládaným) vyšším daňovým příjmům, nižším nákladům na výběr a vyšší transparentnosti. Reforma má rovněž přinést rozšíření daňového základu při reálném snížení daňových sazeb, úbytku sporů o správné zařazení statků pro zdanění, ale také zjednodušení procedur a snazší automatizaci výběru daní.

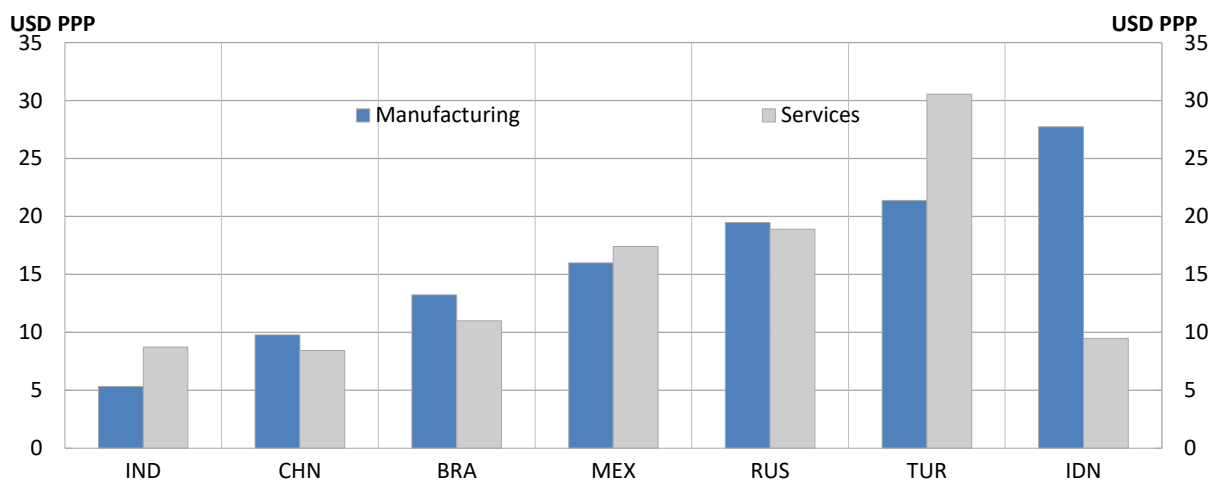
Ještě před implementací, k níž došlo po několika odkladech až 1. července 2017, byly patrné stinné stránky projektu. Více než polovina indického HDP je alokována ve službách, které byly dosud daněny v průměru 15% sazbou. S GST je však většina služeb daněna sazbou ve výši 18 %. Vzhledem k podstatě služeb se jejich zdražení může dle *Roye (2017)* promítnout do vyšších cen všech statků, což je opačný efekt ve srovnání s původním záměrem. Naopak petrochemické produkty, které jsou dlouhodobě spojovány s inflačními tlaky, zůstaly podobně jako elektrická energie či lihoviny mimo systém GST. Na základě rozboru *Sahoo (2016)* lze za další z problematických oblastí do budoucna považovat nedosažení úplné centralizace, neboť technicky je GST zajišťována Radou pro daň ze zboží a služeb. Tento orgán rozhoduje o zařazení zboží či služeb do jednotlivých skupin pro zdanění, konkrétních daňových sazbách,⁴ alokaci příjmů atp., přičemž zastoupeny jsou v něm všechny svazové státy.

Make in India

Symbolem otevírání se světu se stala iniciativa premiéra Modiho „Make in India“ („Vyráběj v Indii“). Ta reaguje na nízké rozvinutí sekundárního sektoru a dlouhodobě neuspokojivou míru produktivity práce a jejím cílem je přimět producenty, aby přesunuly výrobu na indické území. Zahraniční kapitál a technologie mají být klíčem k tvorbě pracovních míst, pozvednutí průmyslové produkce a následného vývozu.

³ Modi kontrastně v oficiálních vyjádřeních vystupuje s podporou sekularismu ve smyslu „India First“ přístupu. Dle něj by měl být v jakékoliv činnosti upřednostněn zájem země jako celku. Opakovaně rovněž vystoupil s podporou muslimských žen, jež dosáhly úspěchu v boji za zrušení možnosti tzv. triple talaq neboli okamžitého rozvodu, na který mohl muž dosáhnout trojitým zvoláním „rozvádím se“ (*NDTV, 2017*).

⁴ *Roy (2017)* popisuje čtyři ustanovené kategorie zdanění, a sice 5 % na vybrané produkty (čaj, káva, koření aj.), 12 % pro zboží k uspokojení základních potřeb, 18 % pro většinu statků a 28% sazba na statky zbytné, tj. tabákové produkty, ale i automobily aj.

Obr. 2: Srovnání produktivity ve zpracovatelském průmyslu pro rok 2009 (v USD v PPP)

Zdroj: OECD, 2014.

Pozn.: Produktivita je měřena na základě hrubé přidané hodnoty v zákl. cenách k odpracovaným hodinám. Finální zobrazení je přepočtem na běžné USD v PPP.

Při sledování produktivity dle přidané hodnoty za odpracovanou hodinu v PPP Indie dosahuje až dvakrát nižších hodnot ve zpracovatelském průmyslu než Čína, která se rovněž dlouhodobě potýká s nízkou mírou efektivity práce v tomto sektoru, a až několikanásobně nižších hodnot ve srovnání např. s Ruskem, Tureckem či Indonésií. Ve službách není rozdíl natolik výrazný, což potvrzuje uvedený graf (OECD, 2014).

Za účelem zvrácení nepříznivého vývoje (firmy ve zpracovatelském průmyslu jsou malé, neproduktivní a nenabízí dostatek kvalitních pracovních příležitostí, díky čemuž klesá podíl zpracovatelských produktů na exportu) byla podniknuta celá řada opatření a další desítky drobných i větších zásahů jsou v plánu. Jedná se především o elektronizaci styku s úřady, prodloužení doby platnosti a standardizaci úředních listin, odstranění nutnosti žádat o povolení k vybraným úkonům, zjednodušení platebního styku či vypracování přehledných map s vyznačenými nároky na zahraniční subjekty v daném teritoriu (Ministry of Commerce, 2016). Autoři programu také vytyčili více než dvě desítky konkrétních subodvětví, v nichž na indickém trhu podnikatelský subjekt nalezne největší výhody oproti jiným zemím a jež jsou vládou náležitě podporovány.

V rámci zlepšování podnikatelského prostředí vyzdvihuje analýza ČNB (2015) také investiční projekty směřující do infrastruktury, jež je doposud Achillovou patou ekonomiky. Jedná se zejména o výstavbu pěti průmyslových a ekonomických koridorů mezi hlavními indickými megalopolmi, u nichž je kladen důraz na plánovanou urbanizaci a dlouhodobě udržitelnou podobu nejen průmyslových, ale i obytných zón, dále tisíce kilometrů železniční a silniční sítě, systémy metra v metropolích Ahmedabad a Lucknow, vysokorychlostní vlakové spojení mezi Mumbai a Ahmedabad, ale také desítky letišť, přístavů a dopravních uzlů. Rozvoj pozemní komunikace nabývá na významu tím, že Indie realizuje pouze 0,1 % veškeré přepravy vodní cestou (oproti 20 % v případě USA, ba dokonce takřka 40% podílu v EU), což způsobuje nesmírnou vytíženost vnitrozemských silničních a železničních cest. Posledním jmenovaným způsobem – železnicí – jsou denně přepraveny až 3 mil. tun zboží a 25 mil. osob,

avšak rychlost dosahuje nanejvýš 130 km v hodině. Dopady výstavby vysokorychlostních koridorů – s celkovou investicí až 6,6 mld. USD podpořenou 8 mld. USD alokovanými pro výstavbu silnic a dálnic – na efektivitu přepravy by tak byly markantní.

Digital India

Program „Digitální Indie“ byl již zčásti uvozen zmínkou o elektronizaci byrokratických operací, které doposud činily běžným občanům – vzhledem ke vzdálenostem a komplikacím styku s úřady a oficiálními představiteli – obtíže. Změny se mají týkat samotné státní správy v podobě tzv. e-governance, jehož cílem je zefektivnit, urychlit a učinit transparentnějším rozhodování a řízení na všech úrovních včetně zajištění dostatečné kapacity cloudových center aj. Lze ale spatřit mnohem více funkcionalit. Program nabízí významné investice do budování nejen telekomunikační a internetové sítě, ale i elektrického vedení do míst dosud mimo dosah tohoto připojení. Vznikají tak jakási kontaktní víceúčelová centra (zahrnující elektronický přístup k bankovním, educačním, zdravotním službám či certifikacím), ale i přebudované poštovní úřady s podobným využitím (*Ministry of Electronics and IT, 2017*).

Mahurkar (2017) poznamenává, že vyšší transparentnost a odpovědnost pověřených osob prostřednictvím zavedení nových technologií – a tím eliminace prostřednických subjektů – zvýšily efektivitu vynaložených dotací a jiných prostředků, čímž přispěly k roční úspoře až 1 bil. Rs. (zhruba 15,6 mld. USD). Jako nezbytný předpoklad přitom vidí jeden z prvních Modiho programů „Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana“ („Prime Minister’s People Money Scheme“), který byl zahájen v srpnu roku 2014. Jeho cílem byla finanční inkluze prostřednictvím technologické platformy pro přístup k finančním a bankovním službám s příhodně nastavenými podmínkami i pro nejchudší obyvatele. Oficiální údaje (*Ministry of Finance, 2017*) dokazují úspěch této kampaně, v rámci které bylo doposud zřízeno takřka 300 mil. bankovních účtů. Ty ulehčují transfer finančních prostředků určeným subjektům napřímo bez nutnosti užití prostředníků, u nichž docházelo k citelným ztrátám.

Clean India

Iniciativa „Čistá Indie“ (častěji také hindsky „Swachh Bharat“) může na první pohled působit dojmem, že nesouvisí se zlepšením podmínek pro obchod, průmysl a investice. Opak je ale pravdou. Indie dnes patří k nejznečistěnějším částem světa, přičemž nedostatečné hygienické záruky mohou být odrazujícím faktorem pro vstup za účelem náročnější výroby. Za pomoci vlivných a mediálně známých osob se tak premiér Modi vydal vstříc zvýšení životního standardu a kvality života prostřednictvím ochrany životního prostředí, vyčištění posvátné řeky Gangy (tzv. program Clean Ganga; význam této řeky je stále patrný s ohledem na to, že v jejím povodí žije takřka 40 % populace), zvýšení zdravotní kondice obyvatel, dostatečné dostupnosti toalet, šíření osvěty či zavedení hospodaření s odpady. Komplementárně jsou zaváděny programy podporující nabídku dostupného bydlení, rozvoj venkova, vodní ekosystémy, rozšíření elektrifikace a další, jejichž cílem je mj. navýšit zásobu pitné vody. Její nedostatek přitom patří k nejpálčivějším problémům současné Indie (*Vishwakarma, 2016*).

Příkladem snahy o dosažení vyššího životního standardu, udržitelné urbanizace a dostupnosti kvalitního bydlení je také projekt Smart Cities. Ambiciózním cílem je povýšit 100 vybraných měst střední velikosti na udržitelné, moderní a pro obyvatele komfortní satelity rozlehlých megalopolí. Mise je k dosažení daného stavu podpořena množstvím nástrojů, jež mají vést k vytvoření jakéhosi vnitřního ekosystému města integrací institucionální, fyzické, sociální a ekonomické infrastruktury. Konkrétními nástroji jsou pak tzv. smart solutions (chytrá řešení), která jsou založena opět na digitalizaci, elektronizaci a IT propojení městských systémů. Iniciátoři (*Ministry of Urban Development, 2016*) za hlavní přínos považují úsporu energií, využití obnovitelných zdrojů a hlubší recyklaci, zavedení účinného hospodaření s odpady, zefektivnění bezpečnostních služeb a čerpání vodních zdrojů, inteligentního řízení městské dopravy či dostupného bydlení. Prostřednictvím zvýšení životní úrovně obyvatel si tvůrci této myšlenky slibují zapojení chudších vrstev do běžného života, a tak dosažení kvalitnějšího hospodářského růstu. To se však ne vždy daří, neboť průvodním jevem je postupná likvidace slumů, doprovázená odstraněním nelegálních příbytků jejich obyvatel. V mezifázi se tak často miliony lidí bez dostatečné péče ocitají bez domova a dostávají se do ještě svízelnější situace. Je tak důležité chápat problematiku komplexně.

Hodnocení reformního snažení

Výše uvedený výčet reformem není pouhým zábleskem v temnotě. Indická vláda se snaží o ucelený a koordinovaný postup v reformním snažení. Dostatečným argumentem je rámec, který určuje 12. pětiletý plán pro roky 2012-2017 s podtitulem „Faster, More Inclusive and Sustainable Growth“. Detailní popis obsahu dokumentu přesahuje rozsah tohoto příspěvku. Z velké části se ale jedná o stejné cíle, o jejichž naplnění se snaží vláda dílčími reformami, tedy liberalizace ekonomiky, zajištění makroekonomické rovnováhy, podpora zemědělské i průmyslové produkce, a tím pádem snížení sociálních a ekonomických nerovností skrze souběžnou tvorbu nových pracovních pozic. Pozornost je ale věnována také stále více skloňovaným investicím do infrastruktury, vyváženějšímu plánování procesu urbanizace či zajištění energetické bezpečnosti a ochrany životního prostředí (*Planning Commission, 2013*).

Politika premiéra Modiho (označovaná také jako „Modinomics“) nepochybně směřuje k významnějšímu zpřístupnění indického trhu, liberalizaci a modernizaci. Efekty této snahy ale mají mnohem větší rozsah. Eliminací neefektivity, výše zmíněné byrokratické zátěže, korupce a lenosti, které prozatím působí jako písek v soukolí demokracie na nejnižších úrovních státní správy, je Indie schopna dosáhnout úspěchu i proti dalším nešvarům. Výsledkem může být například potlačení vzbouřeneckých (partyzánských) kmenů, jež narušují tržní prostředí v severní části území. Za pozitivní externalitu pak někteří ekonomové a finanční experti (např. *Milon, 2016*) označují plánované navýšení mezd státních úředníků, prostřednictvím něhož si vláda slibuje růst střední třídy a zvýšení spotřeby zejména ve městech a příměstských aglomeracích s dopady na další podnícení ekonomické aktivity.

Jedním z posledních konkrétních kroků a potvrzením aktuální úlohy vlády při prosazování svého záměru je opatření z 8. listopadu 2016. V tento den z nařízení vlády došlo k plošnému znemožnění plateb bankovkami v hodnotě 500 a 1 000 Rs., v nichž je alokována většina peněžní zásoby. Následující den byly uzavřeny veškeré banky a bankomaty a teprve postupně byly pro směnu za přísného dohledu finančních autorit

uvolňovány nové bankovky. Cíl je navýsost zřejmý, a sice odstranění falešných bankovek, legalizace nelegálně získané hotovosti a potlačení šedé ekonomiky, která dosud nabývá významného rozměru a znesnadňuje přijímaná opatření, zejména v daňové oblasti. Demonetizace však zasáhla v běžném životě stovky milionů obyvatel, často z odlehklých oblastí bez přístupu k centrům směny, kteří pro verifikaci leckdy životních úspor museli vynaložit dodatečné prostředky. Kontroverze celé akce je zvláště umocněna zprávou indické centrální banky (*Reserve Bank of India, 2017*), která identifikovala, že k 30. červnu 2017 došlo ke směně 99 % z celkové peněžní zásoby alokované v 500 a 1000 rupiových bankovkách, poněvadž ke směně docházelo honorovaným využitím prostředníků – lidí, kteří sami směnu „černých peněz“ přes bankovní účty nepotřebovali. Zároveň bylo zachyceno jen nepatrně vyšší množství falešných peněz ve srovnání s předešlým rokem. Hlavní cíle celé operace se tak minuly účinkem, zatímco komplikace krátkodobého monetárního omezení zasáhly až 250 tis. obchodních jednotek, zemědělství, realitní sektor, způsobily zatím nevyčíslené dodatečné náklady a vyvolaly značnou vlnu nevole (*BBC, 2017*).

Především je však Modimu vyčítána nedostatečná privatizace neefektivních SOEs, pomalá realizace plánovaných reforem, jejich nejisté dopady, ale i leckdy nekorektní prostředky k urychlení reformního snažení. Kritika se na premiéra snáší s ohledem na značnou sebepropagaci, která je v rozporu s rychlostí implementace konkrétních kroků. Příkladem může být snaha o znovunavázání vztahů s bývalými partnery a nejnvlivnějšími ekonomikami světa, v jejímž důsledku podniká řadu zahraničních návštěv, splývajících ve dva roky trvající cestování.⁵ Vyjma celé řady populistických a nacionalistických projevů je to pak právě častá absence na domácí scéně, která je terčem kritiky a která jistě omezuje možnosti efektivnější implementace potřebných změn. Stálé přesvědčování o pozitivěch reforem totiž zatím poněkud brání jejich plnému rozvinutí, čehož příkladem může být zpožděné zavedení jednotné daně skrze GST.

Prekážky jsou tak dosud eliminovány pozvolna, reformy probíhají gradualisticky a některé se ukazují jako poněkud kontraproduktivní. I přes tyto nedokonalosti a trvající kritiku zmiňovaných oblastí jsou však partikulární výsledky podniknutých opatření zjevné. Objevují se první známky snižování byrokratické zátěže a eliminace přebytečných složek byrokratického aparátu – doposud byl snížen počet ministerstev o čtvrtinu. Mezi lety 2014-2016 pak Indie eviduje přítok PZI ve výši 123 mld. USD – zhruba o 50 % více než za srovnatelné tříleté období 2011-2013 (*UNCTAD, 2017*).

3 Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo představit a zhodnotit změny, které se v Indii odehrávají od roku 2014, ve němž započala svou většinovou vládu Indická lidová strana a od kterého zastává pozici premiéra Narendra Modi, zkušený politik a dlouholetý vrchní představitel Gujaratu. Ten krátce po svém nástupu do úřadu zahájil sérii razantních programů a reforem, které mají za cíl především liberalizaci, zvýšení transparentnosti a dosažení přívětivého hospodářského růstu.

⁵ Mezi projevy komplexní změny nejen domácí, ale i zahraniční politiky patří intenzifikace účasti v mezinárodních organizacích či snaha o zvýšení bilaterální spolupráce s dříve opomíjenými partnery (Pákistánem, Nepálem, Austrálií, Japonskem, Čínou, ale i Německem, Francií a arabskými či africkými zeměmi). K počátku roku 2017 za tímto účelem premiér uskutečnil více než 50 zahraničních cest.

K nejdiskutovanějším reformám patří zavedení jednotné daně ze zboží a služeb (GST), snaha o pozdvižení úrovně zpracovatelského průmyslu („Make in India“), digitalizace ekonomiky („Digital India“) či iniciativa směřující ke zlepšení a ochraně životního prostředí („Clean India“). Významnou roli hrají rovněž infrastrukturní projekty, zkvalitnění státní správy a opatření ve finanční a měnové oblasti, jejichž příkladem může být demonetizace z konce roku 2016. Změny po roce 2014 směřují k oboustranně výhodné spolupráci, v níž mají podniky možnost využít poměrně levné a početné pracovní síly, vládních pobídek, rozvoje infrastruktury a stabilizujícího se tržního prostředí, kdyžto indická strana může profitovat z výdajů a investic společností, případně z kontaktu s importovanými technologiemi a know-how podobně, jak tomu například činí od 80. let ČLR. Odlišné jsou však mezidobé dopady na prostý lid, který některé reformy vnímá negativně, neboť je jimi omezován v běžném životě. Zvýšení životního standardu se tak jeví jako dlouhodobý proces a konečný dopad zaváděných opatření bude možné sledovat až v delším časovém horizontu. Rozhodujícím momentem se jeví volby v roce 2019, ve kterém voliči budou moci vyjádřit svůj postoj k novému směru, který se Indii Narendra Modi snaží vtisknout.

4 Literatúra

- BBC. 2017. *Viewpoint: Why Modi's currency gamble was 'epic failure'*. [online]. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://www.bbc.com/news/world-asia-india-41100610>>.
- ČNB. 2015. *Ekonomické reformy indického premiéra Modiho*. [online]. In: Globální ekonomický výhled – září 2015. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <http://www.cnb.cz/cs/menova_politika/gev/gev_2015/gev_2015_09.pdf>.
- DORSCHNER, Jon P. 2013. *The Crying Need for a New Indian Economic Model*. [online]. In: American Diplomacy. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <http://www.unc.edu/depts/diplomat/item/2013/0912/ca/dorschner_india.html>.
- GUHA, Ramachandra. 2017. *India after Gandhi: the history of the world's largest democracy*. New Delhi: Pan Macmillian. ISBN 978-93-82616-97-9.
- IMF. 2016. *World Economic Outlook Database, April 2016*. [online]. [Washington, D.C.]: International Monetary Fund. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx>>.
- JIRÁNKOVÁ, Martina. 2016. Země BRIC – země státního kapitalismu. In: *Scientia et societas: časopis pro společenské vědy a management*. Vol. XII, No. 4 (2016), pp. 65-78. ISSN 1801-7118.
- JOSHI, Vijay; LITTLE, I.M.D. 1996. *India's Economic Reforms, 1991-2001*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-829078-0.
- MAHURKAR, Uday. 2017. *Marching with a billion: analysing Narendra Modi's government at midterm*. Haryana: Penguin. ISBN: 978-0-670-08920-8.
- MILON, Paul. 2016. Make in India: Příslib lepších se zítřků (s ručením omezeným). In: *TRADE NEWS*. [online]. Vol. V, No. 2 (2016), pp. 12-13. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://tradenews.cz/archiv>>.

- Ministry of Commerce. 2016. *Make in India*. [online]. [cit. 2016-05-06]. Dostupné na: <<http://www.makeinindia.com/home>>.
- Ministry of Electronics and IT. 2017. *Digital India*. [online]. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://digitalindia.gov.in/content/about-programme>>.
- Ministry of Finance. 2017. *Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana*. [online]. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<https://www.pmjdy.gov.in/account>>.
- Ministry of Urban Development. 2016. *Smart Cities Mission*. [online]. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://smartcities.gov.in/spv.aspx>>.
- NDTV. 2017. *PM Narendra Modi welcomes judgement on triple talaq, calls it `historic`*. [online]. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://www.ndtv.com/india-news/pm-narendra-modi-welcomes-judgement-on-triple-talaq-calls-it-historic-1740507>>.
- OECD. 2014. *OECD Economic Surveys: India 2014*. [online]. [Paris]: OECD Publishing. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://www.oecd.org/eco/surveys/economic-survey-india.htm>>.
- Planning Commission, Government of India. 2013. *Twelfth Five Year Plan (2012-2017) – Faster, More Inclusive and Sustainable Growth*. [online]. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <http://planningcommission.gov.in/plans/planrel/12thplan/pdf/12fyp_vol1.pdf>.
- Reserve Bank of India. 2017. *Annual Report*. [online]. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<https://www.rbi.org.in/scripts/AnnualReportPublications.aspx>>.
- ROY, Arunabha. 2017. GST in India: a Layman's Guide. In: *Journal of Commerce and Management Thought*. Vol. 8, No. 2 (2017), pp. 219-233. ISSN 0975623X.
- SAHOO, Pravakar. 2016. *Goods and services tax: Landmark tax reforms in India*. [online]. In: Bruegel. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://bruegel.org/2016/10/goods-and-services-tax-landmark-tax-reforms-in-india/>>.
- STRNAD, Jaroslav a kol. 2003. *Dějiny Indie*. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-493-9.
- The Economist. 2012. *Bleak House*. [online]. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://www.economist.com/node/21548974?fsrc=scn/fb/te/pe/ed/bleakhouse>>.
- UNCTAD. 2017. *UNCTADstat database*. [online]. [Ženeva]: UNCTAD. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://unctadstat.unctad.org/EN/>>.
- VISHWAKARMA, Devendra. 2016. Swachh Bharat Abhiyan Clean India Abhiyan. In: *International Research Journal of Management, IT & Social Sciences*. [online]. Vol. 3, No. 3 (2016). ISSN 2395-7492. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<http://ijcu.us/online/journal/index.php/irjmis/article/view/94>>.
- ZAVORAL, René. 1999. Systém politických stran v Indii. In: *Mezinárodní vztahy*. [online]. Vol. 34, No. 3 (1999). ISSN 0323-1844. [cit. 2017-09-05]. Dostupné na: <<https://mv.iir.cz/article/download/1218/1266>>.

IV. ***Príznaky globálneho sociálneho
parazitizmu***

Kritická systémová analýza vplyvu aplikačných modelov P2P platforiem na globálny sociálny parazitizmus

Marek Šarmír¹ Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU

Peter Sakál² Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU

Critical systemic analysis of the impact of application models of P2P platforms on global social parasitism

Authors' contact details

¹ Slovak University of Slovakia
in Bratislava, Faculty of Materials
Science and Technology
in Trnava,
Institute of Industrial Engineering
and Management,
Paulínska 16, 917 24 Trnava,
Slovak Republic
xsarmir@stuba.sk

² Slovak University of Slovakia
in Bratislava, Faculty of Materials
Science and Technology
in Trnava,
Institute of Industrial Engineering
and Management,
Paulínska 16, 917 24 Trnava
Slovak Republic
peter.sakal@stuba.sk

Abstract: The presented article, "Critical Systemic Analysis of the Impact of P2P Application Platforms on Global Social Parasitism", follows the article from the conference "Paradigms of Future Changes in the 21st Century: Adaptive Processes and the pulsating Economy of 2016," Reducing economic inequality by improving financial literacy using the online platform www.dobryznamy.sk". At the same time, it follows the semester project entitled "Proposal for Concept of Ensuring Corporate Social Responsibility and Sustainable Development in the Financial Sector" and a diploma thesis titled "Proposal for a Concept of Sustainable Strategy for a Company – P2P". At the same time, this article is a sketch of the direction of further research and work on the theme of DizP "Application of the P2P Concept in the Context of the USZP". We look at the current situation of P2P lending, threats of insufficiently regulated segment, but also the impact of the segment on the possibility of reducing possible crises in society. The impact of the segment on the banking industry and the chance of "P2P alternatives" to replace traditional banking processes. In this work we try to predict the possible direction of the banking sector and seek answers to the question "whether the banks still control their future?" We try to find out the opinion of the makers of the business and legislative environment (the top officials of financial institutions and governments) about the ongoing changes in the world of finance. What do they expect and how are ongoing preparations made? What will be the response to change? Will it be competitive fight between banks and P2P platforms or synergistic cooperation?

Keywords: Fintech, Peer-To-Peer Lending, Internet Platform, Banking Model,

Príspevok nadväzuje na výsledky projektu APVV č. LPP-0384-09: „Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR).“ a projektu KEGA č.037STU-4/2012: „Zavedenie predmetu „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie“ do študijného programu Priemyselné manažérstvo na II. stupni MTF STU Trnava.“. Zároveň je príspevok súčasťou projektu VEGA č. 1/0235/17: „Systémová identifikácia komplexnejších predpokladov pre podporu priemyselných inovácií a zamestnanosti v menej rozvinutých regiónoch SR.“.

1 Úvod

Výrazným odvetvím vo finančno-technologickom priemysle je bezpochyby P2P požičiavanie (kolektívne požičiavanie), ktorému štúdia analytickej spoločnosti Juniper Research predpovedá, že do roku 2020 by sa príjmy pre P2P spoločnosti mali viac ako zdvojnásobiť (JUNIPERRESEARCH, 2016). Výhodou finančno-technologických spoločností je to, že nepodliehajú rovnako prísny reguláčnym podmienkam

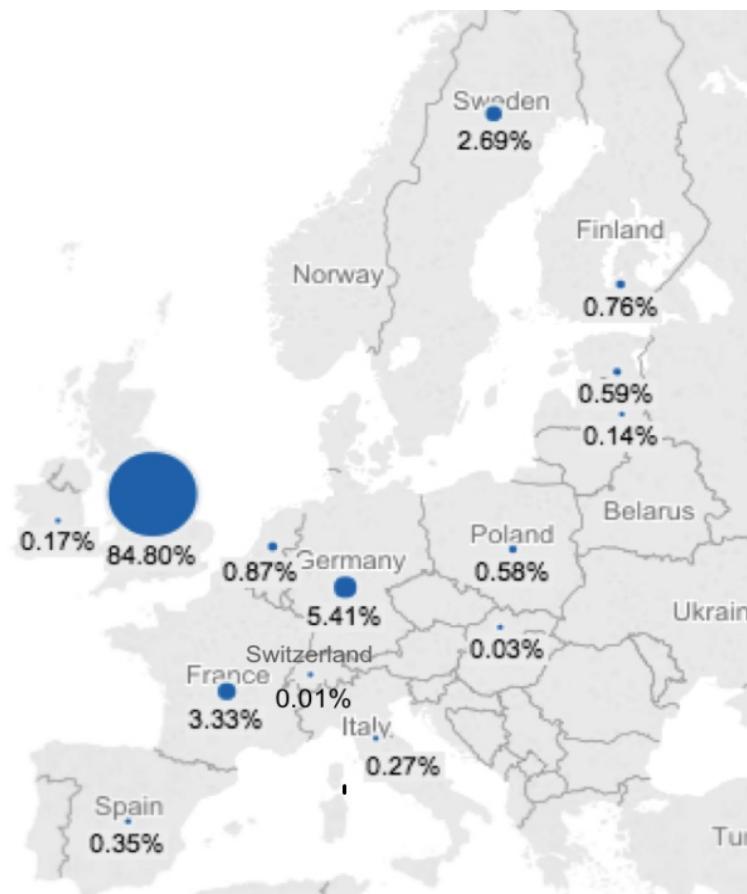
ako banky a to z viacerých legislatívnych, ale i ekonomických dôvodov. Moderné finančno-technologické systémy majú výraznejšiu sociálnu povahu s transparentnejšími pravidlami fungovania. Preto toto odvetvie naberá na sile a začína plniť významnú úlohu pri formovaní finančných služieb a prerozdelení bohatstva v jednotlivých krajinách.

Pokladáme za veľmi dôležité sledovať ako sa daný decentralizovanejší segment vyvíja v závislosti na jeho centralizovanejšej, menej transparentnej podobe, pri ktorej sme svedkami mnohých prípadov vytvárania netransparentnosti a prílišnej komplikovanosti produktovej rady. S cieľom praktizovať obchodnú stratégiu neudržateľnej maximalizácie zisku na úkor menej informovaných jednotlivcov. Bohužiaľ, takáto skúsenosť je plošná, a preto by sa dala nazvať aj globálnym parazitizmom na finančnej negramotnosti jednotlivých vrstiev obyvateľstva. Z toho dôvodu je nosným pilierom článku kritická systémová analýza vplyvu aplikačných modelov P2P platforiem na globálny sociálny parazitizmus.

2 Komunitné požíčovanie a jeho progres

Nálada tradičných finančných spoločností v Spojenom kráľovstve je výrazne úzkostnejšia než v iných krajinách Európy. Lídri, ktorí stoja na čele tradičného Britského finančného biznisu očakávajú oslabovanie pozícií vo svojom segmente vďaka implementácii inovatívnych online riešení.

Tento názor zastáva až 61% vrcholových manažérov finančných inštitúcií v Británii, ktorí následne tvrdia, že môžu stratiť až 40% príjmov v dôsledku implementácie fintech riešení (ALTIFI-1, 2016). Ich obavy sú oprávnené, pretože v dnešnej Európe je prevažná väčšina pôžičkových aktivít P2P koncentrovaná práve v Spojenom kráľovstve - čo predstavuje viac ako 84% z celého európskeho trhu (Fintech, 2016).

Obr. 1: P2P v Európe

Zdroj: (online, www.fintechnews.ch)

Britský segment kolektívneho požičiavania, ktorý vznikol v roku 2005 dosiahol výrazný objem 10 mld. libier poskytnutého financovania. Tieto finančné prostriedky poskytnuté špecializovanými P2P platformami boli použité na rôzne startup projekty, kúpu nehnuteľností alebo refinancovanie nevýhodných existujúcich pôžičiek. Až 60% celého Britského trhu s P2P pôžičkami tvoria tri spoločnosti a to Zopa, Rate-Setter a Funding Circle (ALTIFI-2, 2016).

Fintech ako zmena systému – Decentralizácia s prvkami centralizácie

Bývalý generálny riaditeľ banky Barclays Antony Jenkins hovorí, že aktuálne sa nachádzame v prvej vlne transformácie celkovej zmeny vo fungovaní finančného segmentu. Ako povedal na konferencii Lendit USA doteraz technológie menili bankovníctvo pomaly, ale aktuálne začala zmena, ktorá transformuje segment od základných pilierov a v najbližších 10 až 20 rokoch bude segment fungovať absolútne odlišne. Ďalej deklaruje že finančný systém je na začiatku “*Uber momentu*”, ktorý predpovedal pred rokom a pol (LINKEDIN, 2017).

“V porovnaní so stavom pred piatimi rokmi máme vo Veľkej Británii napríklad päť krát menej ľudí, ktorí navštevujú pobočky bánk. Využívanie bankomatov klesá, v Škandinávii skúšajú fungovať úplne bez hotovostných peňazí. A deje sa toho podstatne viac.”

Antony Jenkins,
bývalý generálny riaditeľ Barclays

Jenkins tiež predikuje, že technologické riešenia zabezpečia zníženie stavu zamestnancov bánk o polovicu (v dôsledku automatizácie a digitalizácie). Budú hlavným činiteľom znižovania ziskovosti bánk, v niektorých segmentoch až o 60 % (LINKEDIN, 2017). Lídri v poskytovaní kolektívnych pôžičiek sa dostávajú na ďalší vývojový stupeň rozvoja zdieľanej ekonomiky. Napríklad už spomínaná britská spoločnosť ZOPA, ktorá stojí za prvotným konceptom P2P požičiavania, informuje že v roku 2018 vstúpi na trh s vlastným projektom banky, ktorá bude pod ochranným mechanizmom FSCS (P2P-Banking, 2016).

“Od nášho vzniku v roku 2005 sme zlepšili život množstvu našich klientov tým, že sme zjednodušili možnosť zhodnotiť peniaze a urobili zarabanie peňazí oveľa férovejším. Vytvorili sme profitabilný, ziskový a stabilný biznis. A pritom teraz len začíname. Chceme vybudovať banku ďalšej generácie, ktorá ponúkne oveľa širšie možnosti žiadateľom o pôžičky, investorom a ľuďom, ktorí si chcú uložiť peniaze. Máme unikátne postavenie zmeniť očakávania klientov, čo by mala banka ponúknuť klientom v 21. storočí.”

Jaidev Jardana,
CEO ZOPA

Tempo inovácií vo finteche priemysle rastie obrovským tempom a zmeny sa dejú skoro nepretržite. Veľmi inovatívnym riešením je pôžičková služba, ktorú vyvíjajú FinTecSystems, Fidor Bank a spoločnosť Smava, ktoré uzavreli synergické partnerstvo pri príprave plne automatizovaného online riešenia pre poskytovanie úverov s názvom Kredit2Go. Toto riešenie digitalizuje a následne automatizuje celý proces riadenia žiadosti o pôžičku, jej spracovanie a následné čerpanie peňazí, ktoré bude zaslané automaticky žiadateľovi (ALTIFI-3, 2017). Toto riešenie zrýchli celý proces a nabúra potrebu osobného stretnutia na pobočke banky a enormne zníži potrebu ľudského faktora pri predmetných procesoch.

„Bankový zamestnanci za priehradkou, sú "prvá línia" bankového sektora, ktorá je dnes ovplyvnená finančnými technológiami.“

Mark Carney,
guvernér Bank of England

Zmena finančného systému sa deje v priamom prenose prostredníctvom „decentralizovaných“ alternatív, ktoré ale začínajú mať prvky „centralizácie“. Preto sa nám naskytuje nasledovná otázka: „Kontrolujú banky ešte svoju budúcnosť?“

Kontrolujú banky ešte svoju budúcnosť?

„Zvláštna prozreteľnosť bdie nad pádom jedného vrabca. Má sa to stať teraz, nestane sa potom; nemá sa stať potom, stane sa teraz; nestane sa teraz, jednako stane sa raz: hotovým byť je všetko.“

William Shakespeare: Hamlet, kráľovič dánsky

Odvetvie finančných služieb je aktuálne silne formované stretom tradičného prístupu ku službe a netradičnými online riešeniami. Od technologických spoločností zameraných na finteche sa očakáva, že získajú pôdu na kľúčových trhoch vrátane platieb, poskytovania úverov a riadení bohatstva.

PwC v roku 2017 uskutočnilo prieskum zameraný na vnímanie finteche segmentu samotnými tvorcami finančného odvetvia. Global Fintech Survey vychádza z odpovedí

1 308 účastníkov, hlavne generálnych riaditeľov, vedúcich oddelení, vedúcich inovácií, vedúcich IT / digitálnych technológií zo 71 krajín rozložených v šiestich regiónoch a rôznych odvetviach vrátane bankovníctva, správy aktív, platieb fondov, poistenia, zaistenia a Fintech. Respondenti z finančného segmentu sa domnievajú, že maloobchodné peer-to-peer (P2P) požičiavanie bude k dispozícii prostredníctvom vzájomných partnerstiev bankových platforiem a P2P (65%), maloobchodné bankovníctvo bude plne automatizované (64%), a enormne viac peňazí bude plynúť prostredníctvom fintech spoločnosti ako cez tradičné maloobchodné banky (57%).

Bankári vidia tri hlavné oblasti na ktoré sa musia zamerať, aby prežili (ALTIFI-1, 2016):

- 1. prispôbiť úlohu pobočkovej siete (36%);**
- 2. získať správne talenty (35%);**
- 3. modernizácia technológie (31%).**

Prieskum spoločnosti PwC, tvrdí že celosvetovo až 81% respondentov uviedlo, že plánujú iniciovať strategické partnerstvá s fintech spoločnosťami (ALTIFI-1, 2016). Na predchádzajúce tvrdenie o prepojení fintech spoločností a bankových platforiem nadväzuje správa o spolupráci týchto segmentov, podľa ktorej je spolupráca preferovanou voľbou obidvoch zainteresovaných strán. Správa ukazuje že zástupcovia bank sú veľmi otvorení partnerstvám s fintech spoločnosťami.

Hlavné zistenia správy sú (LENDACADEMY, 2016):

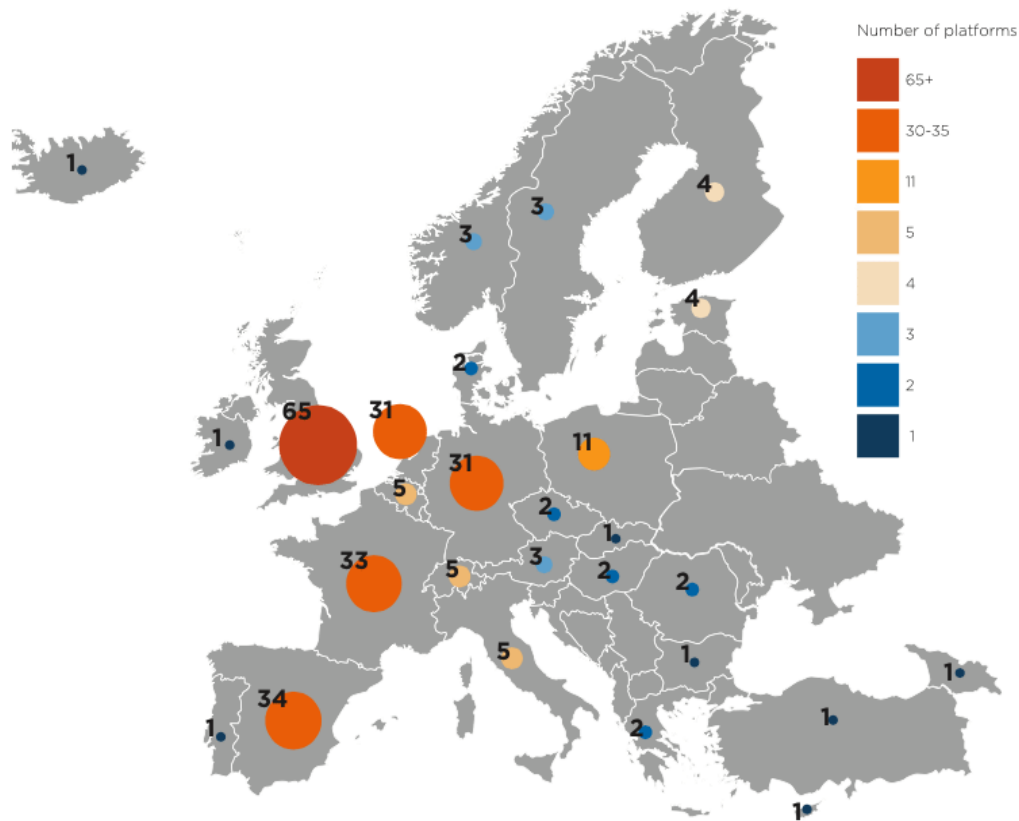
- **Až 81% regionálnych a komunitných bánk už v súčasnosti spolupracuje s fintech spoločnosťami.**
- **Ako hlavné výhody tejto spolupráce banky vnímajú zvýšenú mobilitu, nižšie kapitálové a operačné náklady.**
- **Ako najcitlivejšou oblasť spolupráce vnímajú banky aj fintech spoločnosti bezpečnosť a ochranu dát a klientskych údajov).**

Silu komunitnej evolučnej fintech reformy si plne uvedomujú aj jednotlivé vlády, ktoré iniciujú spolupráce aj na tejto úrovni. Najväčšia spoločnosť Lending Club, ktorá poskytuje kolektívne pôžičky v USA, uzavrela partnerstvo s kanadskou Národnou bankou, na základe ktorého banka investuje sumu až 1,3 mld. USD do pôžičiek poskytnutých cez ich platformu. Cez Lending Club do pôžičiek investujú retailoví investori, banky, správcovia investičných fondov a rôzni inštitucionálni investori (PR-NEWSWIRE, 2016). Efektívne využitie v P2P spoločnostiach vidí aj Britská vláda, ktorá investovala do spoločnosti Funding Circle (poskytuje kolektívne pôžičky pre malých a stredných podnikateľov vo Veľkej Británii), ktorá získala 40 mil. libier. Motiváciou pre tento krok je znižovanie rizika spojeného s Brexitom. Predmetná investícia Britskej vlády by mala plynúť prostredníctvom British Business Bank (THE FINANCIAL TIMES, 2017).

3 Fintech situácia v Európe jej príležitosti a hrozby

V dnešnej Európe je prevažná väčšina pôžičkových aktivít P2P je koncentrovaná už v spomínanom Spojenom kráľovstve. Nemecko, Francúzsko a severské krajiny zažívajú momentálne silný rast a vývoj v oblasti úverovania P2P. Pozitívnym signálom

je rast počtu domácich začínajúcich P2P platforiem, ktoré sa začínajú objavovať ako regionálni lídri vo svojich domovských krajinách. Ale ako môžeme vidieť potenciál pre poskytovanie danej služby je v Európe ešte stále obrovský. Na obrázku si môžeme všimnúť neobsadenosť európskeho trhu a následný obrovský potenciál na rast.

Obr. 2: Grafické zobrazenie objemu P2P platforiem v jednotlivých krajinách

Zdroj: (online, cdn.crowdfundinsider.com)

Ak hovoríme o výhodách a príležitostiach musíme spomenúť aj hrozby súvisiace s rozvojom tohto novodobého fenoménu. Spoločnosti zamerané na P2P požičiavanie využili možnosť internetu na zvýšenie dostupnosti a poskytovanie lacnejších pôžičkových alternatív, ktoré do veľkej miery fungujú vo vodách mimo regulačného rámca. Z toho vyplýva, že nepodliehajú reguláciám pre finančnú stabilitu, praniu špinavých peňazí, financovanie terorizmu a ochranu osobných údajov. Predseda pre radu pre finančnú stabilitu (FSB) a zároveň guvernér Bank of England Mark Carney povedal, že nový kontrolný prístup by mohol zahŕňať "regulačné karantény", ako je tá vo Veľkej Británii, ktorá umožňuje startupom testovať svoje produkty pod regulačným dohľadom (OPENIAZOCH, 2017).

"Úlohou politických činiteľov je zabezpečiť, aby sa fintech vyvíjal takým spôsobom, aký maximalizuje príležitosti a minimalizuje riziká pre spoločnosť,"

Mark Carney,
guvernér Bank of England

Samotná Európska únia vidí potrebu zavádzania regulačných opatrení. Snahou je implementácia takzvanej „pasportovateľnej licencie“, ktorá by sa ale vyznačovala nižšími nárokmi pre finančno-technologické spoločnosti (REUTERS 2016).

"V našom prístupe musíme byť opatrní, aby sme regulačným prístupom ponechali tomuto odvetviu dostatočný priestor na tak potrebnú rásť."

Valdis Dombrovskis,
Viceprezident Európskej komisie

Prístup Európskej komisie je logický. Na jednej strane vidí potrebu regulácie za účelom udržateľnosti fintech priemyslu, ale uvedomuje si aj to, že prílišná regulácia by mohla mať negatívny dopad na vývoj segmentu, ktorý má potenciál pôsobiť v spoločnosti ako „krízová brzda“ alebo „prirodzený mechanizmus na vyrovnanie systémových váh.“.

Kolektívne požičiavanie ako krízová brzda

Tradičný bankový systém funguje na princípe: „Zisky sú súkromné, straty verejné“. V súčasnom systéme bankári neriskujú svoje vlastné peniaze, a preto riziko padá výlučne na sporiteľov, ktorí vkladajú svoje úspory do banky. Ak príde k najhoršiemu, sú tu politici, ktorí celú situáciu zachraňujú. Ochota bankárov riskovať s cudzími peniazmi rastie spolu s výškou bonusov, ktoré dostanú, ak splnia požadované výsledky obchodných cieľov.

Základný psychologický rozdiel

Problém je v neudržateľnosti samotného úkonu, ak ste nútený veľa získať, ale nehrozí vám žiadna reálna osobná strata. Tento samotný trvalo neudržateľný prístup prostredníctvom kumulácie chybných rozhodnutí v čase pripravuje podhubie pre spustenie krízovej situácie, ako sme mohli byť svedkami pri hypotekárnej kríze 2008-2010, kde prišlo k neuváženému zadlžovaniu spoločnosti. Tu sa dostávame k jadrú vecí a to možnosti takzvanej P2P krízovej psychologickej brzdy. Pri tomto modeli rozhoduje o investovaní jednotlivec, ako skutočný vlastník zdrojov. Pri rozhodovaní vychádza z úplne iného psychologického rámca prístupu k riziku, pretože nie je motivovaný prehnanou maximalizáciou výnosu z vidinou bonusov, ale udržateľnosťou a bezpečnosťou samotnej investície svojich vlastných zdrojov.

P2P ako brzdový mechanizmus

Pri zvýšenej dostupnosti lacných hypotekárnych úveroch je prirodzeným javom trhu zvyšovanie cien nehnuteľností na základe rastu dopytu. Problém nastáva vtedy, ak ceny nehnuteľností rastú, ale úrokové sadzby zostávajú nezmenené, teda minimálne (napríklad z motivácie zvyšovania objemu predaja). Tento rast nie je prirodzený a vytvára podhubie pre vznik bubliny a následnej krízy po jej spľasnutí.

Ak si predstavíme situáciu, že distribútormi kapitálu do spoločnosti na kúpu nehnuteľností by neboli banky, ktoré môžu držať úrokové sadzby nízke z vidinou maximalizácie predaja (alebo nastavenia menového systému), ale jednotliví súkromní veritelia (investori), ktorí by neustále zvažovali výhodnosť dvoch variantov a to samotnú kúpu nehnuteľnosti alebo poskytnutie pôžičky na kúpu nehnuteľnosti pre niekoho iného. Z tohto dôvodu by pri rastúcej cene nehnuteľností na realitnom trhu žiadali aj vyššiu úrokovú sadzbu za svoju pôžičku z dôvodu neustáleho sledovania finančnej výhodnosti medzi spomenutými variantmi (ak by realitný trh rástol rýchlejšie ako by bola úroková sadzba za pôžičku, tak by investori boli motivovaní svoje zdroje investovať do kúpy vlastných nehnuteľností, ako do samotného požičiavania alebo by automaticky ponúkali svoje peniaze drahšie). Tento prístup by mohol viesť k zamedzeniu vzniku tvorby cenovej bubliny na realitnom trhu, jej prasknutiu a následnému vzniku krízy, keďže rastom cien nehnuteľností by rástla aj cena hypoték. P2P požičiavanie by plnilo úlohu vyrovnávania systémových váh (FORBES, 2016).

Na konferencii zameranej na problematiku Fintech priemyslu, ktorú organizovala britská vláda povedal guvernér Bank of England, že:

„Infraštruktúra finančného trhu v roku 2008 zlyhala. Musíme sa poučiť z minulosti a zaistiť, aby rozvoj fintech priemyslu napredoval a podporoval finančnú stabilitu.“

**Mark Carney,
guvernér Bank of England**

4 Záver

Cieľom tohto článku bola kritická systémová analýza aktuálnej situácie už prebiehajúcej Fintech revolúcie vo svete financií. Následné zameranie sa na predikciu vývoja finančno-technologického priemyslu s vplyvom na finančný segment ako celok. Dodávame, že alternatíva zdieľanej ekonomiky sa už nevyvíja ako samostatný segment, ale dochádza k previazanejšej spolupráci medzi tradičným bankovým systémom a P2P požičiavaním.

Zároveň konštatujeme, že je nereálne očakávať, že v najbližšej dobe fintech alternatíva nahradí bankový systém, už len zo samotnej robustnosti tradičného bankového odvetvia. To či banky majú v socio-ekonomickom systéme budúcnosť záleží od vývoja štruktúry finančného trhu, ziskovosti a nákladového prispôsobovania sa bankovníctva voči technologickým spoločnostiam.

Z výsledkov výskumu sme zistili, že potenciál na rast Fintech priemyslu je obrovský a odvetvie bude naďalej rásť aj za podpory Európskej únie a jednotlivých vlád z dôvodu jej pozitívnych vplyvov na spoločnosť. Pri rozumných regulačných opatreniach, ktoré začínajú byť dôležitým krokom k ďalšiemu udržateľnému rozvoju odvetvia, vzniká priestor pre spomínanú evolúciu trhu smerom k zdravému komunitnému systému a spoločensky zodpovednému prístupu, prostredníctvom znižovania vplyvu globálneho parazitizmu a zvyšovania transparentnosti jednotlivých služieb vo finančno-technologickom segmente.

5 Literatúra

- ALTIFI-1 2016. „Big UK banks forecast 40% revenue hit from fintech disruptors, finds PwC report“ Dostupné na internete: <http://www.altfi.com/article/2845_big_uk_banks_forecast_40_revenue_hit_from_fintech_disruptors_finds_pwc_rport>.
- ALTIFI-2 2016. „Alternative finance in the UK ticks over £10bn mark“ Dostupné na internete: <http://www.altfi.com/article/2712_alternative_finance_in_the_uk_ticks_over_10bn_mark>.
- ALTIFI-3 2017. „FinTecSystems partners with Smava for fully automated loan system“ Dostupné na internete: <http://www.altfi.com/article/2627_fintecsystems_partners_with_smava_for_fully_automated_loan_system>.
- CROWDFUNDINSIDER 2016. Dostupné na internete: <<https://cdn.crowdfundinsider.com/wp-content/uploads/2015/02/cambridge-europe-alternative-finance.png>>.
- FINTECH 2016. „Europe’s Top 11 Peer-to-Peer Lending Platforms“ Dostupné na internete: <<http://fintechnews.ch/p2plending/europes-top-11-peer-to-peer-lending-platforms/4960/>>.
- FORBES 2016. „Can Fintech Prevent The Next Financial Crisis?“ Dostupné na internete: <<https://www.forbes.com/sites/nikolaikuznetsov/2016/10/26/can-fintech-prevent-the-next-crisis/#6a3ba6102a07>>.
- JUNIPERRESEARCH 2016. „Fintech platform revenues for lending & financing to exceed \$10bn by 2020, driven by social media & crowdfunding“ Dostupné na internete: <<https://www.juniperresearch.com/press/press-releases/fintech-platform-revenues-for-lending-financing>>.
- LENDACADEMY 2016. „New Report on Bank Partnerships with Fintech Companies“ Dostupné na internete: <<http://www.lendacademy.com/new-report-bank-partnerships-fintech-companies/>>.
- LINKEDIN 2017. „Former Barclays CEO: Radical transformation in financial services is coming“ Dostupné na internete: <<https://www.linkedin.com/pulse/former-barclays-ceo-radical-transformation-financial-services-siew>>.
- OPENIAZOCH 2017. „Mark Carney: Finančné technológie predstavujú nové systematické riziko pre ekonomiku.“ Dostupné na internete: <<https://openiazoch.zoznam.sk/cl/174024/Mark-Carney-Financne-technologie-predstavuju-nove-systematicke-riziko-pre-ekonomiku>>.
- P2P-Banking 2016. „Breaking: Zopa will Launch a Bank“ Dostupné na internete: <<https://www.p2p-banking.com/countries/uk-breaking-zopa-will-launch-a-bank/>>.
- PRNEWswire, 2016. „Lending Club Secures \$1.3 Billion Purchase Program from National Bank of Canada Subsidiary“ Dostupné na internete: <<http://www.prnewswire.com/news-releases/lending-club-secures-13-billion-purchase-program-from-national-bank-of-canada-subsiidiary-300358131.html>>.

REUTERS 2016. „In blow to london, eu considers passporting for fintech services“
Dostupné na internete: <<http://www.reuters.com/article/us-eu-fintech-regulations-iduskbn16u2d6>>.

THE FINANCIAL TIMES 2017. Dostupné na internete: <<https://www.ft.com/content/84e621ca-d293-11e6-9341-7393bb2e1b51>>.

ZLATÝ FOND 2017. „William Shakespeare: Hamlet, kráľovič dánsky“ Dostupné na internete: <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5000/Shakespeare_Hamlet-kralovic-dansky/6>.

Vyhýbanie sa daňovým povinnostiam a pravidlá EÚ na neutralizáciu hybridných nesúládov

Duračinská Mária¹ Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra finančného práva

Duračinská Jana² Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra obchodného a hospodárskeho práva

Tax Avoidance and EU Rules to Neutralize the Effects of Hybrid Mismatch

Authors' contact details

¹ *Comenius University
in Bratislava,*

Faculty of Law,

Department of Financial Law,

Šafárikovo nám. 6,

810 00 Bratislava,

Slovak Republic

maria.duracinska@flaw.uniba.sk

² *Comenius University*

in Bratislava,

Faculty of Law,

Department of Commercial and

Economic Law,

Šafárikovo nám. 6,

810 00 Bratislava,

Slovak Republic

jana.duracinska@flaw.uniba.sk

Abstract: Hybrid mismatches arise as a result of different tax rules related to corporate income tax laws, in particular. Such hybrid mismatches are the result of the ongoing processes of economic globalization and the level of income tax legal regulation which is still attached to the needs of domestic market without adequate respect for international environment requiring just and fair system of international taxation in the interest of a more balanced development. Especially supranational corporations take advantage of the effects of hybrid mismatch for the purpose of tax avoidance or tax reduction. This may occur when hybrid mismatch results from double deduction (the same payment is deducted by two tax payers that are residents in two different Member States) or deduction without inclusion (the payment is deductible in one Member State but it is not included in the payee's income in the other Member State). The basis for such double non-taxation lies in making advantage of mismatches arising from the differences in legal definitions of financial instruments, in legislative criteria for the classification of the entities as transparent or non-transparent business companies, in legal definitions of permanent establishment for the tax purposes, and the mismatches relating to double residency. The rules adopted by Council Directive (EU) 2017/952 concerning hybrid mismatches do not interfere with the domestic legislation as regards the legal qualification of the said tax institutes. The aim of these rules is to neutralize hybrid mismatches in the consequent tax duties not only within the EU Member States but also in relation to third countries.

Keywords: Hybrid mismatches, tax avoidance, double deduction, deduction without inclusion, financial instruments, entities as transparent or non-transparent, permanent establishment, double residency.

Napísanie príspevku bolo podporené projektom APVV – Zabezpečenie efektívneho výberu daní v kontexte informatizácie, APVV-16-0499.

1 Úvod

Rôznorodosť zdaňovania daňou z príjmov právnických osôb (ďalej len „PO“) pri cezhraničných transakciách z aspektu medzinárodného zdaňovania umožňuje presun ziskov do daňových jurisdikcií, kde sa určité príjmy nezdaňujú alebo sa zdaňujú nízkou sadzbou dane, čím dochádza k narušeniu základov dane v dotknutých štátoch a v konečnom dôsledku k nespravodlivému zdaňovaniu, ktoré prehlbuje nerovnosti v spoločnosti. Hlavným nástrojom na vyhýbanie sa daňovej povinnosti je agresívne daňové plánovanie, ktoré narušuje najmä zdaňovanie kapitálu a kapitálových dôchodkov, čím sa procesy koncentrácie bohatstva v rukách čoraz užšej skupiny ľudí urýchľujú.

Z tohto dôvodu je potrebné zamedziť deštrukcii týchto špecifických nástrojov zdaňovania¹ s cieľom dosiahnuť zastavenie rastu nerovnosti v spoločnosti.

Sprvu členské štáty EÚ zameriavali svoju pozornosť v oblasti dane z príjmov PO na harmonizáciu vybraných prvkov dane z príjmov (dividendy, úroky, licenčné poplatky)² s cieľom zamedziť dvojitému zdaneniu a na neutralizáciu zdaňovania pri fúziách al. rozdelení spoločnosti³, čím sa mal zabezpečiť koherentný daňový systém, podporiť koncentrácia kapitálu a rast bohatstva v spoločnosti. Na druhej strane koherentný daňový systém je narúšaný agresívnym daňovým plánovaním nadnárodných spoločností, ktoré tým, že pôsobia v medzinárodnom priestore, majú objektívne vytvorené podmienky na umelý presun ziskov a vyhýbanie sa daňovej povinnosti alebo na zneužívanie zmlúv o zamedzení dvojitého zdanenia (ďalej len „ZZDZ“) s cieľom dosiahnuť zníženie daňovej povinnosti. Z týchto dôvodov nadväzne na Akčný plán projektu OECD Erózia základu dane a presun zisku (Base erosion and profit shifting - ďalej len „BEPS“) bola prijatá smernica Rady (EÚ) 2016/1164, ktorou sa stanovujú pravidlá proti praktikám vyhýbania sa daňovým povinnostiam, ktoré majú priamy vplyv na fungovanie vnútorného trhu (ďalej len „smernica (EÚ) 2016/1164“) a smernica Rady (EÚ) 2017/952, ktorou sa mení a dopĺňa smernica (EÚ) 2016/1164, pokiaľ ide o hybridné nesúlady, na ktorých participujú aj tretie štáty (ďalej len „smernica“ alebo „smernica (EÚ) 2017/952“). Cieľom smernice je neutralizovať účinky hybridných nesúladných schém na výslednú daňovú povinnosť.

Hybridné nesúlady sa významne podieľajú na znížení príjmov členských štátov EÚ z dane z príjmov PO, ktoré sa predpokladá vo výške 50 až 70 mld. eur ročne⁴. Využívaním hybridných nesúladov sa zvyhodňujú cezhraničné investície v porovnaní s vnútroštátnymi, čo narúša integritu vnútorného trhu. Na druhej strane vzniká obava, že snahou členských štátov prijať v rámci EÚ jednotné pravidlá, a to aj vo vzťahu k tretím štátom, sa zvyhodnia menej regulované trhy, čím by sa v konečnom dôsledku narušila konkurencieschopnosť podnikov v rámci EÚ. Z tohto dôvodu pravidlá proti praktikám vyhýbania sa daňovým povinnostiam, dotýkajúce sa hybridných nesúladov, nie sú úplne harmonizované, ale sú tvorené na spoločných zásadách, ktoré sú základom pre jednotný prístup a pre jednotné vykonávanie smernice.

¹ PIKETTY, T.: Kapitál v 21. Storočí, Bratislava : Ikar, 2015, s.409. Autor prichádza k záveru, že „už teraz je ilúziou domnievať sa, že moderný rast alebo zákony trhovej ekonomiky by svojou povahou zabezpečovali zníženie nerovnosti bohatstva a dosiahnutie harmonickej stability.“ Za špecifický nástroj zabezpečenia zníženia nerovnosti považuje práve zdaňovanie kapitálových dôchodkov a kapitálu. Tamtiež.

² Smernica Rady 2003/49/ES o spoločnom systéme zdaňovania uplatňovanom na výplaty úrokov a licenčných poplatkov medzi združenými spoločnosťami rôznych členských štátov v znení smernice Rady 2004/66/ES, smernice Rady 2004/76/ES v znení smernice Rady 2006/98/ES a smernica Rady 2011/96/EÚ o spoločnom systéme zdaňovania uplatňovanom v prípade materských spoločností a dcérskych spoločností v rozličných členských štátoch v znení smernice Rady 2014/86/EÚ a smernice Rady 2015/121/EÚ.

³ Smernica Rady 2009/133/ES o spoločnom systéme zdaňovania, uplatniteľnom pri zlučovaní, rozdeľovaní, čiastočnom rozdeľovaní, prevode aktív a výmene akcií spoločností rôznych členských štátov a pri premiestnení sídla SE alebo SCE medzi členskými štátmi.

⁴ <http://ec.europa.eu/taxation_customs/business/company-tax/anti-tax-avoidance-package_en>. Ú. v. EÚ C 264, 20.7.2016, s. 93.

2 Kontext riešenia hybridných nesúlador

Smernica (EÚ) 2016/1164 upravuje pravidlá na riešenie hybridných nesúlador, ktoré vznikajú len v rámci EÚ medzi členskými štátmi, a to v dôsledku rozdielov medzi jednotlivými jurisdikciami, ktoré súvisia s právnou kvalifikáciou finančných nástrojov na daňové účely alebo podnikateľských subjektov z hľadiska ich zaradenia medzi transparentné alebo netransparentné. Výsledkom takéhoto konfliktu dvoch alebo viacerých daňových jurisdikcií je, že platba je odpočítaná (znižuje základ dane) v oboch členských štátoch, alebo je takáto platba odpočítaná v jednom členskom štáte bez toho, aby bola zahrnutá do základu dane, resp. do príjmu v druhom členskom štáte, čím sa dosiahne dvojité nezdanenie. Predmetná smernica však neupravuje pravidlá proti hybridným nesúladam v súvislosti s ostatnými situáciami, ktoré sú spracované v akcii 2 (Neutralizácia účinkov hybridných schém) Akčného plánu projektu OECD BEPS. Z tohto dôvodu bola prijatá smernica Rady (EÚ) 2017/952, ktorou sa mení a dopĺňa smernica (EÚ) 2016/1164, pokiaľ ide o hybridné nesúlady, na ktorých participujú aj tretie štáty. Stanovuje pravidlá aj na riešenie ďalších hybridných nesúlador, ktoré vznikajú pri cezhraničných transakciách v súvislosti s hybridnými stálymi prevádzkarňami (akcia 7 Akčného plánu BEPS) a hybridnými nesúladnými dohodami, ktoré zahŕňajú hybridné transfery a importované nesúlady a v neposlednom rade nesúlady týkajúce sa dvojitej rezidencie. Tieto hybridné nesúlady sú využívané na dosiahnutie dvojitého nezdanenia, čo narušuje fungovanie vnútorného trhu EÚ.

Cieľom pravidiel je komplexne neutralizovať hybridné nesúlady v súvislosti s výslednou daňovou povinnosťou, a nie ovplyvňovať všeobecné prvky daňového systému daného štátu. Vzhľadom na to, že hybridné nesúlady vznikajú pri cezhraničných transakciách, je v akcii 6 Akčného plánu BEPS (Zneužívanie zmlúv o zamedzení dvojitého zdanenia) zameraná pozornosť na vypracovanie vzorových ustanovení modelovej zmluvy OECD o zamedzení dvojitého zdanenia v prípadoch, keď vzniká hybridný nesúlada. V medzinárodnom zdaňovaní ide o to, aby daňovníci nezískali neoprávnené výhody zo ZZDZ v dôsledku využitia hybridného nástroja alebo hybridného subjektu. Cieľom týchto dvojstranných zmlúv je podporiť efektívny cezhraničný obchod tým, že si štát, kde je *zdroj príjmu* a štát rezidencie *skutočného vlastníka príjmu*, dohodnú rozdelenie svojich práv na zdanenie určitých príjmov. Týmto spôsobom sa zamedzí dvojité zdanenie a v konečnom dôsledku podporí ekonomická činnosť a rast. ZZDZ sa často zneužívajú na vytváranie daňových schém, ktoré umožňujú dvojité nezdanenie alebo nižšie zdanenie vytvorením najvýhodnejších daňových podmienok, tzv. treaty shopping.

S cieľom dosiahnuť čo najrýchlejšiu implementáciu opatrení BEPS do ZZDZ, OECD pripravilo mnohostranný nástroj na dosiahnutie tohto cieľa v podobe Mnohostranného dohovoru na zavedenie opatrení na zamedzenie narušovania základov dane a presunov zisku súvisiacich s daňovými zmluvami⁵ (ďalej len „dohovor“), ktorý podpísalo 60 štátov 8. júna 2017 v Paríži. Dohovor má byť efektívnym nástrojom na rýchlu a koordinovanú implementáciu zmien do celej škály existujúcich ZZDZ bez toho,

⁵ <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy?p_p_id=processDetail_WAR_portletsel&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=1&_processDetail_WAR_portletsel_startact=1489960800000&_processDetail_WAR_portletsel_idact=2&_processDetail_WAR_portletsel_action=files&_processDetail_WAR_portletsel_cisloLP=LP%2F2017%2F191ol_id=column>.

aby bolo nutné dohodnúť nové daňové zmluvy. V skutočnosti je výsledkom náročných rokovaní medzi jednotlivými zmluvnými stranami, pričom štáty si mohli navzájom dohodnúť rôzne alternatívy ako aj celú škálu výhrad, čo sťažuje ich aplikáciu na konkrétne prípady vzhľadom na to, že sa pracuje aj s pôvodnými ZZDZ (tzv. pokryté daňové zmluvy). Dohovor obsahuje aj riešenie hybridných nesúládov, ktoré vznikajú v súvislosti s transparentnými subjektmi, subjektmi s dvojitou daňovou rezidenciou a uplatnením metód na zamedzenie dvojitého zdanenia. Okrem hybridných nesúládov upravuje v súlade s projektom BEPS aj otázky zabezpečenia predchádzania zneužívania ZZDZ (akcia 6 Akčného plánu BEPS). Včleňuje do týchto zmlúv ustanovenia o stálej prevádzkarni, aby neumožňovali daňovníkom vyhnúť sa vzniku stálej prevádzkarne (akcia 7 Akčného plánu BEPS) a v neposlednom rade rieši otázky zefektívnenia riešenia sporov medzi štátmi pri zdaňovaní stanovených príjmov (akcia 14 Akčného plánu BEPS).

3 Vyhybanie sa daňovým povinnostiam a zneužívanie

Vyhybanie sa daňovej povinnosti je pojem, ktorý sa vo všeobecnosti používa na opísanie takých úprav záležitostí daňovníka, ktorých cieľom je znížiť jeho daňovú povinnosť, a hoci by aj boli na prísne právnom základe, zvyčajne sú v rozpore so zámerom zákona, ktorý by sa mal dodržiavať.⁶ Pregnantne je tento pojem vymedzený ako „preškupenie daňových záležitostí daňovníka v medziach práva tak, že si zníži daňovú povinnosť“.⁷ Vtedy, keď sa transakcie skonštruujú primárne na účely vyhnutia sa zdaneňiu, sú v rozpore s duchom zákona, čím sa naplňajú znaky zneužitia práva.⁸ V odbornej literatúre je v podstate ustálený názor na daňovoprávny inštitút vyhnutie sa daňovej povinnosti, podľa ktorého sa môže dosiahnuť zníženie daňovej povinnosti v medziach práva, alebo prostredníctvom zneužitia práva⁹, t.j. nepoctivo.¹⁰

Smernica Rady (EÚ) 2016/1164 sa zameriava na riešenie situácií, keď daňovníci využívajú *rozdiely* medzi jednotlivými daňovými jurisdikciami a konajú v rozpore s predmetom a účelom zákona, aby znížili svoju daňovú povinnosť. Na dosiahnutie tohto cieľa daňovníci presúvajú zisky do jurisdikcií s nižším zdanením alebo využívajú dvojitý odpočet¹¹ alebo odpočet bez zahrnutia¹². Takéto praktiky narúšajú spravodlivú hospodársku súťaž na vnútornom trhu EÚ a vytvárajú prostredie nekalej daňovej súťaže. Touto smernicou sa stanovujú pravidlá proti vyhybaniu sa daňovým

⁶ COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT IMPACT ASSESSMENT Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - An Action Plan to strengthen the fight against tax fraud and tax evasion the Commission Recommendation regarding measures intended to encourage third countries to apply minimum standards of good governance in tax matters the Commission Recommendation on aggressive tax planning

<<http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52012SC0403&qid=1417279891108&from=SK>>, s.3.

⁷ SIMON, J.: A Dictionary of Taxation, Second Edition, in Edward Elgar, 2012, s. 23.

⁸ Tamtiež. s.118.

⁹ BALKO, L., KRÁLIK, J., KRESNYE, T.: Finančnoprávne úvahy nad daňovými únikmi. In: Právny poradca, 2001, č. 9, s. 21.

¹⁰ SIMON, J.: A Dictionary of Taxation, Second Edition, in Edward Elgar, 2012, s.23.

¹¹ Čl. 2 ods. 9 písm. a) smernice Rady (EÚ) 2016/1164.

¹² Čl. 2 ods. 9 písm. b) smernice Rady (EÚ) 2016/1164.

povinnostiach v piatich konkrétnych oblastiach: odpočítateľnosť úrokov, zdaňovanie pri odchode, všeobecné pravidlo proti zneužívaniu, pravidlá pre kontrolované zahraničné spoločnosti a rámec pre boj proti hybridným nesúrodým opatreniam. Podľa čl. 6 smernice je zadefinované všeobecné pravidlo proti zneužívaniu (ďalej len „VPPZ“), ktoré sa použije vtedy, keď nastane situácia, ktorá nie je pokrytá špeciálnymi pravidlami proti vyhýbaniu sa daňovým povinnostiach. Napríklad v prípade hybridných prevodov, ktoré sú štruktúrované tak, aby sa dosiahol zápočet zaplatenej dane pri zdroji vo viac ako v jednej jurisdikcii (nadmerné zápočty), je možné použiť VPPZ.

Podľa VPPZ sa na účely výpočtu daňovej povinnosti PO členským štátom neberie do úvahy:

- a) mechanizmus¹³ alebo súbor mechanizmov (ďalej len mechanizmus“), ktoré so zreteľom na všetky relevantné skutočnosti a okolnosti *nie sú skutočné*, čo vyžaduje, aby v rámci subjektívneho prvku zneužívania bol urobený *test umelosti/test ekonomickej reality*, keď sa zisťuje či mechanizmus je zavedený z opodstatnených obchodných dôvodov, ktoré odzrkadľujú ekonomickú realitu. Posudzuje sa výsledok subjektívnej činnosti daňovníka, ktorým je vytvorenie určitého mechanizmu, resp. konštrukcie, pričom sa však používajú na overenie umelosti objektivizované kritériá, t. j. *relevantné skutočnosti a okolnosti*, ktoré charakterizujú zvolený mechanizmus.
- b) mechanizmus, ktorý nie je skutočný a je vytvorený na základe subjektívneho zámeru daňovníka *získať daňovú výhodu*, ktorá je hlavným alebo jedným z hlavných účelov tohto mechanizmu; ide o tzv. *test hlavného účelu*.
- c) mechanizmus, ktorého hlavným účelom alebo jedným z hlavných účelov zavedenia je získanie daňovej výhody, pričom v tejto súvislosti je potrebné preukázať, že získaná daňová výhoda *je v rozpore s predmetom alebo účelom uplatniteľného daňového práva*; overuje sa, či je naplnený *objektívny prvok zneužívania* s využitím tretieho testu, keď sa zisťuje rozpor medzi daňovou výhodou a účelom právnej úpravy, tzv. *test rozporu s predmetom a účelom zákona*.

Vtedy, keď sa mechanizmus neberie do úvahy, daňová povinnosť sa vypočíta v súlade s vnútroštátnym právom, ako keby umelo vytvorený mechanizmus neexistoval.

4 Hybridné nesúlady

Rozdielne pravidlá na zdaňovanie príjmu PO, ktoré sa uplatňujú v jednotlivých štátoch, sú základom na vytváranie hybridných nesúládov. S cieľom dosiahnuť ich účinné riešenie v smernici (EÚ) 2017/952 je zvolený prístup, aký je obsiahnutý v projekte OECD BEPS, ktorý rieši len neutralizáciu účinkov hybridného nesúladu. Nezasahuje do vnútroštátnych úprav, ktoré sa dotýkajú právnej kvalifikácie podnikateľských subjektov alebo finančných nástrojov, ktoré sú rozdielne. Vzhľadom na veľkú rôznorodosť zdaňovania príjmov z hľadiska všetkých prvkov príjmov, je nemožné v súčasnosti dosiahnuť dohodu medzi štátmi na harmonizácii právnej úpravy pri zdaňovaní daňou z príjmov PO. Určitá možnosť sa javí v rámci EÚ, ak by bola v prvom kroku prijatá smernica k spoločnému základu dane z príjmov PO (CCTB)

¹³ Podľa smernice čl. 6 ods. 1 „Mechanizmus môže pozostávať z viac ako jedného kroku alebo časti“.

a nadväzne smernica k spoločnému konsolidovanému základu dane z príjmov PO (CCCTB), ktoré by sa mali povinne vzťahovať na účtovné skupiny s konsolidovaným obratom nad 750 mil. eur ročne. Pre ostatné podniky by bola k dispozícii možnosť využívať tieto spoločné pravidlá na základe vlastného rozhodnutia. Prijatie CCCTB v rámci EÚ by bol veľmi účinný právny nástroj na riešenie hybridných nesúlado.

a) *Hybridné nesúlady týkajúce sa hybridných subjektov*

Hybridný nesúlad spočíva v tom, že spravidla dve daňové jurisdikcie, v ktorých sa nachádzajú *prepojené podniky* rozdielne kvalifikujú podniky, ktoré sú ich rezidentmi. V jednom štáte sa subjekt na daňové účely považuje za *transparentný* a vtedy subjekt ako celok nepodlieha dani z príjmu PO. V tomto prípade môže dôjsť jednak k situácii, že subjekt *nemá právnu subjektivitu* a nepodlieha dani, pričom v dohodnutom pomere sa vynaložené výdavky a dosiahnuté príjmy rozdeľujú medzi spoločníkov, resp. partnerov. Iná situácia môže nastať vtedy, keď hybridný subjekt *má právnu subjektivitu*, základ dane sa zisťuje za spoločnosť ako celok, pričom tento základ dane sa nezdaňuje a rozdelí sa medzi spoločníkov podľa vopred dohodnutých podielov a títo spoločníci zdaňujú na nich pripadajúcu časť základu dane.

Za *netransparentný subjekt* sa považuje spoločnosť, ktorá podlieha ako celok zdaňovaniu, pričom súčasťou tohto subjektu je aj stála prevádzkareň, ktorá sa zdaňuje, ak sa nachádza v inom štáte, a to podľa pravidiel dohodnutých v ZZDZ.

Nesúlad vznikajúci v súvislosti s hybridným subjektom spôsobuje dvojitý odpočet alebo odpočet bez zahrnutia.

- *Dvojitý odpočet*

Dochádza k tomu vtedy, keď tá istá platba je odpočítaná najmenej v dvoch jurisdikciách.

Hybridný subjekt (B) je netransparentný pre štát, kde má rezidenciu (štát II). V štáte I, kde sa nachádza vlastník podielu (subjekt (A)) na účasti v hybridnom subjekte (B), sa hybridný subjekt (B) považuje za transparentný a z tohto titulu sa platba v podobe úrokov, ktoré sú platené na účet tretej strany v štáte II, považuje za daňový výdavok v štáte II ako aj v štáte I, v ktorom sa subjekt B považuje za transparentný.

Subjekt (A) – odpočíta platbu úrokov (štát I)

Subjekt (B) – vykonáva platbu úrokov tretej strane, odpočíta platbu úrokov (štát II)

Za podmienky, že ide o prepojené podniky s 50% účasťou sa na túto situáciu vzťahuje pravidlo¹⁴, podľa ktorého vtedy, keď štát I je členským štátom a subjekt (B) sa nachádza v treťom štáte (štát II), tento členský štát I by mal odmietnuť uznanie úrokov za daňový výdavok (zamietnuť odpočet). Ak štát I je tretím štátom a štát II je členským štátom, tak by mal tento členský štát II zamietnuť odpočet.

¹⁴ Článok 9 ods. 1 smernice Rady (EÚ) 2017/952.

- *Odpočet bez zahrnutia*

Znamená to, že v jednej jurisdikcii dochádza k uznaniu platby ako daňového výdavku, t.j. platba znižuje základ dane. V inej jurisdikcii (jurisdikcia príjemcu platby) platba sa nezahŕňa do príjmu, t.j. do základu dane.

Subjekty (A) a (B) sú prepojenými podnikmi s 50 % účasťou. Hybridný subjekt (B) je netransparentný v štáte II. Vykoná platbu licenčného poplatku pre subjekt (A), pričom subjekt (B) si ju odráta od základu dane, no subjekt (A) si túto platbu nezahŕňa do základu dane, napr. z dôvodu, že nie je konečným príjemcom tejto platby, ktorú ako sprostredkovateľ posúva subjektu (A2), ktorý tiež platbu nezahŕňa do príjmu.

Subjekt (A) – ako sprostredkovateľ nezahŕňa platbu v podobe prijatého licenčného poplatku do príjmu, to isté spraví subjekt (A2), ktorý je konečným príjemcom platby – licenčného poplatku (štát I)

Subjekt (B) – odpočíta platbu v podobe licenčného poplatku (štát II)

V tomto prípade platí *pravidlo*¹⁵, podľa ktorého sa zamietne odpočet v členskom štáte II (jurisdikcia platiteľa, kde má platba svoj zdroj).

Ak štát II nie je členským štátom a členským štátom je štát I, v ktorom dochádza k prijatiu platby (jurisdikcia príjemcu), tento členský štát I vyžaduje od konečného príjemcu (subjektu (A2)), aby platbu zahrnul do základu dane ako príjem.

b) Hybridný nesúlad týkajúci sa nerozpoznanej stálej prevádzkarne

Za nerozpoznanú stálu prevádzkareň sa považuje obchodné zastúpenie, resp. akékoľvek usporiadanie, ktoré sa považuje za stálu prevádzkareň podľa právnych predpisov štátu, kde má rezidenciu ústredie spoločnosti. Na druhej strane sa nepovažuje za stálu prevádzkareň podľa jurisdikcie, kde je prevádzkareň umiestnená.

Hybridný nesúlad vzniká vtedy, keď príjem stálej prevádzkarne nie je predmetom dane alebo je oslobodený od dane podľa daňovej jurisdikcie rezidenta – spoločnosti, ktorá ju zriadila v druhom štáte a z tohto dôvodu ju nezdaňuje. Na druhej strane sa v tomto druhom štáte nepovažuje za stálu prevádzkareň a z tohto dôvodu jej príjem sa tiež nezdaňuje (*nezdanenie bez zahrnutia*).

Subjekt (A), ktorý je ústredím spoločnosti a podľa vnútroštátnej úpravy zriaďuje stálu prevádzkareň (B) v štáte II. Podľa vnútroštátnej právnej úpravy je stála prevádzkareň *oslobodená od dane* – (štát I)

Subjekt (B) sa nepovažuje podľa vnútroštátnej právnej úpravy za stálu prevádzkareň a preto *sa jeho príjem nezdaňuje*. – (štát II)

¹⁵ Článok 9 ods. 2 smernice Rady (EÚ) 2017/952.

V tomto prípade sa smernica uplatňuje len na vzťahy, ktoré vznikajú medzi členskými štátmi a medzi členským štátom a treťou krajinou, s ktorou *nie je* uzavretá ZZDZ. Vtedy platí *pravidlo*, podľa ktorého členský štát vyžaduje, aby subjekt A zahrnul príjem nerozpoznanej stálej prevádzkarne do svojich príjmov. To znamená, že subjekt (A) sa musí nachádzať v členskom štáte. To však neplatí, ak má členský štát uzavretú ZZDZ s tretím štátom, podľa ktorej je členský štát povinný oslobodiť tento príjem od zdanenia.

c) *Hybridný nesúlad týkajúci sa finančného nástroja*

K tomuto nesúladu dochádza vtedy, keď s tým istým finančným nástrojom dve rôzne jurisdikcie zaobchádzajú z daňového hľadiska odlišne z titulu rôznej právnej kvalifikácie finančného nástroja alebo platieb vykonaných v rámci neho. Výsledkom je *odpočet bez zahrnutia*. V tomto prípade tiež platí pravidlo medzi členskými štátmi, podľa ktorého má členský štát *platiteľa* odpočet platby zamietnuť. Ak je jurisdikciou platiteľa tretí štát, členský štát by mal vyžadovať, aby sa platba zahrnula do základu dane ako prijatý príjem.

Smernica dáva členským štátom možnosť vylúčiť z jej pôsobnosti finančné nástroje spojené s platbou úrokov¹⁶ používané najmä bankami ako vnútroskupinové nástroje, ktoré majú charakter konverzie, rekapitalizácie vnútorných zdrojov, prípadne plnia požiadavky na absorpciu strát. Finančný nástroj však nesmie byť vydaný v rámci štruktúrovanej schémy na účely vyhnutiu sa daňovej povinnosti.

d) *Hybridné transfery*

Základom pre vznik hybridného transferu sú rôzne charakteristiky na označenie vlastníka platieb v rôznych jurisdikciách v súvislosti s určitým podkladovým aktívom finančného nástroja, ktorým môžu byť úrokové sadzby, menové kurzy, kurzy cenných papierov, ceny komodít, ako sú ropa, energie a pod. Ide o určenie, či prevodca platby alebo prijímateľ platby je pri dohodnutej opcii na cenné papiere vlastníkom platby vzhľadom na to, že sa kombinuje okamžitý prevod cenných papierov a neskorší spätný nákup cenného papiera v dohodnutom termíne. Hybridný transfer vedie k *odpočtu bez zahrnutia*, ak jeden štát považuje platbu v súvislosti s prevedeným finančným nástrojom za daňový výdavok a druhý štát túto platbu za príjem oslobodený od dane. V tomto prípade sa používa rovnaké pravidlo, aké sme uviedli v písm. c) v súvislosti s finančnými nástrojmi. Hybridný štruktúrovaný transfer môže spôsobiť aj vznik nadmerného zápočtu vtedy, keď obidve zmluvné strany žiadajú v štátoch, kde majú daňovú rezidenciu, zápočet zrážkovej dane. Tieto nadmerné zápočty môžu členské štáty odmietnuť s využitím VPPZ¹⁷.

e) *Nesúlady týkajúce sa daňovej rezidencie*

V rámci medzinárodného zdaňovania často dochádza k situácii, že dva alebo viac štátov považuje toho istého daňovníka za svojho rezidenta. Tieto situácie sú riešené v ZZDZ, ktoré sú uzavreté medzi jednotlivými štátmi. Ak obidva štáty považujú subjekt za svojho rezidenta, musia sa štáty dohodnúť na tom, v ktorom štáte je považovaný

¹⁶ Čl. 9 ods. 4 písm. b) smernice Rady (EÚ) 2017/952.

¹⁷ Čl. 6 smernice Rady (EÚ) 2016/1164, ktorou sa stanovujú pravidlá proti praktikám vyhýbania sa daňovým povinnostiam, ktoré majú priamy vplyv na fungovanie vnútorného trhu.

za rezidenta, inak príslušný subjekt nemá nárok na výhody zo ZZDZ. V dôsledku dvojitej rezidencie môže dôjsť k odpočítaniu platby, nákladov ako aj straty v dvoch jurisdikciách (dvojitý odpočet) a na druhej strane môže byť aj príjem zahrnutý v oboch štátoch (dvakrát zahrnutý príjem). Vtedy, keď obidva štáty sú členskými štátmi, odoprie odpočet členský štát, v ktorom podľa ZZDZ nie je subjekt považovaný za rezidenta. Ak nastane situácia, že dvojitá rezidencia vzniká subjektu v členskom štáte ako aj v treťom štáte, odpočet odmietne členský štát. Odmietnutie odpočtu sa uskutoční v rozsahu, v akom druhý štát umožňuje dvojitý odpočet započítať proti príjmu, ktorý však nie je príjmom dvakrát zahrnutým. Členský štát by mal zamietnuť dvojitý odpočet v rozsahu nesúladu.

Z uvedených príkladov na hybridné nesúlady vyplýva, že realizácia pravidiel na ich neutralizáciu bude vyžadovať vyššiu úroveň spolupráce medzi daňovými správami jednotlivých štátov s využitím informačných technológií, ako aj prípadné zavedenie nových informačných povinností o cezhraničných transakciách pre podnikateľov.¹⁸

5 Záver

Smernica (EÚ) 2017/952 nemá charakter harmonizačnej smernice. Je výsledkom koordinovaného jednotného prístupu k hybridným nesúladam, ktoré vznikajú v medzinárodnom kontexte a vychádzajú z odporúčaní, ktoré vydala OECD v rámci akcie 2 projektu BEPS na neutralizáciu ich daňových následkov vyplávajúcich z dvojitého nezdanenia, a to aj vo vzťahu k tretím štátom. Obsahuje pravidlá, ktoré sú postavené na dohodnutých spoločných zásadách vzhľadom na to, že systémy zdaňovania daňou z príjmov PO sú v členských štátoch značne rôzne. Smernica ponecháva na členských štátoch, aby stanovili *špecifické prvky* týchto pravidiel v nadväznosti na ich systémy zdaňovania. Na druhej strane pravidlá sú postavené tak, aby nespôsobovali dvojité zdanenie, ktoré by ohrozovalo vnútornú súdržnosť trhu a medzinárodný obchod.

Je zaujímavé porovnať rôzny prístup EÚ k vymedzeniu prepojeného podniku na účely zamedzenia dvojitého *nezdanenia* a na účely zamedzenia dvojitého *zdanenia*. Zamedzenie dvojitého *nezdanenia s využitím hybridných nesúladov* sa vzťahuje na prepojené podniky s priamou alebo nepriamou účasťou na hlasovacích právach, vlastníctvom kapitálu alebo podielu na zisku vo výške 50% a viac, čím sa zužuje okruh subjektov, na ktoré sa pravidlá vzťahujú. V ostatných prípadoch, súvisiacich s vyhýbaním sa daňovej povinnosti¹⁹, je táto požiadavka 25%. V prípadoch zamedzenia dvojitého *zdanenia* licenčných poplatkov a úrokov je to tiež 25%²⁰, no v prípade zamedzenia dvojitého zdanenia v súvislosti s vyplatením dividend dcérskou spoločnosťou jej materskej spoločnosti, je táto požiadavka vo výške len 10%²¹, čím sa značne rozširuje okruh subjektov.

¹⁸ KAČALJAK, M.2017. *Vybrané trendy vo výbere daní a možnosti ich právnej reflexie na Slovensku*, Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o. v spolupráci s Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnická fakulta. s.42.

¹⁹ Smernica Rady (EÚ) 2016/1164, čl. 2 ods. 4.

²⁰ Smernica Rady 2003/49/ES o spoločnom systéme zdaňovania uplatňovanom na výplaty úrokov a licenčných poplatkov medzi združenými spoločnosťami rôznych členských štátov.

²¹ Smernica Rady 2011/96/EÚ o spoločnom systéme zdaňovania uplatňovanom v prípade materských spoločností a dcérskych spoločností v rozličných členských štátoch.

Smernica neupravuje postihy voči daňovníkom, ktorí zneužívajú hybridné nesúlady ako aj ostatné spôsoby vyhýbania sa daňovej povinnosti. Táto oblasť sa ponecháva na členských štátoch. Sme toho názoru, že by mala smernica požadovať, aby sa členské štáty zaoberali aj postihmi, čím by sa posilnila aj preventívna funkcia pravidiel.

Komisia vyhodnotí vykonávanie smernice v roku 2022 a vtedy sa ukáže, či prijaté pravidlá sú významným krokom na dosiahnutie vyššieho výnosu z dane z príjmov PO najmä od nadnárodných spoločností. Samotná realizácia smernice sa javí ako administratívne náročná z pohľadu výmeny informácií nielen medzi daňovými správami členských štátov ale aj vo vzťahu k tretím štátom. Skutočné dodržiavanie pravidiel bude administratívne náročné aj pre samotné podnikateľské subjekty. Zámer smernice môže byť dosiahnutý až vtedy, keď všetky štáty (vrátane rozvojových) akceptujú predmetné pravidlá a prijmú pravidlá, podľa ktorých sa uskutoční povinné oznamovanie optimálnych daňových schém správcovi dane (akcia 12 BEPS) fungujúce v USA, VB, Kanade, JAR, Portugalsku a Írsku. Ďalším rozhodujúcim predpokladom zmysluplnosti prijatých pravidiel je, aby všetky štáty uskutočňovali povinnú výmenu informácií o rozhodnutiach, ktoré vydávajú o priznaní preferenčných daňových režimov pre určité podnikateľské subjekty (akcia 5 BEPS). Takto by sa mohlo priblížiť dosiahnutie rovnakých podmienok pre podnikanie a čiastočne vytvoriť predpoklady pre spravodlivé zdaňovanie.

6 Literatúra

- BABČÁK, V., ROMÁNOVÁ, A., VOJNÍKOVÁ, I. 2015 *Daňové právo vs. daňové podvody a daňové úniky*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 978-80-8152-303-8.
- DOURADO, A.P. 2016. The EÚ Anti Tax Avoidance Package: Moving Ahead of BEPS? In: *Intertax*. Vol. 44, Issue 6&7. pp. 445-446.
- GORDLEY, J.2011. The Abuse of Rights in the Civil Law Tradition. Prohibition of Abuse of Law: A New General Principle of EU Law? In: *London : Hart Publishing. Bloomsbury Collections*. (cit. 18. februára 2016). Dostupné na <<http://dx.doi.org/10.5040/9781472565570.ch-004>>.
- KAČALJAK, M. 2017. *Vybrané trendy vo výbere daní a možnosti ich právnej reflexie na Slovensku*. Bratislava : Wolters Kluwer s.r.o. v spolupráci s Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnická fakulta. ISBN 978-80-8168-643-6.
- JAMES, S. 2012. *A Dictionary of Taxation*, Second Edition Cheltenham, Edward Elgar. ISBN 978-1-84980-122-5.
- LAGUNA, F.D.M. 2016. Institutional Hybrid Financial Instruments and Double Non-taxation under Domestic Rules and Tax Treaty Law: The Example Spain. 2016. In : *Intertax*. Vol 44. Issue 6&7. pp. 447-462.
- NAVARRO, A., PARADA, L., SCHWARZ, P. 2016. The Proposal for an EÚ Anti-avoidance Directive: Some Preliminary Thoughty. In: *Ec Tax Review* 2016/3, pp. 117-131.

- PEETERS, B. 2016. Tax Shifts in EU – Member State: The Growing Impact of (Shifting) Recommendations by European Commission on national Tax Policy. In: *Ec Tax Review*. 2016/3. pp. 114-116.
- PIKETTY, T. 2015. *Kapitál v 21. storočí*. Bratislava : IKAR. ISBN 978-80-551-4248-7.
- WEATHERIL, S. 2011. Fitting ‘Abuse of Rights’ into EU Law Governing the Free Movement of Goods and Services. In: *London: Hart Publishing*. Bloomsbury Collections. pp. 7-24. (cit. 18. februára 2016). Dostupné na <<http://dx.doi.org/10.5040/9781472565570.ch-005>>.
- WEBER, D. 2016. The New Common Minimum Anti-Abuse Rule in the EU Parent-Subsidiary Directive: Background, Impact, Applicability, Purpose and Effect. In: *Intertax*. Vol. 44. Issue 2. pp.96-129.

Analýza vybraných prípadov finančných služieb bánk a poisťovní na Slovensku s negatívnym dopadom na polarizáciu spoločnosti

Martin Császár¹ UPIM MTF STU Trnava

Peter Sakál² UPIM MTF STU Trnava

Analysis of selected cases banks and insurance companies financial services in Slovakia with a negative impact on society's polarization

Authors' contact details

¹ Slovak University of Technology in Bratislava, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Institute of Industrial Engineering and Management, Paulínska 16, Trnava 917 24, Slovak Republic

martin.csaszar@stuba.sk

² Slovak University of Technology in Bratislava, Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Institute of Industrial Engineering and Management, Paulínska 16, Trnava 917 24, Slovak Republic

peter.sakal@stuba.sk

Abstract: This article builds on previous research of prof. Peter Sakal (www.scss.sk) as a co-author of this article and Martin Császár's publications, which focused on his thesis "Strategic Management in the Context of a New Business Strategy for the 21st Century based on Strategy" Win-Win "on the Impact of Strategy Implementation global financial corporations (especially banks and insurance companies) to the financial health of the population. We look at the current economic situation of the Slovak Republic and its inhabitants. We pay close attention to the state of financial health and think about the root causes of current situation. In selected examples of financial services, banking products and insurance companies, we evaluate how these financial institutions meet their main objective and how does it actually impacts customers as financial consumers. We analyze the nature of banks and insurance companies as entrepreneurial subjects in the market. We develop our work on basis of legal, economic, historical and logical contexts. We outline the possibilities, how banks and insurance companies (or some other financial institutions) can continue to preserve their basic function, achieve sustainable profit and other goals while maintaining the least negative impact on their customers. On the other hand, we also appeal to the financial consumer to be more interested in his finances. Therefore, we present specific examples of implementation of marketing strategy of banks and insurance companies. With an active approach, it is possible to identify advantages or disadvantages of the offered services, thereby actively contributing to balancing the polarization of the company.

Keywords: sustainable development, socially responsible business, financial interest, unfair business practices, financial consumer

Príspevok nadväzuje na výsledky projektu APVV č. LPP-0384-09: „Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR).“ a projektu KEGA č.037STU-4/2012: „Zavedenie predmetu „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie“ do študijného programu Priemyselné manažérstvo na II. stupni MTF STU Trnava.“. Zároveň je príspevok súčasťou projektu VEGA č. 1/0235/17: „Systémová identifikácia komplexnejších predpokladov pre podporu priemyselných inovácií a zamestnanosti v menej rozvinutých regiónoch SR.“.

1 Úvod

Známy umelec so slovenskými koreňmi, Andy Warhol, vyslovil myšlienku: *"Hovorí sa, že čas všetko zmení, ale ako to vidím, zmeniť to musíme sami."* Tento zdanlivo ne-súvisiaci výrok v sebe obsahuje víziu riešenia problematiky, ktorú nastoľujeme v nasledujúcom príspevku.

Je slovenský systém finančných služieb bánk a poisťovní nedokonalý? Ak áno, aké sú príčiny tejto nedokonalosti? Čo a kto všetko môže pozitívne vplývať na zlepšenie aktuálnej situácie?

Domnievame sa, že vzhľadom na zlepšujúce sa právne, sociálne a ekonomické prostredie Slovenska sa možnosti rozširujú. Je preto veľká škoda, nechávať zmenu na vývoj ako taký. Podľa Kuhnovho funkcionálno-internalistického prístupu vývoj prebieha evolučne s nutnosťou prítomnosti určitých revolučných prvkov (Karaba, 2008). V intenciách Slovenskej republiky by pritom nešlo o novú charakteristiku vývoja.

Často sa majetková polarizácia a finančná nerovnosť vo vzťahu so základnou prácou s peniazmi pripisuje finančnej negramotnosti obyvateľstva. Naozaj však môžeme všetku individuálnu zodpovednosť rozptýliť do kolektívnej roviny?

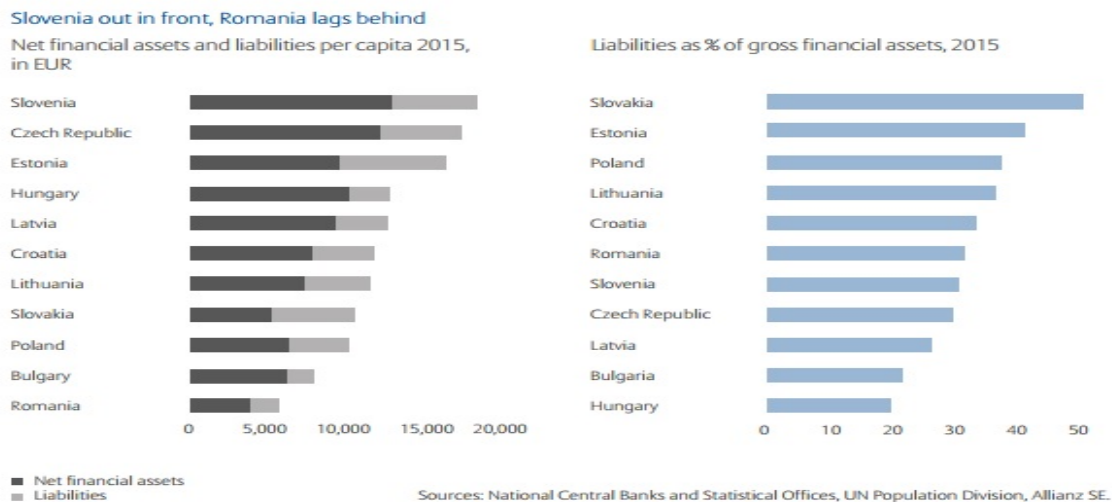
V čase vysoko rozvinutého stupňa informatizácie, rozšírenia komunikačných možností a zväčšujúcej sa transparentnosti navrhujeme uvažovať aj o zväčšení miery zainteresovanosti obyvateľstva na svojom finančnom zdraví. Veď koho iného má zaujímať vlastná ekonomická situácia keď nie človeka samotného? Na druhú stranu si uvedomujeme, že nie je v silách každého jednotlivca stať sa finančným guru a bdiť denne nad svojím majetkom.

Cieľom nášho článku je priblížiť vplyv aktuálnej situácie v najviac využívaných segmentoch finančných služieb bánk a poisťovní na Slovensku v oblasti finančného zdravia obyvateľstva. Analýzou vybraných produktových aplikácií obchodných stratégií finančných inštitúcií načrtneme udržateľnosť týchto zvolených a prípadných ďalších, ak by postupne dochádzalo k zvyšovaniu miery finančnej zainteresovanosti do finančného zdravia obyvateľstva.

2 Aktuálna situácia finančných služieb bánk a poisťovní na Slovensku vo vzťahu k budovaniu finančného zdravia obyvateľstva

Podľa makroekonomických ukazovateľov sa Slovensko a jej obyvatelia radia medzi TOP 30 najbohatších krajín sveta (socialprogressindex.com, 2017). Pri bližšom pohľade, najmä na mikroekonomické ukazovatele, však tieto výsledky nie sú úplne jednoznačné.

Z hľadiska celosvetovej spoločensko-ekonomickej štúdie Allianz z konca roku 2016 Global Wealth report Slováci nebohatnú, ba práve naopak dochádza k masívnemu zadlžovaniu a znižovaniu bohatstva domácnosti. Aktíva priemerného Slováka sa pohybujú na úrovni 5300,- € Priemerný dlh však dosahuje výšku 5750,- €, vďaka čomu sa Slovensko pohybuje na spodných priečkach rebríčka uvedenej štúdie.

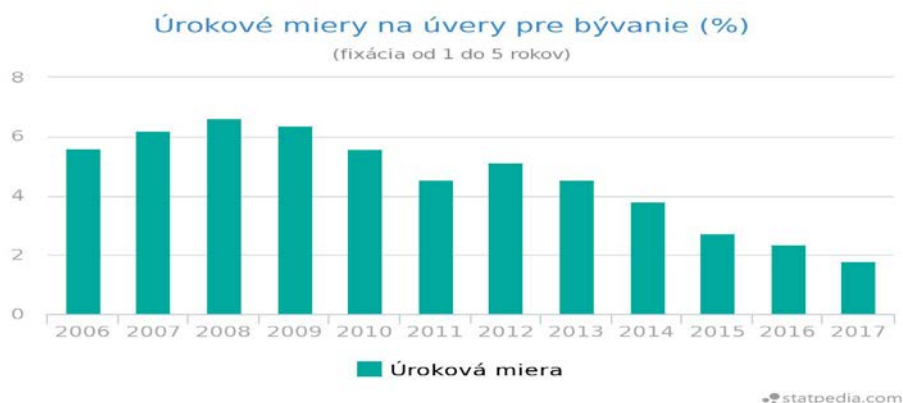

Obr. 1: Porovnanie priemerných aktív vo vzťahu k pasívam

Zdroj: Global Wealth report 2016

Samotná pasívna bilancia nemusí byť nevyhnutne vyhodnocovaná ako negatívna informácia. Podľa tejto štúdie i situácie v Eurozóne priemerný dlh stúpol najmä vďaka nízkym úrokovým sadzbám, čo zvýšil dopyt obyvateľstva najmä po hypotekárnych, ale aj iných úveroch. To vytvorilo širší priestor najmä príjmovým skupinám obyvateľstva, ktoré nemali dostatočnú bonitu na kúpu nehnuteľnosti do osobného vlastníctva za účelom bývania. Vzhľadom však k situácii, kedy na Slovensku existuje veľmi veľká korelácia medzi vlastníctvom nehnuteľnosti a miestom obvyklého pobytu bežného Slováka, ktorá dosahuje, podľa nášho odhadu, vyše 90% a je druhá najvyššia v celej Európskej únii, vzniká otázka, ako je možné, že bankové inštitúcie zamerali svoju pozornosť práve na tento, v podstate, takmer presýtený trh? Samozrejme, uznávame, že je rozdiel medzi vylepšovaním úverových podmienok spotrebiteľa tzv. refinancovaním úveru.

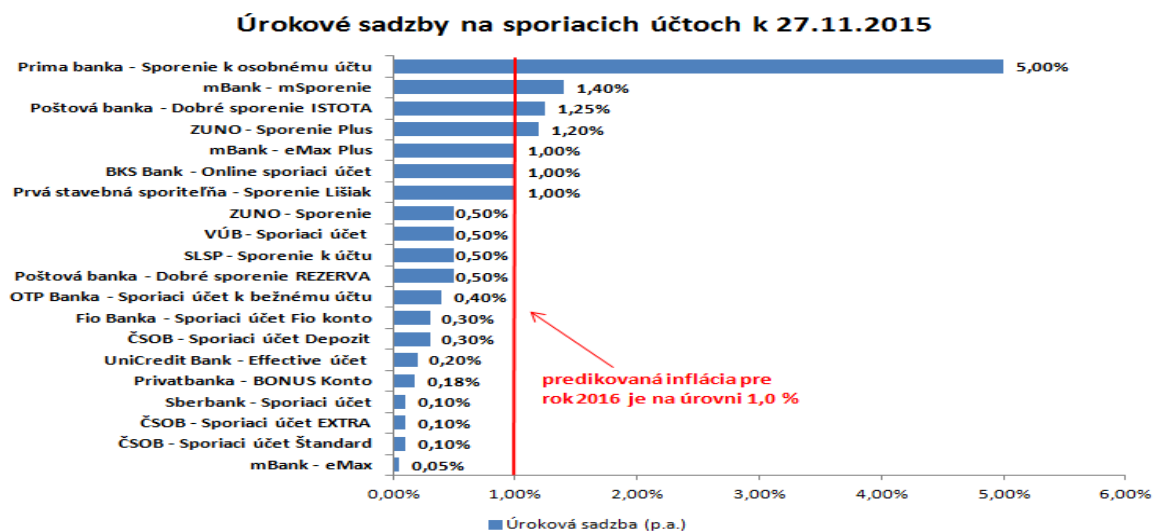
Rast úverov však pokračuje, a preto vzniká dôvod na obavu, či súčasná situácia nie je do veľkej miery aj špekuláciou zo strany niektorých obyvateľov. Vzhľadom na aktuálny konkurenčný boj bankových subjektov môžeme predpokladať, že zadlžovanie Slovákov je aj akousi snahou o investície. Teda, že dochádza k nákupu nehnuteľnostiprostredníctvom úveru za účelom napr. následného prenájmu s cieľom dosiahnuť zisk.

Obr. 2: Prehľad vývoja úrokovej miery

Zdroj: <https://www.aktuality.sk/clanok/500690/blizi-sa-koniec-lacnych-hypotek/>

Ak sa vrátíme k už spomínanej štúdii Global Wealth report, musíme upriamiť pozornosť na skutočnosť, že problémom v oblasti efektívnej správy majetku môže byť to, že neobvykle vysoký pomer aktív priemerného Slováka (až 64 %) je alokovaných na bankových účtoch, termínovaných a sporiacich vkladoch. Je to najviac spomedzi východoeurópskych krajín, ktoré v priemere držia iba 45 % svojich aktív v bankách. Úročenie týchto aktív pritom klesá takisto, dokonca v niektorých prípadoch dochádza k uplatňovaniu nulových až negatívnych úrokových sadzieb na vklady na bankových účtoch, termínovaných a sporiacich vkladoch.

Obr. 3: Prehľad vývoja úrokových sadzieb k decembru 2015

Zdroj: <http://ako-investovat.sk/clanok/1243/sporiace-ucty-porovnanie-aktualnych-ponuk>

Z vyššie uvedených informácií môžeme skonštatovať, že dochádza k situácii nie priaznivej pre priemerne uvažujúceho a konajúceho obyvateľa. Ako je možné, že ku nej došlo?

Banka ako poskytovateľ finančných služieb a jej vplyv na finančné zdravie obyvateľstva

Skôr než vyriekneme súdy, je potrebné si definovať, čo je vlastne banka, resp. ako ju vnímame.

Podľa zák. č. 483/2001 Z. z. o bankách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej ako "ZoB") je banka právnickou osobou vo forme akciovej spoločnosti, ktorej hlavnou, avšak nie výhradnou funkciou, je prijímanie vkladov a poskytovanie úverov.

Akciová spoločnosť je podľa zák. č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení neskorších predpisov (ďalej ako "ObZ") a nadväzujúcich právnych predpisov jedna z foriem právnej subjektivity, na základe ktorej, po splnení následných predpokladov možno vykonávať podnikateľskú činnosť.

Pod pojmom podnikateľská činnosť rozumieme sústavnú činnosť prevádzkovanú samostatne, vo vlastnom mene, na vlastnú zodpovednosť, za účelom dosiahnutia zisku a za podmienok ustanoveným právnym poriadkom Slovenskej republiky.

Na základe použitej dedukcie môžeme ustáliť nasledovné zistenia:

- 1. Banka je podnikateľ, a teda jej hlavným cieľom je svojou podnikateľskou činnosťou dosahovať zisk;*
- 2. Možnosti banky ako dosahovať zisk sú limitované prísnou vnútroštátnou viacodvetvovou legislatívou najmä na pasívnu zložku, ktorou je prijímanie vkladov a aktívnu zložku, ktorou je poskytovanie úverov;*
- 3. Banka ako súkromný subjekt slovenského právneho poriadku, môže podľa čl. 2 ods. 3 Ústavy Slovenskej republiky konať všetko, čo nie je zákonom zakázané a nemôže byť prinútená ku konaniu takému, ktoré nie je zákonom vyžadované.*

Banka preto prirodzene rozvíja také aktivity, ktoré jej najmä svojou efektívnosťou, nákladovosťou i dopytom prináša najvyšší zisk. Podľa Adama Smitha sa v ideálnom prípade o zdravý a fungujúci voľný trh postará trh sám a zo prostredníctvom konkurencie, rovnováhy ponuky, dopytu a idey, že všetci účastníci trhu sa snažia svoj zisk maximalizovať (Smith, 2002). Táto teória však nie je plne aplikovateľná. Banka a obyvatelia s právnym vzťahom k banke sú síce účastníkmi toho istého trhu. Ich postavenie ale nie je rovnocenné.

Dôvody môžu byť:

- a) majetkové,*
- b) skúsenostné,*
- c) cieľové.*

Je markantné, že banky svojou dispozíciou kapitálom materiálnym, personálnym a rýchlosťou, či maximalizáciou dosahovania zisku prevyšujú postavenie obyvateľa, hoci účastníka toho istého trhu. Preto bol vyvinutý a aplikovaný koncept spotrebiteľa, ktorý hlavne v poslednom období prechádza výrazne aj na pole finančných služieb. Spotrebiteľ sa totiž nespráva ako súkromný podnikateľský subjekt, ktorý chce maximalizovať svoj výnos a ktorý sa navyše aj vďaka tomu venuje problematike vkladov a úverov. Spotrebiteľ využíva službu banky, ktorú ako podnikateľ poskytuje

a do veľkej miery necháva na ňu nasledovné postupy s očakávaním konkrétnych výstupov. Dochádza teda k zmene chápania obchodného vzťahu banky a obyvateľa ako rovnocenného s cieľom maximálneho zisku pre oboch na vzťah spotrebiteľský a zdanlivo win-win, kedy banka získava ľahko a lacno kapitál s cieľom následného využitia pre podnikateľské ciele, najmä zisk a obyvateľ necháva pracovať odovzdaný kapitál s myšlienkou, že dosiahne tiež zodpovedajúci výnos.

Je pochopiteľné, že vzhľadom na súčasnú situáciu sa banky orientujú hlavne na úverové produkty a využívajú trhovú potenciál na maximum. Dopyt je obrovský a aj keď narastá zadlžovanie spoločnosti, nemusíme to vnímať ako negatívny trend. Banky predsa aktívne majú operovať s peniazmi pre účel financovania a úverov. Navyše, Národná banka Slovenska, ako hlavný dozorný orgán pre oblasť finančného trhu na Slovensku podniká rôzne opatrenia, aby sa čo najviac obmedzili negatívne dopady zadlženosti na obyvateľstvo Slovenska. Nedostatky vidíme hlavne v oblasti pasívnej stránky finančných služieb bánk, čo je prijímanie vkladov.

To, že sa obyvatelia doteraz spoliehajú pri udržiavaní a budovaní svojho finančného zdravia vo veľkej miere na banky je výsledok najmä historických súvislostí na území Slovenskej republiky. Podiel aktív na bankových účtoch v peňažnej hodnote však nemá z dlhodobého hľadiska dostatočný prínos pre vkladateľov. Je teda skôr vecou etiky a zodpovednosti bánk, či sa nechajú unášať prúdom, ktorý čiastočne vytvorili alebo sa udržateľne vrhnú do zmeny vnímania postavenia bánk v oblasti finančných služieb na Slovensku.

Myslíme si, že pasívna úloha fungovania bánk v oblasti prijímania vkladov a ponechávania v peňažnej forme v krátkodobých horizontoch by mala skutočne ostať iba v najzákladnejšej forme. Banky by nemali podporovať tento trend, ktorý je na Slovensku tradičný. Existujú pritom rôzne možnosti, aby za pomoci stratégie win-win dosiahli zaujímavý zisk ako banka, tak i spotrebiteľ.

Dovolíme si tvrdiť, že agitácia zo strany bánk, aby došlo k obmedzeniu podielu kapitálu a aktív obyvateľstva na účtoch a aby sa presunuli do rôznych výnosnejších foriem zhodnocovania (a pokojne aj v rámci svojej podnikateľskej štruktúry) je nie len znak profesionality stratégie banky, ale aj trvalo udržateľný koncept, ktorý navyše spĺňa parametre spoločensky zodpovedného podnikania a prispieva k zmierneniu polarizácie obyvateľstva. Na to však, podľa nášho názoru, je potrebné realizovať zmeny najmä v oblasti odmeňovania a vzdelávania pracovníkov bankového sektora.

Poisťovňa ako poskytovateľ finančných služieb a jej vplyv na finančné zdravie obyvateľstva

V prípade poisťovní sa dostávame do ešte väčšieho extrém, minimálne čo sa týka skúseností obyvateľstva s výnosovosťou produktov a ich dôvere vo vzťahu ku klientom.

Vzťah poisťovňa klient je od začiatku definovaný ako vzťah poskytovania služieb v súkromnoprávnom prostredí. Poisťovňa je definovaná podľa zák. č. 39/2015 Z. z. o poisťovníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov ako prevažne akciová spoločnosť, ktorá vzniká až na základe povolenia vykonávať poisťovaciu činnosť. Poisťovacia činnosť je pritom osobitná podnikateľská činnosť

spočívajúca v preberaní poistných rizík od osôb ohrozených rovnakým alebo podobným rizikom, vytváranie a organizovanie poistného kmeňa, vytváranie technických rezerv na všetky záväzky voči oprávneným osobám z poistných zmlúv a plnenie týchto záväzkov za odplatu, ktorá sa určí s použitím poistnej matematiky a štatistiky.

Analogicky, ako pri bankách sa dostávame k nasledujúcim zisteniam:

- 1. Poisťovňa je podnikateľ, a teda jej hlavným cieľom je svojou podnikateľskou činnosťou dosahovať zisk;*
- 2. Možnosti poisťovne ako dosahovať zisk sú limitované prísnou vnútroštátnou viacodvetvovou legislatívou v presne definovaných činnostiach, spôsoboch a rôznych istiacich mechanizmoch za použitia matematických vzorcov a štatistík poistného charakteru;*
- 3. Poisťovňa ako súkromný subjekt slovenského právneho poriadku, môže podľa čl. 2 ods. 3 Ústavy Slovenskej republiky konať všetko, čo nie je zákonom zakázané a nemôže byť prinútená ku konaniu takému, ktoré nie je zákonom vyžadované.*

Nemôžeme sa preto čudovať, že časom, tiež najmä vplyvom historických súvislostí, sa na Slovensku začali poisťovne pasovať do úlohy dlhodobého partnera pri budovaní majetku obyvateľstva. Poisťovňu na to predurčovali obrovské majetkové možnosti, prístup na kapitálový trh a najmä prázdny trh v oblasti kapitálového trhu na Slovensku. V súčasnosti dokonca legislatíva prikladá možnosť, aby poisťovňa za určitých podmienok spolupôsobila aj na dôchodkovom systéme Slovenska. Tieto formy sú relatívne dobre kontrolované a regulované, najmä čo do poplatkovej štruktúry a transparentnosti.

Horšie je to v oblasti dlhodobých poistných produktov s prvkami investičných nástrojov. V tejto oblasti napriek pokroku stále vládne vysoká nákladovosť, netransparentnosť a likvidita. Ide o tému, ktorú napr. v Českej republike už živo diskutujú a riešia, dokonca dochádza kvôli vyššie spomenutým nedostatkom i k víťazným súdnym sporom zo strany spotrebiteľov.

3 Závery z analýzy vybraných príkladov produktových služieb bánk a poisťovní na Slovensku

V uvedenej analýze sme sa zamerali na vybrané produkty bánk a poisťovní, ktoré dané inštitúcie ponúkali alebo ponúkajú s určitou výhodou a javia sa ako nadštandardné a bezkonkurenčne výhodné. Po bližšom náhľade na ďalšie priamo, či nepriamo naviazané podmienky, môžeme skonštatovať, že ide skôr o výhody smerom k samotným finančným inštitúciám, ako ku klientovi. Zvýšená miera finančnej nezainteresovanosti však spôsobuje, že mnoho obyvateľov tieto informácie nezachytí alebo do určitej miery ignoruje, čo v drvivej väčšine prípadov vedie k neblahým účinkom na finančné zdravie obyvateľov.

Sporenie, ktorému nepoviete nie

Od roku 2014 môžeme sledovať zaujímavú marketingovú kampaň Prima banky. Hlavným sloganom je *"Päť percent ročne počas celej doby sporenia"*. V televíznej reklame môžeme počuť, že *"sporenie nebolo nikdy výhodnejšie"*. Podľa výpočtov Jany Šturcovej však ide o úplný nezmysel (Šturcová, 2014). Dokonca sa domnievame, že tvorcovia produktu si museli byť vedomí nevýhodnosti pre klientov.

Overiť, či ide o naozaj výhodné sporenie, pri tom nie je zložité. Môžeme použiť informatívny prepočet, ktorý ponúka sama Prima banka alebo si sumy manuálne prepočítame. Sporiaci účet je možné založiť k Osobnému účtu, ktorého mesačné náklady na vedenie sú 3,9 EUR. V rámci sporiaceho účtu je ročný úrok 5% pričítavaný až do maximálneho sporenia sumou 100 EUR mesačne.

Dôležité je si uvedomiť, že úrok sa pričítava ku koncu roku, pričom je ešte neočistený o zrážkovú daň (32,58 EUR). Zisk z mesačného sporenia 100 EUR po odpočítaní dane je teda 26,39 EUR (32,58-6,19). Ak od výnosu 26,39 EUR odčítame ročné vedenie účtu (3,9x12), získame záporný výnos a teda reálnu stratu -20,41 EUR.

Banka síce ponúka rôzne benefity, ako je odmeňovanie pri platbe kartou, či vedenie účtu zadarmo od minimálneho vkladu 10 000 EUR, maximálne možné zhodnotenie pre klienta pri všetkých benefitoch však dosahuje iba 0,3258% p. a. brutto.

Konštatovať, že ide o najvýhodnejšie sporenie nám preto nepríde správne. Ba dokonca môže takéto tvrdenie obsahovať prvky klamlivej reklamy a tým spôsobovať omyl spotrebiteľa. A presne takýto druh realizácie obchodnej stratégie banky možno označiť za škodlivé a majúce za následok až parazitizmus na majetkových hodnotách obyvateľstva.

Nesporte, profitujte!

Pri produkte Komunálnej poisťovne s názvom "Pilier Plus" môžeme jasne vidieť ukážku demagógie, ktorou poisťovňa získava klientov. Musíme uznať, že to robí veľmi šikovne. V marketingovom prospekte sú uvedené veľmi zaujímavé a lákavé informácie:

- *takmer 2,5 násobné zhodnotenie,*
- *dôchodok do konca života vyplácaný na mesačnej báze vo výške 300,- EUR, pričom mesačné poistné je 125,5 EUR,*
- *zhodnotenie až o 140%,*
- *poistná doba 30 rokov,*
- *výška sumy sporenia za 35 rokov 52 710,- EUR a výplata 67 104,- EUR.*

Čo však tieto parametre znamenajú z iného pohľadu?

- *ročné zhodnotenie je vo výške 1,3% brutto,*
- *pri investícii 125,5 EUR mesačne za dobu 35 rokov v niektorom z bežne dostupných globálnych otvorených podielových fondov s priemerným ročným zhodnotením 7% by sme dosiahli sumu 211 620,- EUR,*

- vyššie uvedená suma je cca 3 krát vyššia a priemerné ročné zhodnotenie otvorených podielových fondov v popredných svetových správcovských spoločnostiach je v rozmedzí 8-12%,
- pri nasporenej sume 211 620,- EUR je možné udržateľne dostávať mesačný dôchodok vo výške 1000,- EUR.

Vzhľadom na vyššie uvedené informácie sa domnievame, že finančný produkt Pilier Plus je neuveriteľne nákladový a niet divu, že sa k dnešnému dňu už nenachádza v ponuke Komunálnej poisťovne.

Nesporte, profitujte!

S dôchodkom od KOMUNÁLNEJ poisťovne to bude sypať

Produkt dôchodkové poistenie Pilier Plus ponúka:

- takmer **2,5 násobné zhodnotenie**
- 4 formy výplaty,** podľa voľby klienta
- možnosť výberu** ešte pred dovŕšením dôchodkového veku
- špeciálne pripoistenie** Opatrovníctvo

Príklad

Poistenie uzavriete vo veku:	30 rokov
Odchod do dôchodku:	vo veku 65 rokov poisteného
Mesačné poistné:	125,5 eur

Ak chcete mať vyplácaný dôchodok na mesačnej báze, do konca života budete od nás dostávať **300 eur mesačne**.

Zhodnotenie až o 140 %

Ak uprednostníte jednorazovú výplatu dôchodku, dostanete od nás **67 104 €**, pričom za 35 rokov sporenia ste zaplatili 52 710 € (125,5 × 12 × 35).

Ak si zvolíte pripoistenie **Opatrovníctvo** a následne splníte zákonom stanovené podmienky nároku na opatrovateľskú službu, výplata dôchodku sa vám **navýši** o ďalších **60 %**.

Aj v penzii si vďaka produktu Pilier Plus budete môcť udržať životný štandard na úrovni mzdy.

KOMUNÁLNA poisťovňa
VIENNA INSURANCE GROUP

Infolinka 0800 11 22 22 | www.kpas.sk

Obr. 4: Reklamný leták k produktu Pilier Plus

Zdroj: www.kpas.sk

4 Záver

Cieľom nášho príspevku bolo:

1. poskytnúť náš kritický pohľad na správanie bánk a poisťovní v nadväznosti na ich právny základ a aktuálnu trhovú situáciu s negatívnym dopadom na polarizáciu spoločnosti;
2. poukázať na zjavne nevýhodné produkty bánk a poisťovní za účelom osvety a uvedomenia si negatívnych dôsledkov na hroziacu polarizáciu spoločnosti a neudržateľný koncept takýchto produktov.

5 Literatúra

- BRANDMEIR K., GRIMM M., HEISE M., HOLZHAUSEN A. 2016. *Global wealth report 2016*. Dostupné na <https://www.allianz.com/v_1474281539000/media/economic_research/publications/specials/en/AGWR2016e.pdf>.
- GULKA, M. 2015. *Sporiace účty - porovnanie aktuálnych ponúk*. Dostupné na <<http://ako-investovat.sk/clanok/1243/sporiace-ucty-porovnanie-aktualnych-ponuk>>.
- KARABA, M. 2008. *Teórie vedeckého pokroku - Evolúcia alebo revolúcia?* Dostupné na <http://www.uski.sk/frm_2009/ran/2008/ran-2008-1-06.pdf>.
- ODKLADAL, M. 2017. *Hypotekárna bublina? Lacné hypotéky a rast cien*. Dostupné na <<https://www.aktuality.sk/clanok/500690/blizi-sa-koniec-lacnych-hypotek/>>.
- SMITH, A. 2002. *Bohatství národů, pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut. ISBN 80-86389-15-4.
- SOCIALPROGRESSINDEX.COM. 2017. Dostupné na <www.socialprogressindex.com>.
- ŠTURCOVÁ, J. 2014. *Prima banka láka na 5-percentný úrok. Je to úplný nezmysel*. Dostupné na <<https://pokus.blog.sme.sk/c/349705/Prima-banka-laka-na-5-percentny-urok-Je-to-uplny-nezmysel.html>>.
- Zák. č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení neskorších predpisov.
- Zák. č. 483/2001 Z. z. o bankách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.
- Zák. č. 39/2015 Z. z. o poisťovníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.
- Ústava Slovenskej republiky.

Social and economic determinants of consumerism

Krzysztof Predecki¹ The Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław

Krzysztof and Beata Rejman² The Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław

Social and economic determinants of consumerism

Authors contact details

*Bronisław Markiewicz State
Higher School of Technology and
Economics in Jarosław,
Czarneckiego 16,
37-500 Jarosław
Poland
pwste@pwste.edu.pl*

Abstract: One can state functioning of credit and debt conditions in Poland which seem to cause concern for observers and socio-economic analysts. The studies indicate that an average Polish household is located in a city, the head of a household is a well-educated person under 44 who has higher incomes than average; a person is employed or self-employed; it is usually the case of married people with children.¹ It should be noted, that they are young people who are indebted to an unprecedented scale. In 2017, nearly every fifth young person aged 18-24 takes out a loan; nearly 70% of serviced loans are consumer loans. The new consumer is a consumer of pleasure set to the search above all for her in the life. They grew in the climate of the prosperity, between the individualism and the hedonism, the consumer is developing his individual identity through: practising sport, caring for the body, the ghost and a youthful appearance. An attitude is characteristic of a new consumer: "at first pleasure, later saying". Such an attitude is possible thanks to spreading cheques and credit cards among the masses; the slogan advertising credit cards is conveying the meaning of this issue: "live life to the full now - you will be paying later". Consumers of developed industrial societies universally are using credit cards, thanks to which they can make purchases, not thinking about the debt which is escalating.

Keywords: consumer, free market, shopping, liberalism

1 Introduction

All civilizations who were committed to materialistic and hedonistic lifestyle had to do with consumerism and the moving forces of modern consumerism became the idols of mass culture. As a social phenomenon, consumerism had been criticized by St. Francis from Assisi, who was called Poor Man of Assisi. He has been a symbol of simplicity, poverty, humility and respect for animals, becoming the counterweight to consumerism nowadays. A Russian philosopher Jurij Loskutov noted: "Man strives for things he does not have. The animals, on the other hand, live due to the things they have."²

¹ G. Wałęga, *Determinanty zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce w świetle wybranych teorii konsumpcji* [w:] *Otoczenie ekonomiczne a zachowania podmiotów rynkowych pod red akcją Zofii Dach*. Kraków 2010, s. 133.

² <<http://anthropology.ru/ru/text/loskutov-yuv/chelovek-kak-problema-dlya-nauki>>.

2 Consumer society

It is assumed that the political transformation of Poland which started in 1989 launched market mechanisms and introduced for a mass scale such concepts as promotion, advertising or marketing (the youngest generation grows up in the belief that “in order to be one should have”: iPhones, iPads, etc.). In the commercial language and advertising discourse we can come across the following slogans:³

-“To invest in love”, “to consume a relationship”, “to invest in yourself”, “to put your feelings”, “one has calculated in a proper way”, “good upbringing causes good results”.

-“Now you have got much more money - exactly as you like!”, “A lot of profit!”, “Spend your money on”, “Price insanity”, “High prices”, “Price madness sunk”, “Make yourselves rich!”, “To get more, you'll do everything”, “Reach for thousands!”, “Stay young”, “To grow up, just what for?”, “You gain more”, “The immediate realization of dreams”, “Satisfy your desires”, “It is a perfect product for you”, “We care of your happiness”, “Feel comfortable”, “Without great austerities”, “Without difficulties”, “Now you can go crazy”, “What for to dream?”, “Pump it up”! Buy, “Shopping and fun”, “Relax yourself”, “She keeps away her worries”, “Moments of happiness, relaxation, forgetfulness”, “Faint heart never won fair lady”.

-“Feel the joy of life”, “Take as much as you can from life!”, “Life becomes easier”, “Take it easy”,

-“A lot of pleasure”, “The unique pleasure”, “More pleasure”, “To enjoy every moment of your life”,

-“What else can we do for you?”, “How can we help you today?”, “Now think of yourself,” “Do it for yourself”, “It's everything for you”, Closer to nature, closer to you”, “You are in good hands”.

It is no wonder that Poles of all age groups quickly gained interest in colorful “tinsels”, because they were stuck with poverty of the previous regime. Deficit of basic commodities was a common phenomenon and people had to queue long hours / days and used cards for some products. The lack of products had to be satisfied in a short period of time and all the needs were met, because of small possibility to choose that discouraged and depressed.

In the modern history of Poland, the first change took place in the 70s of the 20th century under the rule of Edward Gierk. The so-called consumptive socialism was dominated. In difficult living conditions the society had obtained the perspectives of promotion and future prosperity. It was improved the supply of industrial goods and refrigerators, washing machines, TV sets, adapters and tape recorders which became part of the furnishings of homes and flats. However, the state authorities were unable to keep up with their promises, and despite of food rationing (eg. equal possibilities to buy sugar), the supply crisis was not stopped. The consumers were in favor of setting up “Solidarność”, expressing the opposition to the rulers and socialist welfare state.

³ Zob. O. Leszczak, Paradoxy konsumpcjonizmu. Typologia i lingwosemiotyka [w:] The Peculiarity of Man, 2012, nr 15, s. 23-24.

Nowadays, consumerism in Poland is beating records in Europe. During 2005-2015 Poland has recorded the highest increase in consumer spending in the European Union. According to statistics, a Pole buys nearly one third of goods and services more than in 2005. Poland was also the only country in the EU that has not experienced a drop in consumption over the last ten years. Poland joined the EU at a very low economic development and the society had to overcompensate with shopping arrears.

The modern society is at a turning point on the political scene, people are overworked and focus on consuming. Contemporary man falls into a trap of consumption, loses his personality. One buys items to throw away and then buy new ones. The consumers are quickly bored with items, every time they would like to have new, better ones. It is inherent in modern products that they can't be used for a long time and people dare to change and buy the new ones. E. Fromm, referring to Schweitzer, writes that the content of humanity dwarfs and that children brought up by miserable parents are deprived of the most important development factor; then an adult who is overworked has a great need of superficial entertainment.⁴ A man who dares to have, loses his humanity, becomes a slave of the world of things. They are the things that manage, tempt and make our lifestyle.

One can state nowadays different concepts of consumption which are influenced by many factors – economic, social and cultural ones. The main economic factors include: differentiation of consumer goods and services on the market, the growth of substitute products and imitation of consumer goods, the emergence of new sales techniques, the increase in consumer purchasing power, changes in meeting the basic needs and the widespread of credits availability, mainly consumer credits.

The usage of money and its function is the topic under discussion. It is often discussed the issue of money and non-monetary value. Money becomes a carrier of the addictive process of society commodification. A. Viviana Zelizer gives some examples of social interaction and the aim of money usage:⁵

- establishing of social bonds (spending money relating to “recommendation”, maintenance obligations),
- intensive efforts to control others (bribes, currency used in penitentiaries),
- creating and maintaining inequalities (benefits for the poor, money for cotton swabs for women),
- maintaining subtle differences in statutes (tips for postmen and nurses),
- managing the sphere of intimacy (loans or presents for friends and relatives),
- establishing and maintaining of individual and group identity (different types of donation),
- participations in the rituals (payments referring to weddings and christenings),
- maintaining hidden social relationships (costs for blackmail, payment for spies services).

⁴ E. Fromm E., *Mieć czy być*, Warszawa 2007, s. 242.

⁵ Por. V. A. Zelizer, *(Prze)znaczenie pieniądza*, [w:] *Socjologia codzienności* pod red. P. Sztompki, M. Boguni – Borowskiej, Kraków 2008, s. 310.

The increase in the consumer purchasing power for most consumers did not result only from the increase in disposable income, but also from the search of measures meeting the needs of consumer aims. Firstly, the above perspectives include: applying for a job. The increase in the family income caused by working spouses affects the amount of consumer spending and its structure, for example, buying the second car. Secondly, the reduce in the number of people in the household (fewer children, separate grandparents' households) affects the family. Thirdly, it is also important to incur consumer credits, that is, co-financing purchases of consumer goods by loans taken out in loan institutions. Fourthly, the increase in purchases is caused by using of payment cards. Having a personal bank account linked to the ability to obtain a permanent credit, caused the situation in which an individual acquires and consumes the product and later works to pay for it (first a pleasure, then renunciation).⁶

The other important economic factor influencing the consumer society development was the widening of offers relating to products and services; it does not only show that more commodities and services appear on the consumer goods market in affordable prices, but it also goes here about diversification of consumer sphere and its constant widening. The process of widening of consumption areas is influenced by four tendencies:

- mass dissemination of cheap substitutes for branded products of comparable utility value, such as the sale of excess brand products as the similar cheap products for the symbolic price or the imitation of exclusive brands;
- the expansion of consumer markets to areas which previously did not include the consumption, such as the sacred sphere, art, sex, leisure, etc.;
- the expansion of fashion and equipping consumer goods in the sphere of symbolic culture and emotion;
- the increase in the products diversity with the same value of use and faster exchange of old products for the new ones.⁷
- Too many choices result in the fact that many decisions should be taken in a short period of time. The people, who are asked about the difficulties in choices, often mention the following aspects:⁸
- they want to make the right choice (that is why they change constantly the mobile operator),
- they wonder in what way other people will judge about their choice and what decisions they could make ,
- they feel that nobody rules the society as a whole (they wonder, for example, if they really want to be able to choose a power supplier. They ask themselves: "Should this be a matter of individual choice?"),
- they fear that they do not actually make a free choice (they suspect that other people or even companies, using their marketing strategies, "choose" for them).

⁶ F. Byłok, Model nowego konsumenta w społeczeństwie informacyjnym, [w:] Społeczeństwo informacyjne. Aspekty Funkcjonalne i dysfunkcjonalne, red. L. H. Haber, M. Niezgoda, Kraków 2006, s. 431.

⁷ N. F. Schneider, Konsum und Gesellschaft [w:] D. Rosenkranz, Konsum: soziologische, ökonomische und psychologische Perspektiven, Opladen 2000, s. 12-13.

⁸ R. Saleci, Tyrania wyboru, Warszawa 2013, s. 29.

It shouldn't also be forgotten that the actions of consumers are often associated with mistakes known as perception biases, which cause systematic errors and judgment biases. The most important of these are the following ones:⁹

- 1) "law of small numbers" - it is assumed that the characteristics of a sample population can be estimated from a small number of observation;
- 2) "confirmatory bias" - the tendency to interpret new evidence as confirmation of one's existing beliefs;
- 3) the assumption that a relationship exists between events and facts that are really not related – "an illusory correlation";
- 4) "expertise effect" - the tendency lying on the fact that people have to be more confident in their own abilities, they trust the opinion of leaders (experts), who usually have divergent views - overconfidence bias. This is the cause of cognitive dissonance of non-professionals;
- 5) preference for the status quo ("status quo bias") – refer to situations when people prefer things to stay the same by doing nothing or by sticking with decisions made previously;
- 6) "the endowment effect" - a circumstance in which individuals value something they already possess more, than something they do not own yet;
- 7) "diminishing sensitivity" - people become less sensitive to the expected benefits. In other words, the perception of the marginal change of well-being is the highest one in the reference level and falls in case of moving away from it;
- 8) "myopia" - the immediate gratification of the future is strongly preferred; costs incurred are more important.

3 Consumerism - an economic approach with regard to the concept of free market economy

The market approach to the issues discussed has led to the dispute of supporters and opponents, which boils down to the contradictory concepts:¹⁰

- a choice versus commodity fetishism,
- consumer sovereignty versus corporate power,
- prosperity versus inequality,
- dynamism versus dehumanization,
- freedom versus hegemony.

It is worth mentioning here the concept of Karl Marx's commodity fetishism which signifies the reduction of relationships between people in the social division of labor,

⁹ A. Graczyk, Konsument w teorii i praktyce gospodarczej: ekonomia – psychologia – prawo, [w:] *Ekonomia i Prawo. Economics and Law - Vol. 2, No. 1/2006*, s. 6. PDF

¹⁰ A. Albridge, *Rynek*, Warszawa 2006, s. 44

production and exchange of goods.¹¹ Under capitalist economy, work has become a commodity. Commodity fetishism treats the production of material goods and its possession as superior values. It is considered to be an inhuman phenomenon, as it objectifies social relationships; and relations between people in the production process it reduces to the commodity exchange. Producing some commodities, the individual loses control over it. This phenomenon was associated with the advanced phase of capitalism development and was one of the reasons for human alienation. The commodity prevails over an individual, human work products can destroy the maker, as they have their own way at the end of the productive process and become fetishes by attaining power which is not always useful for a man. A particular case of commodity fetishism is money fetishism and bullion fetishism, which due to universal function, begin to play a special role, becoming the basis of economic and political power. There is nothing innately destructive about fetishism, because an individual becomes addicted to the thing which starts to dominate. The above dependency also influences trade relationships. The manufacturers are under the impression that commodity exchange determine their future. An aspect of man's alienation referring to fetishism had to be overcome after the abolition of private property.

John Kenneth *Galbraith*, *economist* concluded that a value system, which focused on the productivity of society, gave the rise to the consumer impulse.¹² The more you produce, the more you have to hold in order to maintain prestige and proper status.¹³ In addition, a consumer vision as a free market sovereign, is far from being; consumer autonomy is limited due to artificially increasing demands by manufacturers, who use advertising and marketing for this purpose. It is true, that the growing amount of consumer goods in the welfare society means that the marginal utility of these goods should decrease, that is, each successive unity should be less and less useful for the consumer, and therefore, as a result of the decreasing willingness of the consumers to make purchases, the producers should limit their supply. Meanwhile, the supply of goods is still growing. Manufacturers, however, have learned to prevent the phenomenon referring to the principle of marginal utility decreasing by differentiating the products, so that the consumers may continue to learn about the specific brands.

In the case of a consumer, it is important to cite a quote of Adam Smith in "Wealth of Nations": "It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. We address ourselves, not to their humanity but to their self-love, and never talk to them of our own necessities but of their advantages. Nobody but a beggar chooses to depend chiefly upon the benevolence of his fellow-citizens."¹⁴

Adam Smith believed that the only task and goal of the production process was consumption, and that the interests of the producer should be considered only so far, as it may be necessary to promote the interests of the consumer. But in the mercantile

¹¹ Zob. K. Marks, *Kapitał*. Tom 1: Rozdział I: 1. Dwa czynniki towaru, 2. Dwoisty charakter pracy, 3. Forma wartości, czyli wartość wymienna. 4. Fetyszyzm towarowy. Rozdział V: 1. Proces pracy, 2. Proces pomnażania wartości, Warszawa 2010.

¹² J. K. Galbraith, *Spółeczeństwo dobrobytu, państwo przemysłowe*, Warszawa 1973, s. 118.

¹³ Tamże

¹⁴ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Warszawa 2007, s. 20.

system the interest of the consumer is almost constantly sacrificed to that of the producer. It seems, that the above system considers production but not consumption to be the ultimate object of all industry and commerce.¹⁵

The supporters of economic liberalism (Ludwig von Mises, Friedrich August von Hayek, Milton Friedman) were of the opinion that in a free-market economy they were the consumers, who had power. They are the consumers who making use of the free market economy (for example, price system) and declaring their willingness to buy (forming the demand), determine what to produce and what quantities are needed for production. On the other hand, the goods produced by the manufacturers enable the consumers to meet their needs. It is true that producers, responding to consumers' appeals about their own needs, do not follow the direct influence of altruism; but they serve to meet the needs directly through a market economy and selfish motives. In this context, the consumers are not perceived as beggars at the mercy of producers, but as sovereign entities making free choices and meeting their own needs.

In 1957, Milton Friedman developed a new theory of household consumption expenditures.¹⁶ Friedman considered that the consumer's income consisted of temporary income and permanent income. The permanent income hypothesis is based on the consumers expectations, regarding the amount of income they are going to get during their lifetime. Permanent income is also subject to changes over time, as expectations do not always coincide with reality. However, these changes are minor. The other part of income, determined by Friedman, is called transitional income - the difference between current and disposable income. Although the transitional income is subject to greater fluctuations than the permanent one, Friedman considered that the transitional income did not significantly affect the level of consumption over time. In the case, when current income is lower than the permanent one, consumers may borrow money. In the opposite situation, when current income surpasses permanent income, people save some money. This is the way of consumption smoothing over the time.

The additional consumption will temporarily increase the standard of living. But in the long term, this temporary increase in standard will not, however, influence the supply of goods, depending only on the productive potential, which by the very fact of money emission does not change. The temporary increase in consumption, however, causes a steady increase in demand in the long run, which entails constant pressure on the increased money supply. In this situation, the state either continues to increase money supply by causing inflation, or causes public dissatisfaction with cutting off its income. This point of view was very contradictory to Keynesian theory, according to which "the quantity of money in the economy is a side issue", and the emission increase does not cause the rapid increase in the consumption. If household expenditures do not depend on current income (as Keynesian theory states), the efficiency of fiscal policy involving sudden, short-term manipulations of tax amounts (changing current income to household disposable income) is likely to be much less than politicians expect it to be.

¹⁵ Tamže, s. 355.

¹⁶ M. Friedman, *A Theory of the Consumption Function*, Princeton University Press, s. 20–37.

Chris Casey, in his publication on the Mises Institute's free-market website, asks in turn: If consumer spending is generated by the expected income, it must certainly be backed by current wealth.¹⁷ “It may or may not be true. It will vary depending on time, place and decision of many business entities that are driven by time preferences. And time preferences, that is, to what extent an individual values goods or services satisfaction at given moment rather than in future, are dependent on many variables, not only on the current unrealized wealth contained in the brokerage statements and property valuation”.

The issue of consumption and consumers was also discussed in many publications and speeches by free-marketer Janusz Korwin - Mikke, who came to the conclusion:¹⁸

“Yes - people are not divided, as Karl Marx would like to be, into “workers and capitalists”. “People are divided “crosswise” - during working hours I am a Working Man - after work I am a Consumer. The difference between a worker and a capitalist is the same as between a gangster and a gang leader. But the gang's duty is to provide the consumers with good and cheap goods - each gang competes with other gangs.

- Every day I'm a Working Man for 8 hours - I'm a Consumer for 16 hours (also of pajamas and bed linen ...). In addition, there are holidays, vacation leaves, illnesses, Saturdays and Sundays... Besides, I am only a consumer under 18 - and over 65 too. As a result, I'm a Working Man for 1/10 of my life - and for 9/10 of my life I am a Consumer.

- In countries where Workers rule, goods are getting worse and more expensive (inflation is on the rise); and in countries where Consumers rule, goods are getting better and cheaper (deflation is on the rise).

- Women were the most important element of the economy - because, I remind you: the purpose of the economy is not production, but only consumption. A reasonable spending money is an art. A woman, spending her own time, knowledge, abilities and efforts, can reach such degree of prosperity for her family, as a single man would reach ... for half of that price - so it can be said that a good wife earns essentially the same amount of money as her husband ! (...). Those women, seeking diligently good and cheap goods, forced manufacturers to improve quality and lower prices.”

4 Conclusion

On the one hand, a marketer professor Robert Gwiazdowski in the newspaper “The highest times!” notes that the Poles no longer save: “For the first time in 12 years the voluntary savings ratio fell below zero! The opposite of savings is consumption. In addition, savings are useful for investments - they create capital (buildings, machines) that makes it possible to get a profit in the future which can be used for later

¹⁷ <http://mises.pl/wp-content/uploads/2015/10/Casey_Dlaczego-efekt-bogactwa-nie-dzia%C5%82a.pdf> 11. 03. 2014

¹⁸ <<http://korwin-mikke.blog.onet.pl/2007/03/22/>> 22.03.2007

<<http://korwin-mikke.blog.onet.pl/2007/03/23/konsumenci-do-wladzy/>> 23.03.2007

<http://korwin-mikke.pl/blog/wpis/odezwa_do_czlowieka_pracy_po_1_maja/2962> 02.05.2017

consumption and ... for future savings.” On the other hand, while remaining in the independent discourse, we can state and ask: “Is there something wrong if a person decides to buy something without savings and decides to make financial commitments for several months /years to return the loan? We become the lender’s slaves but we are not forced to do so, each of us has free choice and the right to decide on lifestyle and happiness.

5 References

Books:

ALBRIDGE, A. 2006. Rynek, Warszawa.

FRIEDMAN, M. A Theory of the Consumption Function, Princeton University Press.

FROMM, E. 2007 Mieć czy być. Warszawa.

GALBRAITH, J. K. 1973. Społeczeństwo dobrobytu, państwo przemysłowe, Warszawa.

MARKS, K. 2010. Kapitał. Tom 1: Rozdział I: 1. Dwa czynniki towaru, 2. Dwoisty charakter pracy, 3. Forma wartości, czyli wartość wymienna. 4. Fetyszyzm towarowy. Rozdział V: 1. Proces pracy, 2. Proces pomnażania wartości, Warszawa.

SALECI, R. 2013. Tyrania wyboru, Warszawa.

Articles:

BYLOK, F. 2006. Model nowego konsumenta w społeczeństwie informacyjnym, [w:] Społeczeństwo informacyjne. Aspekty Funkcjonalne i dysfunkcjonalne, red. L. H. Haber, M. Niezgoda, Kraków.

GRACZYK, A. 2006 Konsument w teorii i praktyce gospodarczej: ekonomia – psychologia – prawo, [w:] *Ekonomia i Prawo. Economics and Law - Vol. 2, No. 1/2006.*

LESZCZAK, O. 2012. Paradoksy konsumpcjonizmu. Typologia i lingwosemiotyka [w:] *The Peculiarity of Man.*

OPASCHOWSKI, H.W. 2000. Konsum – Szenarien Uber die Zukunft von Konsum und Freizeit [w:] G.ROSENBERGER (Hrsg.), *Konsum 2000, Yeranderung im Verbraucheralltag*, Frankfurt a.M.1992.

SCHNEIDER, N. F. 2000. Konsum und Gesellschaft [w:] D. Rosenkranz, *Konsum: soziologische, okonomische und psychologische Perspektiven*, Opladen.

SMITH, A. 2007. Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów, Warszawa.

WAŁĘGA, G. 2010. Determinanty zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce w świetle wybranych teorii konsumpcji [w:] *Otoczenie ekonomiczne a zachowania podmiotów rynkowych pod red akcją Zofii Dach*. Kraków.

ZELIZER, V. A. 2008. (Prze)znaczenie pieniądza, [w:] *Socjologia codzienności pod red. P. Sztompki, M. Boguni – Borowskiej*, Kraków.

Webography:

<http://mises.pl/wp-content/uploads/2015/10/Casey_Dlaczego-efekt-bogactwa-nie-dzia%C5%82a.pdf 11.03.2014>.

<<http://korwin-mikke.blog.onet.pl/2007/03/22/> 22.03.2007>.

<<http://korwin-mikke.blog.onet.pl/2007/03/23/konsumenci-do-wladzy/> 23.03.2007>.

<http://korwin-mikke.pl/blog/wpis/odezwa_do_czlowieka_pracy_po_1_maja/2962 02.05.2017>.

<<http://nczas.com/publicystyka/gwiazdowski-polacy-juz-nie-oszczedzaja/> 02.08.2017
<<http://anthropology.ru/ru/text/loskutov-yuv/chelovek-kak-problema-dlya-nauki>>.

Život v dobe globálneho jazykového imperializmu

Peter Baláž¹ Slovenská esperantská federácia

Life in the time of the global linguistic imperialism

Authors' contact details

¹ SKEF, www.esperanto.sk
peter.balaz@esperanto.sk

Abstract: Language is an important tool, both in daily life and in today's globalised world. In this world, language is even becoming a more important tool: a tool of power. Thanks to the influence of globalisation as well as the development of modern technologies, the world is getting smaller and smaller and the need for communication between different groups is becoming more and more urgent. *"If we want to find a common ground, we first need to find a common language."* Currently, this function is being fulfilled by English, but how long will this last? Because of the fact that the EU is not dealing with the problems related to language communication and is remaining silent about them, this state is strengthening the position of the strongest national language: English. The fact that the problems of language communication are not openly discussed and the passivity of the EU in the sphere of culture cause fears, especially among smaller countries, about the conservation of linguistic and cultural identity and the further development of European integration. The fact is that we live in an era of global linguistic imperialism and it is time to look for possibilities to solve the questions of international language communication in a democratic and neutral manner. Languages allow us to communicate, but they also help us express our identity in an equal measure. There is currently no language that could express a pan-European identity. The motto of the European Union, "unity in diversity", seems to highlight diversity at the expense of unity. But balance between the two is the key. One possible solution to establish balance as well as effective teaching is proposed by the planned language Esperanto. Would it be possible to give it a chance within the EU and offer it as a means to create and/or strengthen the feeling of European identity? It is at least worthy of consideration in the spirit of the slogan: *"We have made Europe, now we have to make the Europeans."* From this point of view, the use of Esperanto as a neutral (it belongs to no-one, therefore to everyone) as well as easy (according to studies, it can be learned 4 to 10 times more quickly than national languages) language would be an ideal tool to consolidate or create a European identity. Efficiency, quality and cost are in this case on the side of Esperanto.

Keywords: English language, linguistic imperialism, linguistic hegemony, democracy, lingua franca, Esperanto, European Union, communication

1 Jazyk – základ komunikácie

Jazyk je mocný nástroj – dajú sa ním vyjadriť rôzne odtiene nášho myslenia, vnímania či pocitov. Jazykom môžeme pohľadiť na duši, ale aj rozpútať vojnu. Vieme sa vďaka nemu spriatelíť, zdieľať spoločné názory ale aj sa navzájom hádať a nenávidieť.

Jazyk je dôležitý nástroj – ako v bežnom dennom živote, tak aj v rámci dnešného globalizovaného sveta. V ňom sa jazyk stáva dokonca ešte dôležitejším nástrojom, nástrojom moci. Je totižto základným predpokladom pre úspešnú komunikáciu, zabezpečuje, aby sa dve strany dohodli a vzájomne si rozumeli, ale zároveň slúži na

upevnenie si svojej pozície v rámci medzinárodných vzťahov a štruktúr. V rámci medzinárodnej jazykovej komunikácie (MJK) je otázka používania jazyka (alebo skôr jazykov) už otázkou boja o vplyv a moc.

Ako to však s jazykmi vyzerá v súčasnosti? Ako sme na tom na úrovni individuálnej, skupinovej, štátnej, v rámci EÚ či dokonca celého sveta? „*To čo má jazyk za úlohu, to jazyky kazia.*“ – tento výrok pekne vystihuje dnešný problém mnohojazyčnosti sveta. Ten sa vplyvom globalizácie ale aj rozvojom moderných technológií stáva stále menším a potreba komunikácie medzi rôznymi skupinami stále urgentnejšou. V súčasnosti na svete existuje približne 7000 jazykov (Presný počet sa nedá povedať presne, zohráva tu úlohu viacero faktorov, napríklad nie vždy sa dá určiť rozdiel medzi nárečím a jazykom.). Z toho ale v rámci MJK sa ich používa iba nepatrné množstvo – no a v dnešnej dobe im – zdá sa akoby neohrozene – kraluje angličtina. A práve to „v dnešnej dobe“ je dôležitým faktorom. Je totižto otázne, či bude mať angličtina svoje súčasné postavenie aj o 20, 50 či 100 rokov.

V tomto príspevku nejde o poukázanie na potrebu odstránenia mnohojazyčnosti (skôr presne naopak) – iba na poukázanie na fakt, že ak sa chceme dohovoriť, musia zákonite obe strany hovoriť jedným jazykom. Horeuvedený výrok by sa dal upraviť aj do špecifickejšej podoby: „*Ak chceme nájsť spoločnú reč, musíme najskôr nájsť spoločný jazyk.*“ Príspevok nadväzuje na tému S. Košeckého z tohto zborníka – nakoľko je téma zložitá a rozsiahla, je v tomto texte podrobnejšie rozvinutá posledná časť a odporúčanie z článku Košeckého k téme neutrálneho jazyka esperanto. Zároveň je v našom článku ale aj kontexte témy dôležitá otázka: môže mať jazyk vplyv na polarizáciu spoločnosti? A následne: môže byť polarizácia dokonca priamo spôsobovaná jazykom?

2 Jazykový imperializmus realitou

Citát na úvod: „*Nikto nevenuje pozornosť tomu, čo hovoríte, pokiaľ nehovoríte anglicky, pretože angličtina je jazykom moci.*“ Ombudsman pre ľudské práva v Bosne a Hercegovine, Gret Haller, 1995 (Phillipson, 2015)

Otázke jazykového imperializmu – a hlavne tomu súčasnému, ktorému dominuje angličtina a dve hlavné impériá: USA a Veľká Británia – sa v dnešnej dobe asi najviac venuje Robert Phillipson. Na túto tému napísal viacero kníh, prednáša na univerzitách, snaží sa túto tému dostať do popredia (Bol dokonca 3x už aj v Bratislave, kde na tieto témy aj prednášal.).

Za prečítanie určite stoja jeho knihy „*Only English Europe?*“ a „*Linguistic Imperialism Continued*“. Podrobne a faktograficky rozoberá rôzne (najmä) negatívne javy súčasnej nadvlády angličtiny a varuje pred jej následkami.

Žiaľ, na Slovensku sa témam jazykovej politiky alebo všeobecne medzinárodnej jazykovej komunikácii a s nimi spojenou hegemoniou nevenuje v podstate nikto – ani v rámci novinárskej obce, ani vo vedeckej sfére. Je to škoda, pretože je to paradoxne oblasť, ktorá sa týka úplne všetkých (komunikovať navzájom musíme), no a práve malé krajiny, k akým Slovensko patrí, by sa týmto témam mali venovať o to viac –

nakoľko sa ich téma možného ohrozenia vlastného jazyka týka bezprostrednejšie ako veľkých národov.

Otázka teda ani nestojí tak, či žijeme v dobe globálneho jazykového imperializmu – že tomu tak je, je stále jasnejšie čoraz väčšiemu počtu ľudí. Otázne je, či a čo sa dá proti tomu robiť? Máme sa zmieriť so súčasným stavom a jednoducho ho akceptovať ako „nutné zlo“? A následne ho naším konaním ešte posilňovať a rozširovať? Alebo existuje z tohto „jazykového väzenia“ cesta von? Máme my, ako jednotlivci možnosti toto zmeniť? Ak áno, ako?

Z tohto pohľadu sú zaujímavé (a môžu byť inšpiratívne) práve aktivity slovenských esperantistov: Hlavnou témou 101. Svetového kongresu esperanta v júli 2016 v Nitre bolo práve: „Sociálna spravodlivosť – jazyková spravodlivosť“, kde boli tieto témy rozoberané z rôznych uhlov. V rámci kongresu sa konala aj jazykovo-politická konferencia „**Perspektívy jazykovej komunikácie v Európskej únii**“.

V jej záveroch, uverejnených ako „*Nitrianska deklarácia*“ (O’Riain, 2016) možno okrem iného nájsť aj tieto dôležité myšlienky:

Vytvorili sme Európu, teraz musíme vytvoriť Európanov. Iba Európania vedia Európskej únii priniesť potrebnú citovú a demokratickú oprávnenosť. Brexit jasne ukázal, že súčasná kríza európskej integrácie je krízou identity. Kľúčovou záležitosťou je poradiť si s rozmanitosťou. Je potrebné zlepšiť jej riadenie spájaním vládnych inštitúcií s komunikačnými komunitami. Nedostatok takéhoto spojenia je pre Európsku úniu zásadným problémom.

A ďalej: Jazyky nám umožňujú komunikovať, ale v rovnakej miere pomáhajú vyjadriť aj našu identitu. V súčasnosti neexistuje jazyk, ktorý by vyjadroval paneurópsku identitu. Motto Európskej únie „zjednotení v rozmanitosti“ akoby vyzdvihovalo rozmanitosť na úkor jednoty. Avšak kľúčová je rovnováha medzi nimi.

A ešte: Jazyková nespravodlivosť vytvára rôzne hospodárske a spoločenské prejavy diskriminácie, ktoré by sa mali riešiť prostredníctvom primeraných jazykových politik na úrovni EÚ.

Odporúčania z témy 1 uvádzame vzhľadom na ich dôležitosť celé:

Téma 1: *Zapojenie občanov – opatrenia zabezpečujúce, aby vlády a inštitúcie EÚ zverejňovali informácie o svojich aktivitách a programoch vo väčšom počte európskych jazykov a aby prístup k inštitúciám nezvýhodňoval len jeden či dva jazyky. (Autor: Seán Ó Riain et al.)*

Kontext

Narastajúca globalizácia neúprosne vedie k čoraz výraznejšej prevahe jediného jazyka – angličtiny. Tento trend sa jasne prejavuje na európskej i celosvetovej úrovni. Rozširujúce sa používanie angličtiny má mnoho pozitív, no zároveň aj veľa závažných negatív, ktoré sa značne opomínajú. Medzi negatíva patrí čoraz výraznejšie odcudzenie sa od občanov EÚ, ktorých jazyky nie sú v európskych inštitúciách bežné. Viacjazyčnosť je kľúčovou hodnotou EÚ, keďže je nevyhnutná pre nediskriminačné zaobchádzanie s európskymi občanmi. Na európskej aj celosvetovej úrovni existuje všeobecná tendencia ignorovať dôležitosť jazykovej politiky. Tento prístup automaticky vedie

k pretrvávajúcemu posilňovaniu statusu quo, teda k čoraz väčšej prevahe angličtiny na úkor ostatných jazykov, či už národných, regionálnych alebo menšinových, a k nespravodlivému udeľovaniu celoživotných nezaslúžených výsad 1-2 % občanov EÚ (po Brexite), ktorých prvým jazykom je zhodou okolností angličtina. Cieľom tejto konferencie je podporiť osvetu o jazykovej politike ako o nesmierne dôležitej súčasti priblíženia európskej integrácie občanom prostredníctvom podpory EÚ a členských štátov, predovšetkým krajín V4+ ako európskej prednej línie, aby prijali konkrétne kroky načrtnuté v troch tematických dokumentoch.

Odporúčania

- 1. Európa urgentne potrebuje transparentnú verejnú diskusiu o jazykovej politike s cieľom vypracovať usmernenia pre európske a vnútroštátne jazykové politiky, aby sa zvýšilo verejné povedomie o dôležitosti jazykovej politiky.*
- 2. Dialóg medzi kľúčovými aktérmi v oblasti jazykovej politiky, politikmi, novinármi, výskumníkmi a zástupcami občianskej spoločnosti je predpokladom pre informovanejšie vytváranie politík.*
- 3. Európska komisia a národné vlády by mali vytvoriť oddelenia s kvalifikovanými štátnymi zamestnancami špecializujúcimi sa na jazykovú politiku, ktorí budú zodpovední za zapojenie jazykovej politiky do obchodu, kultúry, vzdelávania, výskumu, médií, medzinárodných vzťahov a nadnárodných inštitúcií v rámci systému EÚ.*
- 4. Primárnou úlohou odborníkov na jazykovú politiku by bolo posunúť jazykovú politiku na významnejšie miesto v politickej, academickej, vzdelávacej a mediálnej agende a zabezpečiť, aby sa jazykový faktor explicitne riešil vo všetkých relevantných oblastiach na európskej i vnútroštátnej úrovni.*
- 5. Komisia by mala vypracovať serióznu štúdiu o používaní esperanta ako spájacieho a ústredného jazyka pri komunikácii v rámci EÚ a vypočítať krátkodobé finančné náklady na výučbu jazyka a dlhodobé finančné úspory súvisiace so zavedením systému založeného na esperante. Taktiež by sa mala preskúmať možná podpora projektom mimovládnych organizácií pôsobiacich v tejto oblasti.*
- 6. Treba vypracovať kódex jazykových pravidiel v inštitúciách EÚ zameraný na rovnosť všetkých občanov všetkých členských štátov pri európskej integrácii bez ohľadu na ich rodný jazyk. Implementáciu kódexu by mal monitorovať ombudsman EÚ.*
- 7. Inštitúcie EÚ by mali vypracovať aktívne jazykové politiky na boj proti jazykovej diskriminácii. Nábor pracovníkov nesmie pozitívne diskriminovať rodených hovoriacich určitého jazyka, či už de jure alebo de facto.*

Ako vidno, potreba zmeny paradigmy medzinárodnej jazykovej komunikácie už tu je. Súčasný systém samozrejme nejakú dobu ešte bude fungovať, ale postupne sa bude oslabovať. Zmena systému sa dá ignorovať (a mnohí to často aj robia, či už vedome alebo iba podvedome), alebo dokonca aj brzdiť (čo takisto mnohí robia vedome či podvedome, zo strachu z neznáma, ktoré má prísť), no nie je možné ju úplne zastaviť.

Našťastie, jediná stála vec je... zmena! To znamená, že aj súčasný systém čaká to isté, čo sa stalo tým pred ním – zmení sa: rozpadne sa, alebo upraví, transformuje,

skrátka je tu iba na určitý čas. Na toto ako ľudstvo akosi zabúdame – že sa vyvíjame, meníme a spolu s nami aj systémy, v ktorých žijeme. Platí to aj na oblasť MJK.

Tak ľudstvo, ako i jednotlivci máme príliš krátku historickú pamäť. Zabúdame príliš rýchlo a príliš veľa a následne si tieto zabudnuté veci musíme ako ľudstvo v inej dobe zopakovať. Platí to aj v prípade jazykov a jazykovej hegemonie. Vidíme, že na MJK sa doteraz vždy používal (a naďalej používa) „jazyk najmocnejšieho“. Kto ale bude „najmocnejší“ v rámci EÚ? Ako chceme stmeliť jej obyvateľov, aby sa jednáka únia nerozpadla a zároveň aby sa ľudia cítili naozaj Európanmi a aby sa vytvoril pocit spolupatričnosti? Angličtinou to nepôjde. Tú si môže osvojiť intelektuálna špička, ale za svoju ju bežní obyvatelia v Únii neprijmú.

Je možné, že tá súčasná hegemonia – hegemonia angličtiny – je naozaj tá úplne posledná? Žeby sa globalizácia dostala už tak ďaleko, že bude celý svet používať práve angličtinu? Mnohí už dnes namietajú, že to už predsa pravda je, že angličtina už je všade a vedľa ju všetci! K tomu iba zopár protiargumentov:

- Iba pre asi 400 miliónov ľudí je to rodný jazyk
- Asi 1-1,5 miliardy ľudí angličtinu ovláda (na veľmi rôznej úrovni)
- Stále je na svete asi 5-6 miliárd ľudí, ktorý angličtinu vôbec neovládajú
- Aj napriek zvýšeným financiám, času a energii na výučbu sa úroveň angličtiny u nerodených hovoriacich príliš nezlepšuje (Napriek falošne deklarovanej jednoduchosti tohto jazyka.)

Jazyk MJK je veľmi zaujímavý aj z hľadiska ekonomického – angličtina je v dnešnej dobe veľmi lukratívny biznis, aj preto sa budú USA aj V. Británia snažiť o zachovanie súčasného stavu. Ak iba Veľká Británia získava od ostatných štátov Únie ročne asi 17-18 miliárd eur vďaka súčasnému postaveniu angličtiny, je logické že sa tohto privilégia nebudú chcieť dobrovoľne vzdať. Otázne je, či po brexite nechceme v rámci EÚ takúto veľkú sumu ušetriť, poprípade ju použiť na niečo užitočnejšie, potrebnéjšie. Neustále sa omieľa potreba efektivity narábania s verejnými zdrojmi, no na druhej strane sa mlčky obchádza oblasť efektivity vynaložených prostriedkov na vyučovanie angličtiny.

3 Neutrálne riešenie – cesta pre EÚ?

Prečo sa priateľské zápasy hrajú na neutrálnom území? Práve preto, aby nebola ani jedna strana zvýhodňovaná na úkor tej druhej! Ak niečo také dokážeme pri futbale, prečo by nemohlo to isté fungovať aj v rámci „priateľskej komunikácie obyvateľov EÚ“ – riešiť ju neutrálnym jazykom pre jej občanov? Je to naozaj také nepredstaviteľné? Asi nie menej ako očakávať, že sa v dohľadnej dobe budeme všetci v Únii dorozumievať v perfektnej angličtine – Maďar s Estóncom, Grék s Francúzom a pod. a cítiť sa pritom a vďaka tomu Európanmi.

Téma hľadania spoločného jazyka pre občanov EÚ je ale doteraz tabu. Dôvodom, prečo sa krajiny o tejto citlivej téme jazykovej politiky boja hovoriť, spôsobuje aj skutočnosť, že sa európsky integračný proces rozvíja nevyvážene. Podľa Jeana Monneta (1888 – 1979), významného francúzskeho ekonóma a bývalého ministra zahraničných

vecí Francúzska, predstavuje európska integrácia rovnostranný trojuholník, ktorého stranami sú hospodárstvo, mier a kultúra. Európska integrácia nenapreduje rovnomerne - vyvážene. Hospodárstvo a menová integrácia je najviac rozvinutá, za ňou zaostáva mierová a bezpečnostná integrácia a za obidvoma najviac zaostáva kultúrna integrácia. Keďže jazyk je nástrojom a nositeľom kultúry, ktorej EÚ nevenuje potrebnú pozornosť, neriešené zostávajú nahromadené jazykové problémy, ktoré sa po rozšírení EÚ ešte viac prehĺbili.

Protirečenia a rozpory v EÚ v jazykovej oblasti

V súčasnosti EÚ uplatňuje liberálnu trhovú jazykovú politiku. Tá sa prejavuje viacerými protirečeniami a rozpormi, ktoré v konečnom dôsledku brzdia napredovanie európskej integrácie. Je možné uviesť niekoľko príkladov:

- na jednej strane sa v EÚ zdôrazňuje význam národných štátov, jazykov a kultúr – na druhej strane zároveň prebieha nadnárodná integrácia v hospodárstve, obchode, financiách, vede a výskume, politickej a občianskej úrovni a iných oblastiach;
- deklaruje sa formálna rovnosť členských štátov a jazykov – pritom sa vytvára poradie štátov a jazykov podľa ich dôležitosti;
- pokračuje amerikanizácia, kultúrna a jazyková hegemonizácia angličtiny v EÚ – oslavuje sa a zdôrazňuje kultúrna a jazyková rozmanitosť Európy;
- jazyky sú chápané ako pragmatický a technický nástroj – pritom sú existenčnými označovateľmi identity;
- Nemecko je najväčšou krajinou EÚ – nemčina sa však dostáva na okraj vo vede, obchode, kultúre mladých a v iných oblastiach;
- veľa aktivít zameriava EÚ na jazykové vzdelávanie, posilňovanie európskeho vedomia občanov a tolerancie – výsledky však nie je možné dosiahnuť v krátkej dobe;
- rozširujúca sa EÚ potrebuje rýchle pragmatické riešenia naliehavých jazykových problémov – príprava, rozvoj a realizácia jazykovej politiky – si však vyžadujú dlhší čas.

Vzhľadom na skutočnosť, že sa EÚ jazykovou komunikáciou a riešením problémov nezaobera a prechádza ich mlčaním, tento stav posilňuje postavenie najsilnejšieho národného jazyka - angličtiny a ďalších silných jazykov. Jazyková prax z inštitúcií EÚ sa prenáša do aktivít únie na národnej, regionálnej a miestnej úrovni, kde je jazyková komunikácia na rôznych konferenciách, seminároch a iných podujatiach politického, odborného, či občianskeho charakteru zabezpečovaná nerovnoprávnou formou, čím sú porušované základné ľudské práva – jazykové práva občanov EÚ. Účastníci takýchto podujatí sú z jazykového pohľadu v nerovnoprávnom postavení.

To, že sa otvorene nediskutuje o problémoch jazykovej komunikácie, pasivita EÚ v kultúrnej oblasti spôsobuje určité obavy hlavne malých krajín o zachovanie jazykovej a kultúrnej identity a ďalší vývoj európskej integrácie. Naša krajina vstúpila v roku 2004 do mnohojazykového a mnohokultúrneho spoločenstva, ktoré nemá prijatú právnu normu upravujúcu jazykové otázky, nemá pripravenú európsku jazykovú politiku,

ktorá by stanovovala jasné princípy a pravidlá používania jazykov na všetkých úrovniach v rámci subsidiarity (európskej, národnej, regionálnej a miestnej). Z tohto pohľadu by využitie esperanta ako jazyka neutrálneho (patrí nikomu a všetkým) a zároveň jednoduchého (podľa štúdií je 4-10x rýchlejšie naučiteľné než národné jazyky) bolo ideálnym prostriedkom na upevnenie, poprípade vytváranie európskej identity. Efektivita, kvalita aj cena sú v tomto prípade na strane esperanta. Žiaľ, nie vždy rozhodujú argumenty a logika, aj v prípade MJK je v hre skôr politika moci a vplyvu.

4 Esperanto – viac ako len jazyk

Esperanto býva často (a žiaľ, neprávom) označované za utópiu, za skrachovaný projekt. Autor príspevku osobne, po takmer 20-ročných skúsenostiach s ním aj s medzinárodnou komunikáciou (v rôznych jazykoch) v rámci rôznych EÚ-projektov môže zodpovedne prehlásiť, že lepšie riešenie na MJK nejestvuje. S takýmto tvrdením sa možno stretnúť takmer u každého, kto sa esperanto naučil a má/mal možnosť porovnať efektivitu a výsledky učenia sa a následnej komunikácie v tomto jazyku s jazykmi národnými. Najviac hanlivých slov si esperantisti paradoxne vyslúžia od tých, ktorí sa tento jazyk nikdy neučili a nedali mu šancu.

Bolo by veľkou chybou vidieť v esperante iba bežný dorozumievací prostriedok. Esperanto bolo už od svojho vzniku omnoho viac – jeho iniciátor tomuto projektu vdýchol život a práve myšlienky neutrality, spolupráce, harmónie medzi národmi a porozumenia boli už od vzniku jazyka prioritami, ktoré mu boli dané do vienka. Ak by bolo esperanto iba jednoduchým jazykom, isto by do dnešnej doby neprežilo. No práve myšlienka rovnostárstva v oblasti MJK a k tomu pacifizmu a nadnárodnej spolupráce pomohli esperantu prežiť aj neľahké časy. Dokázalo prežiť prvú svetovú vojnu (ktorej konca sa nedožil ani sám iniciátor jazyka L.L.Zamenhof – zomrel v apríli roku 1917), následne besnenie druhej svetovej vojny (počas ktorej esperantistov prenasledovali a vraždili tak Hitler ako aj Stalin – obaja paradoxne z úplne odlišných dôvodov) a neskôr aj studenú vojnu. Teraz, s rozvojom internetu sa esperantu znova začína dariť stále viac (Napríklad populárna stránka na učenie sa jazykov „Duolingo.com“ pridala do svojho portfólia možnosť sa učiť aj esperanto pred 2 rokmi a medzitým už je prihlásených milión učiacich sa.).

Ak by sme chceli dať prívlastky, charakteristické súčasným jazykom v rámci MJK, mohli by to byť tieto: Angličtina - imperializmus a hegemonia. Esperanto - priateľstvo a spolupráca. Z hegemonie nemožno obviňovať angličtinu ako takú – nie je to jej chyba. Jazyk je vždy iba nástrojom jeho používateľov. A preto aj angličtina v podstate iba plní úlohy, ktoré jej jej používatelia dávajú, ako ju používajú. To že v dnešnej dobe angličtina plní úlohu imperialistického jazyka je dané najmä rozvojom kapitalizmu (a jeho dnešnej, nie príliš zdravej podoby neoliberalizmu) a následne globalizmu. V tomto prípade sa ale angličtina stala nebezpečným nástrojom v rámci MJK – ktorého nebezpečenstvo si ale, žiaľ, neuvedomujú ani jeho samotní používatelia v rôznych častiach sveta. Dá sa v tomto prípade niečo robiť? Ako upozorniť človeka na hroziace nebezpečenstvo, keď ho tento za nebezpečenstvo vôbec nepokladá?

Jazyk je prostriedkom na vzájomnú interakciu jeho používateľov. Preto každý jazyk v sebe nesie aj svoju pečať - odráža vedomie jeho používateľov. Preto je angličtina

v dnešnej dobe tak pretláčaná – je akýmsi ukazovateľom, že „západný model civilizácie“ – a najmä kapitalizmus a globalizácia zvíťazili, že angličtina je jediné východisko (na MJK), rovnako ako je neoliberálny kapitalizmus jedinou možnou cestou, ktorou sa svet má uberať (Aj keď je stále väčšiemu počtu ľudí isté, že táto cesta je nie len nesprávna, ale dokonca aj životu nebezpečná. Ako tým, čo po nej idú, tak aj všetkým naokolo). No a rovnako ako súčasný systém „západnej civilizácie“ zlyháva a hľadá sa vhodná alternatíva, vyvstáva spolu s tým otázka alternatívy pre medzinárodnú komunikáciu – ktorá by riešila otázku MJK spravodlivejšie a efektívnejšie ako doterajšie nástroje – a vedela by znížiť nerovnosť vo sfére MJK a polarizáciu v oblasti vzdelávania.

Esperanto – na rozdiel od angličtiny a jeho dnešného používania – vzniklo ako mierový projekt: jeho iniciátor (sám nechcel byť nazývaný autorom, nakoľko „iba“ vytvoril pravidlá a vdýchol jazyku život, ktorý následne jeho používatelia rozširujú a zveľaďujú) Ludwik Lazar Zamenhof si už ako 14-ročný idealista zaumienil, že vytvorí jazyk, vďaka ktorému by si ľudia rôznych národov spolu porozumeli a mohli byť takto odstránené mnohé medzinárodné konflikty.

Veľa o charaktere tohto jazyka napovedá aj krátky citát Zamenhoha počas úplne prvého kongresu esperanta vo Francúzku z roku 1905, kedy sa esperantisti z rôznych krajín vôbec po prvýkrát naživo stretli a zistili, že ich jazyk výborne funguje:

„Na našom stretnutí neexistujú žiadne silné a slabé národy, privilegovaní a nepripravovaní, nikto nie je ponižovaný, nikto sa netrápi. Všetci sa cítíme ako členovia jedného národa, ako členovia jednej rodiny. Po prvýkrát v histórii ľudstva my príslušníci rôznych národov stojíme vedľa seba nie ako cudzinci, nie ako konkurenti, ale ako bratia, ktorí nevnucujú tomu druhému svoj jazyk, navzájom si rozumejú, nepodozrievajú jeden druhého pre tmu, ktorá ich rozdeľuje, navzájom sa majú radi a potriasajú si rukou nie pokrytecky, ako príslušník iného národa s príslušníkom iného národa, ale úprimne ako človek s človekom. Dobre si uvedomme dôležitosť dnešného dňa, lebo dnes sa medzi pohostinnými múrmi Boulogne-sur-Mer nestretli Francúzi s Angličanmi, nie Rusi s Poliakmi, ale ľudia s ľuďmi. Nech je požehnaný tento deň a nech sú jeho dôsledky veľké a slávne!“

Esperanto nemožno nazvať neúspešným projektom – neúspešnou skôr možno nazvať našu civilizáciu, ktorá sa ani doteraz nepoučila z vlastných chýb (či chýb svojich predchodcov) a naďalej rieši väčšinu svojich konfliktov násilnou formou. Tak primitívne správanie nie je vhodné pre človeka, ktorý sám sebe dá pomenovanie „homo sapiens“, čiže človek rozumný. (Skôr by sa nám hodilo mať pomenovanie „človek nerozumný“ – možno by nás to aspoň vyburcovalo k tomu, aby sme si ten prívlastok svojimi činmi opravili a dokázali, že vieme fungovať aj inak, že je možný iný svet.)

Čas esperanta ešte jednoducho nenadišiel, rovnako ako celosvetovo nenadišiel čas spolupráce, žičlivosti a mieru. Tieto fenomény sú navzájom prepojené, preto nemožno očakávať, že sa esperanto stane komunikačným nástrojom skôr, ako bude ľudstvo naozaj chcieť riešiť zásadné problémy tohto sveta. Ak budeme naozaj hlboko cítiť potrebu jednoty a efektívnej celosvetovej komunikácie, obrátíme sa k esperantu automaticky ako k najlepšiemu možnému riešeniu.

Rovnako nemá zmysel vyčítať esperantu jeho pomalosť či prehru – ak povieme že „*esperanto sa neujalo ani za 130 rokov od jeho vzniku, preto nemá zmysel sa ním viac zaoberať*“, môžeme podobnou logikou argumentovať trebárs aj v prípade mieru: „*naľko sa mier za tisícročia života človeka nezrealizoval, nemá viac zmysel sa o mier usilovať*“. Skôr naopak – práve doterajšie nedosiahnutie ušľachtilého cieľa by nás malo vyburcovať k tomu, aby sme sa ho snažili dosiahnuť čím skôr, nie aby sme naň rezignovali.

5 O čo esperantistom vlastne ide?

Je možné v krátkosti predstaviť hlavné ciele esperantského hnutia? V podstate áno – asi najlepšie to doteraz urobil tzv. „*Pražský manifest za medzinárodný jazyk esperanto*“ (Fettes, 1996). Je to súbor siedmich princípov, ktoré prijalo medzinárodné esperantské hnutie. Manifest uverejnili pri príležitosti Svetového kongresu esperanta v Prahe v roku 1996 zástupcovia UNESCO a účastníci kongresu. Jeho text zdôrazňuje demokratickú komunikáciu, jazykové práva, zachovanie jazykovej rozmanitosti a účinnú výučbu jazykov. Pražský manifest sa snaží upozorniť na prednosti prijatia esperanta ako všeobecného druhého jazyka. Pretože ide o obsiahly dokument, vyberáme okrem úvodu iba záverečné formulácie jeho siedmich kapitol:

Esperanto bolo zverejnené v roku 1887 ako projekt pomocného jazyka pre medzinárodnú komunikáciu, rýchlo sa vyvinulo v živú, bohatú reč a už vyše storočia slúži na zblížovanie ľudí ako most nad jazykovými a kultúrnymi prekážkami. Za ten čas ciele jeho zakladateľa nestratili závažnosť a aktuálnosť. Ani celosvetové používanie niekoľkých národných jazykov, ani pokrok v komunikačnej technike, či objavy nových metód cudzojazyčného vyučovania pravdepodobne nebudú splňať nasledujúce princípy, ktoré považujeme za zásadné pre spravodlivé a účinné usporiadanie ľudskej spoločnosti.

1. DEMOKRACIA

Jazyková nerovnosť má za následok nerovnosť dorozumievania na všetkých úrovniach, vrátane úrovne medzinárodnej. Sme hnutie za demokratickú komunikáciu.

2. NADNÁRODNÁ VÝCHOVA

Výchova v ktoromkoľvek etnickom jazyku je viazaná na určitý spôsob nazerania na svet. My sme hnutie za nadnárodnú výchovu.

3. PEDAGOGICKÁ EFEKTIVITA

Náročnosť etnických jazykov vždy bude predstavovať prekážku pre mnohých žiakov, ktorým by však znalosť ďalšieho jazyka prospela. Sme hnutie pre účinné jazykové vyučovanie.

4. VIACJAZYČNOSŤ

Príslušníci všetkých jazykov, veľkých aj malých, majú právo získať možnosť ovládnuť ďalší jazyk na komunikačnej úrovni. Sme hnutie, ktoré chce ľuďom túto možnosť poskytnúť.

5. JAZYKOVÉ PRÁVA

Obrovské rozdiely v politickej sile jazykov podkopávajú záruky, vyjadrené v mnohých medzinárodných dokumentoch, že so všetkými ľuďmi sa bude zaobchádzať rovnako bez ohľadu na ich jazyk. Sme hnutie pre jazykové práva.

6. JAZYKOVÁ ROZNORODOSŤ

Politika dorozumievania a rozvoja, ak nie je založená na rešpektovaní a podpore všetkých jazykov, odsudzuje väčšinu jazykov sveta na smrť. Sme hnutie za jazykovú rôznorodosť.

7. ĽUDSKÁ EMANCIPÁCIA

Bezvýhradné používanie iba národných jazykov nevyhnutne stavia hrádze slobode sebaujadrenia, dorozumenia a začlenenia sa do celosvetového spoločenstva. Sme hnutie za ľudskú emancipáciu.

S uvedenými argumentmi a tvrdeniami manifestu asi nie je možné nesúhlasiť. Esperanto je vhodný nástroj MJK, no doteraz sme mu ako ľudstvo nedali šancu to dokázať. Možno že v dohľadnej dobe sa niektoré pohľady na nadnárodnú jazykovú komunikáciu a potrebu jej zefektívnenia a zdemokratizovania zmenia. Potrebné sú totižto zmeny viacerých paradigiem (ktoré už nespĺňajú svoj účel, sú zastaralé, prekonané a nielen neužitočné ale ba priam škodlivé), zmeny sú nevyhnutné a postupne sa budú dotýkať rôznych oblastí nášho života. Jednou z nich je aj komunikácia. Ak chceme vystúpiť z doterajšieho tieňa jazykovej hegemonie, je čas aby na začiatok aspoň Európska únia začala uvažovať o zavedení spoločného neutrálneho jazyka pre svojich občanov (Pocit európskej identity sa ťažko vytvára bez spoločného jazyka medzi jej občanmi.). Následne sa môže spoločný jazyk stať tmelom aj v širšom, celosvetovom meradle. To by ale niekomu muselo naozaj záležať na zmene súčasnej paradigmy, keď drvivá väčšina akceptuje status quo a jazykový imperializmus nevnímajú ako problém, dokonca mu svojim správaním sami často napomáhajú.

6 Elektro-automobilový priemysel – revolúcia či evolúcia?

Ak by sme chceli prirovnať budúce možné používanie esperanta v rámci MJK k inej sfére života, veľmi vhodným kandidátom je na to v súčasnosti práve automobilový priemysel. A v rámci neho paralela s elektroautami. V dnešnej dobe zažívame doslova elektro-preteky medzi jednotlivými automobilkami: takmer každý mesiac nejaká z nich deklaruje, že od toho a toho roku (2019, 2020, 2025...) prechádza na výrobu čisto elektro-automobilov, poprípade že bude vyrábať hybridné autá, a že teda úplne končí s výrobou čisto benzínových či dieselových áut. Ak by sme sa vrátili v čase trebárs len o päť či desať rokov a napísali o takýchto zmenách, boli by sme za bláznov a/alebo utopistov. Teraz vyhlasujú a reálne plánujú takéto veci priamo celé závody a korporácie.

Čo ale stálo na začiatku tohto celého? Zjednodušene povedané, stačil na to jeden jediný človek – ale zato človek s víziou, géniom, tvrdohlavosťou a financiami (Ak by mu čokoľvek z toho chýbalo, úspech by sa nedostavil.): Elon Musk. Jeho firma Tesla doslova zmenila zatuchnuté vody automobilového priemyslu a revolučne ju posunula smerom, ktorým sa ostatní (veľké koncerny s desiatkami rokov skúseností a miliardovými rozpočtami) neodvážili ísť. Roky vývoja (áut, dobíjajúcich staníc, batérií...), posúvanie hraníc (lepší dojazd, vyššia bezpečnosť, autonómna jazda bez vodiča), a elán spolu s trpezlivosťou (začať doslova od nuly) začínajú prinášať úspechy: ľudia nie len že si vo veľkom objednávajú nové autá Tesla (ktoré ani pred tým nevideli a vedia, že naň musia čakať aj 1,5 roka), ale konečne sa zobúdzajú aj konkurenti a ohlasujú plány na svoje elektro-autá. Bol teda potrebný revolučný čin, aby sa následne pridali aj iní (a osvojili si novú cestu vývoja).

No a akú paralelu tu možno uplatniť vzhľadom na esperanto? V podstate ich je veľa: V porovnaní s angličtinou je esperanto ako v dnešnej dobe elektro-auto v porovnaní s benzínovým. „Angličtina je všade.“ – možno počuť takmer na každom kroku – rovnako ako čerpace stanice na benzín, v porovnaní s tými rýchlodobíjacími na elektrinu. To ale neznamená, že sa systém nedá zmeniť. Treba začať budovať rýchlodobíjacie stanice, nie sa uspokojiť s tým, že benzínové sú všade! Elektro-autá vedia byť rýchlejšie, čistejšie, bezpečnejšie a kvalitnejšie ako tie so spaľovacím motorom – navyše ekologickejšie a ekonomickejšie – skrátka, efektívnejšie. Toto všetko platí aj pre esperanto – v rámci medzinárodnej komunikácie, v porovnaní s angličtinou vie byť rýchlejšie (človek sa ho naučí 4-10x rýchlejšie než angličtinu), čistejšie (človek v ňom robí minimum chýb v porovnaní s národným jazykom), bezpečnejšie (vďaka jeho ľahkosti a pravidelnosti je miera vzájomného porozumenia si niekoľkonásobne vyššia) a kvalitnejšie (každý, kto sa esperanto naučil môže potvrdiť úplne inú, vyššiu a bezprostrednú úroveň komunikácie). Esperanto je zároveň aj ekologickejšie (nesnaží sa nahradiť národné jazyky – tak ako to bežne zo svojej podstaty robia tie národné, hegemónistické. Zároveň pomáha zachovať aj malé, či vymierajúce jazyky.) aj ekonomickejšie (ak sa nejaký jazyk dá naučiť za 4-10x kratšiu dobu, logicky to znamená obrovskú úsporu nie len času a energie, ale aj financií. A to už ide o miliardy eur ročne iba v rámci EÚ).

7 Záver

Používanie angličtiny v rámci MJK je rovnako neudržateľné z dlhodobého horizontu ako používanie nenahraditeľných zdrojov (ropa: následne benzín, nafta) a teda spaľovacích motorov v doprave. Ak chceme, aby svet existoval a pokračoval aj po nás, musíme uskutočniť doslova revolúciu v doprave. Toto sa aj vďaka Muskovi a jeho firme Tesla pomaly stáva realitou. (Je iba otázne, či tá zmena bude dostatočne rýchla a či bude stačiť.) A ak chceme, aby sa medzinárodné vzťahy naozaj vymanili spod jazykovej hegemonie (kde vždy ten najsilnejší vládne nie len politicky, ale aj svojim jazykom), musíme sa pokúsiť o podobnú (jazykovú) revolúciu v oblasti MJK. Otázne preto je, či naozaj chceme. Trúfneme si na to? Nebude to isto ľahké ani rýchle – rovnako ako taká nie je ani zmena zo spaľovacích motorov na elektrické. Ale aj vďaka moderným technológiám tá zmena môže byť omnoho rýchlejšia, ako by sme si možno dnes vedeli predstaviť. Zmeny v myslení širokého publika vždy začínajú v malom – zopár jednotlivcov pochopí, čo je správne a rozhodnú sa v tom pokračovať napriek prekážkam okolia. Ak vytrvajú a je ten správny čas na zmenu, táto sa skôr či neskôr dostaví. Toto bol prípad zrušenia otroctva (Kofké generácie ho vnímali ako niečo prirodzené, alebo ani nepremýšľali o jeho zrušení?), práv žien (Ešte na začiatku 20. storočia ženy nesmeli ani voliť!) či rôznych iných skupín. Otázkou teda je: prišiel čas riešiť používanie spoločného jazyka v rámci medzinárodnej komunikácie? Brexit, Trump na čele USA, hľadanie európskej identity, migrácia (v rámci EÚ ale aj tá vonkajšia), klimatické zmeny a potreba rýchleho rozhodovania a ešte rýchlejších skutkov v globálnom meradle – všetky tieto činitele napomáhajú k tomu, aby sme sa začali otázkou spoločného jazyka (minimálne v rámci EÚ) serióznejšie zaoberať a hovoriť o nej konečne nahlas. Esperanto je na takúto úlohu pripravené – sme my pripravení na esperanto?

8 Literatúra

- FETTES, M. 1996. Pražský manifest za medzinárodný jazyk esperanto. Dostupné na: <<http://esperanto.sk/esperanto/prazsky-manifest/>>.
- O'RIAIN, S. (Ed. at). 2016. Nitrianska deklarácia. Dostupné na: <http://www.ikso.net/dok/pre-media/nitrianska_deklaracia_2016-7-29.pdf>.
- PHILLIPSON, R. 2015. Linguistic imperialism of and in the European Union. In: *Revisiting the European Union as an empire*. ed. Hartmut Behr and Jannis Stivachtis. Critical European Studies, Routledge. Dostupné na: <http://www.linguisticrights.org/robertphillipson/Robert_Phillipson_Linguistic_Imperialism_of_and_in_EU.pdf>.

Medzinárodná komunikácia v Európskej únii – dôvod na spokojnosť?

Stanislav Košecký¹ Gesellschaft für Interlinguistik (GIL) Berlin

International communication in the EU – a reason to be satisfied?

Authors' contact details

¹ *esprima1@gmail.com*

Abstract: The contribution begins with a brief overview of the historical evolution of the issue of international linguistic communication (ILC), starting from the era of the Roman Empire and up to the situation in the European Union today. The problem of international linguistic communication in the EU is in practice often neglected and remains at the level of unfulfilled declarations. As a result, international negotiations are dominated by English, which is changing itself in its function of interlinguistic communication tool, with a minority use of other "strong" languages such as German, Spanish and sometimes Italian. It is shown that the principle of equality of the languages of the member states is not fulfilled from the points of view of both technical and financial possibilities of the EU. The author treats the issue of ILC by specially – and probably in an innovative manner – dividing it into two main levels: the official one and the citizen's one. We give more attention to the official level, especially to the use of the higher institutions of the EU: the European Commission, the European Parliament, the specialised workgroups, etc. We reach the conclusion that the best solution to the language problem of the EU would be the introduction of a neutral international language (especially Esperanto is considered), which also presents serious problems from the point of view of the preparation of its application. In the last part, there is a call to an innovative solution to this important issue that suffers from a "carence" that is necessary to treat.

Keywords: international communication, English as an international language (EIL), English as a lingua franca (ELF), communication channels, linguistic imperialism, neutral language

1 Najskôr trochu histórie

Ak zameriame pozornosť na Európu od čias antiky, popri vyspelej gréckej kultúre nemôžeme obísť historickú úlohu latinčiny. Raný stredovek v Európe ovplyvňovala najmä moc Rímskej ríše, ktorej jazyk sa stal úradným jazykom na rozsiahlych územiach západnej, ale i východnej Európy. Rozširovanie rímskeho panstva a zjednocovanie rôznych etnických celkov do jedinej správnej jednotky malo za následok vytlačanie pôvodných jazykov. „Latinčina Ríma sa teda stala jazykom medzinárodným v zmysle potlačenia iných jazykov etnických“ (Barandovská-Frank, 1995, s.9). Prípad latinčiny Rímskej ríše je vyjadrením skutočnosti, že jej uplatňovanie bolo výrazom vôle mocenských štruktúr, a teda rozhodnutím politického charakteru.

Po rozpade Rímskej ríše (v r. 467) si latinčina ako sprostredkujúci jazyk – už bez etnického nositeľa – upevnila svoje postavenie ako jazyk kresťanskej cirkvi, ktorá spočiatku rozvíjala i vedecký život, ďalej ako jazyk diplomacie aj ako administratívny jazyk v mnohých štátoch (o. i. aj v Uhorsku) až do konca 19. storočia a písali sa v nej

aj diela krásnej literatúry. V prípade stredovekej latinčiny treba zdôrazniť, že používanie jediného, a pritom neutrálneho jazyka v medzinárodnej komunikácii bolo nesporne zdravé.

Proces národného obrodzenia v Európe viedol k rozširovaniu komunikačných sfér národných jazykov a k ich postupnému uplatňovaniu namiesto latinčiny. Národnoobrodenecké hnutie zároveň znamenalo začiatok boja národných jazykov o hegemoniu v medzinárodných vzťahoch, ako aj začiatok novovekej nerovnoprávnosti jazykov v tejto sfére. Rokovanie v súvislosti s Vestfálskym mierom v roku 1648 sa všeobecne pokladá za dátum definitívneho pádu latinčiny ako jazyka medzinárodného dorozumievania, ale súčasne aj nástupu francúzštiny ako rokovacieho jazyka v medzinárodných vzťahoch, a to v súlade s tým, že Francúzsko získalo pozíciu najvýznamnejšej európskej veľmoci. Toto svoje postavenie si francúzština zachovala viac než dve storočia.

Hegemónia francúzštiny vo funkcii medzinárodného jazyka európskeho regiónu (areálu) však nebola bez problémov. Rýchle rastúca politická a ekonomická potencia anglického imperializmu (výrazne podporovaná koloniálnou expanziou) viedla k zostrovaniu britsko-francúzskych vzťahov. Politická a ekonomická expanzia Veľkej Británie sa uplatňovala súbežne s expanziou kultúrnou i jazykovou. Postavenie angličtiny, ktoré nezodpovedalo postaveniu Veľkej Británie vo vtedajšej Európe, viedlo k čoraz ostrejším konfliktom jazykového charakteru na úrovni medzinárodných kontaktov, ktoré boli vyriešené až na rokovaníach vo Versailles (1919), odkedy sa popri francúzštine paralelne objavuje ako rokovací jazyk v medzinárodnom rámci aj angličtina.

Príklad francúzštiny a angličtiny poukazuje na skutočnosť, že pre voľbu prostriedku medzinárodnej jazykovej komunikácie (ďalej len MJK) sú rozhodujúce nie jeho lingvistické vlastnosti, ale predovšetkým politické a ekonomické faktory, t.j. zdôrazňuje sa prioritou extralingvistického aspektu. Toto stanovisko k problému má v odbornej literatúre prevahu. V tomto zmysle sa vyjadril vo svojom diele aj nestor sociolingvistiky Joshua Fishman, ktorý angličtinu z hľadiska jej jazykových vlastností nepokladal za vhodný prostriedok medzinárodného dorozumievania.

Bez akéhokolvek zveličenia teda možno konštatovať, že rozhodujúcou otázkou pre uplatnenie jazyka je prioritne otázka moci.

Toto zjavne dokazuje história, ktorá dáva aj presnejšie poučenia– žiadny jazyk nebol doteraz natrvalo hlavným jazykom. Len čo mocenské páky prešli z jedných rúk do iných, došlo aj k zmene na pozícii hlavného jazyka.

2 K situácii v Európskej únii

Historicko-filozofický termín sloboda má v súvislosti so zoskupením štátov v EÚ vysokú frekvenciu vo všetkých jej základných dokumentoch. V samotnej Ústavnej zmluve, ktorej druhú časť tvorí Charta základných práv Únie, je jej celá 2. hlava nazvaná Slobody. V celkove 14 článkoch tejto hlavy, počnúc jej prvým (v celkovom poradí Charty šiestym) článkom, v ktorom sa konštatuje: „Každý má právo na slobodu a osobnú bezpečnosť“, sa termín sloboda obmieňa v rôznych tvaroch. Článok 11 sa osobitne zaoberá slobodou prejavu a informácií, čo sa interpretuje takto: „Každý má

právo na slobodu prejavu. Toto právo zahŕňa slobodu zastávať názory a prijímať a rozširovať informácie alebo myšlienky bez zasahovania orgánov verejnej moci a bez ohľadu na hranice.“ S otázkami slobody, v ktorých sa Únia mimochodom hlási k Charte OSN a jej Deklarácii ľudských práv (citovaný text čl. 11 je dokonca takmer identický s čl. 19 Deklarácie), úzko súvisí aj článok 21 nazvaný Nediskriminácia, ktorý v 3.hlave nazvanej Rovnosť v ods.1 konštatuje: „*Je zakázaná akákoľvek diskriminácia najmä z dôvodu pohlavia, rasy, farby pleti, etnického alebo sociálneho pôvodu, genetických vlastností, jazyka, náboženstva alebo presvedčenia, politického alebo iného zmýšľania, príslušnosti k národnostnej menšine, majetku, rodu, postihnutia, veku alebo sexuálnej orientácie“* (pozri Charta základných práv..., 2012).

Doterajšie konštatovania by nás skutočne mohli naplňovať spokojnosťou, keď proklamované ciele Únie v uvedenej oblasti majú jednoznačne humanistický základ. Mohli by, ale nemôžu. A to najmenej v jednej otázke, ktorej sa tu chceme bližšie venovať. Ide o oblasť používania jazyka, ktorá je tesne spätá s právom na komunikáciu ako jedným zo základných ľudských práv a následne i s uvedeným právom slobodne prijímať a rozširovať informácie alebo myšlienky. Jazyk, komunikácia, informácie, to sú tri podstatné fenomény reťaze, ktorá slúži v súčasnej epoche internacionalizácie všetkých druhov ľudských činností na rozvíjanie kontaktov tak medzi národmi, ako aj medzi jednotlivcami.

3 Proklamácie verzus realita

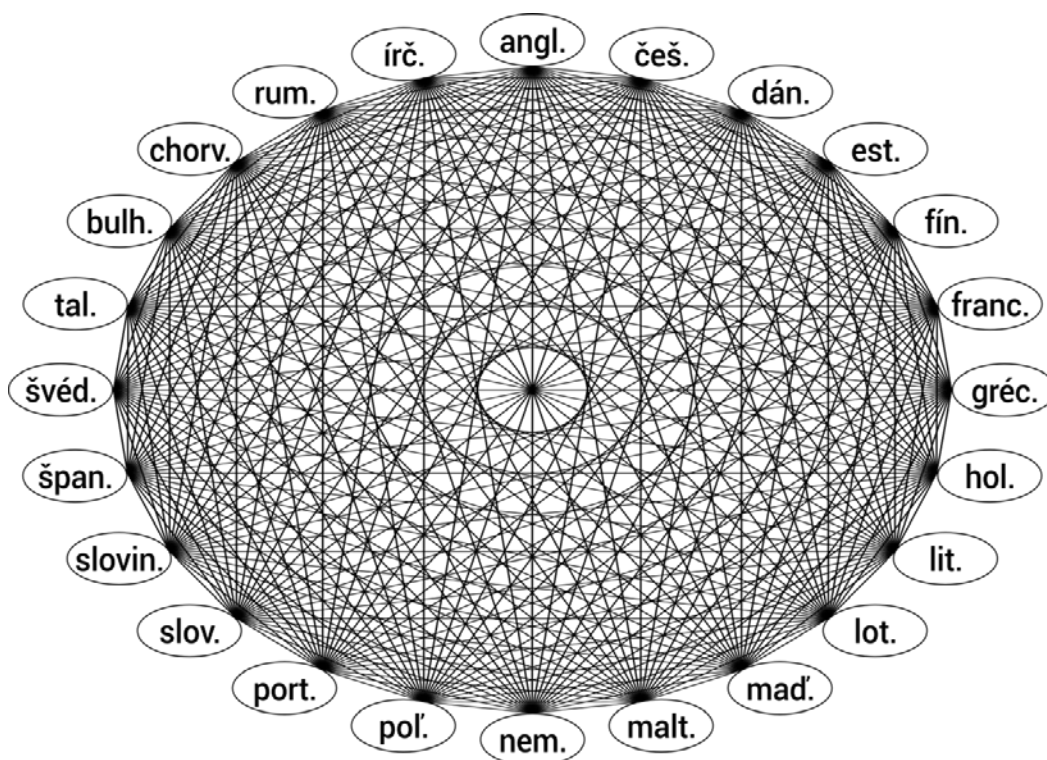
Podľa európskej koncepcie „jednoty v rôznosti“ patrí k základným hodnotám Únie zachovanie kultúrnej diverzity členských krajín. Inými slovami, Európa „ako jazykovo najchudobnejší kontinent, ktorý, ak sa počítajú len autochtónne jazyky, používa sotva 3% zo všetkých (6– 7000) vo svete používaných jazykov“ (T. Skutnabb-Kangas, 2005, s.5), je originálna svojou kultúrnou rôznorodosťou, ktorá predstavuje jej spoločné dedičstvo. Táto rôznorodosť je základom budovania idey európskej identity, ktorá má byť výsledkom snáh o európsku jednotu.

Keďže jazyk je nielen súčasťou, ale najmä hlavným nositeľom kultúry každého národa, zostáva pestovanie jazykov členských krajín (a to nielen štátnych či úradných, ale i regionálnych, menšinových a pod.) základom duchovného rozvoja Únie i Európy vôbec. Jazykom sa však komunikuje nielen na národnej, regionálnej či miestnej úrovni, ale aj na medzinárodnej úrovni, ktorá je pre EÚ ako spoločenstvo zvrchovaných krajín podstatnou otázkou.

Medzinárodná jazyková komunikácia (MJK) predstavuje mimoriadne zložitý komplex problémov, ktoré vyžadujú riešenie minimálne na dvoch úrovniach– *oficiálnej a občianskej*. Na oficiálnej rovine je ďalej užitočné vydeľovať podrovinu *politickú* (v rámci nej aj inštitúcie EÚ), *odbornú* (veda, výskum, sympóziá, konferencie, publikácie) a *komerčnú* (kontakty firiem, rokovania o obchodných zmluvách, prezentácie, veľtrhy a pod.). Na občianskej rovine bude dobré vnímať podroviny štúdiá (predovšetkým univerzitného, najmä zahraničného), potom športu, pracovných príležitostí (zamestnanie vo firmách v zahraničí), turistiky (organizovanej i individuálnej) a podrovinu bežného kontaktu (príbuzenské, priateľské vzťahy, náhodné stretnutia). Treba prijať hypotézu, že návrh takéhoto členenia MJK by mohol byť po podrobnejšom výskume

modifikovaný, resp. rozšírený o ďalšie podroviný. Pretože celoplošné hodnotenie tohto problému by si vyžadovalo veľký priestor, obmedzíme sa najmä na situáciu v inštitúciách EÚ, na ktorej sa pokúsime o širšiu ilustráciu problému.

Východisko podoby MJK v rámci Únie bolo zakotvené už v čl. 217 tzv. Rímskych zmlúv z roku 1957, podľa ktorého oficiálnymi a pracovnými jazykmi zároveň sú všetky jazyky členských krajín (vtedy EHS). V tom čase to boli nemčina, francúzština, taliančina a holandčina ako jazyky zakladajúcich štátov. Ich počet sa v piatich etapách rozširovania postupne zvýšil až na súčasných 24. Keďže stále platí proklamovaná rovnosť jazykov všetkých členských krajín EÚ, ktoré sú súčasne aj oficiálnymi, aj pracovnými jazykmi Únie, malo by byť všetko v poriadku a mohli by sme pokojne kvitovať, že žijeme v takom medzinárodnom spoločenstve, ktoré povýšilo princíp demokracie a rovnosť šancí pre všetkých, hádam prvýkrát v histórii ľudstva, na svoj najvyšší imperatív. Toto *malo by, mohlo by* má však svoje *keby*, ktoré sme naznačili už v úvode. Toto *keby* znamená, že prax je v skutočnosti iná. Ak totiž zrátame počet komunikačných kanálov pri uplatnení všetkých jazykov členských krajín EÚ, zistíme takúto skutočnosť: kým pri štyroch jazykoch v počiatkoch dnešnej EÚ bolo toto číslo 12, pri jedenástich jazykoch pred posledným rozšírením to predstavovalo už 110 kanálov a dnes pri počte 24 jazykov sa toto číslo zvýšilo na enormných 552 komunikačných dráh. K tomuto číslu sme došli pomocou veľmi jednoduchého vzorca: $n \times n - 1$. Názorne načrtnutú situáciu približuje náš graf č.1.

Graf č.1: Dôsledné uplatňovanie všetkých 24 jazykov členských krajín by vyžadovalo pokryť tmočnickými službami spolu 552 komunikačných kanálov.¹

¹ Do celkového počtu oficiálnych a pracovných jazykov započítavame napriek brexitu aj angličtinu. O jej možnej úlohe v budúcnosti uvažujeme v závere nášho príspevku.

V tejto situácii je jasné, že extrémnosť ekonomickej i technickej náročnosti jednoducho presahuje hranice možností uplatnenia proklamovaného princípu rovnosti jazykov členských krajín systémom ich plného uplatnenia v práci inštitúcií EÚ. Nakoľko v rámci EÚ chýba seriózna jazyková politika, ktorá by mohla odhaliť, resp. naznačiť riešenia zachovávajúce proklamované princípy Ústavy EÚ aj v jazykovej oblasti, začal sa, akosi za zatvorenými dverami, postupný proces selekcie, t.j. výberu jazykov na rokovacie a ostatné komunikačné účely. Došlo tým k stavu, ktorý sa ešte viac prehľbuje a ktorý môžeme, s istým ironickým podtónom, charakterizovať tak, že jazyky EÚ sú si síce navzájom rovnoprávne, avšak niektoré z nich sú rovnoprávnejšie. To nás vedie k neradostnému konštatovaniu istej jazykovej hierarchie či skôr hierarchizácie, ktorá odsúva všetky ostatné jazyky na vedľajšiu koľaj.²

Postupujúcu hegemonizáciu angličtiny a odsúvanie ostatných jazykov, najmä jazykov malých členských krajín, na alebo až za okraj praktického uplatnenia, treba považovať za neakceptovateľné v spoločenstve rovnoprávných krajín, ktorého ďalším proklamovaným cieľom je zachovanie kultúrnej a tým i jazykovej diverzity členských krajín. Z jazykovopolitického hľadiska používanie angličtiny ako dominantného jazyka MJK nesie so sebou v prvom rade fakt porušovania jazykových práv ako súčasti komplexu ľudských práv. Súčasné tendencie, žiaľ, majú silnejúce črty rozpínavosti veľmocenských krajín, ktorá sa nebezpečne presúva z ekonomickej a politickej snahy o dominanciu i do kultúrnej sféry, čo môže mať negatívne následky na svojbytnosť kultúrnych hodnôt a ich hlavných prezentujúcich nositeľov – jazykov ostatných členských krajín.

Načrtnutá situácia vyjadrená v skratke:

- porušuje sa uplatňovanie jazykových práv členských krajín ako súčasti komplexu ľudských práv a nastoľuje sa režim ich diskriminácie,
- zvyhodňujú sa rodení používatelia angličtiny (native speakers) oproti ostatným účastníkom MJK tým, že nemusia venovať veľký objem svojho času (aj prostriedkov) štúdiu cudzieho jazyka, čím získavajú náskok v štúdiu svojho odboru,
- členským krajinám vznikajú výrazné ekonomické náklady na prípravu svojich odborníkov a angličtine, na prípravu tlmočníkov a prekladateľov a značné platby za jazykové služby, ktoré anglojazyčným krajinám odpadajú; týka sa to aj jednotlivcov,
- Veľká Británia, USA a ostatné anglojazyčné krajiny nadobúdajú neoprávnený ekonomický profit z vyučovania svojho jazyka, ktoré sa stáva dôležitým artiklom trhu (ba hovorí sa i o „jazykovom priemysle“),³ ohrozuje sa kultúrny rozvoj a národné

² Hodnotenie stavu jazykovej politiky EÚ poskytujú odporúčania prijaté v záveroch jazykovopolitickej konferencie krajín V4+ (júl 2016) na tému *Perspektívy jazykovej komunikácie v EÚ*, ktorá sa konala ako sprievodné podujatie 101. svetového kongresu esperanta v Nitre. Bližšie: *Prilingve en Nitro – politike, historie, teorie, instrue*. Zborník prednášok. Ed. S. Košecký, Rotterdam 2016. 232 s.

³ Bližšie údaje, avšak iba vo vzťahu k Veľkej Británii, poskytuje Robert Phillipson (2003, s. 77): „Sám anglický jazyk je významným produktom, podľa British Council druhým najdôležitejším pre britskú ekonomiku po rope zo Severného mora...tento priemysel obsluhuje a jeho kvalitu zabezpečuje British Council. Príjmy z jazykových služieb sa odhadujú na 13 miliárd eur ročne.“ Podľa novších prameňov (Fiedler, 2009, s. 78; Blanke, 2009, s. 40) hegemonistická rola angličtiny v EÚ prináša Veľkej Británii ročný zisk okolo 17 – 18 miliárd eur. Pravdaže, k tomu pristupujú ďalšie obrovské sumy získané nepriamo, a to z predaja učebníc a iných študijných materiálov v iných krajinách, z príjmov za platy lektorov a pod. Bokom nechávame výsledný efekt, t. j. dosahovanú úroveň ovládania jazyka, avšak pochybnosti o nej nie sú v sociolingvistických, resp. didaktických štúdiách zriedkavé.

jazyky sa zasycujú cudzími prvkami, čo je „kontraproduktívne“ vo vzťahu k myšlienke zachovania kultúrnej diverzity, resp. je jej priamym ohrozením,

- situácia predstavuje vysokú časovú a tým aj ekonomickú náročnosť na zvládnutie (pri vysokom riziku nedostatočného efektu dosiahnutých výsledkov), pretože angličtina je extrémne zložitým systémom ortoepickej, ortografickej, gramatickej, lexicálnej a frazeologickej povahy,
- znamená, že národnokultúrna báza nie je dobrým pozadím na budovanie pocitu európskej identity u občanov Európy.
- Takýto stav nemôže byť východiskom európskej perspektívy v otázke jazykového dorozumievania.

4 K niektorým aspektom MJK

MJK má niekoľko aspektov, ktoré pomáhajú vysvetľovať jej podstatu: jazykový, ekonomický, psychologický, technický, ľudskoprávny, sociologický, resp. sociolingvistický, a i. Niekoľkými poznámkami sa tu dotkneme psychologického a ekonomického aspektu.

Súčasná prax medzinárodného dorozumievania nesie so sebou viacero negatívnych sprievodných javov. Selekcia rokovacích jazykov totiž rozdeľuje účastníkov medzinárodných vzťahov na dve rozdielne skupiny: na tých, ktorí vybrané jazyky (vybraný jazyk) ovládajú na veľmi dobrej úrovni (rodení hovoriaci, profesionálni tlmočníci, dlhoroční pracovníci zahraničných inštitúcií alebo firiem), a na tých, ktorých znalosť príslušného jazyka sa pohybuje iba na úrovni bežnej konverzácie, resp. na ešte nižšej (absolventi všeobecných stupňov jazykového vyučovania, samoukovia a pod.). Z kvantitatívneho hľadiska má druhá skupina zvyčajne prevahu, z hľadiska účasti na riešení nastolených problémov v rámci zasadaní, konferencií, seminárov či iných medzinárodných stretnutí je však najčastejšie v menšine. Niekoľko poznámok k dôvodom tohto stavu nás presvedčí o nezdravom charaktere súčasnej jazykovej praxe v medzinárodných kontaktoch. Nejestvuje totiž človek, ktorý by sa necítil byť obmedzený pri hovorení alebo písaní v cudzom jazyku. Často sa stáva, že účastník podujatia by chcel niečo povedať, ale pre nedostatočnú znalosť pracovného jazyka radšej rezignuje a mlčí. To vytvára priestor pre tých účastníkov, ktorým jazyk takéto bariéry nespôsobuje. Ich prejavy sú dlhšie a dôkladná znalosť jazyka im umožňuje občas odbočiť od textu, čím sa vytvára osobný kontakt medzi prednášateľom a poslucháčstvom. Táto psychologická výhoda sa zväčša neutvára, keď rečník nehovorí v materinskom jazyku, pretože s textom iba zápasí a nemôže si dovoliť odbočenia, čo vytvára situáciu psychickej izolácie. V diskusiách za okrúhlym stolom, ktoré sú často významnejším zdrojom výmeny informácií než akýkoľvek referát, sú tieto situácie ešte vypuklejšie. Dominanciu tu preberajú účastníci, ktorých materinské jazyky sú pracovné. Moment privilegovania jedných a diskriminovania druhých účastníkov MJK je tu zreteľný.

Koľko presne dnes stojí mnohojazykovosť a dosiahnutie dorozumenia v spleti problémov s ňou súvisiacich, sa presne nedá zistiť. Rozpočty medzinárodných organizácií nie sú v tomto smere celkom jasné, pretože nie je celkom jasné ani to, čo možno zahrnúť do nákladov za jazykové služby. V zásade však možno diferencovať medzi tzv. priamymi jazykovými službami (preklady a tlmočenie) a tzv. nepriamymi jazykovými

výdavkami. Niekoľko údajov však môžeme uviesť. Podľa Karla Johanna Lönnrotha, šéfa riaditeľstva EK pre prekladateľské služby, len náklady Európskej komisie a iba na prekladateľskú činnosť vzrástli po jej rozšírení podľa posledných odhadov zo súčasných 230 miliónov ročne na 320 miliónov eur. Pritom vzhľadom na to, že EÚ nemá dostatok kapacít na zvládnutie všetkých kombinácií, pracovné dokumenty zo stretnutí EK sa vydávajú iba v anglickom a vo francúzskom jazyku (niekedy aj v nemeckom) a až finálne verzie sa prekladajú do ostatných oficiálnych jazykov. Ak by sme k tomu prirátali aj ostatné inštitúcie EÚ (ER, EP a pod.), náklady mali vzrásť z 550 miliónov na 808 miliónov eur ročne. Iné zdroje uvádzajú aj vyššie čísla, čo súvisí s tým, že do týchto nákladov sa nezahŕňajú spomenuté nepriame jazykové služby, ktoré možno vyčleniť takto (Blanke, 2002, s. 19 – 20): vzdelávacie a zdokonaľovacie kurzy pre tlmočníkov a prekladateľov v členských krajinách, náklady na technické zariadenia a pomocné prostriedky (kancelárie, vybavenie priestorov tlmočnickými kabínami a pod.), výroba dokumentov (rozmnožovanie a zverejňovanie preložených textov), náklady vznikajúce krajinám EÚ, ktorých jazyky hrajú iba obmedzenú úlohu, pričom ekonomické možnosti jednotlivých členských krajín na prípravu jazykovo zdatných odborníkov sú rozdielne; iba ťažko možno započítať straty, ktoré vznikajú pri absencii jazykových znalostí a vedú k nedostatočnej účasti pri hľadaní najlepších ideí. Podobne sa sotva dajú vyčíslieť finančné výhody krajín, ktorých jazyky hrajú v EÚ dominantnú rolu, ako aj straty krajín, ktoré sú v opačnom postavení.

5 Vízia či riešenie?

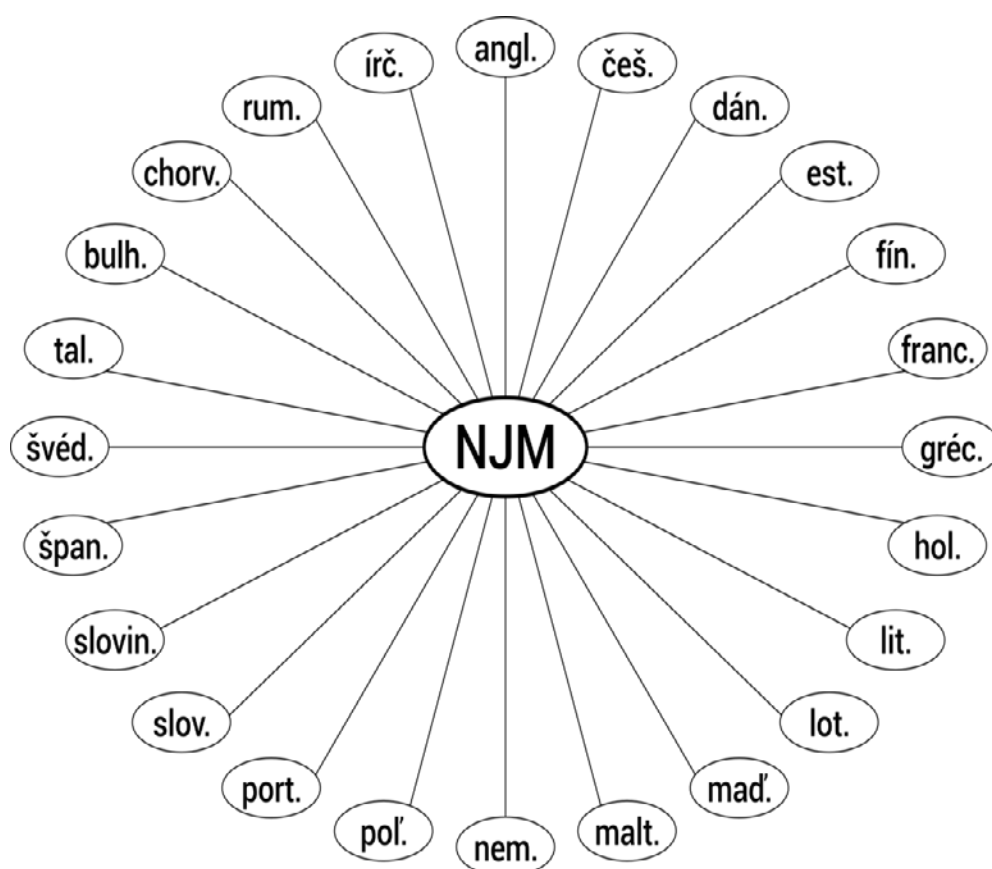
Naskytá sa teda otázka, či proces striedania hlavných jazykov, postavený od staroveku na princípe moci, nemožno dnes, v období vyspelých technológií všetkého druhu, rigoróznejšej efektívnosti ľudských činností a vysokého stupňa humanistického myslenia nahradiť racionálnym riešením v podobe neutrálneho jazyka, poskytol rovnaké šance a príležitosti všetkým. Prinajmenšom v zjednocujúcej sa Európe by sa pre takéto riešenie mohlo nájsť dostatok dobrej vôle. A nové členské krajiny by mohli túto iniciatívu, ktorá sa možno od nich aj skryto očakáva, prevziať.

Nemožnosť dôsledne uplatňovať všetky jazyky v komunikačnom priestore EÚ z dôvodov extrémnej technickej i ekonomickej náročnosti musíme jednoducho akceptovať. Angličtina ako európska *lingua franca* a právne fixovanie jej pozície, to je riešenie, žiaľ, zodpovedajúce iba dnešnej realite, avšak neprijateľné z hľadiska princípu nediskriminácie ostatných nositeľov národných jazykov a takisto ťažko prijateľné vzhľadom na rešpektovanie humanistických ideálov zjednocujúcej sa Európy. Vychádza nám z toho, že jediným riešením je neutrálny jazyk, často označovaný aj ako neutrálny jazykový model (ďalej NJM). Jeho výber, ktorý by bol zverený do rúk odborníkov, by mohol vychádzať z týchto alternatív:

modernizovaná latinčina, b) vytvorenie nového jazyka – eurolingvy, c) jestvujúci plánový jazyk, d) jazyk malého národa.

Isteže, využitie neutrálneho jazyka by v žiadnom prípade nebolo jednoduchou a časovo nenáročnou záležitosťou, naopak, vyžadovalo by si niekoľkoročnú prípravu, podľa nášho názoru najmenej 10-ročnú, a ekonomická záťaž by takisto bola značná.

Prednosti riešenia situácie prostredníctvom neutrálneho jazyka ukazuje názorne graf č. 2:

Graf č.2: Pri aplikácii neutrálneho jazykového modelu (NJM) ako jediného premost'ovacieho jazyka by kompletne tlmočenie pre všetky jazyky EÚ vyžadovalo spolu 25 komunikačných kanálov.

Tieto zjavné prednosti však neplatia iba pre technickú stránku tohto ťažkého problému Európy, ale zasahujú aj ekonomickú oblasť, a – čo je predovšetkým pozitívne – vytvárajú podmienky na dosiahnutie stavu rovnosti všetkých účastníkov v oblasti medzinárodného dorozumievania, poskytujú rovnaké šance a vylučujú neopodstatnené výhody iba pre niektorých – čo sa (právom) tvrdsie označuje ako jazykový imperialismus (bližšie napr. Phillipson, R., 1992, podobne aj Frank a i., 1993).

To, že myšlienka neutrálneho jazyka pritom nie je snovou víziou, ale tak realitou minulosti (bola ňou, ako sme už uviedli, stredoveká latinčina), ako aj možnou realitou súčasnosti (je ňou niekoľko plánových jazykov,⁴ medzi ktorými má z hľadiska praktického uplatnenia jednoznačnú prioritu esperanto), čitateľ pravdepodobne dokáže akceptovať.

Otázkou ostáva, prečo napriek tomu, že takéto riešenie má reálny základ, obracajú sa voči nemu zatiaľ viac-menej chrbtom nielen politici, ale i odborníci z oblasti komunikačných teórií, lingvisti, sociológovia a iní, v dôsledku čoho je laická verejnosť

⁴ Pri označení plánový jazyk sa ešte stále často stretávame s atribútom „umelý“. Podotýkame, že tento atribút je v tomto kontexte už zastaraný a najmä značne nepresný, pretože pod spojením umelé jazyky rozumieme hlavne počítačové jazyky (bližšie Košecký, 2017, s. 163 – 172).

v tejto otázke pasívne rezistentná s prevažujúcim postojom skôr odmietania než potrebnej dávky podpory. Odpovede, ktoré tu teraz nemôžeme hľadať, spočívajú podľa nášho názoru najmä v politickej a psychologickej oblasti (bližšie Piron, C., 1992), kde dominujú, aspoň sa domnievame, obavy, buď už vedomé, alebo len intuitívne. Čo je však, žiaľ, časté, je odmietanie z nevedomosti.

Nasledujúci príklad, ktorý uvádzame ako odľahčujúci prídavok na záver, je síce z trochu inej oblasti, predsa však istá paralela, podobnosť so stavom neriešenia jazykového problému v rámci EÚ sa v ňom odráža. Ide o euro (zavedené v r. 2002). Je to mena, ktorú si Únia dokázala vytvoriť, aby si uľahčila, v jednoduchšom ponímaní, svoj hospodársky život. Za svoju spoločnú menu neprijala EÚ ani nemeckú marku, ani francúzsky frank, lebo by to bolo pre ďalšie členské štáty zjavne neprijateľné. Toto riešenie bolo, myslíme si, správne. Z hľadiska, ktoré v tomto článku sledujeme, však aj jednotné euro vznikalo s problémami, resp. pribúdajú k nim aj ďalšie. Keď si pozrieme eurovú bankovku, všimneme si, že na nej chýba text. Je teda bez slov, pretože v tomto prípade niet dohody o jazyku, v ktorom by sa mohol vyjadriť text zvyčajne uvádzaný na bankovkách. A aj krátke označenie *euro*, ktoré sa na bankovkách nachádza (v latinke i v gréckom písme), spôsobuje problémy. V pravopise niektorých jazykov krajín sa totiž *euro* píše inak: *euras* (v litovčine), *evro* (v slovinčine), *eiro* (v lotyštiny), *ewro* (v maltčine) alebo *euró* (v maďarčine). Nakoniec, aj citlivejšieho užívateľa slovenčiny musí rušiť to, že slovíčko *euro* je na eurobankovkách v nezmenenej podobe, hoci podlieha pravidlám slovenského skloňovania – 1 euro, 2 eurá, 5 eur, 100 eur. Tu môže prameniť jav, že sa aj v slovenčine toto slovo čoraz častejšie nesklonuje (5, 10 euro).

6 Chceme slobodu s horkou príchut'ou?

Únia sa zaväzuje „*dodržiavať pri všetkých svojich činnostiach zásadu rovnosti občanov, ktorým sa dostáva rovnakej pozornosti zo strany jej inštitúcií, orgánov a iných subjektov*“, čo sa zdôrazňuje v čl. 45 I. časti a 4. hlavy Ústavy EÚ. Predsavzatie je ušľachtilé. Je však viac než jasné, že akákoľvek činnosť EÚ nemôže jestvovať bez komunikácie, pre ktorú je jazyk nenahraditeľným nástrojom. A komunikácia nemôže jestvovať bez jasných pravidiel. Zatiaľ ich však niet, pretože niet politickej vôle ani v rozhodovacích orgánoch Únie situáciu riešiť. Úzus uplatňujúci kategórie „*vyvolených*“ a „*nevyvolených*“, ktorý sa potichu na pôde EÚ praktizuje, nemôže byť trvalou cestou k dosahovaniu ideálov Únie, ktorá inak sama prechádza búrlivými diskusiami o svojej ďalšej podobe (najnovšie o piatich jej navrhovaných verziách v tzv. Bielej knihe).

Isteže, ako sme už spomenuli vyššie, nemožno zabúdať na úzku spätosť jazyka a kultúry, čo znamená, že jazyk sa interpretuje na širšom kultúrnom pozadí svojich nositeľov. Dôležité je uvedomiť si, že spolu s jazykom (myslíme na medzinárodný jazyk) sa preberajú aj hodnotové regulatívy daného jazykového spoločenstva, v konečnom dôsledku i životné postoje a nakoniec i spôsob života. Takáto „*prienikovosť*“ národnokultúrnych prvkov prostredníctvom medzinárodného jazyka do iných jazykov by sa s určitosťou prezentovala v prípade každého jazyka v takejto funkcii, ktorú dnes zastáva predovšetkým angličtina.

Riešením by mohol byť predovšetkým plánový jazyk – k dispozícii je tu esperanto (spomenuté už vyššie) s pomerne bohatou históriou a krásnou (pôvodnou i preloženou) aj odbornou literatúrou. Prípadné prijatie takéhoto riešenia by isteže vyžadovalo nemalé finančné náklady i časovo náročnú (podľa nášho názoru najmenej 10-ročnú) personálnu a materiálnu prípravu, avšak bolo by riešením poskytujúcim rovnaké šance a príležitosti všetkým. Spreádzala by ho predovšetkým „devíza“ ekonomickej úspornosti, pretože je to ľahko naučiteľný jazyk. Európa by pre takéto riešenie mohla nájsť dostatok dobrej vôle. Zachovanie kultúrnej rôznosti (a v jej rámci multiligvizmu) v atmosfére európskej identity, po ktorej sa tak intenzívne volá, by aspoň v rámci EÚ získala reálny predpoklad na naplnenie.

Naša téma súvisí aj s dôležitou udalosťou v rámci EÚ, akou je tzv. brexit, po ktorom sa Únia dostala do prelomovej etapy. Brexit odštartoval rozsiahlu diskusiu o budúcnosti spojenej európskej „dvadsaťsedmičky“. Pripravovaný odchod Britov predznamenal, že vnímanie spoločenstva sa mení. Svedčí o tom aj spomínaných päť scenárov ďalšej podoby EÚ, ktoré sa dostali na program dňa. Keďže perspektívne sa dá očakávať nárast potenciálu vnútorného jazykovopolitického konfliktu, bolo by vítané, keby sa v budúcom prijatom scenári objavila aj seriózne spracovaná jazykovopolitická téma o riešení medzinárodného dorozumenia nielen v inštitúciách EÚ, ale aj celkovo v rámci EÚ. Vychádzajúc z realistického nazerania na opísaný problém, dá sa predpokladať, že na obzore medzinárodnej komunikácie v EÚ sa vzhľadom na to, že uplatnenie všetkých jazykov nie je prakticky dosiahnuteľné, reálne môžu prezentovať dve riešenia: uplatňovanie *angličtiny ako lingua franca* (ELF),^{5,6} čím by tento jazyk prevzal úlohu podobnú stredovekej latinčine, avšak s tým nedostatkom, že nespĺňa potrebnú vlastnosť neutrality, alebo bude v rozhodovacích orgánoch Únie prijaté opatrenie na uplatnenie neutrálneho jazyka, ktorým by mal byť najefektívnejší plánový jazyk. Zastrela by sa tak aj ono v súčasnosti aktuálne „*veľké mlčanie o malých jazykoch*“.

Keďže „staré“ členské štáty svoju šancu riešiť túto citlivú problematiku už premárnili (okrem iného aj tým, že sa krátkozrako zaoberali iba snahami o posilnenie pozícií vlastného jazyka, pričom na iné pozabudli), bolo by dobré nanútiť tabuistickým kompetentom povinnosť prehodnocovať, porovnávať, porovnávať a uvedomiť si tento stav „karencie“ a hľadať možnosti, ako ju s uplatnením novej dynamiky liečiť. Iste sa nemýlime, že občania modernej Európy nechcú slobodu s 'horkou príchuťou', že chcú iba slobodu.

⁵ Vychádzajúc z viacerých prameňov, k prednostiam uplatnenia ELF patria najmä tieto fakty: a) jeho používatelia sú vnímaní ako rovnoprávni a používajú ho podľa svojich potrieb, b) účastníkom MJK umožňuje uchovať kultúrnu identitu, c) čas na zvládnutie ELF môže byť kratší. Na druhej strane k nevýhodám ELF ako prostriedku MJK zaraďujeme: a) nedokáže odstrániť príznak národného jazyka (angličtiny), b) nie je skutočnou *lingua franca* (akou bol medzi 13. a 18. storočím zmiešaný jazyk obchodníkov a námorníkov na pobreží Stredozemného mora), t. j. bez etnického nositeľa, c) chýba vôľa uznať ELF ako samostatnú rovnoprávnú formu angličtiny zo strany rodených užívateľov angličtiny a d) ELF zatiaľ nie je homogénnym komunikačným systémom (dá sa tvrdiť, že jestvuje nielen európsky, ale i ázijský či austrálsky variant ELF).

⁶ Nakoniec treba konštatovať bizarnosť situácie, ak by sa hlavným prostriedkom MJK v budúcej Európe stal jazyk bývalého členského štátu, ktorý ako svoj národný jazyk nepoužíva žiadny členský štát EÚ. Konštatujeme to z dôvodu, že ELF zatiaľ nevykazuje dostatočne vybudovanú normu (o kodifikácii ani nehovoriac) a spomínaný príznak etnicity a tým aj „neneutralnosti“ je v ňom výrazne prítomný.

7 Literatúra

- BARANDOVSKÁ-FRANK, V. 1995. Latina jako mezinárodní jazyk. Dobřichovice: Kava-Pech. ISBN 80-85853-13-2.
- BLANKE, D. 2002. Gleiche Rechte für alle Sprachen? Zur Sprachenpolitik der Europäischen Union. In: *Berichte des Forschungsinstituts der Internationalen Wissenschaftlichen Vereinigung Weltwirtschaft und Weltpolitik (IWVWW)*, č. 122,123,124. Berlin.
- BLANKE, D. 2009. Projekto aŭ lingvo: la planlingva demando en eŭropa kunteksto. In: *Interlinguistica Tartuensis IX*, Tartu. (256 s.).
- FIEDLER, S. 2009. Aktualaj problemoj de internacia komunikado. Ĉu english as a lingua franca aŭ planlingvo? In: *Interlinguistica Tartuensis IX*, Tartu. s.72-81 (256 s.).
- Charta základných práv Európskej únie. In: *Úradný vestník Európskej únie C 326/391*. 2012. Dostupné na: <<https://www.employment.gov.sk/files/legislativa/dokumenty-zoznamy-pod/charta-eu.pdf>>.
- KOŠECKÝ, S. 2016. La loko de Esperanto en la kategorio 'homa lingvo'. In: *Avantaĝoj kaj obstakloj de moderna komunikado* (zborník), Košecký, S. (red.), Partizánske: Espero, s. 121-127, (210 s.), ISBN 978-80-89366-80-4.
- PHILLIPSON, R. 1992. Linguistic imperialism. Oxford&New York (Oxford applied linguistics): Oxford University Press. 365 s. ISBN 978-0-19-437146-9.
- PIRON, C. 1992. Psychologische Reaktionen gegenüber dem Esperanto. Wien: Pro Esperanto.
- POLÁKOVÁ, E. (Ed.). 2006. Východiská jazykovopolitickej stratégie SR ako členského štátu EÚ. Expertná štúdia. Interný dokument komisie Národného konventu o EÚ. Bratislava. 55 s.
- SKUTNAB-KANGAS, T. 2005. Warum sollte Europa sprachliche Vielfalt bewahren und fordern? Einige Argumente dafür. In: *Dia-e-logos* (Zeitschrift für Sozialwissenschaften). Universidad de Bracelona, zv.1, č. 1, máj 2005. 18 s.

V. Riadenie ekonomiky
(národné hospodárstvo a podniková sféra)

Организация непрерывного инновационного развития производства

Абзгильдин Д.А.¹ ФГБОУ ВО «УГАТУ»

Аристархова М.К.² ФГБОУ ВО «УГАТУ»

The organization of continuous innovative development of the production

Authors' contact details

¹ Ufa State Aviation Technical University, Institute of Economics and management, Department of taxes and taxation, Ufa, Russian Federation
ninufa@mail.ru

² Ufa State Aviation Technical University, Institute of Economics and management, Department of taxes and taxation, Ufa, Russian Federation
ninufa@mail.ru

Abstract: One of the priority purposes of the majority of the countries of the world is ensuring long-term economic growth. Economic growth is followed by increase in production efficiency, reduction of unemployment, price stability and expansion of foreign economic relations both other positive economic and social processes. The called objectives can be achieved at involvement by all spheres of economic activity of the scientific and technical innovations called by innovations. In spite of the fact that Russia for the present keeps innovative potential, the orientation of this potential on realization of scientific achievements in production and other spheres of action is extremely small. In the industry of Russia in the 2000th years, the innovative activity decreases. Specific weight of the enterprises and organizations, which are carrying out development and use of innovations decreases. Various groups of factors influence development of innovative processes, in the territory of Russia: economic, technological, political, legal, social and psychological and organizational and administrative. Proceeding from it, the enterprises and the organizations are interested in introduction of innovations to all spheres of the activity. At the same time there is always a problem of their obsolescence and need of replacement with more modern. In this case, a certain help to the enterprises will be rendered by "Bank of the ideas" which has to be formed and be replenished with the new ideas, as in the course of production of old production, and the course of development and deployment new. Need of introduction of a concept of "bank of the ideas", for system formation arising in the course of development of innovative projects and also its interaction with stages of life cycle of an innovation is proved in work. The idea of addition of life cycle with a preparatory stage expresses. The key moments influencing adoption of this or that decision are allocated. It is offered to enter a concept of duration of a cycle of development of the idea, which includes idea choice time, designing time, time of production and time of adaptation, which in turn time of adaptation is subdivided into time of development and time of adaptation. Also the most important features of time of development of the idea are distinguished.

Keywords: innovation, innovative development, Bank of ideas, life cycle of products, new idea, adaptation, development

1 ОРГАНИЗАЦИЯ НЕПРЕРЫВНОГО ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА

Внедрение инноваций – условие успешного и устойчивого развития любого предприятия и организации.

По данным Росстата инновационная активность в Российской Федерации за период 2010 по 2012 год увеличивалась с 9,5% до 10,3%, однако с 2012 года данная активность начала снижаться и к 2015 году составила 9,3% в среднем по стране. При этом затраты на технологические инновации с 2010 по 2015 года выросли от 1011246 млн. руб. до 1862635 млн. руб. Таким образом при увеличении затрат на технологические инновации, доля активных предприятий начинает снижаться [5]. В этой связи с этим можно предположить, что организации не могут приспособиться к постоянному изменению ситуации на рынке, в частности разработке того продукта, который востребован в данное время и соответственно, к моменту готовности нового продукта, он становится не востребованным. Это противоречие в той или иной степени присутствует всегда.

В то же время для обеспечения соответствия актуальному спросу на рынке, в будущем, каждое предприятие ежегодно разрабатывает план инновационного развития, в котором отражается перечень инноваций, подлежащий внедрению каждым подразделением. План должен охватывать все сферы хозяйственной деятельности и содержать информацию о каждом входящим в него этапе, а также затратах, связанных с его реализацией. Однако, даже те мероприятия, которые включены в план не редко подвергаются быстрому устареванию. Следовательно, заглядывая вперед, предприятие должно стремиться обратить свое внимание на идеи, которые обладают большей перспективностью. Для отслеживания таких идей, предлагается создание «банка идей», то есть, говоря другими словами даже принятая к внедрению соответствующая идея может быть заменена более прогрессивной идеей из «банка». Поскольку замена мероприятий плана, идеей из «банка» процесс бесконечный, то на предприятии должен быть оговорен срок реализации идеи и определена структура которая будет заниматься данной работой.

Признавая разнохарактерность каждой из сфер деятельности предприятия, возникает необходимость системного формирования идей, которые могут быть притворены в жизнь, то есть, предприятиям следует заняться формированием «банка идей».

«Банк идей» – классификация совокупности направлений совершенствования различных сфер деятельности предприятия, формирующаяся в непрерывном режиме и ориентированная на обеспечение наличия идей, необходимых предприятию в каждый данный момент и способствующая получению им установленных значений итоговых показателей деятельности.

Банк идей формируется независимо от потребности в идеях и может охватывать мелкие усовершенствования в рамках идеи глобализации.

Из представленного определения «банка идей» следует, что он ориентирован на структурное отражение всех направлений деятельности предприятия. В рамках каждого направления следует выделять его структурные составляющие. При этом, включение идеи в состав «банка» должно обеспечивать рост производительности труда (ПТ), сокращение времени (t)

реализации идеи, сокращение затрат (З) на реализацию идеи, улучшение условий труда и т.д. (рис. 1.)

Рис. 1: Системное представление создания «Банка идей»

Представляется необходимым, осуществлять систематическое пополнение «банка идей» предложениями от всех заинтересованных лиц. Однако, каждое такое предложение должно пройти проверку на обеспечение выполнения названных выше показателей.

Предполагается, что идеи «банка» должны иметь привязку к конкретному направлению деятельности предприятия и его подразделению. У каждой идеи есть жизненный цикл.

При разрешении «узкого места» следует из «банка идей» рассмотреть несколько идентичных проектов и по установленным критериям выбрать лучший. Такая работа проводится по специальным методикам на подготовительной стадии жизненного цикла.

Таким образом «подготовительная стадия» должна стать составляющей в жизненном цикле идеи. Важной чертой данной стадии может быть проявление «кризиса идеи», когда ни одна из них не отвечает поставленной цели.

В рамках каждого вида деятельности предприятия, идеи должны проходить отбор по различным критериям и в первую очередь – временному аспекту, который сопряжен с затратным.

Определение сроков начала реализации выбранной идеи должно начинаться с установления «срока жизни» идеи – срока рациональности замены старой идеи новой. В качестве такого срока может быть принят фактический срок окупаемости ранее внедренной идеи, мероприятия, предложения, так как в этот момент затраты на реализацию этого мероприятия окупились снижением себестоимости, ростом производительности труда.

К моменту замены старой идеи, новая должна быть полностью разработана. Реализация идеи проходит последовательно следующие стадии: выбор идеи, конструирование, изготовление, адаптация. Длительность цикла (Т) разработки идеи (Тидеи) будет определяться следующим образом:

$$T_{\text{идеи}} = T_{\text{выбор идеи}} + T_{\text{констр.}} + T_{\text{изгот.}} + T_{\text{адапт.}} \quad (1)$$

где $T_{\text{выбор идеи}}$ – время, затрачиваемое на выбор идеи из «банка идей» (должен быть разработан соответствующий алгоритм и определены подходы к выявлению затрат времени на выбор идеи);

$T_{\text{конструирование}}$ – время, затрачиваемое на конструкторскую проработку идеи (включая все этапы КПП);

$T_{\text{изготовления}}$ – время на изготовление средств оснащения процесса производства конструкции, разработанной на предыдущей стадии, включая время на изготовление самой этой конструкции;

$T_{\text{адаптация}}$ – время адаптации идеи (разработки, конструкции) в производственных условиях.

Каждая из компонентов формулы 1 представляет собой зависимость или функцию от ряда компонентов:

1. $T_{\text{выбор идеи}}$ представляет собой функцию от направления плана инновационного развития (П), квалификации работника (К), количества идей (N), времени ознакомления с идеей (T_0).

$$T_{\text{выбор идеи}} = f(\text{П}, \text{К}, \text{N}, T_0 \dots) \quad (2)$$

2. $T_{\text{конструирования}}$ представляет собой функцию от направления плана инновационного развития (П), времени выполнения работ (t), количества этапов проводимых работ ($N_{\text{э}}$), времени ознакомления с планом выполнения работ (T_0), числа технических операций (m) (основных, вспомогательных, обслуживающих).

$$T_{\text{конструирования}} = f(\text{П}, \sum_{i=1}^m t, N_{\text{э}}, T_0 \dots) \quad (3)$$

3. $T_{\text{изготовления}}$ представляет собой функцию от направления плана инновационного развития (П), времени выполнения работ (t), количества этапов работ ($N_{\text{э}}$), времени ознакомления с этапами работ (T_0), квалификации работника (К), числа технических операций (m) (основных, вспомогательных, обслуживающих).

$$T_{\text{изготовления}} = f(\text{П}, \text{К}, \sum_{i=1}^m t, N_{\text{э}}, T_0 \dots) \quad (4)$$

Из всех компонентов формулы 1 последний обладает определенной новизной и поэтому остановимся на его рассмотрении подробнее.

$$T \text{ адаптации} = T \text{ освоения} + T \text{ приспособления} \quad (5)$$

где T освоения – время на овладение навыками практического применения разработанной идеи (может качаться только рабочего, эксплуатирующего это техническое средство - идею);

T приспособления – время на доведение до органического единства, освоенного ТС с системой его функционирования.

Разработке определения каждой из составляющих формулы 2 следует уделить самое серьезное внимание. Пока же возможно высказать два предположения:

1. T освоения представляет собой функцию от направления плана инновационного развития (Π), категории сложности ТС (C), квалификации рабочего (K), размера производственной программы ($\Pi\Pi$) и др.

$$T \text{ освоения} = f(\Pi, C, K, \Pi\Pi) \quad (6)$$

2. T приспособления может быть выражено как функция от инновационного развития (Π), размера производственной программы ($\Pi\Pi$), степени гибкости организации производства (Γ) и др. факторов.

$$T \text{ приспособления} = f(\Pi, C, K, \Pi\Pi, \Gamma) \quad (7)$$

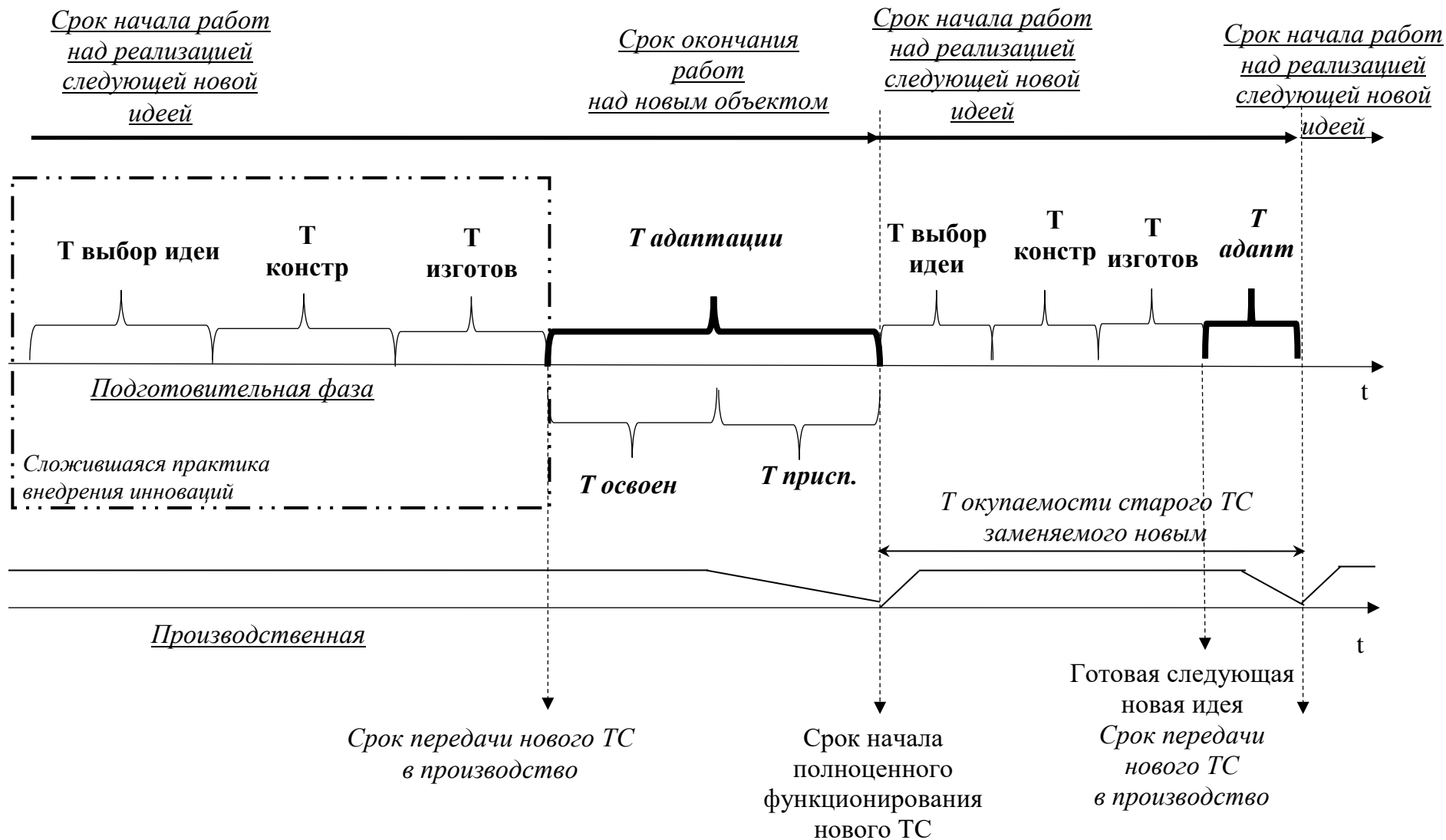

Рис. 2: Временная структура производственного процесса и ее подготовительной фазы

Установив такие зависимости и набрав статистический материал, очевидно можно было бы построить корреляционно-регрессионные модели, позволяющие определять продолжительность времени адаптации (а по аналогии и для всех составляющих формулы 1).

Реализация высказанного предложения осуществляется одновременно в двух сферах – производственной и на ее подготовительной фазе, что можно показать на рисунке 2.

Согласно приведенной схеме важнейшими особенностями времени разработки идеи можно назвать:

1. Единство структуры этапов подготовки предложения (идеи) для всех разделов плана инновационного развития;
2. Параллельное протекание этапов подготовки и основного производственного процесса;
3. Совпадение во времени начала периода адаптации со сроком передачи разработанного объекта в производство;
4. Совпадение во времени срока окончания работ над новым объектом со сроком начала полноценного функционирования этого объекта в производстве.
5. Непрерывный процесс разработок идей и внедрение их в производство.

2 Заключение

Изложен подход, который в настоящее время проходит апробацию на нескольких предприятиях по совершенствованию организации управления.

С сожалением следует заметить, что подобного рода разработки касающиеся исследования продолжительности каждого этапа связанным с реализацией инновационной идеи представляет возможным установить срок начала работ на каждом этапе, согласовать продолжительность этапов друг относительно друга и оценить их влияние в сокращении длительности всей совокупности работ.

Отсутствие отраслевой нормативной базы, а также инициативно-методических разработок со стороны промышленных предприятий, повышает актуальность проводимых исследований по совершенствованию управления инновационном производством.

3 Ресурсы

СОКОЛОВА О. Н. ИННОВАЦИОННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ. - Издательство: КноРус, 2011. - 200 с. - ISBN 978-5-406-00919-2.

МЕДЫНСКИЙ В.Г. ИННОВАЦИОННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: Учебное пособие. – М.: Инфра-М, 2011. – 295 с. - ISBN 978-5-16-002226-0.

АБЗГИЛЬДИН Д.А., АРИСТАРХОВА М.К. 2016 МЕХАНИЗМ ВНЕДРЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ In: *Актуальные проблемы авиации и космонавтики.* (2016) Т. 2. № 12. С. 241-244.

АРИСТАРХОВА М.К., АБЗГИЛЬДИН Д.А. 2017 РАСЧЕТ КАЛЬКУЛЯЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ПРОДУКЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИИ In: *Современная налоговая система: состояние, проблемы и перспективы развития* Материалы XI Международной заочной научной конференции. (2017) С. 163-165.

ИННОВАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИЙ РОССИИ В 2009–2013 ГОДЫ - Межотраслевой альманах №45/2014 год.

Росстат Доступ: <<http://www.gks.ru/>>.

Návrh a využitie konceptu udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie v slovenských priemyselných podnikoch na formovanie ich pozitívneho imidžu

Monika Šujaková¹ UPIM MTF STU Trnava

Peter Sakál² UPIM MTF STU Trnava

Design and use of the concept of sustainable marketing communication strategy in Slovak industrial enterprises to promote their positive image

Authors' contact details

¹ Slovak University of Slovakia
in Bratislava, Faculty of Materials
Science and Technology
in Trnava,
Institute of Industrial Engineering
and Management,
Jána Bottu 25, Trnava 917 24,
Slovak Republic

monika.sujakova@stuba.sk

² Slovak University of Slovakia
in Bratislava, Faculty of Materials
Science and Technology
in Trnava,
Institute of Industrial Engineering
and Management,
Jána Bottu 25, Trnava 917 24,
Slovak Republic

peter.sakal@stuba.sk

Abstract: In the contribution the authors deal with the design and use of a sustainable marketing communication strategy of an ideal industrial enterprise in the Slovak Republic. The concept of an ideal enterprise is designed to increase the enterprise's sustainable competitiveness through the formation of a positive image of enterprises located in Slovak republic. The article contains draft of concept sustainable marketing communication strategy and also the practical application of this concept, which is proposed by authors of this contribution. In the framework of the research, the practical application of the draft concept was realized through a semi-structured interview in the form of propositional logic. The article also lists specific applications in four enterprises located in Slovak area. The research were used for both direct and indirect methods of research. Primarily direct methods were a questionnaire that was conducted within the enterprise, and another primary method was interviewed with experts in the enterprise. The indirect method that was applied to our research was realized through an analysis of available professional domestic and foreign literature. New marketing communications tools were also analyzed, which were then applied to a particular business, with the conclusion that for each business there are appropriate marketing tools that contribute to the promotion of positive image of enterprise to support its competitiveness. This article builds on the results of Gabriel Hrdinova's research, which was carried out in her dissertation thesis entitled "The HCS 3E Concept vs. the Corporate Social Responsibility Concept".

Keywords: sustainable development, sustainable marketing, positive image of industrial enterprises, sustainable marketing communication strategy

Príspevok nadväzuje na výsledky projektu APVV č. LPP-0384-09: „Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR).“ a projektu KEGA č.037STU-4/2012: „Zavedenie predmetu „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie“ do študijného programu Priemyselné manažérstvo na II. stupni MTF STU Trnava.“. Zároveň je príspevok súčasťou projektu VEGA č. 1/0235/17: „Systémová identifikácia komplexnejších predpokladov pre podporu priemyselných inovácií a zamestnanosti v menej rozvinutých regiónoch SR.“.

1 Úvod

V súčasnej dobe pretrvávajúce dlhodobé ekonomické, sociálne a environmentálne problémy sveta nemôže riešiť iba vláda daného národného štátu, ale aj jednotlivé podniky. Preto podnikateľské subjekty, ktoré začínajú podnikat' alebo už podnikajú by sa mali čím viac zamýšľať nad otázkou: „Ako by mali podnikat', aby z priebehu a výsledkov fungovania ich firmy mal prospech čo najširší okruh ľudí?“. Hoci táto

otázka je už dávno známa, tak až teraz za posledné roky sa opäť dostáva do popredia spolu so spoločensky zodpovedným podnikaním (SZP).

Dnes nie je umenie podnikat' len s cieľom dosiahnutia ekonomického prínosu - zisku, ale umením je správať sa zároveň zodpovedne, resp. podnikat' sociálne a environmentálne prijateľne voči všetkým svojim záujmovým skupinám. Podnikom, ktoré prijali dobrovoľný záväzok byť spoločensky zodpovedné, prináša takéto správanie viaceré prínosy, ako napr. lepší výsledok hospodárenia, spokojných zákazníkov, lojalitu zamestnancov, či v neposlednom rade celkový imidž podniku. SZP by malo byť dlhodobou a silnou filozofiou podnikania, ktorá prechádza cez všetky činnosti v podniku.

Výnimkou nie je ani oblasť marketingu, ktorý sa začína venovať nielen ekonomickým cieľom, ale i sociálnym a environmentálnym cieľom. Potom hovoríme o spoločensky zodpovednom alebo udržateľnom marketingu. Ten nezohľadňuje len vlastné podnikové záujmy, potreby a prania zákazníkov, ale aj dlhodobé záujmy celej spoločnosti (Golejová 2017).

2 Udržateľný marketing v kontexte udržateľného rozvoja a udržateľného spoločensky zodpovedného podnikania

Pre podnik, ktorý sa správa voči našej planéte Zem zodpovedne, udržateľná stratégia SZP znamená, že sa podnik riadi princípmi udržateľného rozvoja. Je dôležité, aby koncept udržateľného rozvoja bol zahrnutý do jeho politík a procesov. V rámci tohto procesu implementácie je v podniku potrebná nová kultúrna orientácia a zlepšenie systémov, zvyklostí a pracovných postupov (Hrdinová a kol., 2011).

Pri uplatnení princíпов spoločenskej zodpovednosti a udržateľného rozvoja do stratégie podnikania vychádzame z návrhov dizertačnej práce Gabriely Hrdinovej (Hrdinová, 2013). Táto jej práca vedie k vytvoreniu návrhu konceptu metodiky tvorby systému udržateľnej stratégie SZP pre malé a stredné podniky v kontexte s konceptom HCS modelu 3E. Vzhľadom na silnejúci tlak zo strany zainteresovaných subjektov, ktorý je podporovaný národnými a európskymi iniciatívami ohľadom SZP sa podľa Hrdinovej a spoluautorov rozhodnutie zaviesť udržateľnú stratégiu SZP v kontexte so stratégiou udržateľného rozvoja, HCS modelom 3E a konceptom CSV stáva nevyhnutnosťou a zároveň konkurenčnou výhodou.

Postup implementácie systému konceptu udržateľnej stratégie SZP do systému strategického riadenia podnikov spracovaného podľa autorov Steinerová, Makovski (2008) a Steinerová, Wasko (2008), ktorý bol modifikovaný v 10 krokoch je nasledovný, (Hrdinová, 2013):

1. **Záväzok manažmentu** - stotožnenie vrcholového vedenia so SZP a následné rozšírenie jeho hodnôt medzi zamestnancov a stanovenie pracovného tímu SZP.
2. **Určenie kľúčových stakeholderov** - stanovenie ich vplyvu na podnik, snaha podniku o porozumenie ich potrieb a následné zapojenie do procesu implementácie.
3. **Určenie hodnôt a princíпов** - zameranie sa podniku na tvorbu hodnôt k jednotlivým kľúčovým stakeholderom.

4. **Analýza súčasného stavu** - vykonanie vnútornej analýzy podniku (hodnotenie pozície v rámci konceptu SZP, zákonné požiadavky v oblasti ŽP, starostlivosť o zamestnancov, zákaznícky servis, prehľad politík podniku a dokumentov) a vonkajšej analýzy podniku (benchmarking).
5. **Určenie cieľov** - stanovenie cieľov v rámci jednotlivých oblastí SZP korešpondujúcich s podnikovými hodnotami.
6. **Akčný plán** - určenie SZP aktivít vedúcich k naplneniu cieľov, alokácia zdrojov, definovanie právomocí a zodpovednosti a časový plán.
7. **Implementácia** - na základe vytvoreného akčného plánu zavádzanie SZP do každodenného riadenia podniku.
8. **Monitorovanie** - hodnotenie výkonnosti podniku na základe kvantitatívnych a kvalitatívnych ukazovateľov.
9. **Reportovanie** - poskytnutie kompletného obrazu o SZP prostredníctvom SZP reportu alebo prezentácie na web stránke podniku (sledovanie dosahovania stanovených cieľov).
10. **Opatrenia pre zlepšenie** - zmena v SZP stratégii podniku na základe výstupov merania výkonu a návrhov stakeholderov.

Podľa Hrdinovej (2013) hlavným cieľom implementácie konceptu udržateľnej stratégie SZP do systému strategického riadenia podniku je úspešne integrovať jednotlivé oblasti SZP - ekonomickú, sociálnu a environmentálnu do vízie, poslania, strategických cieľov a hodnôt podniku, do podnikovej kultúry a operatívnych rozhodnutí na všetkých úrovniach riadenia tak, aby zodpovedný prístup komplexne podporoval dlhodobé udržanie sa podniku na trhu. Udržateľný marketing vyplýva z názoru, že činnosti každej marketingovej organizácie majú napomáhať tak, aby marketingový systém mal čo najdlhšiu trvácnosť. Odvoláva sa pri tom na rôznorodé metódy, ktoré dostávajú do vzájomnej harmónie ekologické aj ekonomické subjekty pomocou reálnej inovácie produkčnej stavby. Udržateľný marketing vieme vymedziť aj ako súbor procesov plánovania a kontroly v oceňovaní, prerozdeľovaní a tvorení produktov takým štýlom, ktorý spĺňa nasledovné požiadavky (Bartáková, Gubíniová 2012):

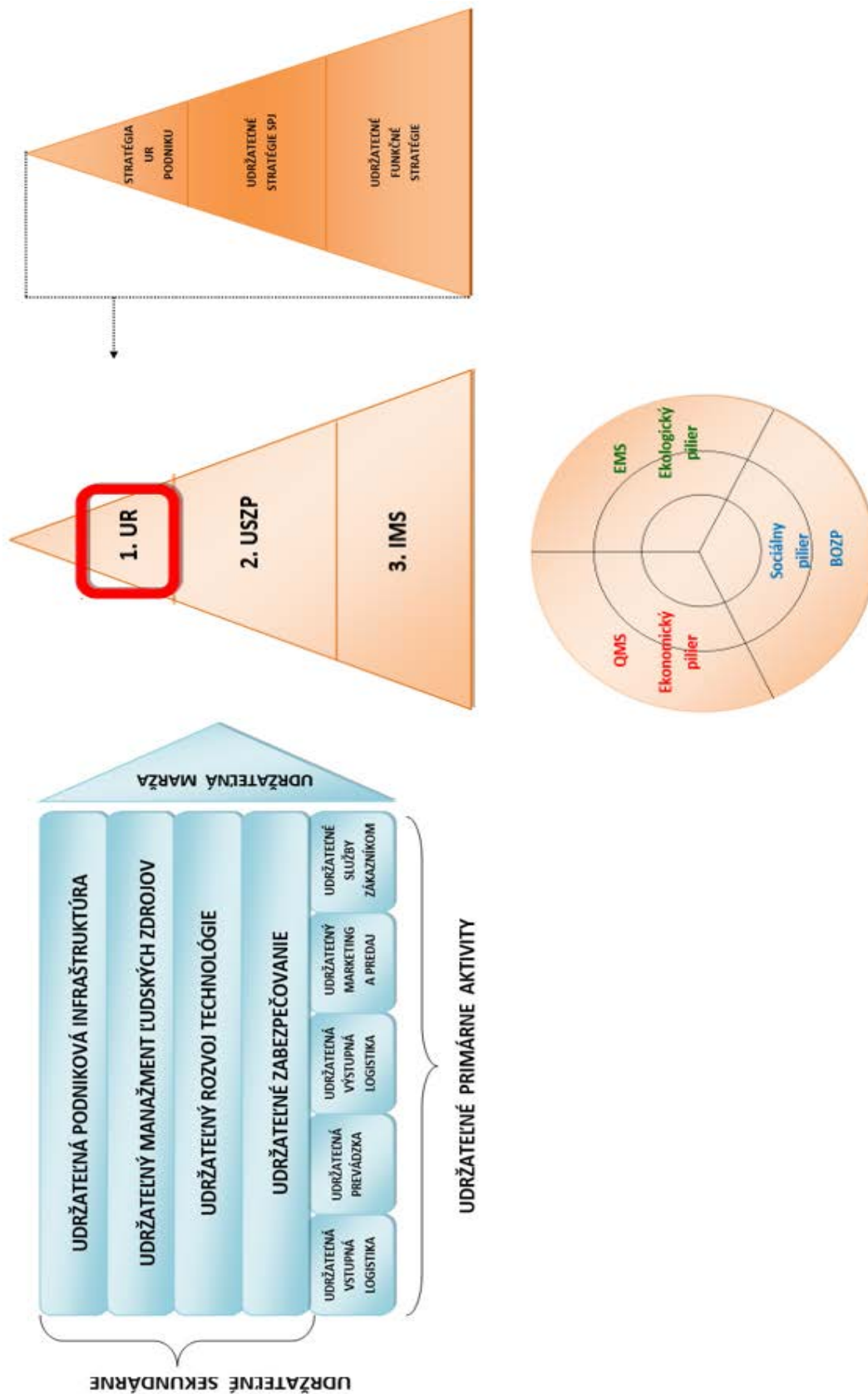
- uspokojuje všetky potreby a prania zákazníkov;
- dosahuje ciele, ktoré si predtým podnik stanovil;
- procesy, ktoré sú spájané s marketingovými činnosťami musia byť zlučiteľné s ekosystémom.

Nevyhnutnosťou pre udržateľný marketing na úrovni spoločnosti je prehodnotenie všetkých zaužívaných aktivít marketingu, ktoré boli doposiaľ vykonané a zaoberali sa potrebami zákazníkov a osobitnými zložkami marketingového mixu. Azda najvýznamnejším zvratom je dĺžka obdobia návratnosti vložených investícií v spojitosti s utváraním udržateľného marketingu, pretože tento typ marketingu vyzdvihuje práve časové aspekty dlhodobého charakteru (Bartáková, Gubíniová 2012). Udržateľná marketingová komunikácia zohráva dôležitú úlohu vo vývoji marketingovej komunikácie (Bartáková, Bartáková, 2012):

- Tradičná marketingová komunikácia sa sústreďí na propagáciu výrobku smerom k zákazníkovi.
- V koncepcii vzťahového marketingu sa marketingová komunikácia viac zameriava na komunikáciu so zákazníkom i na získavanie informácií o zákazníkoch s cieľom ich efektívnejšej obsluhy.
- Udržateľná marketingová komunikácia kladie väčší dôraz na podnik ako na ponuku výrobkov, a to umožňuje zákazníkovi získať informácie o podniku, ale hlavne umožňuje dialóg medzi podnikom a zákazníkom. Pomocou tohto dialógu sa vytvára nielen komunikácia so zákazníkmi o udržateľných riešeniach, ktoré podnik ponúka pomocou svojich výrobkov, ale aj komunikácia so zákazníkmi i s ostatnými stakeholdermi o samotnom podniku.

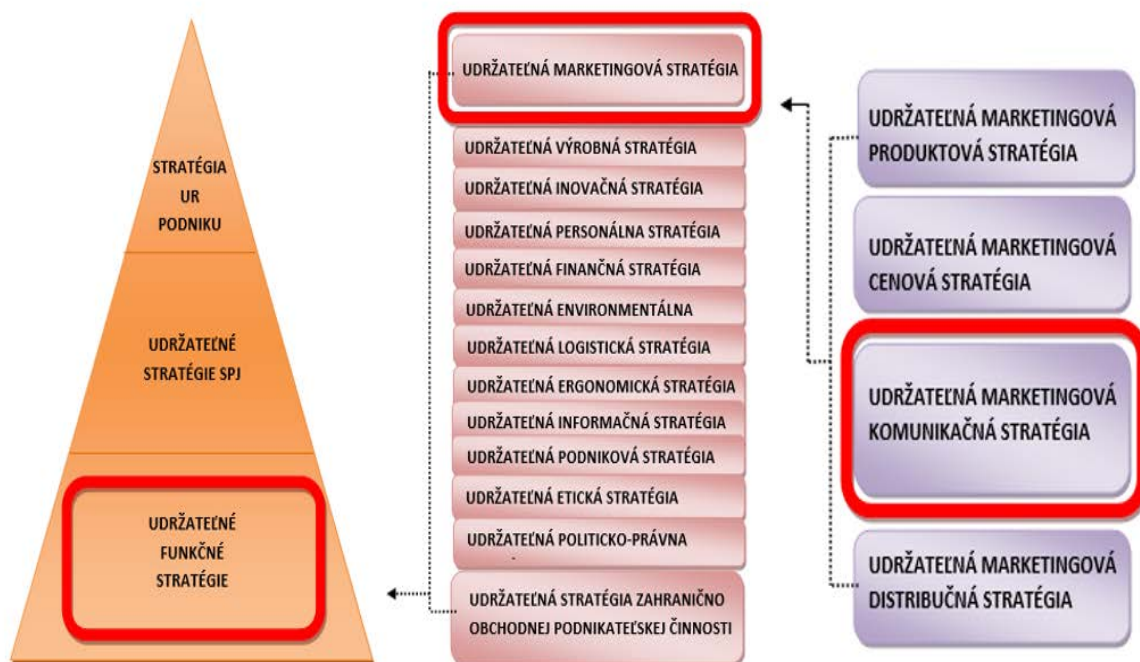
3 Návrh konceptu udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie pre ideálny podnik

Pri návrhu konceptu udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie pre ideálny podnik budeme vychádzať z Hrdinovej (2013) „Návrhu konceptu metodiky tvorby systému udržateľnej stratégie SZP pre malé a stredné podniky v kontexte s konceptom HCS modelu 3E“, obr. 3.1 – 3.3.

Obr. 1/3: Návrh konceptu metodiky tvorby systému udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie pre ideálny podnik

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Hrdinovej (2013)

Obr. 2/3: Návrh konceptu metodiky tvorby systému udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie pre ideálny podnik

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Hrdinovej (2013)

Obr. 3/3: Návrh konceptu metodiky tvorby systému udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie pre ideálny podnik

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Hrdinovej (2013)

Aby bolo možné navrhnúť udržateľnú marketingovú komunikačnú stratégiu na tvorbu pozitívneho imidžu, musia byť splnené nasledovné predpoklady:

1. Predpoklad

Ak máme vyriešiť daný problém, tak musia byť všetky primárne a sekundárne aktivity hodnotového reťazca udržateľné, a tým bude aj výsledok hodnotového reťazca udržateľný. Potom môžeme tvrdiť, že sa podnik správa udržateľne spoločensky zodpovedne z čoho vyplýva, že produkty a služby sú udržateľné.

$$U_{HR} \approx U(PA \wedge SA) \quad (1)$$

a zároveň aj:

$$U_{PA} \approx U(\text{vstupná logistika} \wedge \text{prevádzka} \wedge \text{výstupná logistika} \wedge \text{marketing a predaj} \wedge \text{služby zákazníkom}) \quad (2)$$

a zároveň aj:

$$U_{SA} \approx U(\text{podniková infraštruktúra} \wedge \text{manažment ľudských zdrojov} \wedge \text{rozvoj technológie} \wedge \text{zabezpečovanie}) \quad (3)$$

\approx - je symbol operácie ekvivalencie - ekvivalentor,

\wedge - je symbol operácie logického súčinu (konjunkcie, „aj“) - konjunktore,

U - udržateľná/-é/-ý,

PA - primárne aktivity,

SA - sekundárne aktivity,

HR - hodnotový reťazec.

Ak na druhej strane hlavným cieľom IMS je to isté, udržateľnosť, tak potom, ak platí:

$$UR/TUR \supset USZP \supset IMS \quad (4)$$

\supset - je symbol operácie podsystem,

UR/TUR - udržateľný rozvoj/ trvalo udržateľný rozvoj,

$USZP$ - udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie,

IMS - integrovaný manažérsky systém.

a z normy ISO 26000, že SZP má prispievať k TUR, tak potom IMS má takisto prispievať k USZP a USZP k UR/TUR.

Ak IMS v danom podniku plní túto úlohu a skladá sa z certifikovaných podsystemov (QMS, EMS, BOZP), ktoré sú zabezpečené akreditovanou certifikačnou firmou, tak potom podľa nás IMS spĺňa požiadavky udržateľných primárnych a sekundárnych aktivít na to, aby sme mohli tvrdiť, že vyrábané produkty a poskytujúce služby sú udržateľné.

2. Predpoklad

Ak je prvý krok splnený, potom môžeme prejsť k požiadavke, aby navrhovaná marketingová komunikačná stratégia bola udržateľná. Ak vychádzame z predpokladu, že stratégia UR/TUR je podmienená udržateľnosťou stratégií SPJ a zároveň udržateľnosťou funkčných stratégií (tzv. vertikálnou a horizontálnou integráciou), teda:

$$S_{UR \text{ podniku}} \supset US_{SPJ} \supset UFS \quad (5)$$

a zároveň aj

$$US_{SPJ} \approx U(SPJ_1 \wedge SPJ_2 \wedge \dots \wedge SPJ_n) \quad (6)$$

a ďalej

$$\text{UFS} \approx (\text{UMS} \wedge \text{U výrobná S} \wedge \text{U inovačná S} \wedge \text{U personálna S} \wedge \text{U finančná S} \wedge \text{U environmentálna S} \wedge \text{U logistická S} \wedge \text{U ergonomická S} \wedge \text{U informačná S} \wedge \text{U podniková S} \wedge \text{U etická S} \wedge \text{U politicko-právna S} \wedge \text{U S zahranično-obchodnej podnikateľskej činnosti podniku} \wedge \dots), \quad (7)$$

ak potom spomínaná marketingová stratégia je udržateľná a z toho ďalej vyplýva:

$$\text{UMS} \approx \text{UM} (\text{produktová S} \wedge \text{cenová S} \wedge \text{komunikačná S} \wedge \text{distribučná S}) \quad (8)$$

a ďalej

$$\text{UMKS} \approx \text{U} (\text{reklama} \wedge \text{direct marketing} \wedge \text{podpora predaja} \wedge \text{PR} \wedge \text{osobný predaj}). \quad (9)$$

\supset - je symbol operácie podsystém,

\approx - je symbol operácie ekvivalencie - ekvivalentor,

\wedge - je symbol operácie logického súčinu (konjunkcie, „aj“) - konjunktork,

U - udržateľná/-é/-ý,

S - stratégia/e,

SPJ - strategická podnikateľská jednotka,

UM - udržateľná marketingová,

US - udržateľné stratégie,

UFS - udržateľné funkčné stratégie,

UMS - udržateľná marketingová stratégia,

UMKS - udržateľná marketingová komunikačná stratégia,

PR - public relations.

4 Návrh využitia konceptu udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie pre podnik XY

V tomto návrhu budeme vychádzať z návrhu konceptu udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie pre ideálny podnik, ktorý aplikujeme na konkrétny podnik XY. Aby bolo možné aplikovať USZP pre udržateľnú marketingovú komunikačnú stratégiu na tvorbu imidžu pre podnik XY, musia byť splnené tieto nasledovné 2 predpoklady (kroky):

1. Predpoklad

Všetky primárne a sekundárne aktivity hodnotového reťazca podniku XY musia byť udržateľné, a tým aj výsledok hodnotového reťazca podniku XY bude udržateľný, tak potom môžeme tvrdiť, že sa daný podnik správa udržateľne spoločensky zodpovedne, z čoho vyplýva, že ich produkty a služby sú udržateľné (Golejová, 2017).

$$\text{U HR podniku XY} \approx \text{U} (\text{PA} \wedge \text{SA}) \quad (10)$$

a zároveň aj:

$$\text{U PA podniku XY} \approx \text{U} (\text{vstupná logistika} \wedge \text{prevádzka} \wedge \text{výstupná logistika} \wedge \text{marketing a predaj} \wedge \text{služby zákazníkom}) \quad (11)$$

a zároveň aj:

$$U \text{ SA podniku XY} \approx U (\text{podniková infraštruktúra} \wedge \text{manažment ľudských zdrojov} \wedge \text{rozvoj technológie} \wedge \text{zabezpečovanie}) \quad (12)$$

\approx - je symbol operácie ekvivalencie - ekvivalentor,

\wedge - je symbol operácie logického súčinu (konjunkcie, „aj“) - konjunktork,

U - udržateľná/-é/-ý,

PA – primárne aktivity,

SA – sekundárne aktivity,

HR - hodnotový reťazec.

Ak na druhej strane hlavným cieľom IMS je udržateľnosť, tak potom, ak platí:

$$UR/TUR \supset USZP \supset IMS \quad (13)$$

\supset - je symbol operácie podsystem,

UR/TUR - udržateľný rozvoj/ trvalo udržateľný rozvoj,

USZP - udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie,

IMS - integrovaný manažérsky systém.

a z normy ISO 26000, že SZP má prispievať k TUR, tak potom IMS takisto má prispievať k USZP a USZP k UR/TUR.

Potom:

$$U \text{ IMS} \approx U \text{ HR} \quad (14)$$

\approx - je symbol operácie ekvivalencie - ekvivalentor,

HR - hodnotový reťazec,

U - udržateľná/-é/-ý,

IMS – integrovaný manažérsky systém.

Ak potom v podniku XY plní túto úlohu IMS a skladá sa z certifikovaných podsystemov (QMS, EMS), ktoré sú zabezpečené certifikáciou, tak potom podľa nás spĺňa požiadavky udržateľných primárnych a sekundárnych aktivít na to, aby sme mohli tvrdiť, že vyrábané produkty a poskytujúce služby podniku XY sú udržateľné.

Ak:

$$U \text{ IMS} \rightarrow U \text{ HR} \quad (15)$$

\rightarrow - je symbol operácie implikácie (“ak“ – „potom“) – implikátor,

HR - hodnotový reťazec,

U - udržateľná/-é/-ý,

IMS – integrovaný manažérsky systém.

2. Predpoklad

Ak je prvý krok splnený, potom môžeme prejsť k požiadavke, aby navrhovaná marketingová komunikačná stratégia v podniku XY bola udržateľná. Ak vychádzame z predpokladu, že stratégia UR/TUR je podmienená udržateľnosťou stratégií SPJ podniku XY a zároveň udržateľnosťou funkčných stratégií podniku XY (tzv. vertikálnou a horizontálnou integráciou), (Golejová, 2017), teda:

$$S \text{ UR podniku XY} \supset US \text{ SPJ podniku XY} \supset UFS \text{ podniku XY} \quad (16)$$

a zároveň aj

$$US \text{ SPJ podniku } XY \approx U (\text{SPJ}_{NV} \wedge \text{SPJ}_{OV} \wedge \text{SPJ}_{SV}) \quad (17)$$

a ďalej

$$\begin{aligned} UFS \text{ podniku } XY \approx & (\underline{UMS} \wedge U \text{ podniková } S \wedge U \text{ inováčná } S \wedge \\ & \wedge U \text{ personálna } S \wedge U \text{ finančná } S \wedge U \text{ environmentálna } S \wedge U \text{ ekonomická } S \wedge \\ & \wedge U \text{ etická } S \wedge U \text{ sociálna } S \wedge U \text{ bezpečnostná } S), \end{aligned} \quad (18)$$

tak potom spomínaná marketingová stratégia podniku XY je udržateľná a z toho ďalej vyplýva:

$$\begin{aligned} UMS \text{ podniku } XY \approx & UM (\text{produktová } S \text{ podniku } XY \wedge \text{cenová } S \text{ podniku } XY \wedge \\ & \wedge \underline{\text{komunikačná } S} \text{ podniku } XY \wedge \text{distribučná } S \text{ podniku } XY) \end{aligned} \quad (19)$$

a ďalej

$$\begin{aligned} \underline{UMKS} \text{ podniku } XY \approx & U (\text{reklama podniku } XY \wedge \text{direct marketing podniku } XY \wedge \\ & \text{podpora predaja podniku } XY \wedge \text{PR podniku } XY \wedge \\ & \wedge \text{osobný predaj podniku } XY). \end{aligned} \quad (20)$$

\supset - je symbol operácie podsystém,

\approx - je symbol operácie ekvivalencie - ekvivalentor,

\wedge - je symbol operácie logického súčinu (konjunkcie, „aj“) - konjunktore,

U - udržateľná/-é/-ý,

S – stratégia/e,

SPJ_{NV} - Strategická podnikateľská jednotka Nákladné Vozne,

SPJ_{OV} - Strategická podnikateľská jednotka Osobné Vozne,

SPJ_{SV} - Strategická podnikateľská jednotka Strojárska Výroba,

M - marketingová,

US - udržateľné stratégie,

UFS - udržateľné funkčné stratégie,

UMS - udržateľná marketingová stratégia,

UMKS - udržateľná marketingová komunikačná stratégia,

PR - public relations.

5 Návrh využitia konceptu udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie aplikovanej prostredníctvom využitia nových trendov v podniku X, podniku Y a v podniku Z

V uvedených troch priemyselných podnikoch boli aplikované rôzne nástroje marketingovej komunikácie. V priemyselnom podniku:

- 1) X boli aplikované nástroje e- marketingu;
- 2) Y boli aplikované nástroje event marketingu;
- 3) Z boli aplikované nástroje word of mouth marketingu.

Ad 1) Na základe analýzy dostupnej zahraničnej a domácej literatúry a poznatkov získaných z analýzy priemyselného podniku X vznikli dva nasledovné návrhy (Vaškova, 2017):

- Newsletter - ako nástroj pre udržateľnú marketingovú komunikačnú stratégiu v podniku;

- Bannerová reklama - ako nástroj pre udržateľnú marketingovú komunikačnú stratégiu v podniku.

Každý z týchto dvoch opatrení má grafickú podobu, zhodnotenie finančnej náročnosti a ďalšie náležitosti, ktoré súvisia s danými návrhmi. Pre podnik X navrhujeme newsletter za účelom získania si nových zákazníkov alebo pri budovaní si dlhodobých vzťahov, či už s existujúcimi zákazníkmi alebo potenciálnymi zákazníkmi.

Po odprezentovaní návrhov podniku sa kompetentné osoby rozhodli si osvojiť návrh aj bannerovej reklamy, aj newslettera pre ich podnik (Vašková, 2017).

Ad 2) Na základe analýzy dostupnej zahraničnej a domácej literatúry a poznatkov získaných z analýzy priemyselného podniku Y vznikol nasledovný návrh event marketingovej udalosti (Daňová, 2017):

- Návrh event marketingovej akcie „Športový deň Y“.

Hlavným cieľom návrhu event marketingovej akcie „Športový deň Y“ je dokázať, aby sa všetky pracovné oddelenia stretli v jeden deň, zlepšili si vzťahy s kolegami, nadviazali nové kontakty a zároveň si oddýchli. Nakoľko sme daný návrh konzultovali v podniku zistili sme, že podnik by bol schopný takéto niečo v blízkej budúcnosti zaviesť (Daňová, 2017).

Ad 3) Na základe analýzy dostupnej zahraničnej a domácej literatúry a poznatkov získaných z analýzy priemyselného podniku Z sme dospeli k nasledovným návrhom (Šmatláková, 2017):

- Návrh verejnej súťaže prostredníctvom sociálnej siete Facebook ako nástroja pre udržateľnú marketingovú komunikáciu;
- Návrh profilu podniku Z prostredníctvom sociálnej siete LinkedIn ako nástroja pre udržateľnú marketingovú komunikáciu.

V prvom rade sme sa zamerali na fakt, že ide o nenáročnú formu word of mouth marketingu, či už po finančnej alebo časovej stránke. Vzhľadom na rýchlosť šírenia sa a odozvu tohto druhu marketingu na ekonomickom trhu práce predpokladáme, že podnik by svojim vynaložením väčšej kreativity a rozšírením facebookového profilu na internetovej sociálnej sieti priniesol veľmi rýchlo kladnú odozvu od širokej verejnosti. Základným prvkom je vyvolať rozruch, aby sa o podniku Z čo najviac hovorilo.

Ako druhý v poradí sme uviedli návrh na založenie profilu podniku na sociálnej sieti LinkedIn. Ide o sociálnu sieť nápadne podobnú Facebooku, a však odlišnosti sú v tom, aká skupina používateľov ju vyhľadáva. LinkedIn je zameraný hlavne sa trh práce. Nakoľko v poslednom období je spomínaná sociálna sieť vo fáze rozmachu, bolo by efektívne vytvoriť profil podniku a následne ju začať využívať, či už na vzťahy medzi obchodnými subjektmi, alebo na prehľad záujemcov o pracovnú pozíciu a získavanie nových zamestnancov podľa predstáv podniku (Šmatláková, 2017).

6 Záver

Cieľom príspevku bolo poukázať na súčasnú situáciu vo využívaní udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie v priemyselných podnikoch. Zároveň bolo snahou poskytnúť náš kritický pohľad na využitie udržateľnej marketingovej komunikačnej

stratégie na zvýšenie konkurencieschopnosti priemyselných podnikov na území Slovenskej republiky a ich pozitívneho imidžu prostredníctvom využívania aj nových trendov v marketingovej komunikácii. Udržateľná marketingová komunikačná stratégia je nástrojom podniku, ktorá má slúžiť na zvýšenie jeho konkurencieschopnosti. Budovanie si pozitívneho imidžu, či zvýšenie konkurencieschopnosti sa môže prejavíť aj nasledovným rastom podniku. Vplyvom expanzie môže podnik následne investovať do nových pracovných miest aj v menej atraktívnych regiónoch, čo by malo za dôsledok zníženie nerovnosti v regiónoch, resp. podnik by bol schopný navýšiť mzdy súčasných, či potencionálnych zamestnancov, do takej miery, aby aspoň čiastočne ovplyvnil príjmovú polarizáciu.

7 Literatúra

- BARTÁKOVÁ, G., GUBÍNIOVÁ, K. 2012. *Udržateľný marketingový manažment*. Trenčín: Inštitút aplikovaného manažmentu. ISBN 978-80-89600-08-3.
- DAŇOVÁ, R. 2017. *Analýza a návrh využitia event marketingu ako nástroja pre udržateľnú marketingovú komunikačnú stratégiu v priemyselnom podniku* [Bakalárska práca]- Slovenská technická univerzita v Bratislave. Materiálovotechnologická fakulta so sídlom v Trnave; Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu.- Školiteľ: Ing. Monika Šujaková – Trnava: MTF STU, 2016. 54 s.
- eMarketing - Marketing, Business, Stratégie. 2015. *Komunikačný mix* [online]. [cit. 26. mája 2017]. Dostupné na internete: <<http://emarketing.szm.com/index5.htm>>.
- GOLEJOVÁ, S. 2017. *Aplikácia USZP na tému DP: „Návrh a využitie udržateľnej marketingovej komunikačnej stratégie pri tvorbe imidžu v priemyslenom posniku v kontexte s USZP“*. [Semestrálna práca] - Slovenská technická univerzita v Bratislave. Materiálovotechnologická fakulta so sídlom v Trnave. Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu. – Školitelia: prof. Ing. Peter Sakál, CSc., Ing. Monika Šujaková. Trnava MTF STU, 2017, 41 s.
- HRDINOVÁ, G. 2013. *Koncept HCS modelu 3E vs. Koncept Corporate Social Responsibility (CSR)*. [Dizertačná práca] - Slovenská technická univerzita v Bratislave. Materiálovotechnologická fakulta so sídlom v Trnave; Ústav priemyselného inžinierstva, manažmentu a kvality. - Školiteľ: Prof. Ing. Peter Sakál, CSc. - Trnava: MTF STU, 2013. 228 s.
- KAŠPAROVÁ, K., KUNZ, V. 2013. *Moderní přístupy ke společenské odpovědnosti firem a CSR reportování*. Praha: Grada Publishing. ISBN: 978-80-247-4480-3.
- KOTLER, P., KELLER, K. L. 2013. *Marketing management*. 14. vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4150-5.
- MUSOVÁ Z., 2013. *Spoločenská zodpovednosť v marketingovej praxi podnikov*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta v Banskej Bystrici. ISBN 978-80-557-0516-3.
- PAJTINKOVÁ BARTÁKOVÁ, G., GUBÍNIOVÁ, K. 2012. *Udržateľný marketingový manažment*. Trenčín: IAM press. ISBN 978-80-89600-08-3.

- SAKÁL, P A KOL. 2013. *Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie I. vyme-
dzenie základných pojmov trvalo udržateľného rozvoja/ udržateľného rozvoja
a spoločensky zodpovedného podnikania v kontexte zmeny paradigmy strategic-
kého manažmentu*. Trnava: AlumniPress. ISBN 987-80-8096-186-2.
- SAKÁL, P. a kolektív. 2007. *Strategický manažment v praxi manažéra*. Trnava: SP
Synergia. ISBN 978-80-89291-04-5.
- STEAD, J. G., STEAD, W. E. 2012. *Manažment pre malú planétu*. Bratislava: Eastone
Books. 243 s. ISBN 978-80-8109-216-9.
- ŠMATLÁKOVÁ, M. 2017. *Analýza a návrh využitia word of mouth marketingu ako
nástroja pre udržateľnú marketingovú komunikačnú stratégiu v priemyselnom
podniku* [Bakalárska práca] – Slovenská technická univerzita v Bratislave. Mate-
riálovotechnologická fakulta so sídlom v Trnave; Ústav priemyselného inžinier-
stva a manažmentu. – Školiteľ: Ing. Monika Šujaková – Trnava: MTF STU,
2017. 49 s.
- ŠUJAKOVÁ, M. 2016. *Návrh a využitie udržateľnej marketingovej komunikačnej
stratégie pri tvorbe imidžu priemyselných podnikov na Slovensku*. [Dizertačný
projekt] - Slovenská technická univerzita v Bratislave. Materiálovotechnologická
fakulta so sídlom v Trnave; Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu.-
Školiteľ: prof. Ing. Peter Sakál, CSc. - Trnava: MTF STU, 2016. 108 s.
- VÁŠKOVÁ, V. 2017. *Analýza a návrh využitia e-marketingu ako nástroja pre udrža-
teľnú marketingovú komunikačnú stratégiu v priemyselnom podniku*. [Bakalár-
ska práca] – Slovenská technická univerzita v Bratislave. Materiálovotechnolo-
gická fakulta so sídlom v Trnave; Ústav priemyselného inžinierstva a manažmen-
tu.. – Školiteľ: Ing. Monika Šujaková- Trnava: MTF STU, 2017. 57 s.

Tvorba kompetenčných modelov manažérov priemyselných podnikov v SR v kontexte stratégie ich udržateľného rozvoja

Lukáš Jurík¹ Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU

Peter Sakál² Ústav priemyselného inžinierstva a manažmentu, MTF STU

The creation industrial enterprise managers' competency model in strategy of their the Sustainable development context

Authors' contact details

¹ Slovak University of Slovakia
in Bratislava, Faculty of Materials
Science and Technology
in Trnava,
Institute of Industrial Engineering
and Management,
Jána Bottu 25, Trnava 917 24,
Slovak Republic

lukas.jurik@stuba.sk

² Slovak University of Slovakia
in Bratislava, Faculty of Materials
Science and Technology
in Trnava,
Institute of Industrial Engineering
and Management,
Jána Bottu 25, Trnava 917 24,
Slovak Republic

peter.sakal@stuba.sk

Abstract: The contribution is focused on the issue of the creation of Slovak industrial enterprise managers' competency model utilising AHP method in the Sustainable Development context. The objective of the contribution is methodology proposal of Slovak industrial enterprise employees' competency model utilising AHP method in the Sustainable Development context. For the conditions of industrial enterprises is available potentially several concepts which supported sustainable development. In the methodology proposal of competency model we are based on the concept Sustainable Corporate Social Responsibility, Creating sustainable shared value, concept Humanistic Economy, Bhutanese Development Concept and National Quality Programme of the Slovak Republic for the years 2017 – 2021 and Industry 4.0. Competency model provides the tool for the strategic management of human resources, because only with thorough management it is possible to provide a quality human capital who will be able to fulfil the tasks and simultaneously disseminate and implement the ideas of sustainable development and corporate social responsibility concept. The human factor is becoming a differentiating factor. enterprises which at their disposal its high quality, it must be protected because the human factor forms the basis of competitive advantage based on human creativity, thought, and knowledge, i.e. on competencies. The importance of the human factor is increasing in connection with the transformation to sustainable development and sustainable corporate social responsibility. The basis for a successful transformation from the strategy of unlimited economic growth to strategies of sustainable development sustainable corporate social responsibility in industrial enterprises is necessary to change the employee's competency models. In the creation of competency models it will be used social, environmental and economic criteria.

Keywords: Sustainable Development, competency model, industrial enterprises

Príspevok nadväzuje na výsledky projektu APVV č. LPP-0384-09: „Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR)“ a projektu KEGA č. 037STU-4/2012 „Zavedenie predmetu „Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie“ do študijného programu Priemyselné manažérstvo na II. stupni MTF STU Trnava.“. Zároveň je príspevok súčasťou projektu VEGA č. 1/0235/17: „Systémová identifikácia komplexnejších predpokladov pre podporu priemyselných inovácií a zamestnanosti v menej rozvinutých regiónoch SR.“.

1 Úvod

Podnikateľské subjekty sú najdôležitejšie zo všetkých činiteľov zmien v súčasnej spoločnosti. Jediný spôsob, akým môže svet dosiahnuť naplnenie princípov udržateľného rozvoja (UR) je, že globálne podniky sa pridajú k filozofii a princípom UR. To však bude od nich vyžadovať, aby podstúpili zásadné premeny na podnikateľský model,

ktorý sa zakladá na princípe trojitej zodpovednosti (ekonomika – spoločnosť – príroda) v myslení aj konaní. Skutočná zmena si bude vyžadovať nové hodnoty a nové spôsoby myslenia.

Základné problémy, ktoré sú v rozpore s princípmi UR v priemyselných podnikoch sú nasledovné (Steingart, 2008, Švihlíková, 2015, Staněk, Ivanová, 2016):

- *Drancovanie prírody a prírodných zdrojov.*
- *Znečisťovanie životného prostredia.*
- *Vo vyspelých štátoch narastá chudoba, bezdomovectvo a vzniká a narastá pracujúca chudoba - odtrhnutie vývoja miezd od vývoja produktivity práce mzdy rastú pomalšie ako produktivita práce, rastie miera vykorisťovania zamestnancov.*
- *Daňové úniky, dobývanie renty, nevyvážený daňový mix (externalizácia nákladov, socializácia strát).*
- *Nedostatok základnej etiky v podnikaní vedie k uprednostneniu jednorazových obchodov, zameraných na „okradnutie“ druhej strany (stratégia výhra – prehra).*

2 Koncepty podporujúce dosiahnutie udržateľného rozvoja v priemyselných podnikoch

Pre podmienky priemyselných podnikov je k dispozícii potenciálne niekoľko konceptov, podporujúcich udržateľný rozvoj (UR) a spoločensky zodpovedné podnikanie (SZP). Pre potreby príspevku sa zaoberáme nasledovnými konceptmi.

Udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie (USZP)

Koncept spoločensky zodpovedné podnikanie (SZP) je akousi kópiou UR na užšej, resp. podnikovej úrovni. Hlavným cieľom (SZP) je prispievať k UR (Hrdinová, 2013).

Napriek tomu, že existuje veľké množstvo definícií SZP a takmer všetky definície obsahujú tri zložky alebo oblasti: ekonomickú, sociálnu a environmentálnu, v roku 2010 bola vydaná medzinárodná norma ISO 26000: Usmernenie k spoločenskej zodpovednosti, v ktorej tvorcovia vynechali ekonomický pilier, čím dochádza k porušeniu systémového prístupu. Hrdinová (2013) uvádza, že udržateľné spoločensky zodpovedné podnikanie (USZP) je podsystémom udržateľného rozvoja, a preto musí tiež obsahovať všetky tri piliere. Hrdinová (2013) ďalej uvádza, že USZP predstavuje integrálnu súčasť stratégie UR priemyselného podniku.

Tvorba udržateľných zdieľaných hodnôt (TUZH)

V roku 2006 Michael Porter a Mark Kramer vydali prelomovú štúdiu, v ktorej sa venovali spojeniu spoločensky zodpovedného podnikania a konkurenčnej výhody. V príspevku predstavili nový pojem – „Creating Shared Value“ (tvorba zdieľaných hodnôt) (Kuldová, 2012).

Šmida (2015) sa na problém pozerajú rovnako prostredníctvom úlohy SZP v kontexte UR, ktorou by mala byť premena globálnych požiadaviek na lokálne opatrenia

a s tým súvisiaca korekcia podnikových aktivít, ktorých výsledkom je hodnota, za ktorú je ochotný zákazník platiť. Podniky by mali teda dbať ohľad na udržateľnosť samotného podniku i spoločnosti, na ktoré svojimi aktivitami priamo, alebo nepriamo pôsobia. Podľa Šmidu (2015) fungovanie udržateľného priemyselného ekosystému spočíva v koevolúcii globálneho hodnotového reťazca, modifikovaného Porterovho hodnotového reťazca a systému USZP.

Koncept humanistickej ekonomiky (KHE)

Haluška vidí nedostatky v súčasnom hospodárskom systéme, pričom sa stráca záujem o reálnu užitočnosť produkovanej pridanej hodnoty i celého vytváraného, najmä finančného, bohatstva. Nie je dostatočne stimulovaný záujem uspokojovať skutočné ľudské potreby, zvlášť miliárd chudobných a veľkého počtu hladujúcich ľudí na tejto planéte.

Základnou charakteristikou humanistickej ekonomiky je zmena od súčasného zápasu o maximalizáciu zisku, k súťaži o maximalizáciu produkcie užitočnej pridanej hodnoty a o jej spravodlivú deľbu najmä medzi základnými produkčnými faktormi. Spravodlivo ocenená pridaná hodnota nahradí doteraz kriteriálnu pozíciu zisku. Táto zmena je v mechanizme humanistickej ekonomiky realizovaná tým, že vlastníci všetkých na produkcii zúčastnených faktorov, vopred dohodnú budúce podiely na vyprodukovanej pridanej hodnote. Základným kritériom úspešnosti humanistických subjektov sa stane ich prínos k udržateľnému rastu kvality života (Haluška, 2011).

Koncept udržateľný rozvoj (KUR) a koncept humanistickej ekonomiky (KHE) majú objektívne veľa spoločných znakov a široký prienik (tabuľka 1).

Tab. 1: Prieniky konceptu UR/TUR a konceptu humanistickej ekonomiky

Koncept UR/TUR (KUR)	Koncept humanistickej ekonomiky (KHE)
V záujme dosiahnutia TUR musí ochrana životného prostredia tvoriť integrálnu súčasť procesu rozvoja.	KHE okrem ekonomických zásad udržateľnosti rastu kvality života zdôrazňuje ochranu životného prostredia.
Koncept TUR zdôrazňuje spoluprácu štátov k dosiahnutiu TUR formou výmeny vedeckých a technologických poznatkov s dôrazom na zvyšovanie úrovne rozvoja.	KHE odporúča chrániť prírodu a životné prostredie využitím vedeckých a technických poznatkov v záujme urýchlenia rastu kvality života.
Aby sa dosiahol TUR a lepšia kvalita života, štáty by mali eliminovať neudržateľné modely výroby a spotreby.	KHE podmieňuje vznik modelu výroby a spotreby, kde budú vyrábané výrobky na uspokojenie reálnych potrieb.
Otázky životného prostredia sa najlepšie riešia za účasti všetkých zainteresovaných občanov.	KHE zdôrazňuje potrebu participatívneho rozhodovania a riadenia vo všetkých otázkach fungovania spoločnosti.
Tvorivé schopnosti, ideály a odvaha mladých ľudí na celom svete by sa mali zmobilizovať s cieľom vytvoriť globálne partnerstvo, ktoré by umožnilo dosiahnutie TUR.	Využitie vedeckých a technických poznatkov urýchli rast kvality života a povedú k trvalo udržateľnému dlhodobému rastu.

Zdroj: Jurík, 2017

Bhutánsky koncept rozvoja (BKR)

V kontraste zdôrazňovania ekonomického rastu ako hlavného cieľa spoločnosti zaviedol bhutánsky kráľ v roku 1972 index hrubého národného šťastia, ktorý má vyjadrovať úspech krajiny prostredníctvom šťastia občanov Bhutánu.

Koncept hrubé národné šťastie je najčastejšie vysvetľovaný jeho 4 piliermi (Gross National Happiness, 2016):

1. Dobrá správa verejných vecí.

2. *Udržateľný sociálno-ekonomický rozvoj.*
3. *Ochrana a podpora kultúrneho dedičstva.*
4. *Ochrana a starostlivosť o životné prostredie.*

V súčasnosti sú tieto piliere rozšírené na 9 základných oblastí, ktoré lepšie vysvetľujú komplexný pohľad na hrubé národné šťastie (Gross National Happiness, 2016): 1. *Psychická pohoda.* 2. *Životná úroveň.* 3. *Dobrá správa štátu.* 4. *Zdravie.* 5. *Vzdelávanie.* 6. *Vitalita komunity.* 7. *Rozmanitosť a odolnosť kultúry.* 8. *Využitie času.* 9. *Životné prostredie.*

Koncept udržateľný rozvoj (KUR) a „bhutánsky koncept rozvoja“ (BKR) majú objektívne veľa spoločných znakov a široký prienik, tabuľka 2.

Tab. 2: Prieniky konceptu UR/TUR a bhutánskeho konceptu rozvoja

Ludské bytosti stoja v centre záujmu o TUR. Majú právo na zdravý a produktívny život, ktorý je v súlade s prírodou.	Cieľom BKR je pomáhať človeku v jeho celi – naplniť svoju túžbu po šťastí.
V záujme dosiahnutia TUR musí ochrana životného prostredia tvoriť integrálnu súčasť procesu rozvoja.	BKR odmieta nekontrolované ničenie prírody, stavia sa proti ťažbe nerastov s jediným cieľom – zvyšovať zisky.
Aby sa dosiahol TUR a lepšia kvalita života, štáty by mali eliminovať neudržateľné modely výroby a spotreby.	BKR odporúča zmeniť návyky orientované na konzum, vyzýva ľudí k skromnosti a triezvosti spotreby.
Otázky životného prostredia sa najlepšie riešia za účasti všetkých zainteresovaných občanov.	Ludia v Bhutáne sú zapájaní do ochrany a udržateľného využívania životného prostredia.
Tvorivé schopnosti, ideály a odvaha mladých ľudí na celom svete by sa mali zmobilizovať s cieľom vytvoriť globálne partnerstvo, ktoré by umožnilo dosiahnutie TUR.	Lídrmi v BKR musia byť tí, ktorí spĺňajú skutočné duchovné kritériá vodcu - <i>vedomosti, súcit a rozhodnosť</i> .
Domorodé obyvateľstvo a jeho spoločenstvá majú dôležitú úlohu v starostlivosti o životné prostredie.	BKR dbá na odolnosť miestnej kultúry a tradícií voči globalizovanej konzumnej spoločnosti.

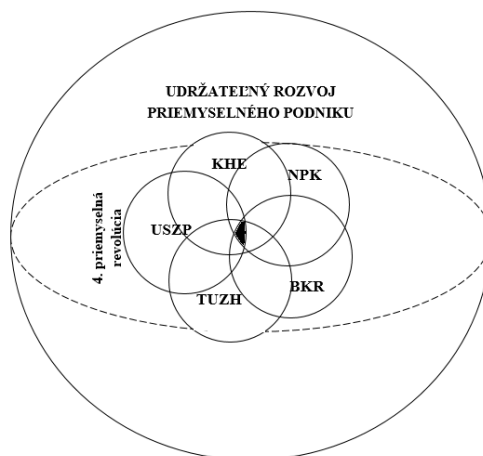
Zdroj: Jurík, 2017

Národný program kvality Slovenskej republiky na roky 2017 – 2021 (NPK)

Prispievať k trvalo udržateľnému rozvoju SR má za úlohu aj Národný program kvality Slovenskej republiky: Stratégia zlepšovania kvality produktov a služieb zlepšovaním organizácií 2017-2021, ktorý vypracoval Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo Slovenskej republiky. Poslanie národného programu kvality je prioritne zamerané na podporu zlepšovania kvality produktov a služieb zlepšovaním organizácií pôsobiacich vo verejnom aj súkromnom sektore so zameraním na trvalo udržateľnú kvalitu života a konkurencieschopnosť vo všetkých oblastiach života spoločnosti.

3 Návrh konceptu udržateľného rozvoja priemyselného podniku

Pri návrhu konceptu sme vychádzali zo spomínaných konceptov a konceptu 4. priemyselná revolúcia, obrázok 1.

Obr. 1: Návrh konceptu udržateľného rozvoja priemyselného podniku

Zdroj: Jurík, 2017

Dosiahnutie udržateľného rozvoja (priemyselného podniku) by malo byť primárnym cieľom celkového vývoja spoločnosti, ktoré sa dá doceliť aplikáciou jednotlivých konceptov podporujúcich UR. Na obrázku 1 je zobrazená na pozadí 4. priemyselnej revolúcie, ktorú nevnímame primárne ako koncept podporujúci dosiahnutie UR priemyselného podniku, ale ako možný zdroj sociálnych, environmentálnych i ekonomických negatívnych problémov (zvýšená záťaž na ŽP, zvýšená nezamestnanosť, zníženie príjmov, ...). Ak sa však zameranie 4. priemyselnej revolúcie (jej prvkov) nasmeruje v prospech kvality života ľudí, kvality životného prostredia a kvality práce môže ona potenciálne zlepšiť i kvalitu života ľudí na planéte Zem.

Na základe výsledkov dizertačnej práce (Hrdinová, 2013) a prieniku vyššie uvedeníh konceptov sme navrhli 3 kritériá konceptu udržateľného rozvoja priemyselného podniku pre proces tvorby kompetenčných modelov manažérov v priemyselných podnikoch (PT KM MPP), ktorými sú:

- *Kritérium „Udržateľná kvalita práce – UKP“;*
- *Kritérium „Udržateľná kvalita života – UKŽ“;*
- *Kritérium „Udržateľná kvalita produkcie (výrobkov a služieb) – UKV“.*

Vychádzajúc z predpokladov dizertačnej práce (Hrdinová, 2013) a NPK SR na roky 2017 – 2021): *Ak platí, že NPK je ekvivalentom udržateľnej kvality práce aj kvality produkcie aj udržateľnej kvality života, potom proces tvorby udržateľných kompetenčných modelov manažérov v priemyselných podnikoch (PT UKM MPP) je tiež ekvivalentom udržateľnej kvality práce aj kvality produkcie aj udržateľnej kvality života.*

$$(NPK \approx (UKP \wedge UKV \wedge UKŽ)) \rightarrow (PT UKM MPP \approx (UKP \wedge UKŽ \wedge UKV)) \quad (1)$$

kde:

\approx - je symbol operácie ekvivalencie - ekvivalentor,

\rightarrow - je symbol operácie implikácie (“ak“ – „potom“) – implikátor,

\wedge - je symbol operácie logického súčinu (konjunkcie, „aj“) – konjunktior.

4 Návrh udržateľnej personálnej stratégie a udržateľného kompetenčného modelu v stratégií udržateľného rozvoja priemyselného podniku

Strategické riadenie ľudských zdrojov nachádza svoju pozíciu pri tvorbe stratégie UR podniku na úrovni udržateľných funkčných stratégií vo forme udržateľnej personálnej stratégie. Základným nástrojom udržateľnej personálnej stratégie by mal byť podľa nás **udržateľný kompetenčný model zamestnancov**, vytvorený na základe udržateľnej personálnej stratégie, vychádzajúcej z kritérií UR a USZP, obrázok 2. Takto nami navrhnutý udržateľný kompetenčný model bude, spolu s jednotlivými 4 oblasťami jeho využitia (výber, rozvoj, hodnotenie a odmeňovanie zamestnancov), otvorený rozvíjajúci sa systém na základe spätných väzieb a zároveň po špirále na základe Demingovho PDCA cyklu.

Podľa navrhnutého systému udržateľnej personálnej stratégie, obrázok 2, platí:

$$\text{SURP} \supset \text{US SPJ} \supset \text{UFS} \quad (2)$$

tzn., že UFS je podsystem (⊃) US SPJ a tento je podsystem (⊃) SURP,

kde:

⊃ - je symbol operácie podsystem,

SURP – stratégia udržateľného rozvoja podniku,

US SPJ – udržateľná stratégia strategickej podnikateľskej jednotky

UFS – udržateľné funkčné stratégie.

Následne:

$$\text{UFS} \approx (\text{UPS} \wedge \text{UMS} \wedge \text{UVS} \wedge \text{UFiS} \wedge \text{ULS} \wedge \text{UES} \wedge \dots \wedge) \quad (3)$$

kde:

Bodky medzi symbolmi operácie logického súčinu ($\wedge \dots \wedge$) znamenajú „*otvorenosť systému*“.

UPS – udržateľná personálna stratégia,

UMS – udržateľná marketingová stratégia,

UVS – udržateľná výrobná stratégia,

UFiS – udržateľná finančná stratégia,

ULS – udržateľná logistická stratégia,

UES – udržateľná environmentálna stratégia.

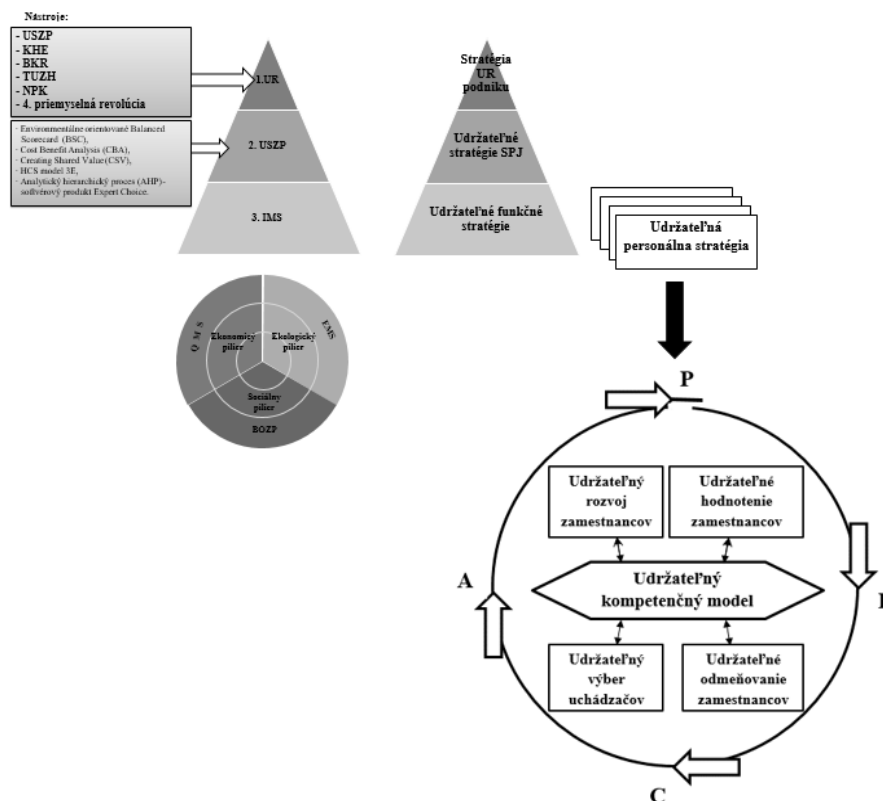
Potom, udržateľná personálna stratégia:

$$\text{UPS} \approx (\text{UPZ} \wedge \text{UVZ} \wedge \text{UVaURZ} \wedge \text{URaPKZ} \wedge \text{UH} \wedge \text{OZ} \wedge \text{UTPV} \wedge \text{UTPP} \wedge \text{USaM} \wedge \dots \wedge) \quad (4)$$

kde:

UPZ – udržateľné plánovanie zamestnancov,

UVZ – udržateľný výber zamestnancov,
 UVaURZ – udržateľné vzdelávanie a udržateľný rozvoj zamestnancov,
 URaPKZ – udržateľné riadenie a plánovanie kariéry zamestnancov,
 UHaOZ – udržateľné hodnotenie a odmeňovanie zamestnancov,
 UTPV – udržateľná tvorba pracovných vzťahov,
 UTPP – udržateľná tvorba pracovných podmienok,
 USaM – udržateľná stimulácia a motivácia.

Obr. 2: Návrh udržateľnej personálnej stratégie a udržateľného kompetenčného modelu v stratégii udržateľného rozvoja priemyselného podniku

Zdroj: Jurík, 2017

5 Návrh metodiky tvorby kompetenčného modelu zamestnancov priemyselných podnikov na Slovensku s využitím metódy AHP v kontexte s udržateľným rozvojom

Nami navrhnutá metodika tvorby kompetenčného modelu zamestnancov priemyselných podnikov na Slovensku s využitím metódy AHP v kontexte s udržateľným rozvojom pozostáva potom z nasledovných krokov (obrázok 3):

1. Rozhodnutie vlastníkov, resp. top manažmentu o tvorbe kompetenčného modelu

Samotnému rozhodnutiu, môže predchádzať verejný záväzok k prijatiu stratégie UR podniku, resp. prijatiu hodnôt a kritérií UR do podnikovej kultúry.

2. Posúdenie existencie kompetenčného modelu v podniku

Pred samotným procesom tvorby kompetenčného modelu na základe kritérií UR je nevyhnutné zistiť, či v podniku je vytvorený existujúci kompetenčný model, či sa využíva a čo bolo účelom jeho tvorby, či sú v ňom premietnuté podnikové hodnoty.

3. Definovanie cieľa a využitia kompetenčného modelu v podniku

Pred samotnou tvorbou kompetenčného modelu, musia mať vlastníci a top manažment ujasnený a zdefinovaný cieľ tvorby kompetenčného modelu, dôvody a potreby uplatňovania kompetenčného modelu.

4. Výber prístupu tvorby kompetenčného modelu

Pri tvorbe kompetenčného modelu môže podnik využiť tieto prístupy: 1. *Preskriptívny prístup*. 2. *Prístup šitý na mieru*. 3. *Kombinovaný prístup*.

5. Zostavenie projektového tímu

Vedúcim projektového tímu alebo minimálne zastrešenie nad projektom by mal prevziať zástupca z top manažmentu (ideálne personálny riaditeľ).

6. Špecifikácia súboru hodnôt na báze udržateľnosti

Podniková kultúra musí vychádzať z princípov a kritérií UR a z vyššie spomínaných konceptov.

7. Identifikácia rôznych úrovní udržateľného výkonu

Pri tvorbe kompetenčných modelov je potrebné zistiť úrovně dosahovania výkonu, ale aj to akým spôsobom bola daná úroveň dosiahnutá, či postupujú v zmysle hodnôt udržateľnosti a v prospech všetkých zainteresovaných subjektov.

8. Definovanie a opis kompetencií

Základnou úlohou tejto fázy je definovať charakteristiku kompetencií tak, aby čo najpresnejšie vystihovala a zrozumiteľne opisovala správanie sa a ich prejavy.

9. Posúdenie súladu kompetenčného modelu so stratégiou UR podniku, víziou UR podniku a poslaním UR podniku a s udržateľnou personálnou stratégiou

V rámci posúdenia súladu kompetenčného modelu so stratégiou UR podniku, víziou UR podniku a poslaním UR podniku a s udržateľnou personálnou stratégiou, príp. podnikovou kultúrou sa každá jedna kompetencia porovná s hodnotami a cieľmi obsiahnutými v jednotlivých dokumentoch.

10. Vytvorenie nového udržateľného kompetenčného modelu alebo prepracovanie pôvodného kompetenčného modelu

„Udržateľný kompetenčný model“, bude vytvorený na základe kritérií udržateľného rozvoja.

11. Validácia udržateľného kompetenčného modelu

Validáciou kompetenčného modelu podnik overí, či model opisuje také správanie, vďaka ktorému manažéri dosahujú výnimočné výsledky udržateľným spôsobom.

12. Využitie udržateľného kompetenčného modelu v jednotlivých oblastiach

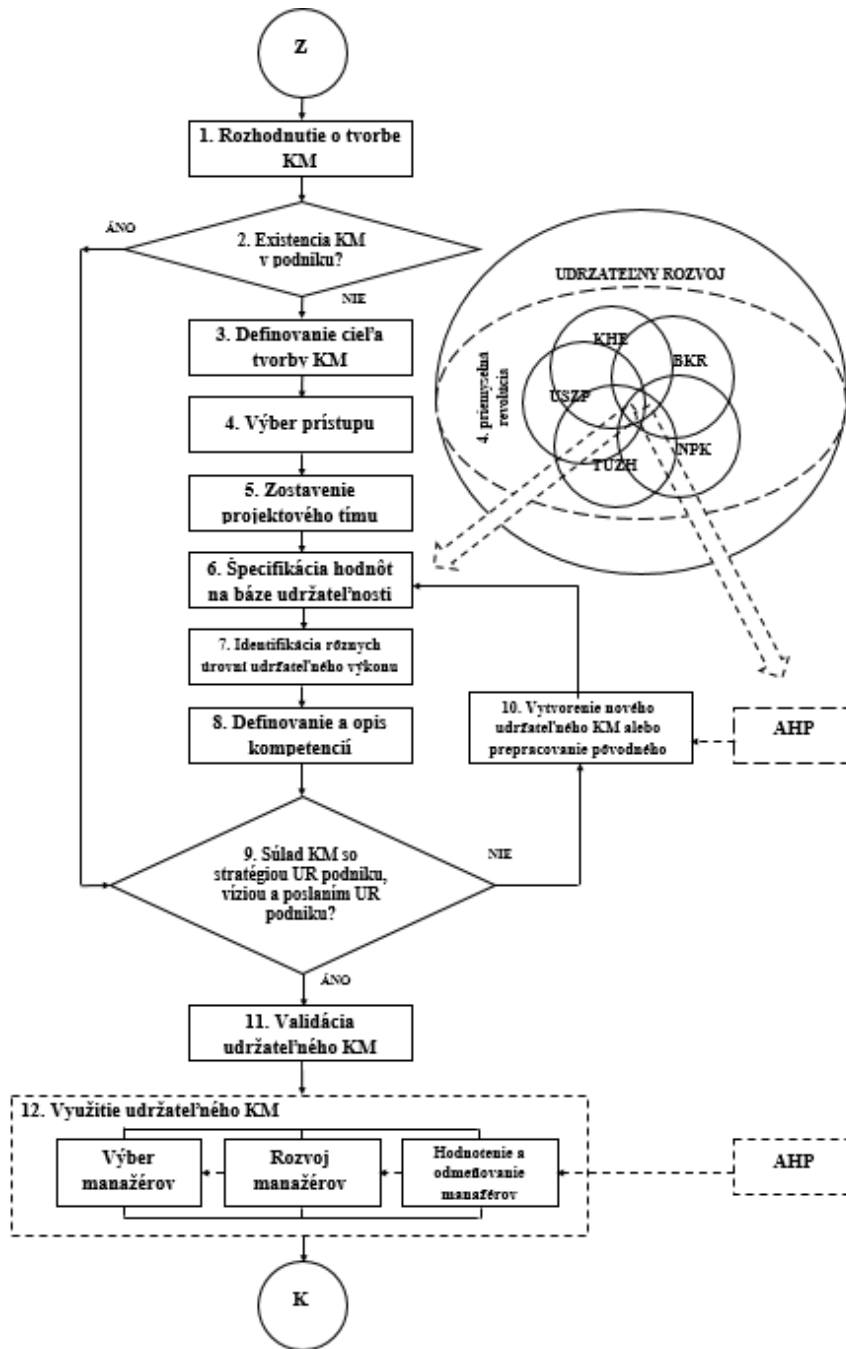
Udržateľný kompetenčný model je možné využiť pri výbere uchádzačov, pri rozvoji, hodnotení a odmeňovaní zamestnancov.

V rámci metodiky tvorby kompetenčného modelu zamestnancov **navrhujeme využiť metódu analytický hierarchický proces (AHP) v 2 krokoch**, a to:

10. Vytvorenie nového udržateľného kompetenčného modelu alebo prepracovanie pôvodného kompetenčného modelu.

12. Využitie udržateľného kompetenčného modelu v jednotlivých oblastiach.

Metóda AHP je exaktná metóda viackriteriálnej optimalizácie, ktorá je štruktúrovanou technikou určenou na riešenie komplexných rozhodnutí. Je založená na matematickom postupe a ľudskej psychológii, čím zvýšime objektivitu jednotlivých procesov pri rozhodovaní.

Obr. 3: Návrh metodiky tvorby kompetenčného modelu manažérov priemyselných podnikov na Slovensku s využitím metódy AHP v kontexte s udržateľným rozvojom

Zdroj: Jurík, 2017

6 Záver

Manažéri a ich vlastnosti (kompetencie) predstavujú predpoklad plnenia aktivít a činností smerujúcich k udržateľnosti podnikov. Preto je nevyhnutné vytvoriť „udržateľný“ kompetenčný model, ktorý napomôže rozvinúť udržateľnosť a jej princípy do aktivít a činností priemyselných podnikov. Charakter tvorby kompetenčných modelov predstavuje problém, ktorý možno riešiť aplikáciou metódy analytický hierarchický

proces. Pre úspešné riadenie a vedenie zamestnancov, je nutné meranie a hodnotenie kompetencií, ktoré jednotliví zamestnanci majú k dispozícii. Tieto kompetencie vytvárajú predpoklad pre dosiahnutie udržateľného výkonu zamestnancov, a tým aj celého podniku. Hlavným cieľom príspevku bolo navrhnúť a opísať metodiku tvorby kompetenčného modelu manažérov priemyselných podnikov na Slovensku s využitím metódy AHP v kontexte s udržateľným rozvojom.

7 Literatúra

- Agenda 21 a ukazovatele trvalo udržateľného rozvoja. 1996. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky. 520 s. ISBN 80-88833-03-5.
- Centre for Bhutan Studies & GNH Research. 2016. 2015 GNH SURVEY REPORT: A Compass Towards a Just and Harmonious Society. Thimpu. ISBN 978-99936-14-86-9.
- Gross National Happiness, 2016. [online]. [cit. 2016-11-3]. Dostupné na internete: <<http://www.grossnationalhappiness.com/>>.
- HALUŠKA, I. 2011. Budúcnosť globálnej ekonomiky. Teória a prax humanistickej ekonomiky. Bratislava: IRIS. 437 s. ISBN 978-80-89256-65-5.
- HRDINOVÁ, G., 2013. Koncept HCS modelu 3E vs. koncept Corporate Social Responsibility (CSR). Dizertačná práca. Trnava: Trnava STU, 2013. 228 s.
- JURÍK, L. 2017. Návrh metodiky tvorby kompetenčného modelu zamestnancov priemyselných podnikov na Slovensku s využitím metódy AHP v kontexte s udržateľným rozvojom. Dizertačná práca. Trnava: Trnava STU. 166 s.
- KULDOVÁ, L. 2012. Nový pohľad na spoločenskú zodpovednosť firem – Strategická CSR. Plzeň: NAVA. 176 s. ISBN 978-80-7211-408-5.
- PORTER, M., KRAMER, M. 2006. The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. In *Strategy & Society: Harvard Business Review*. 84 (December). ISSN 0258-0534.
- STANĚK, P., IVANOVÁ, P. 2016. Štvrtá priemyselná revolúcia a piaty civilizačný zlom. Bratislava: Elita. 216 s. ISBN 978-80-970135-8-5.
- STEINGART, G. 2008. Globální válka o blahobyt. Praha: Knižní klub. p. 348. ISBN 978-80-242-2301-8.
- ŠMIDA, L. 2015. Návrh tvorby systému udržateľných zdieľaných hodnôt priemyselného podniku v kontexte s udržateľným spoločensky zodpovedným podnikaním. Dizertačná práca. Trnava: Trnava STU, 2015.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2015. Jak jsme se stali kolonií. Praha: Rybka Publishers. 229 s. ISBN 978-80-87950-17-3.
- ÚNMS SR. 2016. (Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo Slovenskej republiky). Národný program kvality: Stratégia zlepšovania kvality produktov a služieb zlepšovaním organizácií 2017 – 2021.

Управление предприятием транспортной отрасли: вопросы формирования лояльности персонала

Галина Павловна Гагаринская¹, ФГБОУ ВО «Самарский государственный технический университет», г. Самара

Ирина Гарриевна Кузнецова², ФГБОУ ВО «Самарский государственный технический университет», г. Самара

Management of the transport industry enterprise: issues of formation of staff loyalty

Authors' contact details

¹⁻²Samara State Technical University,
Engineering Economics Faculty,
Department of Economics and Management of Organisation,
244 Molodogvardeiskaia ul.,
Samara, 443100,
Russian Federation
eyo080505@mail.ru

Abstract: In the article the authors analyze the problems of transport enterprises in the aspect of forming the loyalty of personnel. The problems of personnel retention and employee turnover at the enterprise of the transport industry are analyzed. The transport industry in Russia is the main one due to the huge territory occupied by the country (17 million km²), its natural-geographical, geo-economic and geopolitical conditions. To substantiate the relevance of the problem under study, the article provides the volume of passenger turnover of railways in the Russian Federation by types of messages. The average passenger travel distance on the railways of Russia according to the types of messages. Transport mobility in long-distance communication was determined by the action of various kinds of external and internal factors. The authors give the turnover figures for one of the transport industry enterprises. When analyzing the turnover of personnel, there are 5 main types. The article examines the factors influencing the loyalty of the personnel: corporate attestation, the system of payment and motivation, development of human resources, social policy, improvement of conditions and labor protection, socio-psychological climate, intra-corporate communications, youth policy, innovations in personnel management. When identifying factors that affect the loyalty of personnel, we could identify a number of elements existing in the transport industry. The study has developed a model for increasing staff loyalty in the transport industry, in which 3 blocks are singled out and recommended measures to increase staff loyalty: "corporate dialogue"; Head of a new type; Staff assessment in the form of "continuous" dialogue; Unplanned inspections of specialists in personnel management (Training-verification-assistance); Targeted intensive training of students (the project "Your way"); Personal cabinet "Shell"; which is compensated social package and targeted work with surcharges.

Keywords: management, loyalty, personnel, transport industry.

1 Введение

В современной России большинство компаний сталкиваются с проблемой удержания персонала. В условиях рыночных отношений особенно остро встает

вопрос обеспечения предприятий кадрами, способными эффективно решать организационные и производственные задачи в нестабильных, быстро меняющихся экономических ситуациях и трудно предсказуемой обстановке. Осознание необходимости изучения состава и структуры кадров организации позволит руководителю в полной мере использовать имеющийся потенциал трудовых ресурсов, что в свою очередь должно сказаться на повышении эффективности работы предприятия в целом, что, вне всякого сомнения, является важнейшим показателем.

2 Методический подход к управлению персоналом предприятий транспортной отрасли

В Российской Федерации пассажирский транспорт занимает особое место прежде всего в связи с огромной территорией, занимаемой страной (17 млн км²), её природно-географическими, геоэкономическими и геополитическими условиями. Он является неотъемлемым звеном в организации культурных и экономических связей между регионами страны, обеспечивает передвижение по производственным и личным надобностям, объединяет в единый комплекс удалённые друг от друга районы больших городов и городских агломерации, способствуя социально-экономическому и научно-техническому прогрессу. Пассажирский транспорт удовлетворяет одну из самых насущных потребностей человека – потребность в перемещении и общении друг с другом.

Рассмотрим проблемы управления персоналом на предприятии транспортной отрасли.

В настоящее время, как отмечает Боцман К.О. (2015), меняется само содержание понятия «потребительская лояльность» - односложное определение, связанное с повторными покупками потребителя, обусловленными по большей части предоставляемыми транспортными компаниями бонусами и скидками, уступает место комплексному понятию, в рамках которого такие характеристики, как качество транспортных услуг, индивидуальный подход, профессионализм персонала, уникальность предлагаемых услуг, разнообразие услуг приобретают у потребителей особую ценность.

Удовлетворение меняющихся потребностей клиентов, безупречное качество и стимулирование повторных клиентов – важнейшие направления в деятельности транспортных организаций во всех странах мира. Развитие научно-технического прогресса, телекоммуникационных технологий, сервисного обслуживания клиентов способствуют росту ожиданий со стороны клиентов в отношении применения транспортными компаниями разнообразных программ лояльности, повышения качества обслуживания, роста профессионализма работников, развития разнообразия предлагаемых транспортных услуг. Реализация перечисленных направлений по повышению эффективности деятельности транспортных компаний не возможна без использования новых подходов к менеджменту (Матер. обуч. конф. ключевых руководителей высшего звена 149 ОАО «РЖД» по вопросам клиентоориентированности в ОАО «РЖД», 2012.).

Лояльность персонала один из важных, хотя и скрытых, факторов, влияющих на успешность любой организации. Лояльные сотрудники могут обеспечить компании лидерские позиции, лояльный сотрудник – основа процветания компании. Как показано в исследовании Мазепа А.Р., Кругловой М.А. (2014), корпоративная культура позволяет максимизировать эффективность деятельности сотрудников за счет повышения лояльности персонала и, как следствие, снижение текучести кадров, тем самым обеспечить высокую прибыльность на предприятии.

Текучесть кадров – один из ведущих показателей, который характеризует лояльность персонала предприятия. С помощью анализа текучести можно выявить достоинства и недостатки реализации корпоративной культуры. Изучение показателей текучести персонала могут показать степень удовлетворенности, мотивированности, вовлеченности персонала в решение корпоративных задач и многие другие факторы, влияющие на лояльность сотрудников.

По определению Кибанова А.Я. и др. (2014), под текучестью кадров понимают движение рабочего персонала, связанное с уходом по собственному желанию или вынужденным увольнением. Если же нужно постоянно искать замену уходящему персоналу, нести издержки за обучение и проводить адаптацию вновь пришедших, будет все сложнее поддерживать имидж компании и формировать благоприятный климат в коллективе.

3 Анализ состояния транспортной отрасли в Российской Федерации

Уровень развития пассажирского транспорта отражается на различных сферах общественной жизни. Определить границы выполняемых им социальных и экономических функций можно только примерно: реальный результат деятельности пассажирского транспорта обычно характеризуется одновременно как социальным, так и экономическим эффектом, который не всегда возможно определить количественно. Теоретически продукцией пассажирского железнодорожного транспорта является результат перемещения, то есть полезный эффект, создаваемый транспортным производственным процессом. В нормативно-правовых актах Российской Федерации транспортная деятельность отнесена к сфере услуг, хотя некоторые виды перемещений тесно связаны с собственно производством материальных благ, с реальной экономикой.

Таб. 3.1: Статическая подвижность населения, число отправлений на одного жителя в год

Вид транспорта	Год									
	1991	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2009	2015
Железнодорожный	18,2	16	15,7	14	12,6	9,2	9,8	9,4	8	6,9
Автомобильный	183,6	167,7	163	158,9	156,3	157,2	151,8	79,1	79,4	78,8
Воздушный	0,6	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,16	0,26	0,33	0,64
Внутренний водный	0,5	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,19	0,15	0,19	0,09
Морской	0,1	0,06	0,04	0,03	0,02	0,01	0,008	0,009	0,01	0,06
Всего	203	184,5	179,3	173,3	169,2	1667	161,96	88,92	87,8	86,49

Источник: СВИРИДЧУК Г.П. Территориальная организация

и развитие пассажирских комплексов в крупных железнодорожных узлах России: дисс. ... канд. экон. наук, 08.00.05 / Г.П. Свиридчук. – М., 2017. – 170 с.

Транспортная подвижность в дальнем сообщении определялась действием различного рода внешних и внутренних факторов, характеризующихся изменениями в политике, экономике, демографии и т.п.

Важную роль при выборе пассажиром предпочтительного вида транспорта играют такие характеристики, как экономичность, доступность и безопасность, а также учитывается техническое состояние транспортных средств и инфраструктуры конкретного вида транспорта. Дать количественную оценку влияния на рассматриваемый показатель вышеперечисленных факторов в условиях высокой динамики рынка, показать значимость каждого фактора можно на основе обработки показателей перевозок с учетом результатов натурных обследований. К сожалению, официальная статистика пассажирских перевозок не отражает все виды передвижения граждан России. Динамическую подвижность населения характеризуют данные таблицы 3.2.

Таб. 3.2: Динамическая подвижность населения, пасс.-км на одного жителя в год

Вид транспорта	Год									
	1991	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2009	2015
Железнодорожный	1715,2	1707,3	1839,2	1539,7	1316,4	967	1151	1205,9	1067	822,9
Автомобильный	1688,2	1431,6	1353,4	1313,9	1289	1177,9	1132,3	674,4	753	863,9
Воздушный	1012,8	793,7	562,2	490,2	491,1	366,7	367,7	600,8	792,2	1547,6
Внутренний водный	24,9	12,8	10,8	8,1	7,5	7,5	6,89	6,3	5,6	3,4
Морской	3,4	3,4	2	2	1,4	0,2	0,83	0,63	0,42	0,41
Всего	4444,5	3948,8	3768	3353,9	3105,4	2518,1	2658,8	2488,0	3035,4	3238,2

Источник: СВИРИДЧУК Г.П. Территориальная организация

и развитие пассажирских комплексов в крупных железнодорожных узлах России: дисс. ... канд. экон. наук, 08.00.05 / Г.П. Свиридчук. – М., 2017. – 170 с.

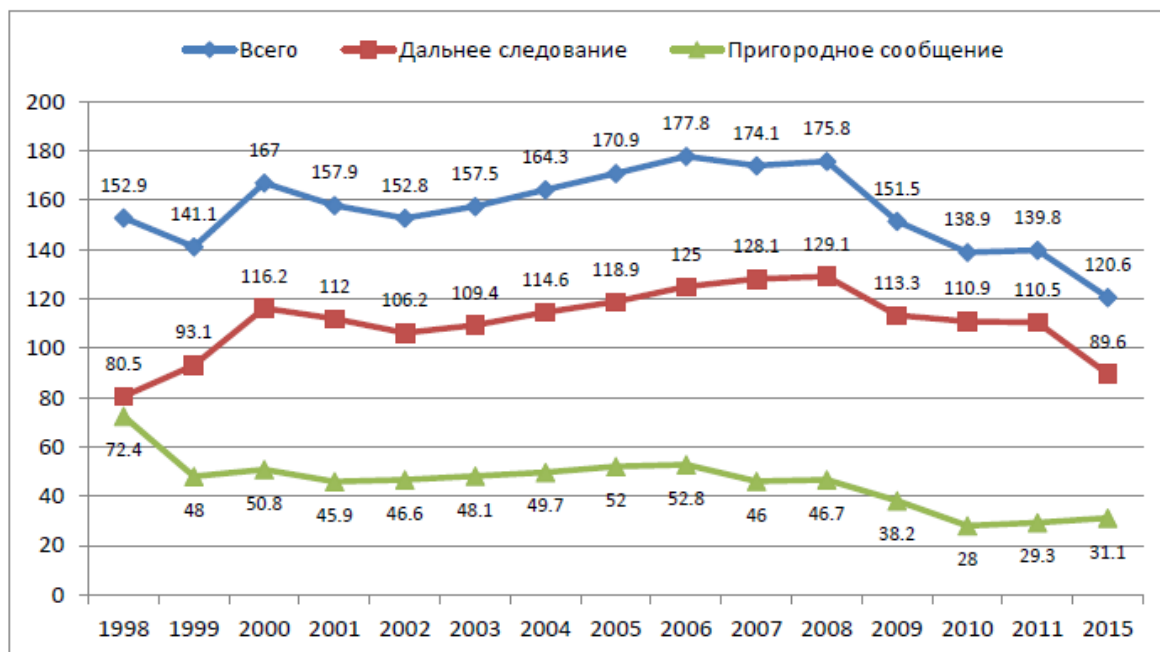

Рис. 3.1: Объем пассажирооборота железных дорог России по видам сообщения в период 1998 - 2015 гг., млрд пасс-км

Источник: Стратегия развития холдинга «РЖД» на период до 2030 года и основные приоритеты его развития на среднесрочный период до 2015 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fsgs.ru>

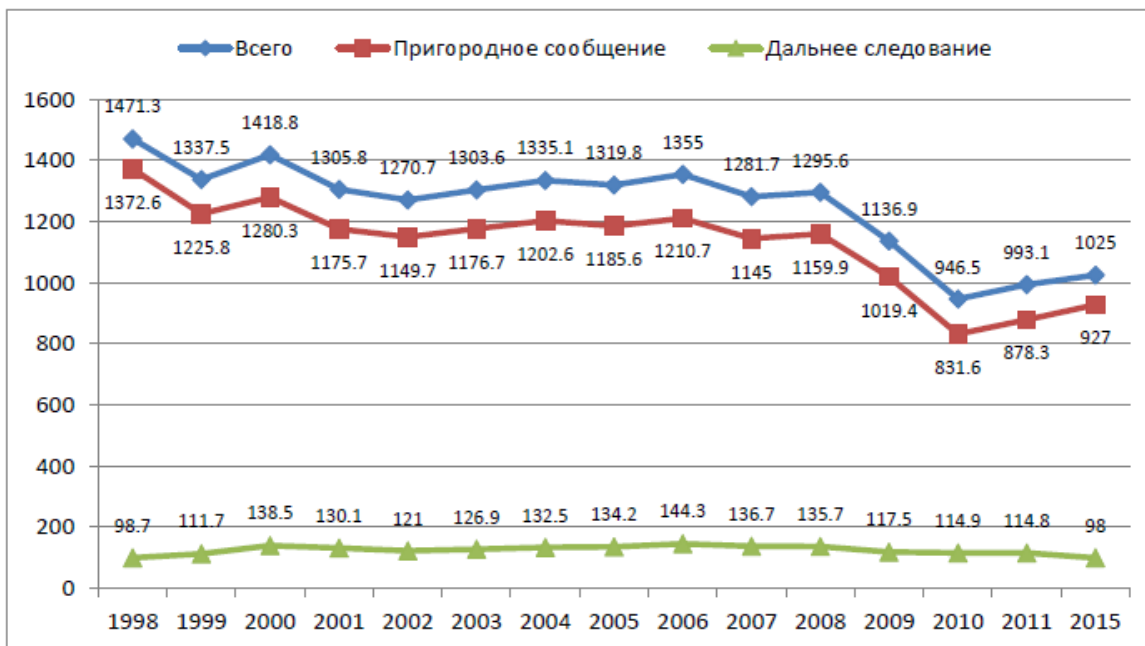

Рис. 3.2: Объем отправления пассажиров железными дорогами России по видам сообщений в период 1998 - 2015 гг., млн чел.

Источник: Стратегия развития холдинга «РЖД» на период до 2030 года и основные приоритеты его развития на среднесрочный период до 2015 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fsgs.ru>

Средняя дальность пассажирских перевозок на железных дорогах страны в целом увеличивалась, несмотря на снижение дальности поездок в пригородных поездах (рис. 3.3).

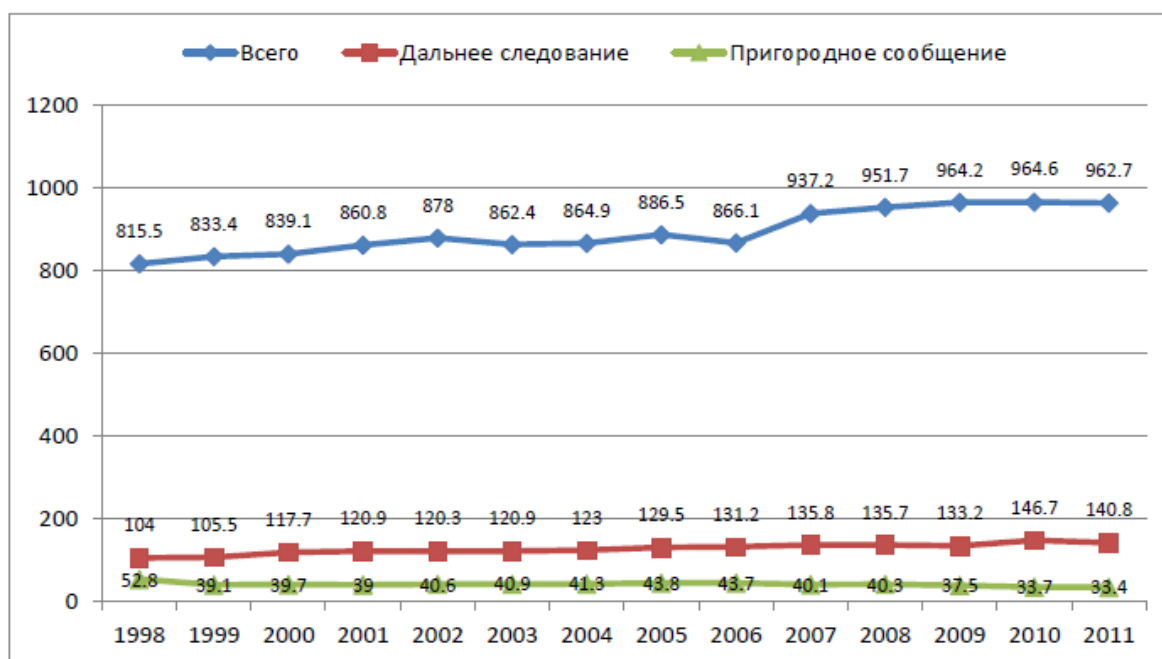

Рис. 3.3: Средняя дальность поездки пассажира на железных дорогах России по видам сообщений в период 1998 - 2011 гг., км

Источник: Стратегия развития холдинга «РЖД» на период до 2030 года и основные приоритеты его развития на среднесрочный период до 2015 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fsgs.ru>

4 Диагностика системы управления текучестью персонала на предприятиях транспортной отрасли

Общепризнано: в мире идет борьба за разные капиталы, в том числе за человеческий, который сегодня является, наверное, самым дорогостоящим и востребованным. От того, насколько сотрудники успешны, преданы делу и мотивированы, зависит масштаб решаемых задач.

В целом во взятой транспортной компании наблюдается незначительное снижение текучести кадров по полигону за 9 месяцев 2016 года по сравнению с 2015 годом (7,1% против 7,2%). При анализе текучести кадров по полигону, можно отметить пять основных ее видов:

1. Внутритранспортная – связана с кадровыми перестановками внутри полигона. С начала года уволилось по внутритранспортному переводу 764 чел.
2. Внешняя – трудовые перемещения происходят между структурными подразделениями полигона и внешним рынком труда. С начала года уволилось на сторону 5033 чел.
3. Физическая – связана с добровольным уходом работника из организации ввиду различных причин. Здесь важно проводить анализ таких причин. Проведенный анализ причин увольнения показывает, что за 9 месяцев 2016 г. уволено по собственному желанию 3096 человек или 97,6%. Основными причинами увольнений явились такие причины как увольнение:

- на пенсию 1345 чел. или 43,0%;
 - не удовлетворены заработной платой 716 чел. или 23%;
 - не удовлетворены характером работы 230 чел. или 7,3%;
 - не удовлетворены условиями труда 151 чел. или 4,8%;
 - отдаленность от места жительства 129 чел. или 4,0%;
 - перемена места жительства 63 чел. или 2,0%;
 - прочие 439 чел. или 14%;
 - не удовлетворены психологическим климатом 7 чел. или 0,3%;
 - нет перспектив роста 8 чел. или 0,3%.
4. Скрытая – происходит в том случае, когда физически работник не покидает компанию, но фактически перестает принимать участие в организационной деятельности.
 5. Естественная текучесть (до 5% в год) – является естественным процессом в кадровой политике, способствует обновлению трудового потенциала.

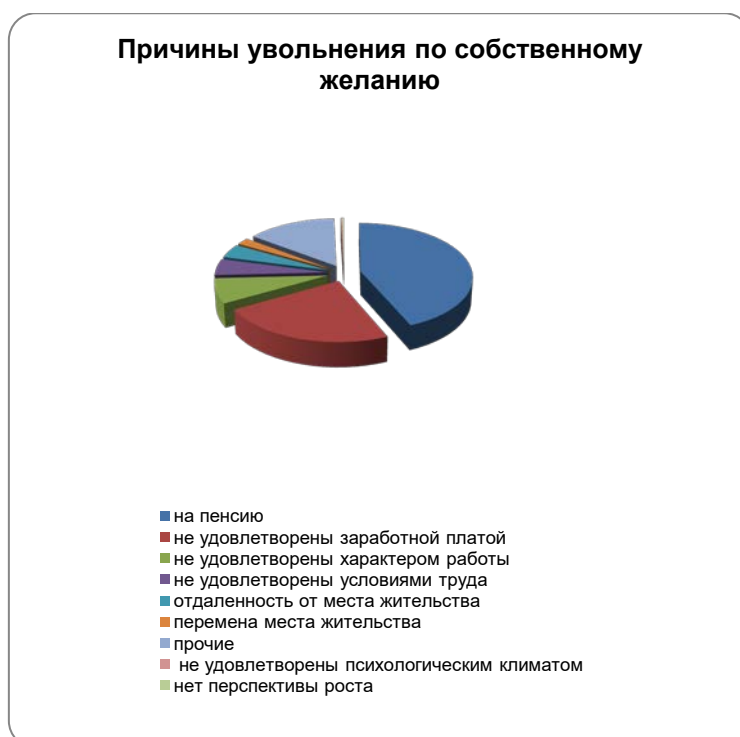

Рис. 4.1: Анализ причин увольнения по собственному желанию

Источник: Составлено автором

Можно отметить, что невысокий уровень текучести кадров благотворно сказывается на компании, поскольку привносит в коллектив свежие мысли и силы. Тем не менее, частая смена руководителя организации или управленческого персонала может привести к застою и снижению показателей работы. Иногда это приводит к так называемому «волновому эффекту», когда вслед за руководящим составом уходят и другие сотрудники компании. Еще

один неприятный момент – увольнение «свежего» персонала, если средства, затраченные на его обучение, еще не окупились.

5 Разработка модели повышения лояльности в транспортной компании

В процесс возникновения, развития и изменения корпоративной культуры транспортной компании, оказывали влияние целый ряд факторов. В результате анализа внутренних факторов: взглядов, ценностей, представлений основателя транспортной компании коллективного опыта, и многих других, были выявлены такие, которые напрямую зависят от интенсивности текучести кадров, и влияют на лояльность персонала. После разработки рекомендаций и предложенных мероприятий была создана модель повышения лояльности персонала в отдельно взятой транспортной компании.

Зоны корпоративной культуры, оказывающие влияние на лояльность персонала. Представим их в виде рисунка 5.1.

Рис. 5.1: Факторы, влияющие на лояльность персонала

Источник: Кадровая и молодежная политика ОАО «РЖД», 2013 г., с.21-22

При выделении факторов, влияющих на лояльность персонала, мы могли видеть ряд элементов, существующих в компании, которые являются основой управления лояльностью персонала. С целью раскрытия рисунка 5.1 представим составляющие элементы в таблице 5.1.

Таб. 5.1: Элементы, влияющие на лояльность персонала

Система оплаты и мотивации труда				
Доплаты, льготы, субсидии	Своевременная оплата труда, индексация заработной платы, гибкая система премирования		Единовременные вознаграждения и выплаты	
Развитие кадрового потенциала				
Дополнительное образование и повышение квалификации	Подготовка, переподготовка и обучение персонала		Ценность компетенций	
Внутрикорпоративные коммуникации				
Открытый диалог с начальником дороги, "горячая линия"	Бюллетень "О главном", ежеквартальный журнал "Станция Молодежная"		Дни информирования	
Улучшение условий и охрана труда				
Возмещение расходов на медицинские услуги, выплата компенсаций при установлении инвалидности	Создание безопасных и комфортных условий труда, включая обеспечение работников сертифицированной спецодеждой, средствами индивидуальной защиты, качественными инструментами, бесплатным молоком и другими равноценными пищевыми продуктами			
Социально-психологический климат				
Отраслевые конкурсы и соревнования	Тренинги и деловые игры на сплоченность сотрудников	Традиции, профессиональные праздники и мероприятия для круга железнодорожников		
Корпоративная аттестация				
Управление кадровым резервом	Комплексная оценка в корпоративном университете		Единая система корпоративных требований	
Социальная политика				
Социальный пакет	Жилищная политика	Корпоративная пенсионная система	Социальная инфраструктура	Здравоохранение работников
Молодежная политика				
Целевая программа "Молодежь 2030"	Ежегодные слеты молодежи "Команда 2030", "Новое звено", "Лидеры перемен", "Железная команда", "Связь поколений". "Единый день адаптации" и др.		Международные молодежные программы, волонтерское движение, развитие спорта	
Инновации в управлении персоналом				
Стратегия развития социально-кадрового блока, процессный подход, единая кадровая политика, корпоративное управление.			Привлечение и закрепление персонала. Работа со студентами, молодыми специалистами и развитие системы наставничества	

Источник: Составлено автором

С учетом предлагаемых мероприятий, составляющим в совокупности элементы корпоративной культуры, мы можем выстроить модель повышения лояльности персонала. Модель повышения лояльности основывается на развитии лояльности, как результата удовлетворенности работников стимулированием за счет реализации мероприятий корпоративной культуры. Если в ходе построения модели мы наблюдаем, что отношение компании к сотрудникам формируется за счет достижения ими поставленных целей и поддержания ценностей компании, то каждая из сторон удовлетворяет свои потребности можно констатировать, что имеются условия для формирования и укрепления взаимного доверия, уважения как фундамента лояльного отношения персонала к организации.

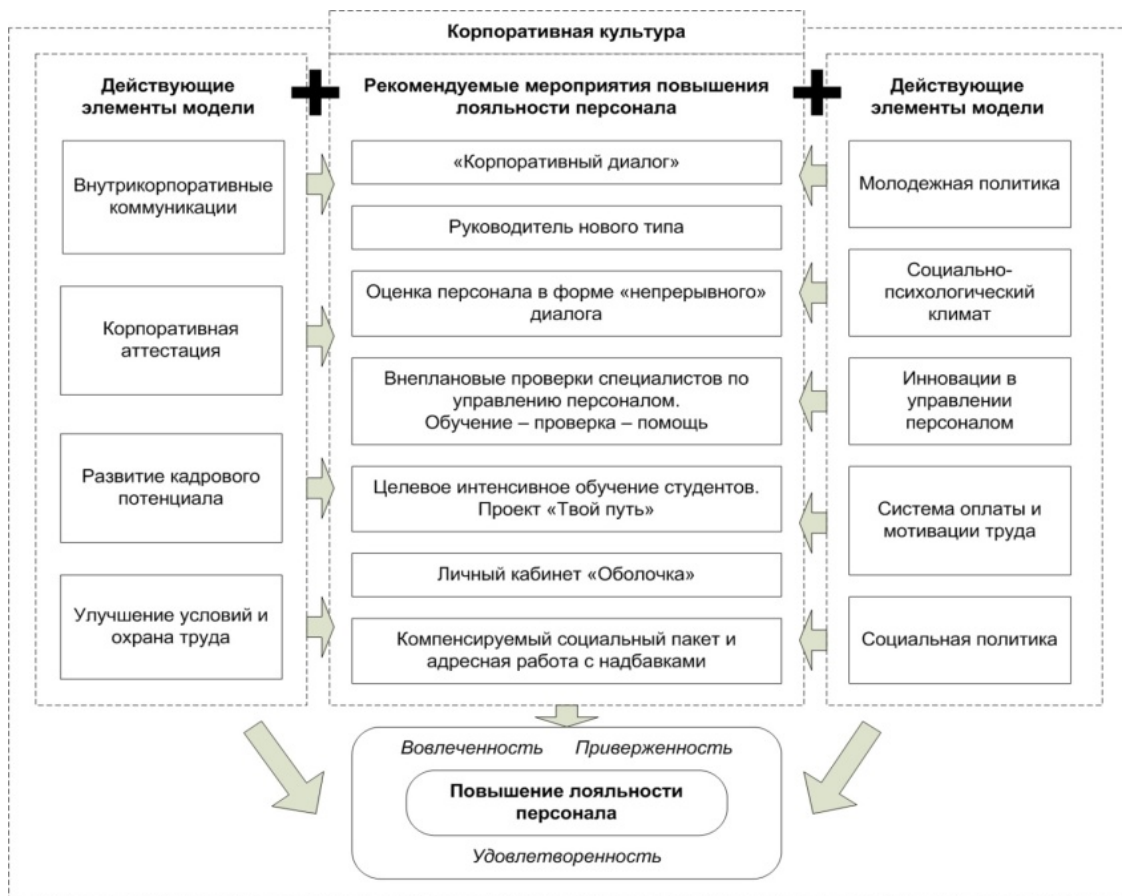

Рис. 5.2: Модель повышения лояльности персонала в транспортной компании

Источник: Составлено автором

Рис. 5.2 отображает модель взаимодействия элементов корпоративной культуры и, с учетом предлагаемых мероприятия, их влияние на повышение лояльности персонала на предприятии. Данная модель является универсальной и может использоваться по всей сети Российских железных дорог, а также на других предприятиях с учетом специфики каждого.

6 Заключение

Надежным ориентиром при выборе управленческих решений в сфере пассажирского транспорта могут и должны быть интересы, прежде всего пассажиров, имея в виду, что Россия по нашей Конституции является социальным государством. Это затраты на проезд, безопасность, качественный сервис на вокзалах и в поездах. Все более важным требованием становится интермодальность пассажирских перевозок, удобство пересадки с одного вида транспорта на другой. В этом направлении должен развиваться и железнодорожный пассажирский комплекс. Пассажирские станции и вокзалы должны превращаться в центры транспортного обслуживания пассажиров всех видов транспорта, и тогда рентабельность появится сама собой.

В ходе проведенного исследования были выявлены методы формирования лояльного покупателя, а именно: создание у потребителя представления или впечатления о продукте/услуге компании, как о наиболее полно отвечающем его потребностям и запросам; путем поощрения потребителей к совершению повторных покупок именно у данной компании за счет искусственно созданных ограничений на его переход к другой компании; на основе внедрения разнообразных программ потребительской лояльности.

В исследовании разработана модель повышения лояльности персонала в транспортной компании. Выделены факторы и элементы, влияющие на лояльность персонала.

Проведенное исследование позволило сделать вывод, что повышение лояльности персонала, путем предложенных мероприятий позволит создать и закрепить свои конкурентные преимущества, сократить затраты на персонал, максимально реализовать профессиональные и личностные возможности сотрудников. Лояльность персонала имеет приоритетное значение для повышения эффективности деятельности транспортной отрасли. Порой минимальные вложения и максимальное использование “человеческих ресурсов” позволяют значительно повысить эффективность деятельности транспортной отрасли.

7 Ресурсы

Книги:

- БОЦМАН, К.О. 2015. Потребительская лояльность: сущность и важность для компании /К.О. Боцман, А.В. Шатилова // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: экономика и право. –№ 3-4. – с. 8-11.
- ЕФАНОВ А.Н. 2009. Экономика транспорта. В 2 ч. Ч 1. Экономика отрасли /А.Н. Ефанов. – СПб.: Петерб. гос. ун-т путей сообщения, – 111с.
- ФИЛИАЛА ОАО «РЖД». 2016. Годовой отчет Куйбышевской железной дороги. – М., Изд-во ОАО РЖД. - 267 с.
- КИБАНОВ, А.Я., ГАГАРИНСКАЯ, Г.П., КАЛМЫКОВА, О.Ю., МЮЛЛЕР, Е.В. 2014. Управление персоналом. Учебное пособие//М.: Издательство: «Дрофа».- 240 с.
- МАТЕР. ОБУЧ. КОНФ. КЛЮЧЕВЫХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО ЗВЕНА 149 ОАО «РЖД» ПО ВОПРОСАМ КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННОСТИ В ОАО «РЖД». 2012. Клиентоориентированность ОАО «РЖД» в сегменте пассажирских перевозок //: доклад вице-президента ОАО «РЖД» - генерального директора ОАО «ФПК» М.П. Акулова. –М.
- МАЗЕПА, А.Р. 2014. Психологические факторы потребительской лояльности к бренду /А.Р. Мазепа, М.А. Круглова // Научные исследования выпускников факультета психологии СПбГУ. –Т. 2.-с. 187-194.

СВИРИДЧУК Г.П. 2017. Территориальная организация и развитие пассажирских комплексов в крупных железнодорожных узлах России: дисс. ... канд. экон. наук, 08.00.05 / Г.П. Свиридчук. – М., – 170 с.

WARHAFTIG W. 1998. From policyholdersto valuedcustomers: customer management strategies in life insurance. London. - 144 с.

Интернет-ресурсы:

БУКЛЕТ КАДРОВАЯ И МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА ОАО «РЖД». 2013. с.21-22 Доступно: <http://www./nok_site/>.

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ХОЛДИНГА «РЖД» НА ПЕРИОД ДО 2030 ГОДА И ОСНОВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ ЕГО РАЗВИТИЯ НА СРЕДНЕСРОЧНЫЙ ПЕРИОД ДО 2015 ГОДА. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.fsgs.ru>>.

СТРУЖАНОВА Е. Лояльность персонала (электронный ресурс) Доступно: <<http://www.arcada-consult.ru>>.

BYŤ NA PULZE SVETA

...od pólu k pólu vôkol celej Zeme...

...polarizácia, nerovnosť, chudoba a sociálny parazitizmus,
príjmy, technológie, zdravie, príroda, štát a jednotlivec...
...vplyvy globalizácie... položiť pomyselný prst na tepnu a počúvať...

...byť na pulze sveta...

Byť dospelou a byť i dieťa...

Nezabudnúť, kam kráčam
a čím chcem byť...
Položiť na stôl kvet aj nôž
vody pohár i chlieb
a vedieť sa s tým podeliť
...keď spomeniem si na ten kúsok vesmíru,
čo aspoň trošku poznáme,
keď zahryznem do jablka kyslého
- bo letné sú stále také...
spomeniem si na prázdniny
i moje raňajky aj obedy z jabĺčok utkané...
Viem, že som nepotrebovala ani vodu...
ani chlieb...v jabĺčkach bolo i trošku medu
nejesť ich na kilá, bol by hriech...

Časom som trochu dospela
a hoc sa mi to nepáči
viem, že chlieb treba zjesť i s kôrkou
a neohrdnúť ani krajček z neho
hoc hrozička sú asi v koláči...

Malé polarizovanie sveta detí a dospelých
Malé spomalenie času,
by sme nestratili ľudskú mieru
a spoznali obraz sveta,
čo na dlani stvoriteľa leží,
bo tá naša je primalá a prislabá,
nepatrná
V jej strede je miesto,
kde pocítiš pulz sveta...

Tam na tvojej dlani ucítiš každú nerovnosť,
aj vychýlenie rovnováhy
sveta detí aj sveta dospelých
Tam pocítiš štipnutie parazita
aj piesok púšte, čo si vodu pýta,
hoc myslíme si, že ani netuší,
čo je to voda...
Ba, vie on, čo je voda, potok, jazero,
more i oceán
veď kým na púšť dopadol, bol všeličím...
A povedzme si čím?
...nuž kamienkom, čo zo skaly sa odlúpil,
keď spadla do jazera,
z tej, čo hriala sa na slnku
a v noci na ňu Mesiac pozeral
zaľúbila sa do jeho svitu a od veľkej túžby
pukla a spadla...pozerala sa do zrkadla jazera
Než z toho vzniklo zrnko piesku
bolo to času preveľa...
Tie miery, ktoré človek obľúbil si,
na iných metronómoch prezerá...

Už nestačia mu ani tisícročia, ani stáročia
Ani roky, či mesiace a dni...
Do delenia sa ponoril
a keď si všíma hodiny, často má pocit,
že vlastne „stráca čas“...
Tie minúty a ich čiastky
technológiami rozdelil na rôzne nano...
Pozerá do jazier a oceánov a vidí až „na dno“...
Áno, to sa mu páči...
Vidieť až na dno
Rozložiť všetko na prvočísla
a hovoriť o prvopočiatkoch a prvokoch,
čo po rokoch sa mu zdajú obrovské,
veď od východu po západ a od severu na juh
spoznáva deje rozkúskované do mini..., mili..., mikro...

Vyžíva sa v mymikroch a realita ho už nebaví
Tá virtuálna, to je niečo !
A prečo?

Aj tí malí obyčajní ľudkovia
už na svet globálne sa pozreli
a v rôznych globalizáciách našli zaľúbenie...
Ako sa s tým popasujeme?
Ako si spomenieme na pohár čistej vody
na krajec chleba maslom natretý
...ruku podanú priateľovi,
keď stratil niečo vzácne,
či niekoho, čo v jeho srdci nechal stopu
Krátko a krotko skloníme šiju
pod ťarchou bolesti,
keď polnoc naposledy niekomu odbijú...

Také sú chvíle, keď ako to zrnko piesku
je človek sám
a pocíti ranu v hrudi od iskry z malej hviezdy,
čo vesmír pridelil nám

Bolo tu veľa malého,
možno málo veľkého
a človek bez človeka je naozaj sám...
Vedel to ten, čo stanovil beh sveta,
vedeli to i tí, čo stanovili jeho zákony
od Adama, či Abraháma, Budhu, Konfucia
i Šalamúna, Platóna i Aristotela...

Poznali, čo čierna je a čo je biela
a nehádali sa, že ruka i noha má prstov päť...
Na otázky o behu sveta
dávali takú odpoveď,
čo do slova pravda sa zmestí
aj keď okolo nej je plno lesti

Je na dnešnom svete veľa ľudí a predsa
mnohí z nás sa do osamelosti budí
Taký je čas a vraj taká je doba
Neverme tomu,
doba je zatiaľ stále rovnaká...
Hladný sýtemu neverí a sýty nepozná
hlad

Vždy tak bolo, že hovorili – čo je tvoje,
to je aj moje
a čo je moje, do toho ťa nič
Keď vzoprel sa niekto,
tak vzali na neho bič...

Kolosálne dejiny a koloseum
bezprávia...

Koleso dejín roztočené
a domotané reťaze a laná
Do demonštrácie demokracie filozofia
zamotaná

Au revoir...
gute nacht...
doviždeni a sallutee
Od teba možno tiež záleží,
či rukou pomôcť chceš,
či ju na úder máš schystanú,
či v okúzlení sám sebou
zabudneš na prosím a ďakujem
a vážiš slovo vyslovené

Hovorí sa, že doma nie je nikto
prorokom...

Taká starodávna veta,
čo dejinami sa tisíce rokov prepletá
Slovo,
ktoré bolo na počiatku je s nami dodnes

Tak váž si mier a prilož ruku k dielu
- to mieru sa ráta
Pokľaknúť k slabému a pomôcť mu
- to bude cenou i zajtra

...s prstom na „pulze sveta“ cítim jeho
chvenie
a otrasy a slzy aj smiech jeho detí
aj ich mám a otcov...
a naša Matka Zem si Vesmírom letí...

Eva Šišková, august 2017

*Eva Šišková (*1945) – poetka, publicistka, fotografka, recitátorka. V projekte „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí“ sa angažuje od roku 2012. Zo svojej celoživotnej tvorby, ktorá nesie meno „Z lekárne srdca“ viackrát prispela do programu Konferencií a Zborníkov. **Poézia namiesto záveru /2012/** **Poézia ako cesta poznania /2013/** **Paradigmy času a dejiny v nás /2015/** **Mladý človek a veda / 2016/** *sprievodný projekt**

Byť na pomyselnom pulze dňa, sveta, ľudstva... To sú témy, ktorým sa vo svojej tvorbe venuje od konca sedemdesiatych rokov ako svojej životnej filozofii podpory mieru a ľudskej spolupatričnosti. Bombardovanie pred koncom II. svetovej vojny prežila aj so svojou rodinou „iba zázrakom“. Bolo to 6 týždňov pred jej narodením...

List of Most Important Publications in Period 2012 – 2017

Institute of Economic Research of SAS

- DOMONKOS, T. (ed.): Inclusive growth and employment in Europe. Peer reviewed international conference proceedings Bratislava, Slovakia 3rd – 4th November 2015. 2015. 158 p. ISBN 978-80-7144-252-3.
- HOŠOFF, B. a kol.: Determinanty dlhovej krízy a jej vplyv na ekonomiku a spoločnosť. [*Determinants of the debt crisis and its influence on economy and society.*] 2015. 148 s. ISBN 978-80-89608-25-6.
- KOŠTA, J. a kol.: Aktuálne problémy (ne)zamestnanosti nízkokvalifikovaných pracovných síl. [*Actual Problems of (Un)employment of Low-skilled Labour Force.*] 2014. 150 s. ISBN 978-80-89608-16-4.
- LÁBAJ, M.: Štrukturálne aspekty ekonomického rozvoja: slovenská ekonomika v globálnych súvislostiach. [*Structural Aspects of Economic Development: Slovak Economy in the Global Context.*] 2014. 167 s. ISBN 978-80-225-3889-3.
- MORVAY, K. a kol.: Pohľady na štrukturálne problémy slovenskej ekonomiky III. [*Insights into the Structural Problems of the Slovak Economy III.*] 2015. 199 s. ISBN 978-80-7144-241-7.
- MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2014 a výhľad do roku 2016. [*Economic Development of Slovakia in 2014 and Outlook up to 2016.*] 2015. 130 s. ISBN 978-80-7144-241-7.
- MORVAY, K. a kol.: Pohľady na štrukturálne problémy slovenskej ekonomiky II. [*Insights into the Structural Problems of the Slovak Economy II.*] 2014. 197 s. ISBN 978-80-7144-236-3.
- MORVAY, K. a kol.: Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2013 a výhľad do roku 2015. [*Economic Development of Slovakia in 2013 and Outlook up to 2015.*] 2014. 128 s. ISBN 978-80-7144-224-0.
- OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky: krehké oživenie globálnej ekonomiky v čase relatívne nízkych cien ropy a pretrvávajúcich geopolitických rizík. [*The Development and Perspectives of the World Economy: Fragile Recovery of the Global Economy in the Time of Relatively Low Crude Oil Prices and the Persisting Geopolitical Risks.*] 2015. 336 s. ISBN 978-80-7144-245-5.
- OBADI, S. M. (ed.): Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Oživenie globálnej ekonomiky: reálne trendy a rizikové faktory. Zborník z konferencie. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Recovery of Global Economy: Real Trends and Risks.*] 2014. 141 s. ISBN 978-80-7144-238-7.
- OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Hľadanie možných ciest oživenia v čase pretrvávajúcej krízy dôvery. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Finding Possible Ways of Economic Recovery at the Time of the Persisted Crisis of Trust.*] 2013. 396 s. ISBN 978-80-224-1311-4.
- OBADI, S. M. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Medzi stagnáciou a oživením. [*The Development and Perspectives of the World Economy. Between Stagnation and Recovery.*] 2012. 354 s. ISBN 978-80-7144-197-7.
- OBADI, S. M. – KORČEK, M.: Energetická bezpečnosť Európskej únie so zameraním na ropu a zemný plyn: teoretické pohľady a empirické dôkazy. [*Energy Security of the European Union with Focus on Crude Oil and Natural Gas: Theoretical Views and Empirical Evidence.*] 2014. 268 s. ISBN 978-80-7144-225-7.
- PÁLENÍK, V. et al.: Potential of the Silver Economy: in an Ageing Europe Dealing with an Ongoing Debt Crisis and Problems in the Labour Market. Bački Petrovac, 2015. 135 p. ISBN 978-86-80394-00-8.
- PÁLENÍK, V. a kol.: Strieborná ekonomika – potenciál na Slovensku. [*Silver Economy – Potential in Slovakia.*] 2014. 359 s. ISBN 978-80-7144-234-9.
- PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku II. [*The Context of Income Polarization in Slovakia II.*] 2017. 230 s. ISBN 978-80-7144-274-5.
- PAUHOFOVÁ, I. a kol.: Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku. [*The Context of Income Polarization in Slovakia.*] 2016. 229 s. ISBN 978-80-7144-259-2.

PAUHOFVÁ, I. - STANĚK, P. Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika: v cykle Paradigmy zmien v 21. storočí. [*Adaptation processes and pulsating economy: Paradigms in the cycle of changes in the 21st century.*] 2016. 160 s. ISBN 978-80-7144-267-7.

PAUHOFVÁ, I.: Paradigmy zmien v 21. storočí. Adaptačné procesy a pulzujúca ekonomika : zborník statí. [*Paradigms of the Changes in the 21st Century. Adaptation Processes and Pulsating Economy.*] 2016. 373 s. ISBN 978-80-7144-265-3.

PAUHOFVÁ, I. (ed.): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: adaptačné procesy – budúcnosť Európy a Slovenska. Zborník statí. [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century: Adaptation Processes – the Future of Europe and Slovakia.*] 2015. 320 s. ISBN 978-80-7144-248-6.

PAUHOFVÁ, I. – SVOCÁKOVÁ, S.: Investičné stratégie Číny v podmienkach krízy. [*China's Investment Strategies in Terms of Crisis.*] 2015. 131 s. ISBN 978-80-7144-243-1.

PAUHOFVÁ, I. – ŽELINSKÝ, T. (eds): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí. Globálny svet – spolupráca alebo konfrontácia? [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century. Global World – Cooperation or Confrontation?*] 2014. 295 s. ISBN 978-80-7144-220-2.

PAUHOFVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. [*The Paradigms of the Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential.*] 2013. 272 s. ISBN 978-80-7144-209-7.

PAUHOFVÁ, I. (ed.): Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí: Európa, Slovensko – súvislosti globálneho ekonomického a mierového potenciálu. Zborník statí. [*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century: Europe, Slovakia – Connections between the Global Economic and Peace Potential. Scientific Conference Proceedings.*] 2013. 283 s. ISBN 978-80-7144-212-7.

PAUHOFVÁ, I. (ed.): Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť). Zborník statí. [*Determinants of Wealth Polarization in the Globalized World (Present and Future). Scientific Conference Proceedings.*] 2012. 156 s. ISBN 978-80-7144-200-4.

PAUHOFVÁ, I. a kol.: Paradigmy zmien v 21. storočí. Hľadanie kontúr v mozaike. [*Paradigms of Changes in the 21st Century – Quest for Configurations in Mosaic.*] 2012. 314 s. ISBN 978-80-7144-195-3.

RADVANSKÝ, M. et al.: Impact of Cohesion Policy on Regional Development of Slovakia. Ex-post Assessment of National Strategic Reference Framework 2007-2013. 2016. 111 p. ISBN 978-80-7144-257-8.

RADVANSKÝ, M.: Možnosti analyzovania vplyvu kohéznej politiky na regióny a trh práce SR: ekonometrický prístup. [*Possibilities of Analysing the Influence of Cohesion Policy to Slovak Regions and Labour Market: Econometric approach.*] 2014. 147 s. ISBN 978-80-7144-218-9.

RADVANSKÝ, M. – LICHNER, I. (eds): Impacts of Ageing on Public Finances and Labour Markets in EU Regions. Theoretical Models and Empirical Analyses: Peer – Reviewed International Conference Proceedings Smolenice, 28. – 30. 10. 2013. 2013, 280 p. ISBN 978-80-7144-214-1.

ŠIKULOVÁ, I. a kol.: Slovenská ekonomika: desať rokov členstva v Európskej únii. Vybrané témy a problémy. [*The Slovak Economy: Ten Years in the European Union. Selected Topics and Issues.*] 2014. 242 s. ISBN 978-80-7144-228-8.

WORKIE TIRUNEH, M. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: Trh práce na Slovensku: Analýzy a prognózy. [*Slovak labour market: Analyses and prognoses.*] 2014. 222 s. ISBN 978-80-7144-232-5.

Publikácie, ako aj jednotlivé čísla *Ekonomického časopisu*, ktorý vydáva EÚ SAV, si možno objednať alebo kúpiť v knižnici Ekonomického ústavu SAV a v kníhkupectvách: ELITA, VEDA, vydavateľstvo SAV v Bratislave a v internetových kníhkupectvách: Martinus.sk, s. r. o. <www.martinus.sk>; Matej LAZÍK <www.bibliostudio.sk>; UniKnihy.sk, s. r. o. <www.uni knihy.sk>.

Paradigms of the Changes in the 21st Century
(External and internal determinants of society polarization)

Editor:

Iveta Pauhofova

Reviewers:

Beata Stehlikova

Kajetana Hontyova

Published by:

© Slovak Academy of Sciences
Institute of Economic Research
Bratislava 2017

Number of Copies: 150

ISBN 978-80-7144-281-3

e-ISBN 978-80-7144-282-0